

TÜRKİYE NASIL YÜKSELİR



MAX WESTON THORNBURG

Araştırma Müdürü

GRAHAM SPRY

Araştırma Yardımcısı

GEORGE SOULE

Yayın Yardımcısı



NEBİOĞLU YAYINEVİ – İSTANBUL

Bu Kitap İngilizce Aslından
SEMİH YAZICIOĞLU
Tarafından Çevrilmiştir.



İngilizce Aslının Ünvanı:
T U R K E Y :
An Economic Appraisal



Kapak
Ressam
ATIF TUNA
Tarafından Yapılmıştır.



BİRİNCİ BASI



İstanbulda Nebioğlu Yayınevinde Basılmıştır.

N. Y. 0135

İÇİNDEKİLER

Yayınevinin Önsözü	9
Önsöz	11
Yazarın Önsözü	13

Birinci Bölüm

MEMLEKET ve HALK	17
------------------	----

Tezathlarla Dolu Bir Millet 17 — Memleketin Biçim ve Yapısı 18 — İklim, Yağış ve Sular 19 — Halkın Barındığı Yerler 20 — Halkın Kendisi 21 — Stratejik Durum 22 — Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküşü 23 — Batı İle İktisadi Münasebetler 24.

İkinci Bölüm

TÜRK İNKİLÂBİ (<i>Türkiye İçin Harp</i>)	26
--	----

Parçalanma Tehdidi 26 — Milliyetçi Hareket 27 — Düşmanlara Baş Eğdirildi 28 — Türkiye Cumhuriyetinin Başlangıcı 29 — Hakiki Hükûmet 30 — Başlangıç Safhalarında İktisat 31 — İç Ticaret 32 — Milliyetçi İktisat Programı 33 — İlk Devredeki Ağır İnkişaf 34 — İkinci Devre: Devletçilik 35 — Beş Yıllık Plânlar 36 — Sümer Bankın Gördüğü İşler 37 — Eti Bankın Kuruluşu 38 — Plânlamanın Kalitesi 39 — Koordinasyon Eksikliği 40 — Devletçiliğin Mahiyeti 41 — Devletçiliğin İç Sebepleri 42 — Hususi Teşebbüsten Gaye 43 — Devletçiliğin Sosyal Manası 44 — Dış Tesirler 45 — Sovyet Tesiri 46 — Alman Tesiri 47 — Bugünkü Durum 48.

Üçüncü Bölüm

ZİRAAT	49
--------	----

Çiftçiler Nasıl Yaşar ve Çalışırlar 50 — Sağlık Durumu ve Evler 51 — Gıda, Hayvanlar ve Çalışma Tarzları 52 —

Tembel Değil, Fakat Randımansız 53 — Mahsul ve Usullerin Çeşitleri 54 — Sulama 55 — Devlet Yardımları, Kooperatifler, Toprak Siyaseti 56 — İptidaî Pazarcılık 57 — Devlet Piyasası: Toprak 58 — Buğdayın Depo Edilmesi ve Taşıt 59 — Standardizasyon ve Tohum Dağıtımı 59 — Hükûmetin Fiat Politikası 60 — Kooperatifler 61 — Ziraî Kredi 62 — Kredi Birliğinin 63 — Devlet Çiftlikleri, Araştırma ve Eğitim 64 — Toprak Dağıtımı 65 — Toprak Mülkiyeti ve Reform 66 — Mühim Mahsuller: Buğday 68 — Pirinç, Pamuk 70 — Tütün 71 — Şeker Pancarı 72 — Fındık 72 — Üzüm, İncir, Çay. Zeytin ve Diğer Mahsuller 73 — Besi Hayvanları ve Sütçülük 75.

Dördüncü Bölüm

TAŞIT VE ULAŞTIRMA 76

Ticaret Yollarına İhtiyaç Vardır 77 — Demiryolları 78 — Demiryolunun Çöküşü 79 — Yeni İslâhat Programı 80 — Yollar: Yol İdaresi 81 — İstikbal İçin Hazırlanan Yol Plânları 82 — Plânlamanın Zarurî Tarafları 83 — Gemicilik 85 — İstanbul, Marmara, Akdeniz ve Ege İskeleleri 86 — Karadeniz İskeleleri 87 — Hava Nakliyatı 87 — Posta, Telefon, Telgraf ve Radyo 88.

Beşinci Bölüm

MADENCİLİK VE İSTİHSAL (*Maden Kaynakları*) 89

Gelişmeyi Güçleştiren Kısmî Engeller 90 — M. T. A. İdaresinin Devlet Araştırmaları 90 — Eti Bankın İdaresi Altında Devletin Kaydettiği Gelişmeler 91 — İşletme Tesisleri 92 — Kömür 93 — Ereğli Kömür İşletmeleri 93 — Müsrif İdare 95 — Linyit 96 — Demir 96 — Bakır 97 — Krom 98 — Kükürt 99 — Manganez, Zımpara, Boraks v.s. 99 — Müstakil İmkânlar: Madenler ve Petrol 100 — İstihsal 101 — Sanayî İnkilâbı Türkiyeye Giriyor 101 — Demir ve Çelik Merkezi Karabük 102 — İktisadî Bir Ucube 103 — Karabükteki Faaliyet 105 — Karabükün İstikbali 106 — Dokuma Sanayii 107 — Yeni Dokuma Sanayii 108 — Dokuma Mamullerinin Satışı 109 — Sanayiîin Gelişmesi 111 — Çimento 112 — Kâğıt 113 — Deri ve Ayakkabı 114 — Cam

114 — Kimyevî Maddeler 115 — Makine İmalâtı 115 —
Makine İthalâtı 116 — İstihlâk Üzerindeki Devlet İnhisarı
117 — Şeker 119 — İnsan Kudreti Kaynakları 120 — Halkın
Kabiliyetleri ve Öğrenme İstidadı 122 — Ücretler, İş Şart-
ları ve Maneviyat 123.

Altıncı Bölüm

ENERJİ KAYNAKLARI VE GELİŞME 125

Enerji Eksikliği 125 — Devletin Enerji Siyaseti 126 —
İnsan Başına İsabet Eden Elektrik İstihlâkı 128 — İstikba-
le Ait Plânlar 129 — Başlıca Enerji Bölgeleri 129 — Adım
Adım Gelişme 132.

Yedinci Bölüm

EKONOMİ VE MALİYE 134

Millî Gelir 134 — Hükûmetin Hazine Siyaseti: Millî Bütçe
138 — Bütçe Tanzimi 139 — Millî Bütçe 139 — Yabancı
Borçların Ödenmesi 141 — Dahilî ve Dalgâlı Borçlar 142 —
Bankacılık Sistemi 143 — Bankacılığın İnkişaf ve İnkrâzı
143 — Merkez Bankası 144 — Merkez Bankası Rezervesi
ve Para 145 — Hususî Bankaların Faaliyeti ve Mevduat
Vaziyeti 146 — Bankacılık Kanunu 149 — Enflasyon 150 —
Para Ayarlanması 152 — Dış Ticaret 153 — İthalâtı ve
İhracatın mahiyeti 154 — Ticaret Muvazenesi ve Ticaret
Kontrolleri 155 — Devletçilik İdaresi Altında Devlet Kon-
trolleri 157 — Türk Ticaretinin İstikameti 159 — Vergiler,
Kanunlar ve Hususî Teşebbüs 162 — Vergi Kaçakçılığı ve
Zorlama 163 — Perişan Bir Ekonomi 164 — Tasarlanan
Vergi İslâhâtı 165 — İktisadî Vaziyetin Bir Bütün Olarak
Tetkiki 166 — Potansiyel Sermayedarlar 167.

Sekizinci Bölüm

HÜLÂSA VE TENKİDİ KIYMET TAKDİRİ 169

Sistemler Arasındaki Farklar 169 — Müsait Bir Hava Yarat-
mak 170 — Türk İktisadiyatının Yapısı 171 — Boşluk
Nasıl Doldurulmalı 172 — Türkiye Hususî Teşebbüse Mü-

saade Edecek mi? 173 — Hususî Teşebbüsün Karşılaştığı Kanunî Engeller 175 — İş Hayatı ve Kanunlar 176 — Ecnebî Teşebbüslerin Farklı Muamele Görmesi 177 — Değişikliğin Engelleri 178 — Değişikliklere Karşı Siyasî İsteksizlik 179 — Siyasî Muhalefet 180 — Mümkün Olan Türk Sermayesi ve Bunun Kullanışı 182 — Saklanmış Servetleri Meydana Çıkarmak 182 — Malzeme ve Satınalma 184 — İş İdaresinde Tecrübe 185.

Dokuzuncu Bölüm

TAVSİYELER (Türkiye'ye Amerikan Yardımı) 187

Ufak Çapta Faaliyete Geçmek 188 — İş İdare ve Bilgisi 188 — Yabancı Yardımlarında Karşılıklı Mükellefiyetler 190 — Siyasî Rizikleri Ortadan Kaldırmak 191 — Umumî Prensipler 192 — Ehliyetli Müşaverelelere Duyulan İhtiyaç: Umumî Müşavirler. Bayındırlık Müttehassısları 193 — Teknik Müttehassıslar 194 — Ziraat Müttehassısları 195 — Hıfzıssıhha, Eğitim, Ekonomi 195 — Müşavir Temini Usulü 196 — Hükûmetin Yabancı Kredilere İhtiyacı: Bayındırlık, Taşıt ve Ulaştırma 197 — Su ve Sulama 199 — Ziraat 200 — Amme Hıfzıssıhhası 201 — Hükûmetin Dolar İhtiyacının İcmali: Sınai İmkânlar 202 — Zonguldak Kömür İşletmesi 204 — Karabükteki Çelik ve Çelik ile İlgili Sanayi 205 — Karabük İşletmelerini Kurtarmak 207 — Petrol Gelişmeleri 207 — Gemi İnşası ve Gemi İşletmeciliği 209 — Gıdaların Muhafazası 210 — Gıda Muhafazasında Seri İstihsal 212 — Müşterek Gıda Teşebbüsü 213 — Basit Ziraat Aletlerinin İmali 214 — Çimento İstihsalı 215 — Tuğla, Kremit ve Diğer Yapı Malzemesi 216 — Demir, Çelik ve Diğer Madenler İçin Dökümhaneler 217 — Şehir Elektrik Enerji Şebekeleri 219 — Millî Enerji Şebekesi 220 — Kuzey Batı Anadolu İçin Elektrik Enerjisi 221 — Umumî Olarak Mamul Madde Sanayii 221 — Hakikate Uymayan Tasarılar 222 — Çeşitli Hizmetler 223 — Turist Ticareti İmkânları 225 — Netice 226.

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

Bir memleketin yükselmesi içtimai, siyasi ve iktisadi şartların inkişafına bağlıdır. Şimdiye kadar memleketimizi geliştirmek ve yükseltmek gayesini güden hükümetler iktisadi sahada sınırı belli olmıyan, hattâ bazan keyfi idareye kadar giden sıkı bir devletçilik siyaseti güttüler. Türkiye için bu siyasetin birçok faydaları tahakkuk etmiş olmakla beraber telâfisi imkânsız büyük zararları da olmuştur. Bu siyaseti güdenler bilhassa, tamamiyle plânsız ve programsız çalışmış; hususî teşebbüsün memleketin umumî gelişmesiyle mütenasip inkişafına mani olmuş; devlet, teşebbüslerinde istihsali rasyonel bir şekilde tanzim edememiş; kendi mamûllerinde fiatları aşırı derecede yükselterek hayatın pahalılaşmasına sebep olmuş ve bu yoldan vatandaşların omuzlarına ayrı bir vasıtalı vergi yüklemiş; inhisar durumuna dayanarak fena kalitede mal istihsal etmiş; devlet fabrikalarını zarardan korumak ve yüksek kârlar temin etmek için istisnai muamelelere tevessül etmiş ve bu suretle gayri meşru rekabete girişmiş, aşırı memur kadroları ve kırtasiyecilikle maliyeti yükseltmiş; devletçilik siyasetini ilk çıkış noktasından tamamen uzaklaştırarak bütün ferdi teşebbüs sahalarına yayılmakla mutlak devletçi ve inhisarcı bir sisteme gitmiş; ve en mühimmi iktisadi sahada insan haklarını nazarı itibara almıyan keyfi ve mütehavvil kararlarla hususî teşebbüs için emniyet ve kısır bir saha yaratmış ve bütün bu hareketleriyle memleket iktisadi ve sosyal hayatı için telâfisi imkânsız bir zaman ve enerji kaybına sebep olmuştur.

Memleketimizin gelişmesi için senelere ve milyarlara mal olan bu tecrübenin bitaraf bir gözle tetkik ve tenkit edilmesi lâzımgeliyordu. Bu sırada «Yirminci Asır Vakfı Müessesesi» Amerikan menfaatlerinin yakından alakadar olduğu Türkiye İktisadi durumunu tetkik etmeğe karar verdi.

Yirminci Asır Vakfı Müessesesi, Birleşik Amerika'da dünya çapında iktisadi ve içtimai meseleler etrafında ilmi tetkikleriyle tanınmış araştırma müesseselerinin en mühimlerinden biridir. Bu müessese, Birleşik Amerika Hükûmeti 2. Dünya Harbinden sonra iktisadi bakımdan geri kalmış memleketlerin kalkınmalarına yardım etmek maksadiyle geniş bir program tatbikine başlayınca, bu programın çerçevesinde yer alan memleketlerin gerçek durumlarını ve bundan sonraki ihtiyaçlarını tesbit etmek üzere bir araştırma servisi açtı ve önce Yunanistanı ele alarak bu memlekete ait raporunu 1948 senesinin sonuna doğru neşretti.

20. Asır Vakfı Yunanistandan sonra Türkiyenin iktisadi vaziyetini

tetkik ettirdi ve bu vazifeyi *Standard Petrol Şirketi* Mühendisler Meclisi başkanlarından *Max Weston Thornburg*'un riyaseti altında bir mütehassıslar heyetine havale etti. Heyet geçen sene memleketimize gelmiş, ilgili hükümet makamlarımızla temaslar yaptıktan sonra baştan başa bütün devlet mekanizmamızla zirâî, iktisadî ve ticarî teşkilâtımızı mahallinde tetkik etmiş, Türkiyenin iktisadî vaziyeti ile Türkiyeye yapılacak yardımın hangi esaslara dayanması lâzımgeldiğini ve tavsiyelerini mufassal bir raporla Yirminci Asır Vakfı Müessesesine bildirmiştir.

İşte elenizdeki kitap bu raporun tam türkçe tercümesidir.

Yukarıda verdiğimiz kısa tafsîlâtta da anlaşılacağı veçhile, Yirminci Asır Vakfı Müessesesinin bu yayını iki bakımdan bizim için hususî bir önemi haizdir. Eser bir taraftan iktisadî durumumuzun ne olduğu mevzuu etrafında mütehassıslardan mürekkep bir Amerikan heyetinin görüşlerini belirtmektedir. Diğer taraftan Türkiyenin devletçilik siyasetini ve sınaî faaliyetlerimizi tenkit etmektedir.

Bu rapor, herkesten ziyade bizi alâkadar eder. Bunun için Türkçeye tercüme edilerek neşredilmesi ve her Türkün bu tenkitleri okuması lâzımgeliyordu. Nebioğlu Yayınevi bunu dilimize çevirmedi kendisine bir vazife bilmiştir.

Bugün için yapılacak en mühim iş geçmişte yapılan ve Thornburg gibi hepimizin hissettiği ve ıstırabını duyduğu hatalardan ibret dersi almak ve memleketin istikbalini yaratacak çalışmalarda daha plânlı, daha rasyonel ve adaletle daha uygun hareket etmektir.

Nebioğlu Yayınevi memleketimizin yükselmesi için bu derece mühim bir eseri okuyucularının istifadesine arz etmekle bahtiyardır.

NEBİOĞLU YAYINEVİ

Ö N S Ö Z

Başkan Truman 20 Ocak 1949 günü kongreye hitaben verdiği Başkanlığa çıkış nutkunda dünyanın dikkatini «ilmî ilerleme ve sınai gelişmenin faydalarını geri kalmış bölgelerin islâh ve büyümesine amâde kılacak yeni bir program» üzerine çekmişti. Bu kitap bu bölgelerden biri olan bir memleketi — Türkiye'yi — ele almıştır ve bu memleketin seçilmesi ve incelemenin tamamlanması, Başkan'ın tarihi nutkundan önce başlamış ve bitmiştir. Yirminci Asır Vakfı bu raporun, dünya meselelerinin şu karışık anında, bu kadim memlekete yapılması imkân dahilinde olan her türlü Amerikan yardımı için fikrî zemini temin edeceğini ümit etmektedir.

Yirminci Asır Vakfı, haricteki Amerikan yardımının gerek ihtiyaç, gerek talepleri bir tarafa bırakarak ve o memleketin stratejik değerini ön plânda tutarak, bu inceleme mevzuu için Türkiye'yi 1947 de «Truman Doktrini» nin bile ilânından önce seçmişti. Türkiye coğrafi bakımından tabiidir ki, daha ziyade komünist genişlemesine karşı yapılacak herhangi bir müdafaada kilit mesabesinde olan bir kaledir. Halbuki iktisadi ve siyasi teşkilâtiyle halkının entellektüel mizacı bizim kendi memleketimizden tamamıyla farklıdır. Türkiyenin ve Türklerin Amerikan halkı tarafından sarîh bir şekilde anlaşılması verimli bir Amerikan yardımı için kat'î bir zarurettir.

Mr. Thornburg'la meslek arkadaşları «Amerikan yardımı» ile neyin kastedilmekte olduğu hususunda Vakıf'la daha baştan mutabık kalmışlardır. Bu incelemede mülâhaza edilen yegâne yardımın Türk halkının hayat standardını yükselterek bağımsızlığını arttıracak şekilde olacağı peşinen vuzuhla anlaşılmış bulunmaktadır. Hem müreffeh, hem de hür bir Türkiye'nin yalnız Türkiyenin değil, Amerikanın ve aynı şekilde dünyanın da menfaatlerine en mükemmâl şekilde hizmet edebileceği hususunda hepsi mutabık bulunuyorlardı.

Bu inceleme ile vakf'ın güttüğü gayelere dair bir kelime daha söyleyelim. Vakıf ilk defa olarak yabancı bir memleketin bilhassa iktisadî bir incelemesini yapmış, az zaman önce *Report on the Greeks*'i yayınlamıştı. O eser de Yunan halkının yapısını, çevrelerini, hayat ve eğitim şartlarıyla siyasî gruplaşma ve fikirlerini göz önüne almak esası

üzerine vücade gelmişti. Türkiye'ye ait bu inceleme ile yakında yayınlanacak Brezilyaya ait buna mümasıl bir inceleme, daha verimli bir Amerikan dış iktisat siyasetine kaynak olacaktır. Bu eserler sadece Amerikan hükümeti için değil, aynı zamanda hususî sermaye için de, entellektüel ham maddeyi hazırlamak maksadiyle öncü birer proje olarak hazırlanmıştır.

Mr. Thornburg ve Spry, Vakıf için yapacakları vazifeye fevkalâde bir kabiliyet ve tecrübe sahibi olarak başlamışlardır. Uzun yıllar Kaliforniya Standard Oil Company Mühendisler Meclisinin Başkanlığını ve aynı şirketin Orta ve uzakdoğu şubelerinin Başkan yardımcılığını yapmış olmak sıfatıyla Mr. Thornburg, hariçte sınaî gelişmelere önderlik etmek işinin pratik meseleleriyle yakından temasa gelmiştir. Aynı zamanda Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığının Petrol Müşaviri olarak halk noktai nazarından dış iktisadi siyaset meselelerine vukuf sahibi bulunmaktadır. Mr. Spry ise son harp esnasında Sir Stafford Cripps'e Hususî Müşavirlik etmiş ve Hindistan heyetinde kendisine refakat etmiştir. Doğuştan Kanadalı olan Mr. Spry Kanada siyaset âleminde de faaliyette bulunmuş olup *Social Planning in Canada* eserinin müelliflerinden biridir. Halen milletlerarası ticaretle meşguldür.

Mr. Thornburg'la meslek arkadaşlarının bu cilde esas olan incelemeyi yapmakta ve George Soule'un da bu kadar vazih bir eseri hazırlamak ve yayınlamak hususlarında göstermiş oldukları başarı Vakıf tarafından tamamen takdir olunmaktadır.

EVANS CLARK, Yirminci Asır
Vakıf Direktörü

330 WEST 42 D STREET
NEW YORK 18, NEW YORK
17 ŞUBAT, 1949.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Türkiyenin arzettiği manzaranın en belli başlı vasfı dinamizmdir. Türkiye ne harpten bitap düşmüş, ne de ekonomisi tefessüh etmiş bir memlekettir. 1923 te Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Atatürk olanca hızıyla faaliyete geçtiği zaman yaratıcı ve müspet kudretleri serbest bırakmıştı, Türkiyenin içine balıklama daldığı yeni içtimâî, siyasî ve iktisadî tecrübelerle dolu yirmi altı seneden sonra tempo hızlanmıştı. Türkiye bugün kat'î olarak ileriye doğru yola koyulmuştur. Mesele bu yolun hangi yol olduğudur.

Amerikan kaynaklarının Türklerin kendi kabiliyet ve istiyakları ile elde edemedikleri şeyleri temin bakımından Türkiyenin sistemiyle ne şeklide uzlaştıırabileceğini öğreneceksek, durumu takdir ve tespit hususundaki usulü geniş mikyasta bu sür'atli gelişme tayin edecektir. Bu derece değişik bir manzaraya yalnız statik bir görüşle bakmak manasız olacaktır. Türkiye'de, boşlukta düşen bir atlayıcı gibi, hayali bir tesir uyardırmadan, inceleme ve tetkik için durdurulamayan, süratle birbirlerini takip eden manzaralar göze çarpmaktadır. Halbuki o dalıncının havada çizmesi lâzım gelen bir kavis vardır. Bu genç Cumhuriyetin gittiği yolda yürümeğe hangi kuvvet zorluyor ve hangi fikirler ona kılavuzluk ediyor? Hanbî mukabil kuvvetler faaliyettedir? Hangi engellerin aşılması lâzımdır?

İnkilâpçı dinamizm bütün Türk ekonomisini şamil değildir. Bazı istikametlerde bu ekonomiyi yekpare ve zıt bir hareketsizlik önlemektedir. İnkilâbın yayılışının tesirlerini duymamış, hemen hemen aynen Osmanlı imparatorluğunun baskı günlerindeki gibi farksız bir halde bulunan iptidai Türk iktisadiyatının büyük kısmı meydandadır. Muhteşem başarılarla dolu hemen çeyrek asıra yakın bir devreden sonra nasıl oluyor da halkçı bir inkilâp memleket halkının çoğunu, 20 milyon nüfus içinde belki de 18 milyonu, tamamiyle eski durumunda bırakıyor? Atatürk'ün ilân ettiği prensipler arasında hiçbiri bizi «Devlet Ferde üstündür» mefhumu veya Türk köylülerinin eğik boyunları üzerine kurulmuş muhteşem sayılabilecek derecede modern bir Türk devleti manzarasını temayağa hazırlamamaktadır.

Biz böyle bir manzarayı ancak dünyayı 1939 da harbe sürüklemiş olan totaliter rejimlerde görebiliriz. Halk tarafından olmayan sıkı bir devlet idaresinin zaman zaman kendisini hatırlatan ve tehlike belirtici arazlarına rağmen, bunun burada muhakkak başka bir izah şekli bulunmalıdır. İnkılâpçı ruh oñu yeni meselelerle tamamiyle meşgul etmeğe yetecek bir muhit yarattıktan sonra bütün yeni teşebbüslerin meydana çıkardığı sonsuz ihtimalleri gerçekleştirmeye müsait bir vaziyet meydana getirmiştir .Fakat fabrika üzerine fabrika inşa edildiği ve 5 senelik plânlar birbirini takip ettiği bir sırada bu gelişmeyi çevreliyen hat gittikçe daha kesin çizgilerle iki Türkiye, yani tepkili uçak Türkiye'siyle kağıt arabası Türkiye'si meydana çıkarmağa başlamıştır. Bu sebeple, birinin kavsini tayin ederken, ötekini bağliyan zincirleri de tespit etmeliyiz. Bu ikisi arasındaki münasebet ve ilgiyi görmedikçe yardımımıza hakikaten nerede ihtiyaç duyulduğunu bilemeyiz.

Bu inceleme içinde, iki faraziye de bulunuldu. Bunların birincisi, Türk hükûmetiyle bizzat halkın verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta ve bu sebeple ellerinden geldiği kadar memleketin iç şartlarını bu yardıma müsait bir hale getirecekleri hususu olup ikincisi de Amerikanın yardımıyla daha ilerilere götürülecek olan Türkiyenin millî gayelerinin bizim kendi menfaat ve inançlarımızla uzlaşabilir mahiyette olması idi. Bu ikinci faraziye, siyasi veya iktisadi, Amerikan tatbikatının kabulünün Amerikan yardımına takaddüm etmesi gerektiğini ima gayesiyle kabul edilmemiştir. Türkiye bizim millî siyasetimizin gaye edinmiş olduğu tipte bir ferdî ve millî hürriyeti elde etmeyi arzuluyorsa, muhakkak surette bizimkilerine uymasa bile kendi hal ve şartlarına en uygun olan usulleri kabul ve tatbik etmelidir. Türkiye hürriyeti arzulamıyorsa Amerikan yardımının gerek Türk ve gerek Amerikan siyasetine bir faydası olmayacaktır.

Yardım imkânlarını anlamak için, Türk ekonomisinin zaaf ve eksikliklerini araştırmak lâzımdır. Nihayet, o gaye ile yapılacak bir inceleme tahlili ve tenkidî mahiyette olmalı ve neticelere, mümkün olan yerlerde, işe yarar islâh çarelerine işaret etmelidir. Bu kitabın gayesi başka ciltler içinde çok daha etraflı olarak anlatılan yeni Türkiyenin büyük başarılarını kutlamak değildir.

Sui tefehhümlerden kaçınmak için, daha incelemenin başında, inceleme heyeti memleketten ayrılmazdan önce, vardığı sonuçların Bakanlar ve diğer sorumlu hükûmet makamlarıyla etraflı şekilde gözden geçirilmesinde ve çıkardığımız ana sonuçlarla bilhassa tenkitlerimizin bu şahıslara karşı tamamiyle açıklanması hususu üzerinde mutabık kalınmıştı. Bu, tam olarak, hem sözle hem de yazıyla yapılmıştır. Eldeki malzemenin daha sonraki incelemelerden hasıl olan son iki fasılda varılan netice ve tavsiyeler istisna edilirse, zannımıza göre bu kitapta Bakanlar veya ilgili diğer sorumlu hükûmet makamlarıyla açıkça mülâhaza edilmemiş olan hiçbir kanaat ve şüphesiz ki hiçbir önemli tenkit

yoktur. Zihinde aynı gaye mevcut olduğu halde, inceleme grubu tesbit ettiği belli başlı noktaları, açık şekilde iktisadi idare mekanizmasının muayyen bazı siyasi cephelerini tenkit edenler müstesna, Basın - Yayın Müdürlüğü tarafından tertip olunan basın temsilcilerinden mürekkep bir toplantıda beyan etmiştir.

Hem resmi şahsiyetlerle hem de basınla yapılan toplantılar inceleminin ve yayınlanacak raporun umumî mânası etrafında geniş bir münakaşaya yol açmasıyle neticelenmiştir. Gazete ve mecmualarda, başmakale şeklinde ve iç makale sütunlarında uzunlu kısıtlı fikir mütalealarında bulunuldu. Umumiyet itibarıyla, ifade olunan kanaatler lehte idi. Bazıları tenkitlerin dürüstlüğüne inkâr etmeksizin onlara sebebiyet vermiş olan hal ve şartları araştırdılar. Raporun en şiddetli tenkitçileri, vaziyetten anlaşıldığına göre, onun inkilâptanberi Türklerin kaydetmiş oldukları büyük başarıları kaydetmemiş olmasını ele almakta idiler. Mevzuumuz bu olsaydı hiç şüphe yok ki biz, Türklerin elde ettikleri başarılar üzerine bu kitaptan çok daha büyük bir cilt yazabilirdik.

Tanınmış bir Türk vatanseveri, eski bir bakan ve halen hususî teşebbüs sahasında önemli bir şahsiyet, bize şunları söylemiştir: «Raporunuz aklıma şu Türk Ata sözünü getiriyor: Düşman güldürür, dost ağlatır!»

Zihinde bu fikirler olduğu halde bir incelemeğe kalkmak hem hükümet içinde hem de onun dışındaki şahıslarla birçok münakaşalar yapmak, Türkiye'nin nasıl düşünmekte olduğunu öğrenmek demektir. Bu aynı zamanda, incelemenin kendi mahallinde hayallerle hakikatleri tefrik için sıkı bir tetkikat manasına geliyordu. Çok zaman jeeple, binlerce kilometrelik bir yolculuk yaparak birçok fabrika, maden ve ziraat bölgelerinin incelenmesi lâzım gelmiştir.

Bu incelemenin yapıldığı esnasında grubumuzun istifadesine arz edilen münasip yardımı anlatmak hemen hemen imkân dışındadır. Faaliyetimiz esnasında hükümet memurlarının tam bir işbirliği olmasaydı Türk ekonomisinin realist bir tahliline teşebbüs etmenin bile imkânsız bir şey olacağına işaret etmek belki de kâfidir.

Bununla beraber bilhassa iki kişiden bahsetmek lâzımdır. Basın ve Yayın Umum Müdürü, mümtaz bir zat ve sabık diplomatlardan olan Dr. Nedim Veysel ilkin işimizi kolaylaştırmak hususunda bize kıymetli yardımlarda bulunmuştur. Onun hareket tarzı Türkiye'de hiçbir «demir perde» olmadığının su götürmez bir delilidir. Kendisinin yardımcısı, Colombia Üniversitesi mezunu olan Nejat Sönmez bize yardım etmek ve halkın dilini ve hayat şartlarını izah etmek için devamlı olarak yanımda bulunmuştur. Saatlerce bizlerle konuşan, ovalarda, dağlarda bize refakat eden, madenler ve fabrikaları bize gezdiren birçok diğer şahıslar bu hizmetlerine karşı duyduğumuz minnetle dolu takdirlerimizi bilmelidirler. Bu şahıslar, nihayet, Türkiye'nin eksiklikleri olarak görmüş ve bildirmiş olduğumuz şeylerin bizim için, her şeyden önce, Amerikan kay-

nakları vasıtasıyla yardım hususunda mevcut imkânlar olduğunu da bilecektir.

Nihayet, inceleme yardımcısı olan ve incelemenin diğer kısımlarındaki çok kıymetli yardımları kadar tarihî zemin, ziraat, dış ticaret, eğitim ve hıfzıssıhha mevzularına ait materyalden sorumlu bulunan Mr. Graham Spry'a da gereken yeri vermem lâzımdır. Memleket içindeki faaliyetimizin büyük kısmı esnasında grubumuzun bir azası olan Lowell Thomas Jr., u hem şehirli hem de köylü olan Türk içtimai hayatı ve Türk halkının milli ve dünya meselelerine dair bilgi edindiği vasıta üzerindeki incelemeleri bakımından zikretmeliyim.

Gösterdikleri işbirliğinden yukarıda bahsettiğim birçok Türklerle beraber Mr. Spry'a karşı da dürüst davranmak için raporun tenkit-kâr ifadesiyle geniş karakteri ve 8 ve 9 uncu bölümde açıkça ifade edilmiş netice ve tavsiyelerden mütevellit bütün mesuliyeti kabul ediyorum.

Gereken bütün işleri yalnız yazarlar başaramazlar. Bu incelemede bizimle beraber işbirliği yapmış olan birçok Türklerden öğrendiğimiz şeylerle takviye olunan müşahedelerimiz müşterek bir gayret sarfı için en vaatkâr imkânları ve yeni gayretlerin semereli olabileceği yeni istikametleri gösterebilirler. Fakat her iki tarafta da vasıta ve kaynaklara hükmeden, mevcut hal ve şartlar üzerinde bir kontrol kudretine sahip bulunanlar bu noktadan itibaren işi deruhte edip hakiki cevapları bulmalıdırlar

MAX WESTON THORNBURG

UMM A'SABAAN ISLAND
BASRA KÖRFEZİ
SUBAT, 1949

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLEKET VE HALK

Modern Türkiyeye gelen batılı ziyaretçinin burada bulacağı şeylere karşı hazırlıklı olmaması muhtemeldir. Onun bu memleket ve onun halkına ait dimağında mevcut hayaller «Şark» veya «Orta Şark» gibi kelimelerle renklenmiş ve camilerin, müzelerin, haremelerin, peçeli hanımların, oynalı süslü balkonlarla sihirli halıların romantik hikâyelerini hatmetmiştir. Tarih ona Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında doğu Avrupanın geniş kısımlarıyla Arzı Mev'ut'a hâkim olmuş ve nihayet 19. Yüzyıl zarfında küçük Asya'ya geri sürülmüş olan «Müthiş Türk» ü anlatmıştır.

TEZATLARLA DOLU BİR MİLLET

İstanbul gibi önemli birkaç limandan birine gelen seyyah, muhakkak ki, minare ve camilerle karşılaşacak, fakat onların aşağılarında pırıl pırıl yeni binaları ve kadim surların ağır taşlarını itip dürtüşliyen modern mimariyi de gözünden kaçırmıyacaktır. Ayrıca orada fabrikalar, muhavvile merkezleri, tren istasyonları, büyük mağazalar, barlar, restoranlar, güzellik enstitüleri, üniversiteler, kitapçı dükkânları ve tiyatrolar da bulacaktır. Yine hatır ve hayale gelmez el tezgâhlarının sayısız mamullerinin satışa sunulduğu eski pazarlarda iki tarafı kapalı daracık sokaklara da gelecektir. Amerikan otomobillerinin eşek sırtında giden köylülerin yambaşından yıldırım gibi geçtiğini görecektir ve ayağında şalvar, gözlerinin altından aşağı peçeli bir ihtiyar kadının yambaşından geçen modern kılık ve kıyafetli genç bir Türk kızının New York'un 5. caddesindeki yolculardan ayrılmasının imkânı olmadığını da müşahade edecektir.

Bugünkü devlet merkezi Ankara'da şahikalar üzerinde yükselen ve etrafı çeviren ovaya kuş bakışı bakan eski kale, belki de devamlı surette 5000 senedenberi insanlarla meskûn bulunmuştur. Şehirin Milâttan önce tahminen 3000 yıllarında Etiler zamanında

kurulmuşmuş olduğu söylenir. Onun aşağısında manzara, halen inşa edilmekte olan dönümlerce hükümet binalarıyla, ağaçların gölgelediği California muhacir kasabasının hemen hemen aynıdır. Eşek nallarının sesleri otomobil kornalarıyla kesilir. Biber sapları, leklâklar, mimozalar ve sarmaşıklarıyla yeni ekilmiş bahçeler ilk bahar havasını lâtif kokularıyla doldurur.

Şehir içindeki hiçbir tezat şehirlerle taşra arasındakiler kadar bariz değildir. Türklerin beşte dördü köylerde yaşar ve ziraatle meşgul olur. 40.000 köy bin senedenberi hemen hemen hiç değişmemiştir. Bu köylerde insan M. Ö. 3000 senesinde Sümerlilerin resimlerini yapmış oldukları parmaklıksız tekerlekli kağınyı, kadim kara sabanı görür. Kulübeler gözle pek görülmez ve sahiplerinin yüzyıllar boyunca anı taarruzlardan emin olabilecekleri bir yerde birbirlerine sıkıca sokulmuş bir haldedirler. İşe yarar köy yolları olmadığı ve yol adı verilenlerin çoğu da düpedüz birer patika oldukları için, köylüleri veya mahsullerini taşımak hususunda öküz arabası veya merkepten başka pek az şey işe yarar.

İnsanda Türkiye'den ayrılırken kalan intiba, hariçten ithal edilecek büyük bir heves ve hareketle yukardan aşağı, büyük kısmı hâlâ orta çağ, hatta daha eski yaşama tarzları içinde bulunan bir halk üzerine empoze edilmiş ince bir modernlik kaplaması içinde bulunan bir âlemin bıraktığı intibadır. Türk halkını modern bir devlet hayatına kavuşturarak diğer milletler arasında kendisine ait olanları elinde tutabilmeğe muktedir bir hale getirmek maksadiyle cumhuriyetin yirmi altı yıldanberi giriştiği kahrmanca mücadelede bu tezatlar içinde yapılmıştır. Bu inkılâp boyunca bir takım şeyler başarılmıştır; fakat geride yapılacak daha pek çok şey kalmıştır.

MEMLEKETİN BİÇİM VE YAPISI

Türkiye, bugünkü şekliyle, doğudan batıya tahminen 900 mil uzunluğunda ve kuzeyden güneye 300 mil genişliğinde bir dik dörtgendir. 296,380 mil kare arazisi Texas eyaletinin on misli bir bölgeyi kaplar. Bu dik dörtgenin büyük kısmı kuzeyde Karadeniz, batıda Ege Denizi, güney hudutlarının yarısı boyunca da Akdenizin doğu ucuyla çevrili Anadoluyu içine alır. Kuzey batı köşesinin karşı tarafında İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı Karadenizi Egeye bağlar. Bu önemli su yolunun kuzey batısında Türkiye Avrupadan ufakık bir dilimi, Yunanistan ve Bulgaristan'la hudutlanan Türk Trakyasını da ihtiva eder. Karadeniz Boğazının Avrupa yakasında Sultanların payitahtı olan İstanbul bulunur.

Türkiye bu yarımadaanın doğu ucunda Sovyetler Birliği ve İran-

la sınırlanmıştır. Sovyet Gürcistanı'nın Karadeniz limanı Batum huduttan hemen birkaç kilometre ötededir ve Sovyet Ermenistanı'nın başşehri Erivan Türk topraklarından hiç te o kadar uzakta değildir; ışıkları karanlık bastırdıktan sonra Aras Nehrinin Türkiye tarafındaki kıyısından mükemmelen görülür. Memleketin güney hududu, Akdenizin doğusunda Suriye, Lübnan ve Musul petrol yataklarıyla Irak tarafından sınırlanmıştır.

Türkyenin orta kısmı baştan başa deniz seviyesinden bin metre kadar yükseklikte bir step veya yayladan ibarettir. Bu yayla kuzeyde Karadenizden Pontos sıradağlarıyla ayrılır. Bu sıradağlarının sahil cephesi bir iki tabii limanı ile sadece dar bir kıyı ovasından ibarettir. Güneyde, Toros silsileleri hemen hemen aynı şekilde Akdenize yakın olarak uzanır. Batıda, Egeye doğru sahil ovaları daha geniş ve değişik arızalı, çentik çentiktir. Ege kıyıının açıklarında sayısız adalar serpilmiştir. Doğuya doğru Rusya sınırları yakınlarında yüksekliği mütemadiyen artan Ermenistan dağlarının gerisinde muazzam ve muhteşem Kafkas Silsilesi uzanır. Yaylanın kendisi bir tek yekpare ova değildir; birçok dağlar, tepeler ve dar boğazlarla parçalanmış bir haldedir.

Türkiye hemen hemen tamamıyla 36. ve 42. arz daireleri arasında uzanır. Ekvatora göre durumu Yunanistan, Güney İtalya, İspanya ve Birleşik Amerika'nın Virginia'da Richmond ile New York şehri arasındaki bölgesinin aynıdır.

İKLİM YAĞIŞ NİSBETİ VE SULAR

Akdeniz ve Ege boyunca uzanan sahil ovaları memleketin en ılık iklimine sahiptir. Bu iklim umumiyetle Akdeniz iklimi olarak adlandırılır. Burada zeytin, üzüm, tütün, incir, portakal ve pamuk yetişir. Zaman zaman Orta Anadolu yaylalarından soğuk rüzgârlar esmesine rağmen kışlar bu bölgede yumuşak geçer. Karadeniz kıyıları biraz daha serindir. Bu kıyının doğu ucunda çay yetiştirilmektedir. Merkez bölgesindeki yaylanın Kansas veya Nebraska'nın iklimine benzer bir iklimi vardır. Yani yazlar sıcak, kışlar soğuk olur. Yüksek bölgelere yaklaşıldıkça soğuk artar. Kışın ortalama hararet derecesi hemen donma derecesinin üzerindedir. Kar doğu Anadolu vadilerinin derinliklerinde dört ay kalır.

Yağışların miktarı arazinin karakterine göre geniş mikyasta değişir. Güney ve batıda yağmurlar kışın yağar, yazlar kurak geçer. Akdeniz, Ege ve batı Karadeniz kıyılarımda yağış miktarı 50 ile 100 cm. arasında değişir. Doğu Karadeniz sahil ovalarında yağışlar her mevsim ve ayda yağar. Buralarda yağış miktarı doğuya doğru olan bölgelerde hemen hemen 250 cm. ye kadar yükselir. Rütubetli deniz rüzgârlarında dağlarla irtibatı kesilmiş olan iç kısım-

larda yağmurların yağış miktarı 25 cm. e kadar iner. Yaylanın büyük kısmında pek az ağaç vardır. Bitkiler enderdir. Yaylanın göbeğinde tuzlu bir çöl uzamr.

Yağmurların yağış miktarı yarımadaının iç kısmında çok az olduğu için göller çok zaman tuzlu veya diğer kimyevi maddeleri muhtevidir. Bu sebeple su hazinesi hizmetini görmek veya sulama işlerinde kullanılmak için pek az işe yararlar. Önemli bir nehir nakliyat sistemi de mevcut değildir. Fıratla Dicle'nin ikisi de Türkiyede doğar. Birincisi güneyde Suriyeye akar, ötekisi Irak'a, Kızılırmak ve Sakarya kuzeye doğru akarak Karadenize dökülürler. Diğer nehirler umumiyetle batıya veya güneye doğru akıp Ege ve Akdenize dökülürler. Nehirlerin çoğu yataklarını bizzat oymamışlardır; çöküntüleri veya başka tipte jeolojik faaliyetlerin yarattığı dar boğaz ve geçitleri takip ederler. Nakliyata müsait değildirler ve önemleri bilhassa arızalı iç kısımlarda dönemeçli yollar meydana getiren vadilerinden ileri gelir. Sulama tertibatı için bazı imkânlar verirler, fakat bu imkânlar su kuvveti bahsinde bir dereceye kadar azalır.

HALKIN BARINDIĞI YERLER

Türkiyenin 20 milyona yakın halkının kesafet vasatı, her mil kare başına Yunanistan'ın 140, Bulgaristan'ın 150 ve top yekûn olarak Birleşik Amerika'nın 44 kişisine karşı, 67 kişidir. Halkın büyük bir kısmı ziraat ve ticaretin her yerden daha fazla olduğu deniz kıyısı yakınlarında yaşar. Bu bölgelerde kesafet mil karede 75 ilâ 100 arasında değişir. Ege ve Akdeniz sahillerinin iç kısmında kesafet mil karede 25 ile 75 arasındadır. Kurak olan iç kısımda ve doğu bölgelerinde ise mil kare başına 1 ilâ 25 kişi arasında değişir.

Kesafetin en fazla olduğu yerler geniş çapta ziraate müsait bölgelerdir. Karadenizle Akdeniz arasındaki su yolu münakalatıyla Avrupa ile Asya arasındaki kara münakalatının kesim yerinde mükemmel bir liman üzerinde bulunan İstanbul, memleketin yegâne büyük şehridir. Evvelce Smyrna adı verilen İzmir Türkiyenin çeşitli ihracat mahsullerinin büyük kısmının harice sevk edildiği eski bir limandır. Türkiyenin iç ticaretinin büyük kısmı bu batı bölgesi sahilini takip eder. Bu bölge halkı bir zamanlar ağaçtan Yunan filikaları içinde büyük tüccar ve denizci idi, buna rağmen Türk ticaret filosu yabancı limanlarda pek görünmez. Batı bölgesine komsu vadilerle tepelerde bol tütün, üzüm ve daha birçok nefis mahsuller yetiştirilir.

Devlet merkezi, Ankara, memleketin iç kısmındadır ve asıl önemi nüfusunun büyük çoğunluğu ile hükûmet merkezi olmasında

toplanır. Diğer kasaba ve şehirlerin çoğu ancak mahalli birer değer taşımaktadırlar. Çünkü Türkiye'de kara nakliyatı o kadar geridir ki, hiçbir şehir veya kasaba geniş bir bölgenin merkezi vazifesini görememektedir. Halkın sadece yüzde yirmisi şehir ve kasabalarda yaşar.

Memleketin ortasındaki yaylada seyrek bir şekilde şuraya buraya dağılmış olan halk kuru ziraat usulüyle bilhassa buğday ve diğer bakliyat, koyun ve keçi sürüleri yetiştirir. Dağlık doğu bölgelerinin bazı kısımlarında halkın bir kısmı asırlardanberi göçebedir.

Çoğu 1927 denberi devlet tarafından kurulmuş dağınık sınai tesislerle, bilhassa Karadenizdeki zengin kömür havzasında birkaç maden çıkarma merkezi vardır. Türkiye'de bazıları uzun zaman danberi bilinen, fakat pek azı geniş çapta işletilen birçok kıymetli maden hazineleri mevcuttur.

HALKIN KENDİSİ

Türkiyenin sakinleri ırken değil, dil ve milliyet bakımından Türktürler. Tâ ilk çağlarda bile bu bölgede Etiler, Kapadokyalılar, Frikler ve İonyalılar da dahil olmak üzere büyük bir halk halitası vardı. Omiros'un Truva muhasarası efsanesiyle Ksenofon'un o meşhur yürüyüş hikâyesinden öğrendiğimize göre, eski Yunanlılar da bunlar arasındaydı. Yunan felsefesi şimdi Türk toprakları üzerinde bulunan Milet'te başladı. Büyük heykelin bulunduğu Rodos uzun zaman bir Türk adasıydı. Tarsuslu Paul Kilikya'da doğdu ve misyonerlik faaliyetinin büyük kısmını Anadolu'da yaptı. Konstantinople imparator Kostantin tarafından tesis edildi; doğu Roma imparatorluğunun merkezi oldu ve asırlar boyunca Hristiyanlığa beşik vazifesini gördü. Sakinleri arasına Lâtinler, Slavlar ve diğer Avrupalılar süzülüp karıştı.

Bu bölgeyi Bizanslılardan fetih suretiyle elde eden Osmanlı Türkleri aslen Orta Asya steplerinden gelmiş olan suvarilerdi. Modern Antropolojiye göre, onların uzun çehre, uzun kafa ve koyu renkli saçlı, uzun boylu beyaz Türkmen olmaları muhtemeldir. Sayıca nisbeten azlık olan Osmanlılar fethettikleri yerlerin kadımlarıyla evlendiler ve az zaman içinde yerli Anadolu-hususiyet ve vasıflarıyla sıkıca temasa gelip haşır neşir oldular. Bunun neticesi olarak, ırk bakımından, Avrupalılığı üstün bir halita meydana gelmiş oldu.

Türklerin bu memlekete kabul ettirdikleri şey kendi dilleriyle İslâm dinidir. Toprak meçhul çağlardanberi sürülüp işlenmekte ve köylüler eski Anadolunun ziraat şekillerini idame ettirmekteydiler. Ticaret, onu asırlar boyunca geliştirmiş olan Yunanlıların elin-

deydi. Fakat asıl Türk kültürü, ne bir yere yerleşmiş bir ziraat, ne de bir ticaret kültürü idi. Osmanlıların kültürü göçebe çobanlıkta yeni otlakları bulunan diyarlar bulmak için birbirini takip eden dalgalar halinde batıya doğru ilerleyişe tabiydi. Mağrur ve Fatih Türk Müslümanları nihayet Osmanlı İmparatorluğunu, fethettikleri yerlerin ahalisini merkezi otoriteye bağlayarak ve çalışma hususundaki Müslüman ananesine alıştırarak küçük Asya, doğu Avrupa ve kuzey Afrikayı da içine alacak derecede genişlettiler.

Modern Türkiyenin sınırları içinde yalnız üç önemli millî azınlık benliklerini muhafaza edebildi ve onlar da o kadar şiddetle baskı altına sokulup dağıtıldılar ki artık millî devlet için bir mesele teşkil etmiyorlar. Hristiyan diniyle kendi dillerine sıkışıkya sarılan Ermenilerin sayısı şimdi 60.000 kadardır. Ana dilleri Rumca olan 108.000 kişi mevcuttur ve bunlar tamamiyle batıdadırlar. Kürtçe konuşan kabileler Mezopotamya (şimdi Irak'ın idaresi altında bulunan Fırat'ta Dicle nehirleri arasındaki bölge) sınırları üzerinde yarı göçebe bir çobanlık hayatı sürmektedirler. Irak ve İranda da Kürtler vardır; fakat Rusyanın bunlara milliyetçilik şampiyonluğu yapmasına rağmen, Türkiyede bulunan bir buçuk milyon Kürt zorla kaynaştırılmaktadır.

Daha birçok din veya dil azınlıkları varsa da, bunların hiçbirisi Türk hükümrancılığı için ciddi bir tehlike teşkil edecek derecede kalabalık veya birleşik değildir.

Umumiyetle Türk halkı muhtemelen Chicago veya New Yorktaki kadar karışık birçok bedeni tipleri temsil eder. Yüksek tahsil gümüş olanlar, ne kılık kıyafet, ne de kültür seviyesi bakımından Amerikalı ve Avrupalılardan ayırt edilemezler. Türkiyenin muhit bakımından geriliği bir tarafa bırakılırsa halk kütlelerini Batılılardan ayıran başlıca fark, Batı demokrasislerinin bariz vasfını teşkil eden ferdi terakki arzusu ile ictimai tekâmüle güvenden mürekkep o hususî halitanın yokluğu olarak görülmektedir. Halkın tahminen yüzde 60 ı hâlâ okuma yazma bilmemektedir. Ümmilik, Türkiye Cumhuriyetinin hatırı sayılır eğitim programına rağmen, bilhassa köylüler arasında yaygındır. Asırlarca sürmüş bir durgunluk ve yukardan idareye ilâveten barış sanatlarında ilerleme için teşvik ve cesaret yokluğu, memleket liderlerinin sarfettikleri gayretler ne derece büyük olursa olsun, bir nesil içinde silinip süpürülerek ortadan kaldırılmaz.

STRATEJİK DURUM

Türkiyenin durumu hem Rusya'dan Akdenize giden su yolu, hem de Avrupadan Asyaya ve Afrikaya giden kara yolları üzerinde bulunması hasebiyle, birçok işgal ve muhaceretlere yol açmış, bir-

çok imparatorluklara yer sağlamış ve Avrupa kuvvetleri stratejisi-
sinde bir koz olmasına sebep olmuştur. Türkiyeyi tarihte oynadığı
önemli role götürmüş olan sebep, her hangi gelişmiş bir zenginli-
ğinden ziyade, bu durumudur. Anadolu yarımadasını kendisine
merkez edinen büyük bir devlet, Avrupa, Asya veya Afrika içleri-
ne doğru genişleme için iç yolları elde eder ve doğu Akdenizi
kontrolü altına alabilir. Bu mevkide bulunan küçük veya zayıf bir
devlet ise, memleket dışındaki muhasım kuvvetlerin «çarpışma
bölgesi» içindedir ve bu sebeple bağımsızlığını devam ettirebilmek
için ya kendisine müttefikler aramak, yahut ta nazik bir taraf-
sızlık muvazenesi tesis etmek zorundadır.

Türkiye eski devirlerde İranlıların işgaline uğradı. Büyük İskender Milâttan önce dördüncü asırda onu bir başından ötekine kadar silip süpürdü. Roma imparatorluğu Akdenizde deniz kuvveti tesis edebilmek için Anadolu'yu hükmü altına alması lâzım geldi. Bizansın Grek imparatorluğu orta çağlarda Konstantinopludan yüzlerce yıl etrafa hüküm sürdü. Bu rejimi Osmanlı Türklerinin idaresi takip etti. İngiltere'ye karşı yaptığı harpte Napoleon Orta Doğuya karşı yürüdü. Rus imparatorluğu Türklerle savaştı. Hohenzollern Almanya'sı Anadolu Yarımadasının bir başından ötekine Berlin - Bağdat demiryolunu yapmak gibi bir emperyalist avantaj sağladı. Hitler de, yine bu istikamette harekete geçmeğe hazırlanıyordu.

Maamafih bu tarihî ananeden Anadolu Yarımadasının eski ve orta çağlarda olduğu gibi, daima önemli bir ticaret yolu vasfını muhafaza etmiş olduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Gerçi Karadenize doğru ve Karadenizden aşağı münakalât bu yarımadaanın ucundan geçer ve Rusça bu geçide sıcak sulara bir çıkış noktası olarak birinci derecede önemli bir zaruret gözüyle bakar, ama Karadeniz ticareti büyük bir beynelmilel önem taşımamaktadır. Arızalı iç Anadolu'ya doğru uzanan kara yollarının kıymeti Hindistana giden Okyanus yolunun keşfinden sonra azalmıştır. Anadolu'da güzel yollara veya modern demiryollarına tesadüf edilmemektedir. Geçitler hem mahdud, hem de bunları aşmak zordur. Modern vasıtalarla her mevsimde kara nakliyatını sağlayacak bir kara nakliyat sistemi mevcut değildir.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞÜ

Birbirini takip eden muhaceret dalgaları halinde Anadolu'ya süzülerek girmiş olan Türkler on dördüncü asırda çürümeğe yüz tutmuş olan Bizans İmparatorluğunun bu kısmındaki yarık ve çatlaklarından nüfuz etmişler ve Çanakkale boğazını geçerek Avrupa toprağına ayak basmışlardı. İki asır içinde Orta Doğunun

efendisi oldular. Konstantinople bin yıllık bir hristiyan imparatorluğundan sonra 1453 te onların ellerine geçti. Fatihler yayılmalarına her istikamette devam ettiler ve on altıncı asrın sonlarında Osmanlı imparatorluğu Balkan Yarımadasını, kısmen Macaristan ve Polonya'yı, Rusyanın Karadeniz boyundaki kıyılarını, İranı, Arabistan'ı, Mısırı ve Afrika'nın Akdeniz sahilini ihtiva ediyordu. Kanunî Süleyman'ın idaresi altında Türkler Avrupa, Afrika ve batı Asya'nın en büyük kuvveti oldular. Türkiye on dokuzuncu asırda, Halifelik yoluyla, Müslümanların ruhani reisliği iddiasını öne sürdü.

O güne kadar başarılı savaşçı olmalarına rağmen, Türkler sadece eski Şark anlamında bir imparatorluk kurucusu idiler. Hükümdarlarının mevcudiyetini geniş imkyasta vergi toplama ve münferit mecburî fermanlarla hisseden fethedilmiş ülkeler halkları teshir edilemedi. Onların sadakatlarını uyandırmak veya elde etmek için pek az şey yaptılar. Hakim sınıf arasında irtikâp ve dostları kayırma gittikçe arttı. İmparatorluk sınırlarının ötesindeki halkların işgale karşı duydukları endişe gittikçe artarken tâbî ülke halkalarının milliyetçilik cereyanları da kuvvetlendi. Harpler ve iç isyanlar onyedinci asırda Osmanlı rejiminin dağılmağa başlamasına sebep oldu. Bu hal onsekizinci asırda daha da hızlandı ve ondokuzuncu asırda iyiden iyiye ilerledi. Meselâ, Rusya Kırımı zaptetti. İngiltere Mısırı imparatorluktan ayırdı. 1821 Yunan kurtuluş savaşı yalnız Yunanistanın değil, bütün Bakanların kurtuluşuna kadar devam etti. Sultanlar İmparatorluğun toprak ve insan kaynaklarını geliştirmekten artık aciz kalmıştı.

Daha kudretli Avrupa devletleri arasındaki rekabetler onu stratejik sebepler dolayısıyla ayakta tutmamış olsaydı, İmparatorluk belki daha önce çökecekti. Başlarında «Genç Türkler» in bulunduğu bir Türk ihtilâl hareketi Sultanlığı kontrolü altında aldı. «Genç Türkler» 1914 te Birinci Dünya Harbinde Türkiyeyi Almanyanın bir müttefiki yaptılar. Merkezi kuvvetler çöktüğü zaman ellerinde hiçbir dayanak kalmadı. Bütün dış imparatorluk arazisi itilâf devletlerinin kontrolü altına girdi. İstanbul işgal edildi. Hükûmet itilâf devletlerinin kontrolü altına girdi ve bizzat Anadolu da tehdit altına alındı.

BATI İLE İKTİSADÎ MÜNASEBETLER

Türk hayatı ziraat ve iptidai el sanatlarıyla idame edilmiştir. İhracat bilhassa tütün, fındık ve bir takım el mamulâtına münhasırdı. Ondokuzuncu asır batı Avrupa'da sanayiciliğin süratli büyü-yüşüne şahit olduğu halde, Türkiye'de bu alanda hiçbir gelişme ol-

mamıştır. Batı makine mamûllerinin ithali Türk piyasalarını kapladı ve eski el sanatı işlerinden çoğunu mahvetti. Bir millet olarak Türkiye vasattan da aşağı bir seviyede yaşıyor, uzun zaman devam etmiş olan meşum bir ticaret muvazenesinin ağır yükünü sırtında taşıyor, çöküyordu. Bu hesap açığı yabancı memleketlerden yapılan istikrarlarla finanse edildi. Sanayi memleketleri bu istikrazları, kısmen stratejik sebebler dolayısıyla, kısmen de kârlı ihracat ticaretlerini finanse etmek için arttırdılar. Lüks yaşıyan ve irtişa içinde yüzen hâkim sınıf bu istikrazları kabulle sadece memnuniyet duydu. Hem siyasî, hem de iktisadi aciz neticesi olarak Türkiye «Avrupanın hasta adamı» olarak tanındı.

Fakat istikrazların ödenmesi işi gecikti. Türkiye kendisini koruyucu gümrük tarifeleri koymak hakkından mahrum ederek Kapitülasyonlar vasıtasıyla ecnebi devletlere olan borçları için yabancı idaresini tanıyıp kabul etti. Kapitülasyon anlaşmalarıyla Türkiye yabancı devletlere asırlar boyunca sürecek bir takım fevkalâde imtiyazlar tanımaktaydı. 1914 ten önce dış borçlar 716 milyon dolara yükselmişti. Bu alacağın yüzde 60 ı Fransa'ya, yüzde 20 si Almanya'ya, yüzde 15 i de İngiltere'ye aitti. Bu borç, reisi her yıl münavebeyle İngiliz veya Fransız olan Düyunu Umumiye İdare Meclisi tarafından kontrol edilmekteydi. Bu meclis borcun ödenmesini sağlayacak gelirleri topluyordu. Sonunda vergiler koydu ve bu suretle nüfuzu imparatorluğun her tarafına yayıldı.

Birinci Dünya Harbi esnasında, Merkezi Kuvvetler müstesna, bütün batı milletleriyle ticaret ve tediye kesildi. Harbin hemen sonunu takiben sonradan Atatürk adıyla tanınan Mustafa Kemal tarafından kurulmuş olan Cumnuriyet idaresi altında Türkiye yeniden doğdu ve dünya ile olan münasebetler yeniden göçden geçirilerek islâh edildi.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İNKİLÂBİ

Türkiye İçin Harb

Modern Türkiye hemen Birinci Dünya Harbini takiben Atatürk — Mustafa Kemal — tarafından idare edilen inkılâpla kuruldu. Bu bir nizamın yerine bir diğerinin geçmesi demek değildi; türk hayatının bütün gidişini değiştiren bir inkılâbdı. Haricen yabancı istilâsına karşı bir savaş, dahilen ise siyasî ve iktisadî idi. Mutlak bir monarşi yerine bir cümhuriyet kurdu; dinî otoriteyi, asırlık geçmişe sahip adetleri, hattâ yazı dilini bile değiştirdi.

İktisadî sahadaki değişiklikleri sırf iktisadî sebeplerle izah etmek mümkün değildir. İnkılâp, ne bir orta sınıfın feodalizme karşı ayaklanmasından, ne de fakirlerin zenginlere karşı baş kaldırmasından doğmamıştır. İnkılâbın iktisadî programı, memleketi kurtarmak ve onu yeniden zindeliğe kavuşturmak maksadiyle sarfedilen kahramanca gayretin arizî bir ilâvesi olarak tezahür etmiştir. Daha doğrusu, halkı kurtarmak ve bir millet yaratmak yolundaki gayretin gerçekleşmesi için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Çünkü sultanlar imparatorluğu batı Avrupa'nın karakteristik vasfı olan milliyetçilik mefhumunu aslâ hazmedememişti. Orta doğunun başka hiçbir halkı, inkılâptan sonra Türkler kadar sür'atli başarılar sağlayamamıştır.

PARÇALANMA TEHDİDİ

Ölüm döşeginde ve tefessüh etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbi 1918 de sona erdiği zaman dağılıp parçalanmak üzereydi. Muzaffer ittifak devletleri şikârlarının üzerinde akbabalar gibi dönüp daireler çiziyorlardı. Daha 1916 da aralarında imzaladıkları gizli anlaşmalarla onun taksimi hususu üzerinde mutabık kalmış bulunuyorlardı. Çarlık Rusyası Çanak-

kale Boğazını, İstanbul'u ve Ermenistan'ın bir kısmını alacaktı. İngiltere'ye Filistin'le beraber Musul petrol yatakları da dahil olmak üzere Mezopotamya'nın — ki bu bölge bilâhare Irak denilen memleket oldu — vesayeti mükâfat olarak verildi. Suriye'deki Fransız bölgesi genişletilecek ve Fransa Adana bölgesinde tâ güney ve orta Anadolu içlerine, Türkiye'nin kalbine kadar uzanan bir bölgede hususî bir takım haklara sahip olacaktı. İtalya'ya da On İki Adalar'la Yunanistan'm da taleplerde bulunduğu Akdenizin sınırladığı yarımada üzerinde buna mümasil haklar bahşedildi. İlâveten iktisadî tavizler tanındı. Birleşik Amerika daha sonraları bağımsız bir Ermeni Cumhuriyeti kurulması hususu üzerinde ısrar etti. Taksim programı tam olarak yerine getirilmiş olsaydı, Türkiye sadece dış bölgelerini (Irak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Arap yarımadası Türkiye'nin elinden zorla alındı) kaybetmekle kalmıyacak, fakat bizzat Anadolu'nun da üçte ikisi millî araziden ayrılıp kopacak, Türklerin galiplere tâbiyeti tam ve eksiksiz olacaktı.

MİLLİYETÇİ HAREKET

Türkiye'de birkaç sene önce Batı fikirlerini kabul ve tatbik ederek memleketi islâh etmeğe karar vermiş olan «Genç Türkler» tarafından tahrik edilen bir reform hareketi mevcuttu. Harpte yenilme ve imparatorluk hükûmetinin dermansız çöküşü, birkaç lider arasında vatanperverlik duygularını yeniden harekete getirdi ve coşturdu. Müttefik kıtaları Türkiye'nin bazı kısımlarını işgal etmişlerdi, fakat ilgili milletlerin halk ve orduları mücadelecî Türk milliyetçilerine galiplerin şartlarını kabul ettirmek için yeni bir harbe başlamak hususunda isteksizlik alâmetleri gösterdiler. Sonunda, Türkler yalnız kendilerine ait bir takım emeller peşinde koşan Yunanlılara karşı cephe almak zorunda kaldılar.

15 Mayıs 1919 da tamamiyle Yunanlılardan müteşekkil bir «Müttefik» ordusu, İngiliz kumandasındaki İngiliz, Fransız, Amerikan ve Yunan harp gemilerinin ateşi altında İzmir'e çıktı. Aynı gün sarışın, mavi gözlü, kumral saçlı Makedonyalı bir Türk ve ateşli bir milliyetçi olan Atatürk Sultanlar rejiminin ve Müttefik kontrolünün budalaca bir hatasıyla Üçüncü Türk Ordusuna müfettiş tayin edildi. Vazifesi Türk askerî kuvvetlerini terhis etmekte; bunun yerine, Milliyetçi hareketi derleyip topladı. Müttefik işgali altında bulunan İstanbul'dan çıkarak Kuzey Anadolu'da bir karadeniz limanı olan Samsun'a gitti. Müttefikler hatalarını çok geç anladılar; onu geri çağırmağa teşebbüs ettiler, fakat artık onların erişimyecekleri bir yere varmış bulunuyordu.

Bir sıra kongrelerle Türk mukavemet hareketi kuvvetlendi-

rildi; yakın tehlike karşısında milliyetçilik galeyanı alevlendi. Sivas'ta Misakı Milli adı verilen bir çeşit Türk İstiklâl Beyanamesi hazırlandı. Sonbahar seçimlerinde milliyetçiler çoğunluğu kazandılar. Ekim ayında İstanbul'da toplanan bir «Meclisi Mebusan» Misakı Milli'yi kabul etti. Müttetikler de Meclis ileri gelenlerini yakalayıp memleket dışına sürdüler. Fakat Atatürk memleket içinde kaldı; serbest kalan yegâne tanınmış milliyetçi şimdi o idi. Milli Meclis onun önderliği altında Ankara'da toplandı. 23 Nisan 1920 de bu meclis İstanbul'daki Sultanı Müttetiklerin esiri olarak ilân etti ve bütün hükûmet kuvvetini millî iradenin mümessili olarak kendi eline aldı. Ertesi gün Atatürk Meclis Başkanı seçildi.

DÜŞMANLARA BAŞ EĞDİRİLDİ

Müttetik işgal kıtaları İstanbul, Kilikya, Antalya, İzmir ve Güneydoğuda mevzi almışlardı. Bu kuvvetler tarafından çember içine alınmış olan Ankara Türkleri ayrıca iç Anadolu'nun doğusunda Ermeni ve Kürt ayaklanmaları tehlikesi karşısında bulunuyorlardı. Atatürk önce ordularını bu iç isyanları bastırmak için sürdürdü; birçok Ermenileri temizledi ve Kürt kabilelerini dağıttı. Bu esnada yeni kurulan Sovyet hükûmeti 1916 gizli anlaşmaları ifşa etti ve bunlarla Rusya'ya bahşedilen ilhakları reddetti. 10 Ağustos 1920 de diğer Müttetikler eski Osmanlı hükûmetiyle Türkiyenin taksimini tasdik eden Sevr Muahdesini imzaladılar. İki hafta sonra yeni Ankara hükûmeti Moskova ile bir anlaşmaya vardı.

1920 Haziranında Yunanlı'lar İzmir'de kendi ordularıyla Türkler arasındaki hudut hattını aşarak kuzeyde Bursa itsikame-tinde ilerlemişlerdi. Ayrıca Avrupa kıtası üzerindeki Türk Trakyası'nı da işgal etmişlerdi. Ankaradaki Meclis yaz esnasında Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis etti ve Atatürk'ü Başkan seçti. Atatürk'ün idaresi altında 1921 Ocak'ında Türkler Anadolu'yu tehdit eden Yunanlılara dönüp onları yenilgiye uğrattılar. Aynı yerde Mart ayında ikinci bir darbe daha indirdiler. Yunanlılar o zaman takviyeler getirterek ilerleyişlerine devam ettiler. Ağustos'ta Ankara önündeki Türk mevzilerine hücum ettiler. Muharebe yirmi iki gün hiç kesilmeden devam etti; neticede Yunanlılar ricat etmek zorunda kaldılar.

Atatürk bunu takip eden seneyi ordusunu yeniden kurmakla geçirdi. 1922 Ağustos'unda Yunanlıları ani bir baskına uğrattı ve Eylül başlarında onları denize döktü. Sonra Çanakkale boğazındaki Müttetik garnizonuna karşı döndü. Fransızlarla İtalyanlar milliyetçilere karşı bir harbi arzu etmedikleri için derhal kuv-

vetlerini geri çektiler. Tek başlarına kalan İngilizler mukamevet cesaretini gösteremediler. İngiltere’de efkârıumumiye hükûmetçe Türkiye’ye karşının takip edilen siyasetin aleyhine dönmüştü. İngiliz komutanlığı 11 Ekim 1922 de bir mütareke imzaladı. Batılı devletlerle Ankara hükûmeti arasında 23 Temmuz 1923 te imzalanan Lozan Muahedesi Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüyle bağımsızlığını sağladı. Atatürk milli bir kahraman olmuştu ve onun muakkipleri gelecekteki her hangi bir istilâciya karşı mukavemet edecek kadar kuvvetli olmak için Batıyı takliden yeni ve modern bir Türkiye kurmak işine koyuldular.

Türkiye Cumhuriyetinin Başlangıcı

Cumhuriyetin kurucuları anayasa ve kanunlar için Batı örneklerini esas olarak aldılar. Fakat temsili demokrasi için lâzım esaslar, Türk tecrübesinde ve kültüründe mevcut olmadığı için, başlangıç safhasında nazarı itibare alınmadı.

Hükûmet şeklen parlemanter bir cumhuriyettir. Tek meclisli bir teşri kuvveti — Millet Meclisi — vardır. Bu meclis halk oyuyla seçilen ikinci seçmenler tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı Meclis, Hükûmet Başkanını Cumhurbaşkanı Meclis azaları arasından seçer. Başbakan da kabineyi kurar. Böylece nazari olarak, meclis hem teşrii, hem de icrai kuvveti elinde tutar. Kaza kuvveti bağımsızdır. Anayasa ise tadil mevzuudur. Seçim hakkı umumdur (Kadınlara da tanınmıştır). Vatandaşların medenî haklarının kanun önünde eşitliği, garanti edilmiştir. Eskisinin tam zıddına olarak, Halifelğin lâğvı ile dinle devlet işleri ayrılmış, kadının peçe takması gibi şark adetleri kaldırılmıştır.

Türkiyede yaşayan halk yüzyıllardanberi merkeziyetçi ve otoriter bir hükûmet tarafından idare edilmiştir. Zaten bu kadar geniş araziye yayılmış ve geri kalmış bir topluluk ancak merkeziyetçi bir hükûmet tarafından idare edilebilirdi. Azçok kendi kendine idare şekli bir takım küçük, tecrit edilmiş köylere münhasırdı ve hatta bu bile Sultan’ın mültezimleri ve mahalli temsilcilerinin müdahalesiyle kısılmıştı. Halkın çoğunluğu ümmiydi. Seyahat ve muhabere vasıtaları o kadar azdı ki, bir tek Türkiye yerine yüzlerce — binlerce — küçük Türkiye vardı. Bu durum birdenbire düzeltilemezdi. İnkilâb, mutlakiyet idarelerine karşı yapılan batı ihtilâlleri gibi, iktisadî ve içtimâî bünyede zararlı bir değişikliğin siyasi ifadesi değildi.

Türkiye halkının büyük çoğunluğu — köylüler —, Atatürk ordularında savaşan kısmı hariç, inkilâba iştirak etmedi. Atatürk ordularını bilhassa nisbeten küçük hâkim sınıfın saflarından topladılar.

dı. Bu sınıf, şivil ve askerî memurlarla batı Anadolu'nun mektep görmüş azınlığını vücutta getiren ve hepsi iç bağlarla birbirine bağlı eski ailelere mensup büyük emlak sahiplerinden müteşekkildi. Bu sınıfın itibarı sarsılmış olan sultanlığın bıraktığı boşluğu doldurarak iktidarı ele geçirmesi için sadece bir adım atması kâfi geldi. Müstevliyi kovmaktan başka hiçbir anı değişiklik yapılmadı. Türkiye'yi modernleştirmek hamlesi özlü bir içtimai inkılâp esasına dayanmaktan çok uzaktı. Köylü hayatının esasında hiçbir değişiklik olmadı ve asırlardanberi sürünüp gittiği aynı iktisadi ve içtimai şartlar içinde olduğu gibi bırakıldı. Reformlara gelince, bunlar da her zaman olduğu gibi, yukarıdan aşağıya doğru yapıldı.

HAKİKİ HÜKÜMET

Bu sebeple hakiki hükûmet kuvveti, inkılâbı idare eden, Cumhuriyeti kuran ve tek bir adamın liderliği altında toplanarak birbirine sıkıca sokulmuş ve kapanmış bir şekilde teşkilâtlanan bir partinin eline geçti. Cumhuriyet Halk Partisi adıyla tanınan bu parti, Meclis'e ve onun kanun yapma ve icra etme selâhiyetlerine hakim oldu. Devletin kurucuları iki parti sistemine yanaşmadılar. Nihayet bir muhalif parti — Demokrat Parti — kuruldu ve az zaman önce maddi bir kudret haline geldi. Fakat 1924'den günümüze kadar Türkiye'nin gelişmesi, yukardan gelen ve Sultanların haris ve mütefessih idarelerinin tamamiyle zıddı olan dinamik ve vatansever bir iradenin eseri olmuştur. Başlangıçta hemen hemen hiç mevcut olmayan «aşağıdan yukarı» demokrasi fidanı yavaş yavaş kök bağlamağa başladı. Resmi emirlerin neşir ve kabulü, hem hükmedenlerin, hem de hükmedilenlerin ikinci huyu olarak kaldı.

İktisadi faaliyette devlet tarafından oynanan geniş role ve birbirini takip eden «beş yıllık plânlar» ın kabul ve tasdikine rağmen, Türkiye hükûmetiyle Sovyet Rusya hükûmeti arasında önemli hiçbir benzerlik yoktur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin liderleri komünist olmadıkları gibi, Markist felsefeye de taraftar değillerdir. Maksatları bir işçi cemiyeti kurmak değildir. Beynelmilleci ihtilâlcilik yerine, hepsi hararetle birer milliyetçidir. Her şeyden evvel kuvvetli ve modern bir Türk Devleti kurmak ve bunu gerçekleştirmek için ileri milletlerin örneklerinden faydalanmak azmindedirler.

Bundan başka parti azaları, Rus komünist partisinde olduğu gibi, mahallî idarelerin kilit mevkilerine varıncaya kadar millî hayatın her sahasına hâkim ve merkezce kararlaştırılan siyaseti tatbik eden bir kadro teşkil etmiyorlar. Parti takip ettiği siyaseti tatbik hususunda, yaygın ve disiplinli, kanun üstü bir organi-

zasyon halinde devlet cihazına dayanmaktadır. Halbuki Rusya'da hiçbir resmî mevki sahibi olmayan parti azalarının nüfuzu, hükümetinkisinden üstündür.

BAŞLANGIÇ ZAMANLARINDA İKTİSAT

Cumhuriyetin tevarüs ettiği Türk iktisadı birçok asırlardan beri büyük bir değişiklik geçirmemiştir. Halkın beşte dördü hayatlarını doğrudan doğruya veya dolayısıyla ziraattan kazanır. Kullandıkları usuller iptidaidir. Köylülerin çoğu kendi mahsulleriyle geçinir. Yiyecek mahsulleri ticareti mahdud bir iki bölgeye münhasır kalmıştır. Şehir ve kasaba halkları kendilerini çeviren bölgenin istihsal fazlasıyla beslenmektedir. Demiryolları az ve kıfayetsizdi. En iyi yolların bile büyük kısmı kamyonlara göre değil, kağı arabalarına göre idi; diğerleri ise düpedüz ayak izi patikalardan ibaretti. Faal iç nakliyatı deniz boyunca yarımadayı çevreleyen sahil etrafındaydı.

Türk mamulleri geniş miyasta el sanatı mahsulleriydi. El tezgâhlarında çalışanlar kapitülasyonlar tarafından zorlanmış serbest ticaretle birlikte batı Avrupa'nın Sinaî İnkılâbından çok müteessir olmuşlardı. Türkler tarafından kullanılan makine mamulâtı maddelerin çoğu dışarıdan geliyordu. Bu maddelerin bedellerini ödemek için yapılan ihracat, geniş miyasta tütün, fındık, üzüm, incir gibi sahil yakınlarında yetiştirilen cins ziraî mahsullerle makine sanayiinin aynı mükemmeliyette yapamıyacağı halı gibi birkaç el tezgâhı mamullerinden ibaretti.

Milliyetçiler arasında millî yeterliğe kavuşmak hususunda uyanan kuvvetli arzu, işte bu durumdan doğmuştur. Türkiye içişleri bakanlığının 1934 tarihli bir raporunda teesürle şunlar belirtilmektedir:

Gümrük binalarının kapıları ardlarına kadar açık olduğu zamanlarda Avrupa'dan ithal edilen ipekliler Bilecik'in dutluklarını mahvetti... 1821 de Üsküdar'da faaliyet halinde bulunan 600 el dokuma tezgâhından ancak 40 tanesi kalmıştı. Keza 1812 seneleğinde Tırnova'da işler halde bulunan 2000 dokuma tezgâhından ancak 100 kadarı yaşayabildi... Dokumacılık sahasındaki bu mahvoluş sanayiın diğer şubelerine de tesir etti ve onların birgün yeniden canlanmaları ümidini büsbütün ortadan kaldırdı. O gündenbergi Türkiye ham madde memleketleri safında yer aldı... Batı memleketleri sanayi mahsulleri için açık bir pazar olan Türkiye, bir çeşit sömürge olmağa mahkûm bulunuyordu.

Türkiye'ye yabancı sermaye yatırılmıştı, fakat bu sermaye memleketi inkişaf ettirmekten ziyade sermaye yatıran memleket-

lerin ihracatçıları tarafından rekabetsiz olarak memleket içinde yabancıların işine yarıyacak ne varsa hepsini çekip götürmek hususunda kullanıldı. Yabancılar kömür ve diğer madenleri işletme sahalarında ve demiryollarıyla elektrik tesislerinde birtakım imtiyazlara sahip bulunuyorlardı. Fakat bu teşebbüslerin büyük kısmı memleketin ağır gidişine ayak uydurarak verimsiz bir şekilde işletiliyor, halkın düşük hayat seviyesini istismar eden bir ücret ve çalışma metodu kullanıyor, kârlar ise yabancı sermayedarların cebini dolduruyordu. Türkiye'de muazzam bir dış borçu birikmişti ve memleket zımnen iflâs halindeydi. Borçların ödenmesi için kapitülasyonlar yoluyla dahili gelirler ve diğer kazanç menbaları yabancı kontrolü altında idi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra kapitülasyonlar kaldırıldı ve yabancı devletlere olan borçlar ödenerek azaltılmağa başlandı.

İÇ TİCARET

İç ticaret geniş mikyasta Şark'ın bariz vasfı olan pazarlardaki seyyar satıcılar veya küçük tacirlerin ellerindeydi. Türkiye coğrafî mevkîinden dolayı «dünyanın yol ağzı» diye anılırdı, fakat beynelmîlel ticaret bakımından bu tâbir ancak mahdud bir manada yerindeydi. Doğudan batıya veya aksi istikamete doğru yarım-ada üzerindeki nakliyata mevcut manîler yüzünden bu istikametteki mal mubadelesi pek düşük bir seviyeye inmişti. Süveyş yolu bu yola nisbetle bin kere daha önemliydi. Pek tabîî olarak boğazlar Karadeniz'le Akdeniz arasında işleyen gemiler için zaruri bir geçit yolu teşkil ediyor ve İstanbul bundan faydalanaarak ticarî bir kâr elde ediyordu. Fakat iktisadî kârdan geniş manada halk tabakaları faydalanamıyordu.

Hususi teşebbüslerin çoğu, Türk Milliyetçilerinin sayı ve önemlerini azaltmağa çalıştıkları Rum ve Ermeni azınlıkların elindeydi. Filvaki Yunan - Türk harbinden sonra Milletler cemiyeti tarafından tertip edilen bir ahali mubadelesiyle binlerce Rum kendi memleketlerine döndü. Bunun neticesi olarak modern bir sanayi devleti kurabilmek için zayıf bir tecrübe ve hususî sermaye temeli kaldı.

Yeni rejimin iktisadi vazifesini tahlil eden Batılı bir iktisatçı veya teknisyen, ilk ana gayenin, önce köylünün hayat şartlarını islâh etmek, sonra da sanayi ve ticareti yaşatacak bir istihsal fazlası yaratmak, bunun için de halkın o kadar geniş bir kısmının meşgul olduğu ziraat istihsalini arttırmak noktalarında toplanması lüzumuna kolayca varabilir. Aynı şahıs, hiç şüphe yok ki, hem gittikçe genişleyen sanayi ihtiyaçlarını karşılamak, hem de yukarıdaki gaye için zaruri olan ve tahammül edilebilecek çapta de-

miryolları ve büyük bir yol inşaatı programı gerektiği kanaatine varacaktır. Üçüncü olarak ta halkın daha esaslı ihtiyaçlarını karşılamak ve neticede sanayileşme faaliyetinin yayıldığı her şekil ve sahada milleti kuvvetlendirmek için hafif makine sanayii ile madencilğin geliştirilmesi gelecektir.

Milliyetçi İktisat Programı

Atatürk iç idareyi yeniden kurma işini düzene sokar sokmaz iktisadi meseleleri ele aldı. Memleketin geri durumu karşısında kendi başına gelişen serbest iktisada güvenmenin yeter olmadığına inanıyordu.

Bir Ziraat Bankası daha inkılâptan çok öncelerindenberi mevcuttu, fakat faaliyeti ufak kredi işlerinden öteye geçmiyordu. Ziraate büyük önem veren ve Ankara dışında bir nümune çiftliği kuran Atatürk, bu bankanın faaliyet sahasını büyük çapta genişletti. Banka başlangıçta sanayi kuruluşuna yarıyacak vasıtaları satın almak için gerekli sermayeyi temin maksadiyle ihracat mallarının istihsal ve satışlarına hususi bir dikkat gösterdi. Aynı zamanda ziraat kooperatifleri de teşkilâtlandırıldı.

Atatürk şöyle diyordu: «Sanayileşme başlıca meselelerimizden biridir. Gelişmesi için memleketimizde gerekli iktisadi şartların bulunduğu büyük ve küçük her çeşit sanayii yaratacağız.»

Buna uygun olarak 1942 de iş sahalarını teşkilâtlandırıp finanse etmek için «İş Bankası» nı kurdu. Bu banka hususi şahısların malı olan bir şirketti. Banka hisselerinin önemli bir kısmını Atatürk bizzat kendisi kefil sıfatiyle imza etti; çoğu başkalarına satıldı; sonra hemen hemen hepsi Halk Partisine devredildi. Maamafih hükûmet programına sıkıca bağlanabilmesi maksadiyle İdare Meclisi Milletvekillerinden müteşekkil olduğu için, bankanın yarı-halkçı bir karakteri vardı. O zamanki gaye milli bir siyaset olarak hususi teşebbüsü canlandırmaktı. İş Bankasının faaliyet programında umumi bankacılık, halk yararına her çeşit çalışmalar, her çeşit mal istihsalı, yapı işlerine yardım, bu gaye ile şirketler kurmak, ya kendi hesabına yahut ta vatandaş veya yabancılarla her çeşit ticari ve endüstriyel muameleler yapmak gibi işler yer almıştı. Başka bir tabirle, bu, İngiltere'de «Seçkin vasıta» diye tanılan ve hususi para yatırımlarla halk ihtiyaçları arasında kurulan şu melez ortaklıklardan biriydi ve potansiyel faaliyet sahası son derece genişti.

19 Nisan 1925 tarihli bir kanunla devlete ait endüstri tesisi satı idare ve finanse etmek için tamamiyle devlete ait bir banka, Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bu bankanın tesisinin gerekli olduğunun düşünülmüş olması, bir taraftan İş Bankası hususi

teşebbüsü teşvik ederken, diğer taraftan millî teşebbüslerin de gelişmesi lüzumunun hissedildiğini gösterir. Bu devrede millî teşebbüslerin hususî teşebbüslerin yerini almaları değil, daha ziyade onları tamamlamaları düşünülmüyordu. Bazı hallerde devlet yardımı veya inisiyatifi aşikâr derecede lüzumluymuştu. Sanayi ve Maadin bankasını kurmaktan maksat, hususî endüstri ve madencilik sahasındaki devlet malı tesislere devlet yardımı sağlamaktı. Bu bankaya aynı zamanda hususî iş istikrazlarında bulunmak ve kendi mahsüllerini satan ticarî işlerin sahiplik ve idaresine iştirak etmek hakkı da tanınmıştı. Hükûmetin sahibi bulunduğu teşhizat tesisleri üzerinde bankanın hiçbir hak ve salâhiyeti yoktu.

İLK DEVREDEKİ AĞIR İNKİŞAF

1927 ye kadar bu üç müessese - Ziraat Bankası, İş Bankası ve Maadin Bankası - geniş çapta kendi faaliyetleri için hazırlıkla meşgul olmuşlar ve istihsalde ancak ufak bir ilerleme elde edebilmişlerdir. Fazla olarak eski rejimden arta kalmış olan sınaî gelişme engelleri de keskin bir şekilde belirmişti. Tahdit edici kanunlar, iş faaliyetlerinden bir umumî irad elde etme işindeki köstekleyici tedbirler, ve daha da önemli olarak eski iş zihniyeti gelişmeye engel oluyordu. Bu zayıf ve hatalı tarafların hakkından gelmek için Millet Meclisi 1927 yılında bir Sanayî Teşvik Kanunu kabul etti. Bu, iş teşebbüsleri için istifade edilebilecek devlet arazisi fiyatını, vergilerle taşıt ücretlerini indirdi, gerekli tasarılar için lüzumlu çeşitli maddeleri gümrük vergilerinden muaf tuttu. Sınai gelişmenin ilk devresi hakikatta 1927 yılı olarak tesbit edilmelidir; bu ana sanayi siyasetinde 1933 yılında bir değişiklik olana kadar devam etti.

Programa yardım için ilk devre esnasında daha başka tedbirlere de başvuruldu. Bir istatistik teşkilâtı kuruldu. Ticaret politikası zaman zaman tadil ve ıslâh olundu. Meslekî bir yetişme devresi geçirmiş kimseler sanayide yer almak için ordudan terhis edildiler. Bunlar ve diğer Türk mütehassısları için mevcut imkân ve fırsatları artırmak maksadiyle mühendislik ve diğer ihtisas mevkilerinde yabancıların kullanılmasına karşı tahditler konuldu. Maalesef ordudan bırakılanlar daha tehlikeli hususî teşebbüslere atılmak yerine süratle büyüyüp genişleyen hükûmet bürolarında mevkiler sağlamak kaygusuna düştüler. Bu onlara daha cazip geldi. Bunun neticesi olarak bilhassa bu safhada çok kıymetli olacak olan büyük yabancı tecrübelerinden Türkiye mahrum kalmış oldu.

1927 ile 1933 arasında 1927 sanayi kanunun hükümleri al-

tında yardıma hak kazanmış sınaî teşekküllerin sayısı 342 den 1,473 e yükseldi. Bunların bir kısmı evvelce mevcuttu, fakat büyük kısmı yeniydi. 1927 deki para yatırımlarının yekûnu bilinmiyor, fakat 1933 de bunun 63 milyon Türk lirası olduğu mahûmdur (Bir doların 1.82 T.L. olduğu devalüasyondan önceki kur üzerinden 35 milyon dolar) (1). Bu altı yıllık devre esnasında sanayi işçilerinin sayısı 17.000 den 62.000 e çıktı.

Bu devre esnasında istihsal artışları, bildirilen rakamlarla, tahminen şöyle idi: (ton olarak): (2)

Pamuk ipliği (*)	1.000 den 7.000 e
Yünlü kumaşlar	500 den 3.000 e
Şeker	5.000 den 65.000 e
Deri	3.000 den 4.400 e
Çimento	40.000 den 118.000 e

(*) Parça mallar aynı nisbetler dahilinde hesaplanmıştır.

Birçok teşebbüsler başarısızlığa uğradı. Kayıtları tutulmadığı için bunların sayısı ve sebepleri meçhuldür. Fakat birinci sınıf bilgi sahibi kimselere göre bu yıkılışların sebepleri sermaye yokluğundan değil, idare ve kontrolda tecrübesizlikten ve dağıtma kanallarının yokluğundan ileri gelmiştir. Sanayi sadece zorla fabrikalar inşa etmekle yaratılamaz.

İKİNCİ DEVRE - DEVLETÇİLİK

1934 de başlayarak bugüne kadar devam eden ikinci sanayileşme devresi, hükümet inisiyatifleri, mal sahipliği ve plânlamalarında bir değişiklik suretinde kendisini gösterdi. Devlet, İşleri Bakanlığının 1934 sanayileşme raporuna göre, "ilk devre esnasında hususi sermaye ve inisiyatifin teşkilâtlandırmağa muk-

(1) Aksi tasrih edilmedikçe, Türk parasının dolar karşısındaki ticarî kıymeti 1946 para ayarlanmasından evvelki nisbet olan 1.82 lira şeklinde hesaplanmıştır. 1947 den evvelki hesapların dolar karşılığı, kitapta bu nisbet üzerinden ele alınmıştır. Bu "realist,, kıymet ölçüsü, para ayarlanmasından evvelki resmî kur olan 1,30 nisbetinin yerine kullanılmıştır. Zaten son seneler zarfında, bütün ihracata yüzde 40, ithalâta ise bundan biraz daha yüksek bir prim veriliyordu.

1946 senesinin 7 Eylül günü, Türk lirasının dolar karşısındaki resmî kıymeti yapılan para ayarlaması ile 2.83 nisbetine indirildi. 1947 senesine ait lira hesapları dolara çevrilirken, kitapta bu nisbet esas tutulmuştur.

(2) Ton olarak verilen ölçüler, aksi söylenmedikçe, metrik ton addedilir.

tedir olmadığı kilit mesabesindeki endüstrileri» yaratmak vazifesini deruhte etti. Devlet o günden itibaren evvelki devreyi karakterize eden liberal ve bir dereceye kadar mütereddit durumu bıraktı ve millileştirme programını azimle ele aldı. Bu siyaset "Devletçilik,, adıyla tanındı. Bunun başlıca gayesi, Başvekil İsmel İnönü'nün dediği gibi, millî iktisadî yeterliği hızlandırmaktı.

Devletçiliğin ele alınışıyla Sovyetler Birliğinin önemli yardımı aynı zamana tesadüf eder. 1933 de İnönü Moskovaya resmi bir ziyaret yaptı. Bu ziyaretin neticesi Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında şümüllü bir iktisadî anlaşma oldu. Rusya faizsiz olarak, Türkiyeye 8 milyon dolar tutarında (bilâhara 18 milyon dolara çıkarıldı) bir istikrazda bulundu. Bu paranın sanayileşme programına göre lüzumlu makine ve maddeleri Rusyadan satın alma işinde kullanılması hususunda mutabık kalındı. Rusya bunların teslimini dört sene içinde tamamlayacaktı. Mevzuubahis tesis ve fabrikaları kurdu, onların faaliyeti için plânlar hazırladı, gerekli olan her çeşit teknik yardımı sağladı ve bu tesisleri işletecek Türk işçilerini yetiştirdi. İstikrazın karşılığı tasrih edilmeyen miktarda Türk mahsulleriyle ödenecekti. Bu, döviz meselesini bir kenara bırakan bir trampa anlaşmasıydı.

Bu anlaşmanın en önemli kısmı, sanayi programının tatbiki için beş yıllık bir plânın hazırlanmasında Sovyet Rusyanın Türkiyeye yardım edeceğine dair olan ahkâmı. Bu suretle Rus fikir ve plânlama tekniği — ki Sovyetler Birliği içinde hemen hemen umumi bir devlet sahipliğine doğru temayül göstermişti — Türkiyede tatbik edilecekti. Bu, Türklerin bolşevikliği kabul ettikleri mânasına asla gelmiyordu. Türkiyede ne o zaman, ne de bugün komünist olarak tanınmak, emin bir şey değildir. Plânlara göre lüzumlu makineleri monte etmek için Türkiyeye çağırılan Rus teknisyenlerin sayısı, fabrikatör, muhavvile merkezleri veya demiryolları yapmak için çağırılan diğer memleket teknisyenlerinin sayısı kadardı. Türklerin bu makineleri, tesis edildikten sonra devralarak onları kendi gayelerine uygun bir şekilde çalıştırabilecekleri düşünölmüştü. Maksat Türkiyeyi iktisadî yeterliğe ulaştıracak sınaî teçhizatı süratle elde etmekti. Bunun da Sovyet plânlamalarının gayesiyle hemen hemen aynı olduğu düşünölmüyordu. O sistemi başarıyla faaliyete geçirebilmek için, Marksist felsefenin icaplarını, Sovyet tipi devlet ve hedefleri ve "proleter kültürün,, parolalarını da almak Türklere hiç de lüzumlu bir şey olarak görünmedi.

BEŞ YILLIK PLÂNLAR

Birbirini takip eden beş yıllık plânlarının hedefleri hakkın-

da Türklerin düşünceleri, bugün de o zamanki gibi, müphemdir. Fakat ilk plân istihsal maddeleri endüstrisi için pamuk, kendir, yünlü maddeler, sunî ipek, kâğıt, cam ve porselen endüstrisini tesbit etti. İstihsal maddeleri endüstrisi için de, demir ve yanmahsul olarak da kok, kömür, bakır, kükürt istihsali ve kimyevî maddeleri ihtiva etmekteydi. Yalnız bakırla kükürt ihracat için çıkarılacaktı.

Muayyen bazı sahaların hususi teşebbüse bırakılacağına dair en ufak bir kayıt mevcut değildi, çünkü daha iyi geliştirebilmeleri mümkün addediliyordu. Plân sadece hükümetin ilk olarak geliştirmek istediği her şeyi ihtiva ediyordu.

Plânı tatbik işindeki başlıca vasıta, Sümer Bank adı altında yeniden teşkilâtlandırarak takviye edilen Sanayi ve Maadin Bankası idi. Buna üç ana vazife verilmişti. Birincisi hâlen Sanayi ve Maadin Bankasının idaresi altında bulunan tesisleri işletmek ve hususî teşebbüslerdeki devlet iştiraklerini idare etmek; ikinci, başka şekilde hususi kanunlara tâbi olması mümkün olanlar müstesna, bütün yeni hükümet teşebbüslerinin plânlarını hazırlamak, kurmak ve idare etmek; üçüncü de, sermayesinin müsaadesi nispetinde, memleketin iktisadi yararına olabilecek diğer işleri desteklemek veya onlara yatırımlarda bulunmak. Ona aynı zamanda lüzumu görülecek teknik elemanları yetiştirmek, ticarî bankacılık faaliyeti yürütmek ve devlet teşebbüslerinin tevsiî için plânlar hazırlamak işleri de yüklenmişti.

Bankanın yatırımlarda bulunacağı işlerin seçilmesi hususunda kullanılan miyar çok enteresandır. Listenin başında evlerde ev mamulâtı maddeler kullanan ve müstehliklerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen mal imali ile uğraşan teşebbüsler geliyordu. Onu takiben, ya ihracat yahut da iç piyasa için imalâtta bulunmak maksadiyle iç fazla maddeleri kullanan tesisler gelmektedir. Geniş bir halk talebiyle karşılanan, fakat ithal maddeleriyle yapılması gereken malları imal eden fabrikalar, o da bu maddelerin memleket içinde zamanında imal edilmesi kaydıyla, listede üçüncü mevkii işgal etmekteydi.

En son olarak da memleket içinde imal edilmesine imkân olmayan, fakat içerde imalleri halk için yararlı olabilecek ithal maddelerini kullanan sanayi geliyordu. Bu miyarın kabulü açık bir surette milli kendi kendine yeterlik programını tatbik gayesine müteveccihetti. Programa, istihsal fazlası iç maddeleri kullananlar müstesna, ihracat endüstrisi hiçbir kategoriye ithal edilmemiştir.

SÜMER BANKIN GÖRDÜĞÜ İŞLER

Sümer Bank 1934 de 20 milyon Türk lirası itibari sermaye ve bir iki kumaş ve deri fabrikasıyla işe başladı. Birbirini takip

eden üç tane beş yıllık plânın sonuna doğru Bankanın 1947 Haziranındaki hesap hulâsası, 61 milyonluk kıymet kaybını bir kalemde kaydettikten sonra, 147 milyon T.L. lık bir sermaye yatırımını ve bundan biraz daha fazla baş yatırımları ihtiva eden bir işleyen sermayeye sahip olduğunu gösteriyordu. Dokuma, kâğıt, sellüloz, deri, ayakkabı, seramik, demir ve çelik endüstrisine ait olmak üzere, 54 ana tesise, ayrıca 20 yardımcı fabrikaya, 20 kudret merkezine, birçok tamirhane ve çeşitli büyük mağazalara sahip bulunuyordu.

Sümer Bank ismen hususi müessese addedilen Türkiye Şeker fabrikaları, Ankara Çimento Şir., Türkiye Umumi Mağazaları, İş Bankası, Halk Bankası, Güven Sigorta Şir., ve Türkiye Emlâk Kredi Bankası gibi tesislerde cem'an 10 milyon T.L. sermayeye sahipti.

Bu müessesenin kâr ve zarar hesaplarının kayıtları yalnız eksik değil, aynı zamanda da pek az mâna taşımaktadır. Tahminler büyük değişmelere mevzudur, fiyatlar keyfi olarak tesbit edilmiştir ve devlet müesseseleri arasında malî neticelere tesir eden ve bizim iş mefhumumuzla ilgisi olmayan birçok kontratlar mevcuttur. Bütün Türk devlet teşebbüsleri gibi Sümer Bank da, hususi müesseselerde mecburî olan muhasebe ve tetkikin aleini teftişinden muaftır.

Banka 1947 de, vergiler çıktıktan sonra, tahminen 25 milyon liralık topyekûn bir kâr temin etmiş olduğunu bildirdi. Bunun büyük kısmı zahiren fabrika mamulâtından ve dokumaların tevziinden geliyordu. Bankanın bildirdiğine göre, selüloz, kâğıt, deri, ayakkabı ve seramik işleri zararla kapanmıştır. (Bunlardan bazılarının miktarı bildirilmemiştir).

Demir ve çelik işlerinde bir kâr gösterilmiştir.

ETİ BANK'IN KURULUŞU

Çok geçmeden Sümer Bank'a paralel başka devlet müesseseleri vücuda getirildi. 14 Haziran 1935 de maden kaynaklarını işletmek ve elektrik enerjisini geliştirmek gayesiyle Eti Bank kuruldu. Bunun iş sahası sadece maden yatakları bularak işletmek, elektrik istasyonları, transmisyon hatları kurup elektrik dağıtmak değil, fakat aynı zamanda mevcut gelişmeleri kendi üzerine almak, kendi sahası dahilindeki mahsulleri alıp satmak, elektrik malzemesi yapmak ve bankacılık faaliyetlerine de girişmekti. 20 milyon T.L. lık asli sermayesi 1942 de 100, 1946 da 146 milyon liraya çıkarıldı.

Eti Bank'ın en geniş işletmesi, 1940 yılında eski Fransız ve İtalyan sahiplerinden kanuni yollarla satın alınan Ereğli Kömür ve bir iki kumaş ve deri fabrikasıyla işe başladı. Birbirini takip

Şirkettir. Bu şirket 120 mil uzunluk ve 12 mil genişliğinde ve Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Zonguldak kömür havzasının bir kısmını teşkil eden bir sahayı işletmektedir. Eti Bank da yardımcı müesseseler vasıtasıyla kömür satış ve tevzii yapmakta, demir, krom, bakır, linyit ve kükürt madenleri işletmektedir. Kurşun madeni çıkaran şirketlerle büyük bir elektrik enerji istasyonu kuran bir şirketi kontrolü altında bulundurmaktadır. Ayrıca Ankara Sigorta Şirketi ve Halk Bankası Ltd. de hisse sahibidir.

Kömür istihsalı 1946 da 3.8 milyon ton kadardı. İstihsal o kadar düşük ve masraflar o kadar yüksektir ki, fiyatları müstehtliklerin alış kabiliyeti içinde tutabilmek için gittikçe indirmek zarureti hasıl oldu. İkinci Dünya Harbi esnasında muharip taraflar Türk krom ve bakırını satın almak için tehalükle koşuştular. 1940 da faaliyete geçen Karabükteki yeni bir demir fabrikası, kömür ve demir cevheri için büyük taleplerde bulunuyordu. Eti Bank'ın neşrettiği raporlar muayyen zararlar kaydetmektedir. Fakat bu raporlar fiyatları piyasa iktisadı ve diğer muhasebe usullerinden ziyade devlet politikasına göre tesbit ettiklerinden, bizatihi bir değer ifade etmekten uzaktır.

1935 den önce sahipleri Türk bir iki bağımsız maden işletme şirketi ufak çapta faaliyetlerine devam etmekte idiler de, Eti Bank'ın tesisindenberi sahası dahilinde hiçbir hususi teşebbüs işletilmemiştir.

Eti Bank'a ek önemli bir müessese de Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüdür (MTA). Bu Enstitü geniş bir mânada, Birleşik Amerikada U.S. Geological Survey, U.S. Bureau of Mines tarafından idare edilen işlerle hususi araştırma teşebbüslerinin faaliyetlerini kombine etmektedir. Yeter bir teşkilâtı, yetişkin bir kadrosu mevcut olup bütün Türk endüstrisinin gelişmesi için ana önemi haiz bir iş yapmaktadır.

Diğer devlet müesseseleri de millileştirme programına iştirak ettiler. Ziraat Bakanlığı kereste fabrikalarıyla sütlü mamuller imalâthaneleri gibi ticari ajanslar tesis etti. Ulaştırma Bakanlığı yük ve yolcu gemileri işletmesini eline aldı. Tuz, tütün, kibrit, alkollü içkiler ve çay gibi çok kullanılan maddelerin satışlarından gelir temini için Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalma eski devlet inhisarları yenileştirilerek yeni plânlara uydu-
ruldu.

PLÂNLAMANIN KALİTESİ

Bazı işletmeler iyi bir şekilde idare edilmiş olmakla beraber, çok daha güç olan en yukardaki umumi koordinasyon faa-

liyeti pek iyi işletilemedi. Bazı işletmeler muayyen maddeler istihsal etmek gayesiyle kurulmuştur; vazifeleri bu maddeleri istenen miktarda imal etmektir. Buna ilâveten memleketin iş adamı kafasına sahip muktedir adamları sanayileşme programını tatbik etmek üzere icra mevkilerinden çoğunun başına getirildiler. Fakat yüksek mevkilerde iyi plânlar yapıp onları koordine ve tatbik etmek o kadar kolay olmuyordu.

Sırf umumi sanayileşmeyi veya genişlemeyi canlandırmak için bir sıra esaslı endüstri tesisleri bir ekonomi siyaseti olarak kâfi olabilir, fakat bu millileştirilmiş bir iktisat için devlet plânlamasının icaplarını karşılamaz. Hususi teşebbüs vasıflarına sahip bir rejimde yeni tesisler kurmak, imal edilecek mamulleri seçerek fiyatları tesbit etmek ve buna mümasıl hususlara ait kararlar, satış ve ihrak imkânları hakkındaki hükümlere uygun bir şekilde iş adamları ve yatırım sahipleri tarafından alınır. Hususi teşebbüsü ve piyasa iktisadiyatını teşvik etmeyen bir devletin bu gibi kararlar için başka bir miyar tesbit etmesi gereklidir. Bu miyar gayretlerin koordine edilmesini kolaylaştırıp emek ve malzeme kaybını önlemek ve tavın edilen ana hedeflerin müsbet ve verimli olmasını sağlamalıdır.

İlk beş yıllık plânının devamı müddetince (1934-1939) böyle bir plânlama hemen hemen hiç mevcut değildi ve bugün bile sadece kâğıt üzerinde mevcuttur. Vakıf Kabine seviyesinde bir Merkezi Komitenin idaresi altında faaliyet hatları boyunca milli ekonomiye mahsus bir takım idarî bürolar kuruldu. Fakat bu bürolar iktisadın ana bölümleri üzerinde salâhiyetli şubelerle daima anlaşmazlıklara düştüler ve her şube kendi otoritesini korudu. Siyasî müdahaleler plânlama işinin kendi içinde münderrâc güçlüğü bir kat daha arttırdı. Endüstriyel gelişmenin koordinasyonunu bahsinde tavsiyelerini gerçekleştirmek işinde idare bürolarının ellerinde kuvvet yoktur. Merkezileştirmiş idare bürolarının içinde en büyük başarı elde edenleri, ekonominin müteaddit kollarından gelen para hisselerini hesaplayan bürolardır. Bu bir bütçe zaruretiydi. Fakal kendileri için para sarfolunacak projelerin seçimi işi tesirli bir kontrol altına alınmamıştır.

KOORDİNASYON EKSİKLİĞİ

Gelişme hatları bidayette merkezi makamlar tarafından tesbit edildi. Fakat endüstri büyüyüp de daha ziyade tenevvü edince millî programa uygun olup olmadığını göz önüne almaksızın geliş güzel bir takım kararlar alındı. Bunların çoğu hususî iş sahalarının genişleme imkânlarından başka bir şeyle ilgilenmeyen kimselerin gayretkeşliğini veya yükselme arzularını akset-

tirmektedir. Meselâ, Karabük çelik fabrikalarına çeşitli kalitelere pota kalitesi imali için pahalı bir elektrik fırını ilâve edilmiştir. Halbuki bu fırın Türk iktisadiyatının diğer kolları mahsulleri için bir talep meydana gelmesine yetecek derecede büyüyeneye kadar âtil kalmağa mahkûmdur. Yine aynı şekilde, müstehliklerin bütün makul taleplerini karşılamağa yeten yüksek kalitede kârlı bir tabii ipek istihsaliyle uzun zamandanberi tanınmış bir bölgede müşevveş ve pahalı bir suni ipek fabrikası kuruldu.

Ekonomi Bakanlığı 1945 yılı başlarında bu gibi hatalarla ilgilendiğini açığa vuran plânlama hakkında bir muhtıra neşretti. Bu muhtıra bir «plânlama ruhu» nun uyandırılması lüzumunu ileri sürüyor, resmî makamları takip edecekleri siyaseti peşinen tarîf etmeğe davet ediyor, aralarında işbirliği yapmalarını, piyasa şartlarını gözönüne almalarını, memleketin ihtiyaçlarına uyacak yeknasak fikirler gütmelerini, yeknasak ölçü, kıymetlen-dirme ve muhasebe metodları seçmelerini ve faaliyet neticelerinin doğru kayıtları tutmalarını istiyordu.

Cumhuriyetin karşılaştığı güçlükler gözönüne alınırsa, endüstri sahasında başarılan ilerleme sayanı dikkattir. İptidai ve esasta zirai bir ekonomiden hareket ederek modern teşebbüs fikrine karşı an'anevi bir zıdlık içinde ve asırlarca devam eden müstebit ve mütefessih bir idarenin altından yeni rejim, yal-tında yaşamış olan ümmi bir halkla işe başlayarak kalma-nız bir dünya harbinin sarsıntılarından sağlam çıkmakla kalma-mış, fakat ziraati de islâh yoluna koymuş, endüstri kabiliyetini de artırmıştır. Bu şartlar altında hükümetçe girişilen plânlık ekonomi içinde ciddi hatalar yapılmamış olsaydı, hemen hemen mucizeye yakın bir başarı elde edilmiş olurdu. Şunu da hatırlamak lâzımdır ki, devletçi ve devlet kontrolüne tâbi olan ve hususi sermayenin randımanlı çalışma tarzı yerine merkezîyetçi bir teşkilât kuran bir sistem, zarar ve başarısızlık hususunda baş-takiler tarafından zekice ileri sürülen mazeretler ne olursa olsun müdafa edilemez.

DEVLETÇİLİĞİN MAHİYETİ

Türkler hususi teşebbüsün Cumhuriyetin ilk safhalarında denenmiş olduğunu, fakat bunun başarısızlıkla neticelendiğini söylemeği âdet edinmişlerdir. Nüfuzlu liderler Türkiye'ye uymadığı veya millî gayelerle kabili telif olmadığı kanaatine varmışlardır. Ekonomik ilerleme için geniş çapta devlet inisiyatif ve idaresinin lüzumuna şüphe yok. Fakat hususi teşebbüse dürüst bir deneme imkânı verilmemiştir. Devletçilik 1933 de hâkim ol-

«duğu zaman hususi teşebbüs ancak başlangıç safhasında bulunu-yordu. Ve bu program altında hususi teşebbüse bir yer ayır-mak hususundaki bazı açık belirtilere rağmen, bunlar tatbika-konulmadı. Hususi teşebbüs başarısızlığa uğramadı; bile bile ce-sareti kırıldı.

İlk beş yıllık plân altında henüz sağlam bir yer edinememiş olan hususi teşebbüsler faaliyetlerini tatil ettiler. Sıkıca tutun-muş olanlar işlerine devam ettiler, fakat o zaman da kendi mev-kilerinde tutunup ona göre hazırlanmaları lâzım gelirken, mah-sullerini alıp satan devlet olduğu için, devlet mahreği tarafın-dan gittikçe daha fazla cezbedildiler. Yabancıların elinde bulu-nan teşebbüsler, bilhassa su, telefon, cer ve elektrik enerjisi is-tasyonları gibi halk yararına olanlarla Zonguldak havzasındaki kömür yatakları, kanun yolu ile ellerinden alındı. Bunların hakkı verildi. Zaten bahsedilen müesseselerin evvelki çalışma vaziyeti, hususi sermaye sahiplerinin itirazlarını celbedecek kadar randı-manlı ve kuvvetli bir manzara arz etmiyordu.

Devletin iştirak ettiği teşebbüslerdeki azınlık hisseleri sa-hiplerine yüklenilen ağır sermaye vergisi iş sahasının istikbali bakımından daha muzır oldu. Bu zımnı müsadere sadece mev-zuubahis müesseseleri daha sıkı bir devlet kontrolü altına almakla kalmadı, fakat yatırım sahiplerinin güvenini de sarstı. Bu hareket sadece kısmen iktisadi gayelerle yapılmıştı; maksadı memleketin ekonomik hayatında arzu edilmeyen bir grupun tas-fiyesine matuftu. Bununla beraber millî gelişmelere hususi pa-ra yatırmak isteyenlerin her türlü cesaretini kırdı.

DEVLETÇİLİĞİN İÇ SEBEPLERİ

Türklerin devletçilik adını verdikleri Etatizm 1932 de başlayan şiddetli bir kampanya içinde teşekkül etti. Bu Tür-kiye Cumhuriyetini kontrol altında bulunduran küçük bir grupun enerji ve gayretinin mahsulüydü. Henüz tam bir şeması yoktu, sadece peşin bir kül halinde düşünülmüştü ve bir tek sebepten doğuyordu. Ona şekil vermek ve idame etmek için çeşitli sebepler bir araya geldi. Devletçilik Halk Partisinin plât-formuna geçirildiği 1935 yılında Türk siyasetinin bir umdesi ola-rak resmen kabul edilmişti. İki yıl sonra bunu Anayasaya ithal için Anayasa tadil edildi.

Buna tesir eden sebeplerden biri sanayileşmenin hızlandı-rılması lehinde duyulan sabırsızlıktı. Hususi teşebbüse dayanan her genç rejimin mutat vasfı olan ufak çapta başlangıçların ya-vaş yavaş büyümesini beklemek, Türk milliyetçilerinin hoşuna

gitmiyordu. Bundan başka mevcut hususî teşebbüslerin kısmen kaydettiğim beceriksizlik ve muvaffakiyetsizlikleri de buna tesir eden sebeplerden biridir.

Bu gibi hususî teşebbüslerin çalışma şekillerinde, kısa bir tecrübe devresi geçiren her iş sahasında olduğu gibi, bazı açık sakatlıklar belirdi. Ticarette para biriktiren bir takım spekülâtörler, tarife indirmelerinden ve sunî bir mal yokluğu devresinden faydalanarak büyük kârlar sağlamak maksadiyle fazla mal satın alıp stok etmeğe kalkıştılar. Eski rejimden kalma bir takım adamların, hükümet memurlarına rüşvet vermek, işçilere kötü muamele etmek ve iş hilelerine sapmak gibi ahlâka aykırı hareketleri görüldü. Bu gibi haller hususî teşebbüse karşı yalnız Türkiyede değil, nerede olursa olsun, nefret uyandırmaya kâfidir.

Değişikliğin yapıldığı zamanın da bu işe büyük bir tesir yapmış olması muhtemeldir. 1933 de birçok milletler, bilhas-sa ham madde ihraç edenler, iktisadî buhranın neticesi olarak dünya piyasalarının maruz kaldığı feci yıkılıştan muztarip oldular ve gelecekte hususî ticarete daha az bağlanmak kararına vardılar. Bu suretle otokratik kontroller, yalnız Türkiyede değil, fakat dünyanın her tarafında hızla yayıldı.

Her ne halse, Başbakan İsmet İnönü, ilk beş yıllık plânı ilân ederken, şöyle diyordu:

Türkiyeyi bağımsız bir devlet yapma gayesi ifadesini onu bir kendi kendine yeter varlık haline tahvil hususundaki iradede bulmaktadır... Programın ana hatları ve plânlaşmış sanayiî hacmi sadece memleketi kendi ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir kılmak arzusuyla tesbit ve kararlaştırılmaktadır... Yalnız, düşünüldüğü şekilde, hususî sermayenin verimli bir şekilde tesis edemeyeceği sanayiî plâna alınması ve onların kurulmasını ya Devlete yahut da millî teşekküllere tevdi edilmesi muvafık görüldü. Bununla beraber, adı geçen önemli sanayiî hususî teşebbüs ve sermayeye gereken yardımı yapacakları hatırdan çıkarılmamalıdır.

İnönü hususî teşebbüse karşı bu dostça jesti yaparken, ağılebi ihtimal, bir takım siyasî mülâhazaları gözönünde bulunmuştur. Çünkü memleketteki hususî teşebbüslerin çoğu, sevilmiyen Ermeni ve Rum azınlıkların elinde bulunuyordu. Yoksa o da, tıpkı Atatürk gibi, millileştirme siyasetini ilk örne sürdüğü zaman bir prensip adamı ve bu mevzuu içtimâî bir felsefenin bir parçası olarak ele alan bir doktrinci sıfatıyla hareket etmemiştir.

HUSUSÎ TEŞEBBÜSTEN GAYE

«Hususî teşebbüs» iktisadî organizasyonun birçok şekillerini içi-

ne alan geniş mânalı bir terimdir. Bu cümle, bir tek kişinin çalıştığı dükkândan en mükemmel şekilde gelişmiş korporasyon sistemi-ne kadar birçok mânayı şâmilidir; hem fertler arasındaki mahdud rekabeti, hem de merkezileştirilmiş iş idaresi kontrolünü ihtiva eder. Bu raporun muharrirleri hususî sahiplikle devlet sahipliği arasındaki açık fark üzerinde fazla durmayı lüzumsuz görürler. Bu iki tip sahiplik, şartlar, hedefler ve idare metodları bakımından birbirinden çok farklıdır.

Bu kitabın müellifleri hususî teşebbüsün Türkiyeye sağlayacağı faydaları mülâhaza ederken, sadece fert muamelesi gören Türk vatandaşlarının yaratıcı kabiliyetlerini inkişaf ettirmek hususunda her türlü imkândan mahrum oldukları neticesine varmışlardır. Filvaki işçiler olsun, köylüler olsun, hattâ ufak tüccar ve mütevazî tasarruf sahipleri olsun, hemen hemen bütün iş adamları, ekonomik durumlarını düzeltmek, şahsî kontrolleri altında ufak çapta teşebbüslere atılarak faaliyetlerini arttırmak ve işlerini genişletmek hususunda yeter imkânlarla sahip değildir. Halbuki batı memleketleri sanayileşme sahasındaki ilerlemelerini bu esasa borçludurlar. Türkiye bundan tamamiyle mahrum bir memleketidir.

DEVLETÇİLİĞİN SOSYAL MANASI

Halk Partisinin 1935 programı aşağıdaki önemli fıkrayı ihtiva etmektedir:

Hususî teşebbüsü esas bir fikir olarak mülâhaza etmemize rağmen millet ve memleketi mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde refaha götürmek için, milletin umumî ve hayatî menfaatlerinin birbiri mevzuu olduğu meselelerle bilhassa ekonomik sahada, devleti ilgilendirmek ana prensiplerimizden biridir. (1)

Değişikliğin asıl maksadı bu olsa gerektir. Bununla beraber bu sözlerin arkasında devletçilik gayretinden veya onun herhangi esaslî bir şekilde tadilâta mevzu olmasından başka Türk hayatının göz önünde bulundurulması elzem muayyen bir takım derin akıntıları mevcuttu.

İnkılâbı yapanlar ve şimdi memleketi idare etmekte olanlar, Osmanlı İmparatorluğunda hâkim sınıfı temsil etmiş olan ailelerin yetişmeleridir. Vakıa yeni ve erkekçe bir hükümet kurmuşlardır; fakat kudretlerini ve ekonomik üstünlüklerini başkalarıyla paylaşmak hususunda en ufak bir temayül göstermekten çok uzak kalmışlardır. İçlerinden çoğu iş hayatı veya ticaretle

(1) Halk Partisi programı, 1935, 2. kısım, paragraf, a.

asla meşgul olmamışlardır; resmî, askerî ve toprak sahibi bir oligarşidirler. Hususî işlerin ve maliyenin büyük kısmını idare eden Rum ve Ermenilere yabancı ve arzu edilmiyen unsurlar gözüyle bakarlar. Köylüler ise onlardan derin bir uçurumla ayrılmıştı.

Hatırı sayılır bir hususî teşebbüsün gelişmesine imkân verilseydi, eskisinden çok daha kuvvetli ve daha müreffeh büyük bir orta sınıf meydana çıkaracaktı. Yalnız bırakılmış olan köylülerin kendi başlarına bütün iktisadî ve sosyal marnaları aşmalarını beklemek elbette makul bir düşünce değildi. Memleketi idare eden Türkler, ya bu idarî müşkülli adamakıllı kavrayamadılar, veyahut bunlara mâni olmak üzere tedbir olmak lüzumunu duymadılar. Bu şekilde bir terakki imkânı ise, kendi işinin tam erbabı olan kimseler arasında bile pek ender görülebilir. Baştakiler, serbest teşebbüs ve hakiki demokrasi şartlarının mevcut olduğu bir cemiyetin sağlayacağı faydaları hiç anlayamamış ve farkında olamadan bunun gelişmesini kolaylaştırmayı ihmal etmişlerdir.

Devlet mekanizması ve ona bağlı ekonomik birliklerin inkişafı, hâkim sınıfın mevcut vaziyetini ve Halk Partisinin siyasi nüfuzunu iyice koruyacak şekilde tanzim edilmiştir. Bu suretle bir meslek edinmek veya herhangi başka bir iş sahasında çalışarak hayatlarını kazanmak iktidâr ve tecrübesinden mahrum olan kimselerin, hükümet sandalyelerine kurulmak suretiyle şahsî menfaatleriyle daha başka kazançlar elde etmeleri kolaylaşmıştır. Türk hükümet dairelerinin ve çeşitli teşebbüslerin nüfuzlu kimselerden memurlarla haddinden fazla dolup taşması, batı demokrasilerinde carî mahut yağmacılık sistemiyle münasebeti yoktur. Buna şüpheli bir medenî ahlâklılık eseri nazariyle de bakılamaz; devlet memurluklarını asırlardanberi kendilerine mahsus bir imtiyaz olarak telâkki edegelen hâkim sınıfa mensup ailelerin bir itiyadı nazariyle bakmak daha yerinde olur.

DIŞ TESİRLER

1933 de batı âlemi felâketin dibine yuvarlanmıştı; buna karşılık Sovyetlerin prestiji artmış bulunuyordu. Türkiye yardımı için batıya başvurmuş olsaydı, cüz'î bir teşvik görmüş olması ihtimal dahilindedir. Birleşik Amerika ile başka devletlerin dünyanın her tarafına evvelce yaptıkları dış istikrazlar donmuştu ve ihracat işlerine tahsis edilecek pek az sermaye kalmıştı. Tediyeatın malla yapılmasını asla kabule yanaşmıyan Amerikalılar, işsizlik buhranı içinde yüzüyor ve bundan başka kendi memleketlerinin

istihsal fazlasının yükü altında eziliyorlardı. Bu şartlar altında Türklerin Ruslarla işbirliğini aramaları ve kabul etmeleri tabii idi.

SOVYET TĖSİRİ

Türkiye bir defa devlet kontrolü hakkındaki Rus fikirleriyle Rus mütehassıslarının rehberliğini kabul ettikten sonra, hükümetin niyeti ne olursa olsun, havanın hususî teşebbüsün aleyhine dönmesi mukadderdi. Muayyen büyüklük ve şekilde mal imali maksadiyle kurulan ve bilâhare gelişi güzel çalıştırılan bir yabancı makine, tesbit edilen maksada uygun mal imaline devam edecekti. Rus programı, hususî endüstriyi beslemek ve geliştirmek maksadına göre değil, bilâkis bunun aksini iltizam eden muayyen maksatlara göre tanzim edilmişti.

Bununla beraber, bizzat plânlama fonksiyonunun faaliyeti bambaşka bir meseledir. Bu devamlı bir uyanıklık, ince bir tesviye sistemi ve otomatik bir şekilde çalışmayan yüksek bir zekâ ve ustalık nizamiyle ilerliyen bir işbirliğini icap ettirir. Bu icapların Rusyada iyi bir şekilde karşılanıp karşılanmadığını burada münakaşa etmeğe lüzum yoktur. Fakat Türkiye, her zaman muayyen bir plânı gerçekleştirmekten ziyade, şimdi birer kâğıt kıymetinde olan programlar tatbikine kalkmış, bir sürü «Yüksek İktisat Konseyleri», «Plânlama Komisyonları» kurmuş ve hiçbir plâna istinat etmeden, yüksekte atma beyanatlarla dolu bir lisanla konuşmağı tercih etmişti. Türkiyede birbirini takip eden beş yıllık plânların, hakikatte vukubulan ekonomik gelişmede öncü ve teşvik edici kuvveti teşkil etmekten ziyade, siyasî, askerî veya hususî kaynaklardan doğduğuna ve reklâm gayeleriyle aksettirip umumileştirdiğine inanmak için birçok sebepler mevcuttur. Türkiye plânlı bir ekonomi memleketi değil, sermayesinin çoğu devlet tarafından sağlanan ve kötü idare edilen kapitalist bir ekonomi manzarası arz etmektedir.

Bu yüzden Rus tesiri devlet teşkilâtının özünden ziyade, şeklinin alınması neticesini verdi. Bu, ayrıca, Türkiyenin bünyesine tatbiki lüzumlu olmıyan sayısız ufak tefek faaliyetler üzerinde de izini bıraktı. Neticede, her iki ebeveyninin en iyi vasıfları kendisinde toplanmış olan bir melez meydana çıktı. Komünizmin ana fikir ve gayelerini kabul etmeksizin Türkiyenin tamamıyla devlet malı ve devlet tarafından plânlanmış bir ekonominin arzettiğı imkânları gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğı münakaşa mevzuu olabilir. Devletçiliğin şekil ve tatbikatında tesirli değişiklikler yapılmadıkça, milletin hususî teşebbüsün muhtemel faydalarından istifade edemeyeceğı muhakkaktır.

ALMAN TESİRİ

Almanların Türkiye'ye karşı olan alâkaları eskidenberi ma'lûmdur. Birkaç bin kişilik Türk askerî kuvveti Sultan tarafından davet edilen Von Moltke tarafından yetiştirilmişti. Orduya giren Prusya an'anesi o gündenberi devam etmiştir. Birinci Dünya Harbinden önce Almanyanın **Drang Nach Osten** (Şarka Doğru) plânı, kendisini Berlin - Bağdat demiryolunun plânlarının hazırlanması ile belli etti. Birçok Türk gençleri tahsil için, bilhassa teknik bilgi için, Almanyaya gönderilmişti Cumhuriyet devrinde teknisyenler ve ilim adamları için duyulan büyük ihtiyaç, bu akını kuvvetlendirip takviye etti. Bu vaziyet 1939 da harp patlayınca kadar devam etti. Nüfuzlu Türkler, Almanyadan sadece teknik bilgi değil, askerî an'ane ve devletin üstünlüğü fikrini de aldılar.

Üçüncü Reich zamanında, Türkiye Hitlerin plânlarında hususî bir önem taşımaktaydı. Türkiye'nin stratejik durumu kadar maden kaynakları, bilhassa krom ve bakırı da dikkati çekmekteydi. Bu madenler karşılığında, Almanya Cumhuriyetin sanayileşme programı için muhtaç bulunduğu teknik yardımı yapmağa hazır bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşından önceki on yıl esnasında Alman mütehassısları, müşavir, öğretmen, arkeolog, mühendis ve ziraatçı olarak Türkiye'nin her tarafına yayıldılar. Madenler için tasarılar hazırladılar, taşıt durumunu incelediler, plânlar çizdiler, tahminlerde bulundular ve mufassal raporlar yazdılar.

Bir proje hazırlanması istendiği zaman, herhangi bir Alman firması iş kendisine verilmesi için bu hizmetin karşılığında hiç bir ücret almaksızın memnuniyetle bir plân çizdi. Halbuki İngiliz, Fransız, Amerikalı veya diğer teknisyenlerin hareket tarzı böyle değildi. Maamafih bahis mevzuu olan Alman firmasının bu hareketi mükâfatsız kalmazdı. Çünkü Reichsbank, Almanyaya yapılan Türk ihracatının topyekûn kıymeti içinden bu firmaları mükâfatlandırıyordu.

Bununla beraber, bu işbirliğinde Türk görüş zaviyesinden ciddi bir noksan mevcuttu. Türkiye dokuma sanayiinde kendi kendine yeter olmak kararındaydı. Almanya ise Türk tabii kaynaklarına mukabil, Alman dokuması vermek istiyordu. Almanların maksadı kaynakları, demiryollarını, Türkiye'nin tabii servetlerini kendi menfaatleri uğrunda kullanmak üzere geliştirmektir. Üçüncü Reich'in dış ticaret politikası, peyklerine karşı bir müstemlekecilik politikası idi. Türkiye ise kendini bundan kurtarmağa çalışıyordu.

Almanlarla beraber çalışmış olan bir Türk devlet adamı «Al-

manlar, bize mümkün olan her şekilde yardıma gönüllüydüler... Fakat yalnız, kendi fabrikalarından gönderdikleri mamul maddeleri istihsal edecek fabrikaları inşa etmek istemiyorlardı. Bunu ancak, o işi yabancı bir rakibin yapması muhakkak olduğu zaman yapmağa yanaşırlardı.» diyor.

Vasıtalı Alman nüfuz ve misalleri muhakkak ki devletçiliği zayıflatmak hususunda hiçbir fayda temin etmedi, fakat Almanların faaliyetleri teknik sahanın çok ilerisine gidmeden harp tarafından durduruldu.

BUGÜNKÜ DURUM

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve savaştan sonra hem Rus hem de Alman nüfuzu süratle zayıfladı. Tarafsız kalmak hususunda sarfettikleri gayretlere rağmen Türkler her iki millete de kuvvetli birer düşman göziyle bakıyorlardı. Türkiye artık bu iki örnekten hiçbirini takip etmek istemiyor. Geleceğe ait plânlarında Türkiye kendi kaynaklarına daha ziyade bağlanmış bulunuyor.

Maamafih, Türkiye sanayiinin gelişmesi için dış yardıma hâlâ muhtaçtır. Tarih onun yabancı yardımının elde edildiği kaynaktan fikir ve hareket tarzı arayıp bulmağa meylettiğine işaret edecektir. Bu vaziyet, lüzumlu maddî kudrete malik bulunan Amerikanın kendi vasıtalarıyla sadece Türk devletinin değil, fakat Türk halkının da hayat seviye ve refahının kuvvetlendirilmesinde verimli yardım sağlayacak fikir ve metotlara sahip bulunup bulunmadığı meselesini ortaya çıkarıyor. Bir bakımdan, Batı fikirleri geçmişte modern Türkler ve bilhassa Cumhuriyetin başlangıç devirlerinde kabul edilmiş olan hükümet şekli ve kanunlar üzerinde büyük bir tesir yaptı. Fakat müteakip yıllar içinde bu temelin üzerine çatı kurulmadı. Önce Amerika kendisini təcrit etti, sonra buhran ve harp meseleleriyle meşgul oldu. Türkiyeye gözler ancak son zamanlarda çevrilmeğe başladı.

Devletçilik siyaseti altındaki Türk sanayileşmesinin metod ve neticelerine yeniden kıymet takdirinin zamanı gelmiş gibi görünmektedir. Bu yapılmadıkça Birleşik Amerikanın Türkiye ile işbirliği yapıp yapmayacağı ve yaptığı takdirda de bunun ne şekilde olacağını tesbit etmek mümkün değildir. İstihsal miktarında şu ana kadar kaydedilen önemli ilerlemeler, bir bütün olarak ele alındığı takdirde ne Türk ekonomisini inkişaf ettirmesi itibarıyla, ne de halkın hayat seviyesini yükseltmesi bakımından pek iyi netice vermemiştir.

Bundan sonraki bölümlerde millî sanayiın çeşitli şubelerinde elde edilmiş olan başarılar ve ortaya çıkmış olan eksiklikler bir dereceye kadar daha etraflı olarak gözden geçirilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Z İ R A A T

Ziraatle iştigal eden veya geçimleri ona bağlı olan Türk halkının tahminen beşte dördü sadece milli ekonominin geniş zeminini teşkil etmekle kalmaz, fakat hemen hemen onun bütünü-nü meydana getirir. Bu kütle kendisini ve nüfusun geri kalan kısmını besler. Türkiye yüksek gelirli şehir halkına mahsus lüks gıdalar müstesna, hariçten az yiyecek ithal eder. Karşılıklarında başka memleketlerden ithal edilen mamul istihlâk maddeleri ve sanayi teçhizatı alınan Türk ihraç maddelerinin büyük bir kısmını da yine çiftçiler temin eder. Sanayileştirme programını finanse etmek, askerî ve diğer hükûmet masraflarını karşılamak için alınan vergilerle diğer devlet gelirlerinin büyük kısmını da köylüler öder. Sanayiî verimi, bilhassa çiftçilerin muhtaç bulundukları veya satın alabilecekleri maddeler o kadar azdır ki, köylüler bundan çok az faydalanabilmişlerdir. Türk ziraati kelimenin her mânasıyla iptidaidir. Bütün halkın refah ve servet içinde kudretle ilerlemesi hususundaki imkânların hepsi ziraatin kazanç ve verimliliğine dayanmaktadır.

Millî gelir istatistiklerine, geri kalmış memleketlerde, bilhassa geniş mikyasta ziraatle geçinen memleketlerde hiç güvenilemez. Türkiye bu sahada hiçbir resmî istatistik neşretmiyor; bu yüzden ancak bazı tahminler mevcuttur. Hattâ muayyen bir takım dış tediyelerin hacmi onlara tâbî olduğu için, tahminlerin bile resmî makamlar tarafından kararlaştırılmakta olması muhtemeldir. 1947 yılının Ocak ayında Ziraat Bakanı savaş yılları esnasındaki ziraî geliri 650,000,000 ile 1,300,000,000 T.L. sı ve ya millî gelirin yüzde 42 siyle yüzde 58 i arasında olduğunu tahmin etmişti. Bu yüzde nisbeti, yetiştirilen mahsulün büyük kısmını teşkil eden çiftçinin evinde istihlâk edilen mahsulün kıymetini tamamiyle hesap dışında tutmuyorsa, son derece düşük bir tahminden ibarettir.

Bu tahmin belki ziraî mahsulleri işleyen veya onlarla iştigal eden sanayiî de hesaba katmamaktadır.

Türkiye dış ticaret yapmağa mecbur kaldıkça, bir iki mahsulün vaziyeti ekonomisine kritik bir şekilde tesir edecektir. 1946 yılı ihracatının kıymetçe yüzde 22 sini sadece tütün teşkil etmiştir. Zahire, bakliyat, fındık, üzüm, incir beraberce yüzde 39,5 uğa baliğ olan diğer önemli mahsullerdir. (31 ve 33 üncü ilâve listelere bakınız). İstihsalâtın önemli bir kısmının yetiştirildiği bölge olan Ege kıyılarında tütün mahsulünün kötü olması aynı şekil ve şiddetle köylü rengberi, İzmir şehrini, millî hükümetin iratlarıyla sanayileşme programını da sarsar. Hububat için kötü bir hava sadece iş gıda stokunu azaltmakla kalmaz, çok ihtiyaç duyulan yabancı dövizleri de tahdit eder. Karadeniz kıyılarındaki fındık ağaçlarının bahar çiçeklerini kavuran bir ayaz veya Ege, Marmara ve Trakya bölgelerindeki asmalara hücum eden bir yel kötü neticeler doğurur.

Türkiyenin çoğu lüks kategoriye giren zirâi ihracat maddeleri dünya borsa ve fiyatlarındaki geniş değişikliklere karşı da aynı derecede hassastır. Hattâ henüz ihraç etmeğe başlamış olduğu buğdayda bile dünya fiyat değişiklikleri iç ekonomide derhal hissedilmiştir.

ÇİFTÇİLER NASIL YAŞAR VE ÇALIŞIRLAR

Trakya'dan Kafkaslara kadar, göze görünen sahada bir tek yapı veya iskân alâmeti olmadan dağınık, veya gayri muntazım satranç modelinde ekili tarlaların manzarası kadar kırlarda göze çarpan hiçbir şey yoktur. Sekiz, on kilometre, hattâ daha uzun bir yolculuktan sonra, bir tepe üzerine kurulmuş veya bir sel çukuru boyunca sıralanmış on ilâ elli kadar birbirlerine sıkıca sokulmuş evden ibaret minicik bir köy görünür. O civardaki araziyi işleyen köylülerin hepsi burada yaşar. Yol yokluğu, kağının, merkebin veya ağır işler gören kadınların günlük kısa «hareket sahası» köyün bekasını sağlayan bölgeyi sınırlar.

Daha mümbit ve halkı kalabalık bölgelerde bir köyün arazi bir diğerinin arazisini sınırlar. Daha çorak sahalarda, her köy sosyal ve ekonomik bir bölgenin merkezidir. Bu köylerin etrafını, çok zaman, üzerinde kadim medeniyetlerin bakiyelerinin bulunduğu ekilmemiş ve ıssız bir arazi çevirir.

Ege kıyıları ve Akdeniz kıyılarının bazı bölgeleri boyunca birçok sahalar köyden ziyade şehir havalisini andırır, fakat buraları Amerikada şehir işçilerinin oturdukları yerlere benzemez. Bu bölgeler şehirlere kâfi derecede yakındır, bu sebeple dış istilâcılar veya iç eşkiya baskınlarından korunmak için bir araya sıkı sıkı sokulmağa son devirlerde ihtiyaç kalmadı. Bu kısımlardaki arazi, bir dereceye kadar, her küçük çiftliğin kendi ev ve

yapılarına sahip bulunduğu Amerikan tarlalarına benzer. Bu sahalarındaki yol şebekeleri bizim ölçülerimize göre kıt ve kötü olmalarına rağmen, hiç olmazsa civarla irtibatı temine ve köy ve ya kasabayla teması sağlamağa elverişlidir.

Ziraatle uğraşan bölge içindeki evlerin yapısı, tamamıyla mahalli iklim şartlarına ve inşaat malzemesine uygundur. Hem rahatlık hem de görünüş hususlarında pek az gayret harcanmıştır. Çok defa beraberce bulunan insan ve hayvanları, rüzgâr, güneş, kar, yağmur veya taarruza karşı, her çeşit taş, kereste, kerpiç veya kadim mâbet harabelerinden getirilmiş oyma mermer blokları müdafaa eder.

Dağlık bölgelerde taş bol kullanılır. Taştan evler ve çarpık kaldırım taşlarıyla döşeli sokakları olan tipik dağ köylerinin bir kısmını teşkil eden dağlık manzara içinde görebilmenin imkânı yoktur. Ormanlık bölgelerdeki evlerde boya kullanılmadığı için, bunlar çürümeğe yüz tutmuş yontulmuş ve elle doğranmış keresteyle yapılmışlardır. Çarpıklıklar, kabarıklıklar, yamalar, iğri büğrü gölgeler ve gayri muntazam profiller mütehasşis eseri olan bir gizlemeden bile belli olmaz.

Ne taş, ne de kerestenin bulunmadığı steplerle nehir vâdilerinde Eti ve Frikyalıları zamanında olduğu gibi, mimarî ile gayede pek az değişiklik arzeden çamurdan yapıma kerpiç tuğlalar kullanılır. Arada sırada, hem kil hem de yakıt bulunan yerde, köylere renk veren kırmızı tuğla yapmak için tuğlalar eski tip fırınlarda pişirilir.

Bugün birçok köylerde inkılâbın bir sembolünü temsil eden — hem de kilometrelerce uzaktan görülebilir — bir yapı vardır. Bu yapı devlet teşebbüslerine ait olan beyaz duvarlı, kırmızı kiremitli bir yapı veya bir sıra yapıdır. Bu ya bir okul, ya zirai mahsullerin tevzii için kurulmuş bir devlet şubesi veya polis yahut da o yerin âmirinin bürosudur.

SAĞLIK DURUMU VE EVLER

Yakında bir çay varsa o sadece içme suyu kaynağı değil, aynı zamanda açık bir lâğım vazifesini de görür. Çorak bölgelerde su temizlenmesine imkân olmayacak kadar pis sığ kuyulardan çekilir. Yakıt, yaz ve sonbahar boyunca toplanıp kurutulularak kışın el altında hazır olabilecek bir şekilde evlerin duvarlarına ve avludaki açık yerlere konan sığır gübresinden ibarettir. Tel pencereler köylerin meçhulüdür ve sinekler de bataklıklardan etrafa yayılır. Köy sekenesinin çoğunluğu için helâ ve yıkanma kolaylıklarının yokluğu o derecededir ki umurun sihhatine tesir eden hal ve şartların bundan daha kötü ve

aşağı bir seviyede olması mümkün değildir. Hastalıklara karşı yegâne korunma vasıtası, asırlar boyunca gelişmiş olan bir muafiyete ilâveten güneşle yağmurun temizleyici tesiridir.

Doktorlar ve sihhat servisleri son derece kıttır. Yarım yamalak sihhat istatistikleri yüksek miktarda verem, malarya, dizanteri ve diğer sarı hastalıkların mevcudiyetini meydana koymaktadır.

Köylü evinin içindeki mefruşat, hal ve şartlar ve sakinlerinin sayısıyle şahsî zevklerdeki ayrılıkları aksettirmekle beraber, en sade bir şekildedir. Normal bir evde, toprak zeminin üzerinde bir hasır ve evde dokunmuş bir halı bulunur. Bu halılardan bazıları çok güzeldir ve satılsalar, odaları diğer takımlardan münasip şekilde tefriş etmeğe yetecek kadar para getirebilirler. Fakat para, onunla satın alınacak şeyler için pazarları olmayan ve mahdud ihtiyaçlarını emeklerinin semeresiyle karşılayamayan köylüler için pek az kıymet ifade eder. Halının üzerinde dokunmuş olduğu tezgâhın, evin en aydınlık yeri olan kapının iç yanında durmakta olması muhtemeldir. Duvar kenarlarında yuvarlanmış veya denk yapılmış bir şekilde herkesin ya-tağı bulunur. Bunlar minder vazifesini de görür. Aileni birçok nesillerini bir ev, çok zaman bir tek oda barındırır.

GIDA, HAYVANLAR VE ÇALIŞMA TARZLARI

İhracat veya sinai gayelerle cins hububatın yetiştirilmekte olduğu sahil çevreleri müstesna, memleket mahsullerinin çoğu bizzat köylüler tarafından istihlâk edilir. Normal yemekler, bilhassa zahire yemekleri, süt, ve yetiştikleri memleketlerde de ilâveten meyva ile zeytin yağından ibarettir. Yoğurt ve bulgur hemen hemen her yerde bulunabilir.

Hali vakti yerinde Anadoluların devamlı gıda maddesi kuru, döğülmüş et ve baharatla bol sarmısaklı olarak hazırlanmış bir et olan pastırmadır. Taze et pek seyrek yenilir. Çift hayvanları bilhassa ekim işleri için elde tutulur ve süt onlardan devamlı olarak elde edilebilen yegâne şeydir. Etin soğuk olarak muhafazası için hiçbir vasıta mevcut değildir. Kesilen hayvanın hemen oracıkta yenilmesi lâzımdır. Sığırlar ancak canlı olarak sevkedilebilir. Şehir halkı ise daha fazla et yemektedir. Bu eti veren hayvanlar istihlâk bölgesindeki çeşitli yerlerde kesilir. Koyun yetiştirilen yerlerde, bilhassa dağlık doğuda, yemegin bir kısmını kuzu teşkil eder, fakat hayvanlar etleri için değil, daha ziyade yünleri için yetiştirilmektedir.

Türkiye köy bölgelerinin büyük kısmında eski zamanlardanberi pek az değişiklik olmuştur. Ziraat işlerinde iptidai şe-

killi el âletleri kullanılır. Sabanlar ağaçtan yapılmıştır ve sürerken toprakta sığ bir yarık açar. Esas itibariyle vücutça ufak, zayıf olan ve sürümün büyük kısmının yapıldığı ilkbaharda daha ziyade zayıflayan öküzler tarafından çekilir. Öküz aynı zamanda yekpare ağaç tekerlekli kağınları da çeker. Köylü ailesinin diğer canlı hayvan stokunu çok zaman merkepler, keçiler ve koyunlar teşkil eder. Bazı bölgelerde mandalar veya develer de görülür.

Anadoluyu işgal eden Türklerin iyi ata binen kimseler oldukları ve Osmanlı İmparatorluğunun parlak devirlerinde bilhassa süvari kuvvetlerinin meşhur oldukları düşünülürse çiftliklerde hiç at bulunmaması garip görülebilir. Bunun sebeplerinden biri köylülerin sahip oldukları atların ordu için toplanmış olmasıdır. Diğer iyi bir atın bir servet alâmeti sayılması ve uzun, ıstırap verici tecrübelerle Türk halkının vergi tahsildarının gözünü çekecek herhangi bir şeye sahip olmaktan kaçınmağı öğrenmiş olması hususudur. Bir üçüncüsü, hiçbir işin yapılmadığı kış esnasında atların zahire veya samanla beslenmeleri mecburiyetidir. Halbuki öküz samanla yaşayabilir. Öküzler kıştan çok zaman yarı ölü çıkarlar, büyüme mevsimi esnasında semizleyip kuvvetlenirler. Sonbahar geldiği zaman yeni bir yarı açlık devresine dayanabilmeleri için yeter derecede toplanmışlardır.

Esas itibariyle tarlada kadınlar çalışır. Yalnız ekim ve hasat zamanlarında erkeklerle çocuklar da kadınlara yardım ederler. Bu şekilde aile, bütün yiyeceğini ve onun yanında pazara götürebilecek kadar istihşali de sağlar. Böyle iken bile, bazan hasat edilmiyerek tarlalarda çürümeğe bırakılmış mahsuller görülür. Erkekler, boş zamanlarının çoğunu iptidai kahvelerde çene çalmakla veya oyun oynamakla geçirirler. Her köyde hiç olmazsa bir oda, her şehir ve kasabada da bir Halkevi vardır ki bu iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisinin mahalli merkezini teşkil eder. Buralarda okuma bilen birkaç kişi için gazete veya mecmualar bulunur. Okuma bilmeyenler ise okuma bilen bir parti mümessilinin okuduklarını dinlerler. Umumiyetle Halkevlerinde bir radyo bulunur.

TEMBEL DEĞİL, FAKAT RANDIMANSIZ

Tamir edilecek bir yol bulunduğu, bir bina yapıldığı veya odun kesmek gibi örf ve âdetçe kadınlara yükletilmeyen bir iş bahis mevzuu olduğu zaman, erkekler onu hevesle yaparlar. Aynı adamlar, fabrika veya madenlerde çalışmak üzere köyden ayrıldıkları zaman çok ve iyi bir şekilde çalışırlar.

Tembel köylü grupları insana Amerikada ustabaşının gelip

de kendilerine ne yapılacağını söylemesini bekleyen işçi kalabalıklarını hatırlatıyor. Onlara kendi kendilerine yapılacak bir şey bulmalarını söylemek faydasızdır. Daha iyi bir hayat hususundaki zayıf ümitle, zayıf bir gayretin semereleri arasında âdeta bir müvazene kurulmuştur. Yeni bir ümit canlanması yeni bir gayreti teşvik ve tahrik edecektir. Fakat aranan hedef erişilmesi mümkün bir hedef olmalıdır. Yoksa Detroitte yapılabilen bir şeyin Karsta da yapılabileceği iddiasıyla övünmek iyi değildir.

Bir kısım köylüler, hükümet fabrikaları veya diğer teşebbüslerde iş bulmak maksadiyle köylerini terketmişlerdir. Endüstri lehine erkek kaybıyla köylerdeki normal faaliyet seviyesi yükseleceği yerde düştü. Genç erkeklerin askere alınması da hiç şüphesiz ki aynı neticeyi doğurmuştur.

Siyasî maksatlar dışında köylülere karşı gösterilen resmî alâka büyük olmadı. Fakat birçok münferit devlet memurları, gayri müsait şartlara müzaherete ve merkezin siyasî alâkasızlığına rağmen, öğretmen, doktor ve ziraat memuru olarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Okula giden ve bir mesleğin esaslarını öğrenmiş olan çocukların yolsuz ve susuz bir vâdide kalmaları ihtimal dahilinde olmadığı için, ziraatte daha mükemmel imkânlar sağlanmadıkça bu gayret ve emeğin boşa gideceği fikrinin münakaşa mevzuu olması mümkündür. Türk köylüleri Türkiye Cumhuriyetinin bir uzvu olarak kabul ediliyorsa onlara, daha iyi bir hayat yaşamaları için lüzumlu vasıtalar ve imkânlar verilmelidir.

MAHSUL VE USULLERİN ÇEŞİTLERİ

Köyün kendi karakter ve âdetleri gibi çiftçilik usulleri de, bir dereceye kadar, iklime ve mahsullerin mahiyetlerine göre tahavvül ederler. Yağışların az, yazların sıcak, kışların da soğuk olduğu Anadolunun iç kısmında buğday başlıca zahiredir. Maamafih bunun çoğu o mahalde istihlâk edilir. Sert buğday en çok kullanılan tohumdur, ve hükümet baskısı altında geniş çapta sonbahar ekimi yapılmaktadır. Umumiyetle tohum Ekim ayında elle atılır, sonra da tahta sabanla örtülür. Hububat elle biçilip harman edilir. Modern ziraat makineleri sadece birkaç devlet çiftliğinde veya büyük hususî çiftliklerde kullanılır. (Hasılat rakamları için 3 numaralı ilâve listeye müracaat ediniz).

Eylül ve Ekim ayları, umumiyetle tohuma neşvünema verip onun kışa dayanacak kadar genç filizlenmesine yetecek kadar yağış temin eder. İlkbaharın eriyen karlarıyla yağmurları onu olgunlaştırmaya kâfi gelir. Hasat Temmuzda yapılır. Maamafih yağmur sonbaharda ekime müsaade edecek kadar erken geimez

veya anı bir soğuk ekinleri hasara uğrattırsa, buğday, dere suları çekilip yaprakların sarardığı normal yaz kuraklığı başlamadan yeter derecede olgunlaşır ümidiyle, tohum ekme baharda yapılır. Kış buğdayının iyi olduğu zaman, baharda ekilmiş olan buğdayın, iki misli mahsul verdiği söylenmektedir.

Burada da Türkiyenin birçok diğer ziraat bölgelerinde olduğu gibi, çiftçiler hiçbir nevi gübre kullanmazlar. İstemiş olsalar bile hazır gübre satın alamazlar. Hayvan mayısı ise yakıt maddesi olarak kullanılmaktadır. Maamafih, memleket pek meskûn olmadığı için, umumiyetle rütubeti çekmesi için kurak araziye arkalarında bırakarak ekili tarlalarını daha ilerilere naklederler.

Sahil bölgeleriyle yağmurların bereketli ve hararet derecesindeki değişikliğin daha az olduğu vâdilerde daha geniş ziraat yapılır. Umumiyetle yumuşak ve yaz mahsulü olan buğday mahallinde istihlâk edilmek üzere ekilir, fakat ovalarda sanayi için pamuk, pancar ve şeker kamışı kadar ihraç mahsulleri olan tütün, fındık, üzüm, incir ve diğer maddeler de yetiştirilir. Sebze ve birçok çeşitli meyvalar da, başlıca yerli istihlâk için kullanılır. Daha zengin bölgelerdeki köyler daha az iptidaîdir; bazılarında ise meskenler daha dağınıktır. Ziraat işçileri kullanan ve daha modern metodlarla çalışan birkaç büyük malikâne veya plântasyonlar mevcuttur.

SULAMA

Sulama, geniş teknik vasıtalarla olmamakla beraber, birçok Türk çiftliklerinde mevcuttur. Münferit çiftçiler suyu buldukları yerde, en basit usullerle kendi istifadeleri için kullanırlar. Meselâ piring, Türkiyenin birçok bölgelerinde, hattâ Anadolunun içlerindeki derin vâdilerin kızgın güneş ışıkları altında akar suyu biriktiren derin vâdilerde bile yetiştirilir. Süratle akan su, çaylardan çeltik yataklarına şurada burada ağaç veya taşlarla takviye edilmiş kontrol barajları, kanallar ve hendeklerle veyahut da basit setlerle çevirmek suretiyle getirilir. Bu inşaat, elle yapılabilen ve evde imal edilen kürekle başarılan cinstendir. Bahsedilen sistem kâfi derecede olmamakla beraber, zaman zaman daha kuru sahalarda hububat ve meyvalar için kullanılır.

Kuru ziraat bölgelerinde, dağ çayları kış buğdayı ekilmezden önce toprağa hafif bir su vermek için, müspet neticelerle, bu şekilde kesilir. Bu usul, çabuk filizlenme için son derece faydalıdır ve daha geniş bir şekilde tatbik edilebilir.

Geniş ziraat yapılan bölgelerde çok defa, su ırmaklardan akıntının kuvvetiyle dönen iptidaî bir su çarkıyla alınır. Sonra

bir havuz veya bentten kanallarla tarlalara sevkedilir. Bazan suyun etrafındaki baraj veya duvarlar, akıntının bir kısmını doğruca böyle bir çarka doğru sevkederek.

Bazı yerlerde, yeraltı suyu kuyulardan yeldegirmenleri vasıtasıyla işletilen pompalarla veya hayvan kuvvetinden istifade edilerek bostan dolaplarıyla satha çıkarılır. Benzin motorleri ve ya Dizel makineleri birçok çiftçinin vasıta ve âleti olmaktan henüz çok uzaktır.

Orta ve Doğu Anadolu yaylalarında hayvan ve hububat yetiştirme işi elele yürür; yükseklik doğuya doğru arttıkça hayvan sürücülüğünün önemi artar. İran hududu boyunca; asırlardan beri göçebe olmalarına rağmen, son yıllar zarfında hükümetin arazi üzerinde yerleştirmeğe teşebbüs ettiği iptidai Kürt kabilelerinin meskenleri uzanır. Yün ve keçi kılının büyük kısmı iç bölgelerden gelir. Yerli kara sığır ufak yapılıdır ve başlıca sütü için işe yarar. Bu cinsi, kahverengi İsviçre ineğiyle ıslâh için tecrübeler yapılmaktadır. Memleketin kuzey doğu kısmı olan Karsta, Kole diye tanınan kırmızı, orta yapıda ve iki maksat için kullanılan bir hayvan başlıca cinstir. Burada mükemmel otlaklar vardır ve sığırlar, gerekli şekilde yetiştirilip beslenilebilirse iyi etli sığır hayvanları olurlar.

DEVLET YARDIMLARI, KOOPERATİFLER, TOPRAK SİYASETİ

Eski devirlerdenberi mevcut olan ve hâlâ Türkiyenin büyük bir kısmının bariz bir vasfı bulunan daha mükemmel pazar mahreçleri temin olunmadıkça hiçbir önemli ziraî gelişme mümkün değildir. Türk çiftçilerinin yetiştirdikleri mahsulün ne kadarının piyasalara ulaştığını bilen yoktur; fakat şüphe yok ki, bu umumî mahsulün ufak bir kısmıdır. Mevcut pazarların çoğu mahallîdir. Deniz kıyısına yakın bölgelerde yetiştirilen ticarî ihraç mahsulleri bundan müstesnadır. Muhtemeldir ki elde edilen miktarın yüzde 5 ile 10 undan fazlası yetiştirilmiş olduğu yerden ayrılmamaktadır. Bunun karşılığında, bu miktarın belki üçte biri ihraç edilmektedir. Kasabalarla şehirler, geniş miyasta hemen yakın civar bölgelerdeki çiftlikler tarafından beslenir.

Bu durum değişinceye kadar emek boşuna harcanmış olacağı için ıslâh edilmiş usullerle ziraî istihsalı arttırmaya teşebbüs etmek faydasız olacaktır. Birçok çiftçiler Yirminci Asır Vakfı temsilcilerine taşıt ve depo yokluklarından dolayı istihsallerini artıramadıklarını söylemişlerdir. Köylüyü daha gayretle çalışıp daha iyi makine, tohum ve metot kullanmaya tahrik edecek hiçbir vasıta yoktur. Çünkü onun kâfi derecede yiyecek şeyi mev-

cuttur ve şimdi satabildiğinden fazlasını satması mümkün değildir. Aynı sebeple, evi için daha fazla şey almak bir tarafa dursun, gerekli malzeme veya teçhizatı dahi satın alamaz. Her şeyden evvel münasip taşıt yokluğundan dolayı, Türkiyenin ana istihsal havzası ve başlıca potansiyel iç piyasası hemen hemen geri bir halde kalmış bulunuyor.

İPTİDAİ PAZARCILIK

Çiftçi normal olarak, mahsulünü satıp mukabilinde iktidarında olan şeyi satın almak gibi iptidai usul tatbik etmektedir. Çiftçi eşek veya kağı arabasıyla ekinini bir kır yolu veya yayla içinden mahallî pazarın bulunduğu bir köy veya kasabaya götürür. Bu mesafe normal olarak yirmi kilometredir, fakat memleketin çeşitli kısımlarına göre bu mesafe geniş mikyasta tahavvül eder. Köylünün gittiği yerde, mallarını, diğer müstahsillerle mübadele edebileceği veya çok eski çağlardanberi olduğu gibi hususî bir tacire satılabileceği bir pazar mevcuttur. Bazı mahallerde, böyle bir merkezde, bir hükümet satın alma şubesi, bir tütün deposu,, bir şeker pancarı deposu, bir çırcır fabrikası bulunur, fakat bu gibi tesisler istisna teşkil eder. Çabuk bozulan gıdalar için hemen hemen hiçbir soğukhava deposu veya soğutma yeri mevcut değildir.

Devletin müdahale etmemiş olduğu — memleketin büyük kısmında bu derecede müdahale görülmemiştir — pazar ve piyasalarda hiç bir cins veya standart, hiç bir sabit veya herhangi maktu bir fiyat mevcut değildir. Çiftçi, karısı ve belki de çocukları, en mütevazî mahsullerini arz için, bir alıcının görünmesini beklerler. Alıcı bir tacirse, köylünün ona borçlu bulunması ve bu sebeple pazarlık edebilecek bir durumda olmaması muhtemeldir. Tacir çok zaman aldığı mahsul mukabilinde kerosen yağı, kumaş, tabak, bıçak gibi ev eşyası satar. Bunlar belki seyyar satıcılardan, hattâ büyük merkezlerdeki küçük perakendecilerden bile satın alınabilecek şeylerdir.

Birçok Türk mahsulleri tamamen mevsimlik mallardır ve bütün civar çiftçiler mallarını aynı günde getirdikleri için pazarlar hasat zamanı kalabalıktan tıkanır. Kesilmiş bir koyun veya sığır teşhir edilecek olursa derhal pis ve muzır sinekler her tarafını kaplar. Diğer çabuk bozulan tipteki maddeler gibi, bu da derhal bozulup kokar. Bu sebeple köylünün fiyatların en düşük seviyede olduğu bir zamanda yapılan teklifi kabul etmesi lâzımdır. Yumurta gibi maddeleri ise, tacirler civar köyleri dolaşarak doğrudan doğruya, köyden satın alırlar.

Köylünün elinde mahsulünü daha büyük merkezlere nak-

letmek için hiçbir vasıta yoktur. Bu esas itibariyle tacirler tarafından yapılır. Fakat tacirlerin faaliyeti de muntazam yollar veya o yollardan geçecek vasıtaların yokluğundan, taşıt pahalılığından mallarını piyasa için münasip şekilde hazırlayamamak yüzünden bozulma ve ziyan dolayısıyla tahdit edilmiştir. Zahire köylerinden geldiği zaman toz toprak içinde, cins ve çeşit bakımından karma karışıktır ve eğer çuvallanmışsa tabii kötü bir şekilde istif edilmiştir.

Pazar mahreç kanalları mahdud oldukları nisbette daha geniş ticaret bölgelerinde beliren anı fiyat değişikliklerine karşı son derece hassastırlar. Hele dünya piyasalarında buğday veya bütün fiyatı düşerse, bu mahsulleri satan her Türk köylüsü derhal aynı şekilde mutazzır olur. Türkiye ziraat piyasasının pahalılık ve verimsizliği son savaşın sebep olduğu anormal talep karşısında göze görünmemiştir, fakat dünya fiyatları kayda değer bir düşme gösterdiği zaman bu değişiklik derhal çiftçilerin ve milletin aleyhine tecelli edecektir.

DEVLET PİYASASI: TOPRAK

1932 buhran yılında buğdayın düşük fiyatı Türk köylüleri ve millet ekonomisi üzerinde öyle felâketli bir tesir yaptı ki; tek-lif edilen bütün buğdayları, Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan şartlar altında, satın alıp depo etmek ve satmak için Ziraat Bankasının idaresi altında bir devlet ofisinin kurulmasını sağlayan bir kanun neşredildi. Bu ofis piyasadaki fiyattan daha yüksek bir fiyat tesbit etti. Zararlar da vergi mükellefinin sırtına yüklendi. Müsait yıllarda elde edilecek kâr tamamıyla silolar, depolar ve toprak mahsullerinin alınıp satılmasında faydalı diğer yapıların inşaatında kullanılacaktı.

1938 de bu büro, Ziraat Bakanlığından Ekonomi Bakanlığına devrolundu. Resmî adı olan Toprak Mahsulleri Ofisi umumiyetle toprak şeklinde kısaltılmaktadır. Ziraat Bankası tarafından temin edilen normal sermayesi 30 milyon Türk lirasıdır. (Para ayarlanmasından evvelki Türk lirasının dolara 1.82 nisbetine göre 16.5 milyon dolar).

Faaliyet için lüzumlu istikrazlar, normal faiz seviyesi üzerinden, Ziraat Bankasına peşin olarak yapılmaktadır. 1939 da ofisin salâhiyetleri, Türkiye'nin diğer belli başlı hububatı olan arpa ve yulafa da teşmil edildi. Ofis, fındık ve afyon inhisarına da sahip bulunmaktadır. Harp esnasında Ofis sadece zahire değil, piring, bakliyat ve diğer gıda maddelerini de alıp, ayrıca un fabrikaları da işleterek bir nevi İaşe Bakanlığı vazifesini görmüştür. Toprak Ofisi satın almak, depo etmek, satmak, fiyatları tesbit etmek,

hususî spekülasyonlara mâni olmak, ihracat ve ithalât yapmak, sınıflama, standardizasyon ve alım satımı islâh etmek, depo, silo, değirmenler ve fırınlara sahip olup onları işletmek ve hububatın cinslerini islâh gayesiyle tohum dağıtmak hak ve salâhiyetlerini haizdir. Ofis, ihracatla ithalât üzerinde inhisara sahipse de değirmenlerle iç piyasalara sahip değildir. Hakikatte, onun başlıca vazifesi, fiyatları kontrol etmek suretiyle buğday yetiştirenlere yardım etmek olmuştur. Bu Birleşik Amerika'daki A.A.A. ve Kanadadaki buğday meclisinin Türkiyedeki benzeridir ve hal ve şartlara göre verimli bir iş başarmıştır.

Toprak Ofisi, kaide olarak, küçük mahallî piyasalara müdahale etmiyor ve aşağı seviyelerdeki pazar alış verişlerinin maddi verimliliğini islâh yolunda pek az iş yapmış bulunuyor.

BUĞDAYIN DEPO EDİLMESİ VE TAŞIT

Toprak Ofisi 1946 yılında, şöyle yuvarlak hesapla, 4 milyon tonluk bir topyekûn mahsulün 800.000 aonunu satın almıştı. Geri kalan miktar bilhassa çiftlik ve köylerde mahallen istihlâk edilmiştir. Bunun küçük bir kısmı hususî tacirlere satılmış ve bir kısmı da depo ve taşıt vasıtaları yokluğundan dolayı çürümeye bırakılmıştır. O yılın Aralık ayında Toprak Ofisinin 395.000 tonu bizzat sahip olduğu 144 tesiste, 190.000 tonu da kiralanmış depolarda veya eski çiftliklerde olmak üzere 585.000 ton mahsul deposu vardı. Bir çatı altında muhafaza edilemeyen buğday ise yere yığılır ve kışın üzerleri çadır bezleri, örtüler ve toprakla örtülür.

Ofisin taşıt kolaylıklarını sağlayan vasıtaları, normal olarak her biri iki buçuk tonluk yük taşıyabilen 130 kamyondan ibarettir. Bu kamyonlar buğdayı sadece, bir depodan ötekine ve ya tren istasyonlarına, yahut silolara götürürler. Bu teçhizatın kifayetsizliğinden başka bir de yolların yokluğuyla mevcut yolların çoğunun bozuk durumu, demiryollarının ufak taşıt hacmi zahire nakline büyük çapta engel olmaktadır. 1945 ve 1946 yıllarında dış memleketlere satılmış olan 400.000 ton kadar buğdayı limanlara nakletmek on sekiz aylık bir zamana ihtiyaç göstermiştir. Sözü geçen İstanbul, İzmir, Samsun ve İskenderun gibi limanlar yeter derecede depo ve yükleme vasıtalarına sahip bulunmadıkları için mahsulün nakli buralarda da gecikmiştir.

STANDARDİZASYON VE TOHUM DAĞITIMI

Mahallî piyasalar hemen hemen hububatı hiç temizleyip standardize etmezler, ve bizzat hükümet büroları da bu hususta pek az faaliyet gösterirler. Toprak Ofisi depolarına teslim edilen buğdayların en aşağı yüzde beş nisbetinde taş, pislik, toz ve di-

ğer yabancı maddeleri ihtiva ettiğini kabul ediyor. Mahsuldeki yabancı maddelerin naklinin, her yıl 2 milyon liraya mal olduğu Ofis makamlarınca tahmin olunuyor. (Yuvarlak bir hesapla Türk parası ayarlanmadan evvel 1 milyon dolar).

Anadoluda 200 çeşide yakın buğday yetiştirilmektedir. Çiftçiler âdetleri veçhile, bir yıl evvelki mahsulden ayrılmış tohumluğu ekerler, veya mahallî pazardan trampaıyla tohumluk temin ederler. Toprak Ofisi çoğu devlet çiftliklerinden getirilen ve hiç olmazsa bir miktar temizleme ve istifaya tâbi tutulmuş tohumluk dağıtır. Fakat bu miktar ihtiyacın ancak ufak bir kısmını teşkil eder. Umumiyetle nümune çiftlikleriyle birleşmiş on tane nümune ve cins bitki yetiştirme istasyonu vardır. Onların vazifelerinden biri, birçok çeşitli cinslerin hangisinin buğday yetiştirilen çeşitli toprak ve iklimlere en uygun olduğunu tayin ve tesbit etmektir. Fakat bu teşebbüsler, malî bakımdan zayıf oldukları için ağır faaliyet göstermektedirler.

Tohumlarını devletten alan çiftçiler, bunun karşılığında kendi mahsullerini verebilirler. Ziraat Bankası veya kredi birlikleri, bedeli, ekinler hasat edildikten sonra ödenmek üzere çiftçiye tohum satın alması için ödünç para verebilirler. Bazan bir kuraklık veya başka bir millî felâketten sonra bedava tohumluk dağıtılır.

HÜKÜMETİN FİYAT POLİTİKASI

Toprak Ofisi sahasına giren her ziraî mahsulün fiyatına müdahale eder. Gösterilen gayretlerin hedefi köylünün gelir ve satın alma kudretini arttırmak için fiyatları mümkün olduğu kadar yükseltmektir. Buğday fiyatı istihsal masraflarıyla iç piyasalar kadar Liverpool, Chicago, Winnipeg ve dünyanın diğer buğday merkezlerindeki fiyatlar iyice tetkik edildikten sonra tesbit edilir. Toprak Ofisi 1933 senesiyle yeni teşkilâtın kurulduğu 1938 seneleri arasında çiftçilere yardıma devam etmiştir. Toprak Ofisinin tavsiyeleri, Ticaret Bakanlığına gönderilen fiyat listesinde tesbit edilir. Ticaret Bakanlığı bu tavsiyeleri inceler ve Kabineye sunar. Nihai karar hakkına sahip olan Kabine her yılın 15 Haziranla 30 Haziran tarihi arasında fiyat listesini ve ya baremi yayımlar. Bu yayın kanun hükmünü haizdir.

Türkiye normal olarak buğdayı hem ihraç eder, hem de ithal eder. 1946 da ilk defa olarak sâfi bir ihracat stoku birikmişti. İhracat fiyatları da Toprak Ofisinin tavsiyeleri üzerine hükümet tarafından tesbit edilir. İhraç fiyatları, Türk parasıyla değil, İngiliz lirası ve dolarla, yani sterlin ve dolar bölgelerinin paralarıyla gösterilir. 1946 da Türk parasının devalüasyonundan

sonra İngiliz hükümeti Türk parası için ayarlama yapılmamış olsaydı hangi fiat istenecekse o fiat üzerinden ödemede bulunacaktı.

1946 danberi Türkiyede buğday için açık bir borsa teşekkül etmiş bulunuyor. Harp esnasında hükümet tarafından işletilen un fabrika ve değirmenleri sahiplerine iade edilmiştir. Bu piyasada çiftçiler veya tacirler mallarını satabilir ve değirmenciler satın alabilir veya çiftçiler köylerine gelen hususî şirketlerin memurlarına mal verebilirler. Hükümet İstanbul ve Samsunda hâlâ un fabrika ve değirmenlerine sahip bulunuyor. Hususî teşebbüsün un sanayiinde esaslı bir hisseye sahip olmasına müsaade etmek bir hükümet siyaseti gibi görüşüyorsa da; Toprak Ofisi içerde büyük buğday mübayaalarında bulunmaya ve dış ticarette de zımnî inhisar yolu ile fiat seviyesine hâkim olmaya devam etmektedir.

KOOPERATİFLER

Atatürk'ün gayelerinden biri kooperatiflerin sadece ziraatin daha yüksek bir gelir sağlamasını temin etmek değil, ayrıca meslek tecrübelerine de sahip olmasını temin ederek köylülerin hizmetine arz etmektir. Bu maksatla hususî kanunlar yapılmış ve bunlar o zamandanberi müteaddit defalar tashih ve tadil edilmiştir. Bu hareket katıyen devletin alım satım faaliyetleri kadar yaygın değildir, fakat hususî mahsullerle bazı bölgelerde bu başarıya ulaşmıştır. 1944 de cem'an 95.000 azası olan 82 mahallî alım satım kooperatifi mevcuttu. Bu 95.000 kişi ziraatle uğraşan nüfusun ufak bir yüzdesini teşkil eder. Bu kooperatifler, mukabilinde, yedi kooperatif toptan satış birliği halinde birleşmiştir. Birlikler müteakabilen, İzmirde üzüm ve inciri, Iğdır ve Çukurovada çeşitli mahsulleri, İstanbulda gıda ve sebze alım satımını, Gaziantep'te fıstığı, Giresunda fındığı, Bursada ipekböceği mamullerini, Hasanköy'de tütününü faaliyet sahası içine almaktadır.

Bu cemiyetlerin faaliyet sahası diğer memleketlerdeki ziraat kooperatifleri tarafından ifa edilen faaliyetlere müşabih-tir. Bu faaliyetler standardize etmek, sınıflamak, kalite üstünlüğünü temin etmek, mamullerin hazırlık ve ameliyeleri, hem iç hem de yabancı piyasalarda kârlı bir fiyatla satış yapmak ve kendi azalarına istihsal malzemesi ve vasıtalarını satmak gibi işle-redir.

Bir kooperatife ancak çiftçiler aza olabilirler; mahallî bir birliğin teşekkülü için en az on azanın mevcudiyeti lâzımdır. Her aza cemiyetle ilgili olan bütün mallarının satışını cemiyet yoluyla

yapmağa ve elde etmeği umduğu miktarı tahminen peşin olarak cemiyete bildirmeğe mecburdur. Mahallî cemiyetler mahsulü, mensup oldukları mütekabil birliklere verirler. Toptan satışla kendilerine gelen mahsullere ait ameliyelerin çoğunu yine birlikler yapar. Ziraî kredi birliklerinin her azası (eğer mevcutsa) semtindeki münasip bir alım satım kooperatifine iştirak etmeğe kanunen mecbur tutulmuştur.

Muayyen bir bölgede bir mahsul için birden fazla kooperatif kurulamaz. 1947 yılında Türk gazeteleri, gelecekte her çeşit mal için bir tek tip elde edilmesi maksadiyle hükûmetin kooperatileri muayyen mahsullerde ihtisaslaşmaya sevk ve teşvik ettiğini yazmıştır. Her çeşit mahsulün bir grup tarafından yetiştirilmesi muhtemel olduğundan, azalar için bu gibi cemiyetleri kontrol etmenin güç olduğunu bilen müstahsiller çeşitli birçok mahsullerle meşgul olan kooperatifleri tenkit etmişlerdir. İhtisalanmanın toptan satış birliklerine teşmil olunması bızlenmektedir. Varılmak istenen hedeflerden biri yabancı piyasalar için en münasip olan çeşitli mahsulleri hususî bir itina ile bir küle olarak standardize etmekteir. Bir diğeri ise gübrelerle diğere malzemenin dağıtımını genişletmektir.

Kooperatifler, muhtaç oldukları krediyi temin eden Ziraat Bankasının idaresi altındadırlar. 1944 de kooperatiflere verilen kredi 30 milyon Türk lirasını aşmıştır.

ZİRAİ KREDİ

Ziraat Bankası modern Türkiyenin en eski Devlet Banka müessesesidir. Bu banka 1836 da Osmanlı İmparatorluğuna idaresi altındaki taşra eyaletlerinden birinin valisi tarafından kurulmuş, sonra Cumhuriyet Hükûmetine geçerek tekrar organize edilmiştir. Yeniden organize edilince banka eski müessesenin borç ve alacaklarına varis olmuş ve aynı zamanda üç kaynaktan gelen yeni sermaye ile de teşhiz edilmişti. Bu üç kaynak millî emlak vergisinden gelen yıllık iradın yüzde 6 sı, hükûmetin fevkalâde kredileri, ve kendi faaliyetinden edindiği kârlardır. Kârların dörtte biri sermaye hesabına geçirilmekte, diğere üç çeyreği de yedek akçe olarak ayrılmaktadır.

Ziraat Bankası, Toprak Ofisi ve Şeker Şirketi gibi zirai sahada faaliyette bulunan diğere hükûmet müesseselerine de kredi temin etmek salâhiyetini haizdir. Kooperatiflere, kredi birliklerine veya diğere müstahsil teşekküllerine istikrazlarda bulunmak; ayrıca ziraa âletleri, tohumluk alım satımı ve buna münasip diğere maksatlar için münferit çiftçilere de istikrazlarda bulunur. Türkiyenin her tarafında birçok şubeleri vardır. Ziraat Bankası

aruzi, altın ve mücevherat üzerine rehin istikrazları yapan İstanbul Emniyet Sandığını da kontrolü altında bulundurmaktadır. İş hacmi, buğday silolarının idaresi, tohumluk dağıtımı ve Toprak Ofisle Ticaret Bakanlığı ve diğer devlet müesseseleri hesabına ziraî malların alım ve satımını da ihtiva etmektedir. İlâveten demiryolları, liman inşaatı ve diğer devlet faaliyetleri için de sermaye tedarik etmektedir.

KREDİ BİRLİKLERİ

Tamamen bu bankanın idaresi altında bulunan kredi birlikleri teşkilât bakımından kooperatif olmalarına rağmen hakiki faaliyetlerinde hiçte böyle değildirler. Kooperatif nizamları başka bir bakımdan bize yabancı değildir. Zira herkesin sahip olduğu, aldığı krediye mütenasip nispette olmalıdır. Hisseler üçüncü şahsa devredilemez ve kredi birlikleri azaları mahsul veya iştihsâl vasıtalarını ipotek etmek hususunda inhisarî bir hakka sahiptirler. İstikrazlar, kanuna göre, sadece iştihsâl masrafları için kullanılabilir. Fakat bu noktanın tatbiki güçtür ve muhtemeldir ki pek geniş bir şekilde tatbik edilmemektedir. Talimatname ve kanunlara göre birlikler Ziraat Bankasından aldıkları tediyeler kadar azalarından toplamış oldukları sermayeden de istikrazlar yapabilirler. Hakikatte ise bunlar bilhassa banka kredi akımının yapıldığı hedeflerdir. Azalardan istenen faiz miktarı mütedavil krediler için yüzde 6 dan 8 e kadardır. Banka, birliklere krediyi yüzde 3 faizle verir. Bu, hiç şüphesiz ki, Türkiye derecesinde gelişmiş bir memleket için son derece düşük bir nispettir.

Kredi birliklerindeki aza sayısını artmışsa da, 1945 te bile bu miktar milyonlarca Türk çiftçisi içinde ancak 225.000 kişiyi bulmuştur. 5,749 bölgeyi kucaklayan 617 birlik mevcuttur. 1 yıl içinde azalara yapılan istikrazlar 48 milyon liradır (26 milyon dolar). 1945 yılı esnasında azaların ödemeleri kendilerine yapılan istikrazlara nispeten o kadar düşmüştü ki, aradaki fark 15 milyon Türk lirasını bulmuştu (8,2 milyon dolar).

Ziraat Bankası aynı yıl birliklere 73 milyon lira (40 milyon dolar) istikrazda bulunmuştur. Bankaya yapılan ödemeler 16 milyon liradır (20 milyon dolar). Cemiyetler tarafından bankaya yapılan ödemeler devamlı surette bankanın yaptığı istikrazların hemen hemen yarısından daha fazla bir seviyeye kadar düşmüştür. Cemiyetlerin hisesine düşen bu gittikçe büyüyen borçların kısmen aza sayısının süratle artmasından ileri geldiği muhakkaktır. Bundan başka kredilerin bir kısmı da uzun vadeli ve ziraat âletleri, hattâ halka ait inşaatı finanse etmek için verilmiştir.

Hem cemiyetlere hem de azalara yapılan istikrazların asıl

gayelerden başka gayeler için kullanılmış olmaları da muhtemeldir. Tecrübeli elemanların yokluğundan dolayı bu işlerin idaresinin çapı, arzu edildiği derecede tamamlanamamıştır. İstikrazların birçoğu muhtemelen tedavüle çıkmıştır. Zirai kredi genişletilmesinin, enflasyon artışına hatırı sayılır bir âmil olması muhakkaktır. Mamafih, bütün hatalara rağmen, banka, piyasalara tâbi olan ziraatin nispeten ufak bir kımını finanse etmek hususunda önemli bir rol oynamaktadır.

Devletin müstakriz olduğu ve işe siyasi mülâhazaların girebileceği haller ve bilhassa güç olan istikraz ödemelerinin toplanması bir tarafa, kooperatif alım satımlarını ve kredi teşekküllerini devletin sevk ve idare etmesi Batı memleketlerindeki nispetten daha geniş bir derecededir. Memleketin her tarafına dağılmış olan Ziraat Bankası mümessilleri bu teşekküller üzerinde büyük bir nüfuza sahiptirler. İnisiyatifin büyük kısmını devletin deruhte etmesi gereken bir memlekette hiç şüphe yok ki bunun önüne geçilemez, fakat kooperatif hareketinin daha büyük bir bağımsızlık ve mesuliyet sağlayacağı ümit edilmektedir.

DEVLET ÇİFTLİKLERİ, ARAŞTIRMA VE EĞİTİM

Ziraat Bakanlığının zirai tatbikatı islâh etmek için hazırlanmış ince ve etraflı bir programı vardır. Fakat köylerin çoğunluğu bu programdan pek az istifade etmektedirler. Herhangi bir kimse, araştırma, eğitim ve genişletme hizmetlerinin hattâ daha iyi istihşâl usullerini finanse etmek hususunda verilmiş kredilerden beklenen neticelerden pek çoğunu müşahade etmeden Türkiye köv bölgelerinde binlerce kilometrelik bir yolculuk yapabilir.

Cumhurbaşkanlığı sırasında Atatürk'e hediye edilmiş olan on çiftlik şimdi birer nümune çiftliği olarak devlet tarafından idare edilmektedir. Bu çiftliklerin mahsulleri başlıca şehirlerdeki hükümet perakende satış merkezlerinde satılmaktadır. Son harp esnasında büyük kısmı boş arazi üzerinde muazzam bir devlet hububat istihşâl programı tatbik edildi. İstihşâle 1942 de başlanmıştır. 1946 da 51,230 dönüm hasat edildi. Devlet çiftlikleri, ticarî kanallara giren ve ihracat için kullanılabilecek fazla buğdayın büyük kısmını istihşâl etmektedirler. Bunların faaliyetleri buğdaya ait olan müteakip bölümde daha etraflı şekilde izah ve tarif edilecektir. Bu çiftlikler, köylü çiftliklerinin seviyesinden sanki Türkiye'de değil de Kuzey Dakota'da imişler gibi muazzam bir uğurumla ayrılmaktadırlar.

Ziraat Bakanlığı su kaynakları, kuru ziraat, iktisadî şartlar, istihşâl usulleri, ekim hastalıklarıyla böceklerin faaliyetinin önlenmesi, bahçivanlık, tohum islâhı, hayvan soyunun islâhı, hay-

van hastalıkları, ziraî ameliyeler mevzularında tetkiklerini derinleştirmektedir. Bakanlık, beş hayvan yetiştirme merkezi ile dört sığır çiftliği işletmekte ve karantinaları idare etmektedir. Bakanlık tohumları dağıtmak için vilâyetlerin her birine müfettişler yollamakta ve hükûmet için istatistikler hazırlamaktadır.

Bakanlık Ankara'da bir ziraat enstitüsü, dört ziraat lisesi ve çiftçi çocukları köylük bölgelerde iş sahasında yetiştirmeye mahsus altı teknik okul idare etmektedir. Gittikçe artan mahrumiyet ve teçhizat yokluğu kadar köylülerin ancak yüzde 15'inin okuma yazma bilmesi de eğitimi çok yavaşlatmakta ve sekteye uğratmaktadır.

Harpten önce üç vilâyette başlanmış olan geniş bir yardım servisi, şimdi Amerikan ziraat enstitülerinden mezun olmuş ve Amerikan nümune çiftlikleri usullerine aşına Türklerin yardımıyla daha ziyade genişletilmektedir. Bu plân, civar memleketlerde olduğu gibi aynı şartlar altında islâh edilmiş metodlarla neler başarabileceğini lâftan ziyade misalle göstermeği hedef ittihaz etmektedir. Bahsedilen tatbikat programı, en üst kademedeki araştırmalarla Türk köylülerinin ekseriyeti arasında temas tesisi için lüzumlu irtibatı temin etmektedir. Fakat tabii ki hâlâ faaliyet ilk safhadadır ve yeter miktarda tecrübeli personelin yetişmesine ihtiyaç göstermektedir.

Bakanlık idaresi altında devlet ormanlarından ve orman çalışmalarının islâhından mesul bir ormancılık şubesi kurulmuştur. Bu teşkilât fidanlıklarla 120 orman bölgesini idare etmektedir. Projenin gayesini takdir etmek lâzımdır. Zira bu, bir zamanki büyük Türk ormanlarını ihya etmek ve köylere barınak için ağaçların kıymetini, orman mahsulleriyle toprakta gerekli suyu muhafaza etmeği öğretmek gayesini gütmektedir. Bu teşekkülün, yakılmak üzere genç ağaçların kesilmesi ve hayvanlara gıda olmak üzere sürgün filiz ile ağaç kabuklarının kullanılması suretiyle ağaç büyümesini önlemek hususundaki eski âdetlere karşı mücadele etmesi lâzımdır. Memleketin her tarafında bulunan Anadolu keçisi bütün yeşilliklerin baş düşmanıdır. Bu sebeple, ormanların etrafına çit çekmek yeniden orman yetiştirmek için konulmuş bir zarurettir. Fakat Karabük Çelik Fabrikasının dikenli tel ve çit kazıları imal edileceğine dair beslenen bütün ümitler suya düşmüş bulunuyor. Batılıların çalışma tarzı üzerine kurulmuş diğer birçok Türk Devlet faaliyetleri gibi, ormancılık mütehassıslarının yüksek gayeleri de birçok pratik neticeler sağlayacak hale henüz gelmemiştir.

TOPRAK DAĞITIMI

Türkiyenin çok zaman nüfus bakımından kalabalık olma-

dağı söylenilir. Hiç şüphe yok ki onun nüfus kesafeti birçok Avrupa devletlerinininkinden daha azdır ve memlekette pekçok boş arazi vardır. İşlenmiyen toprağın büyük bir kısmı çayırık olarak veya kuru ziraat için kullanılabilir. Sulama sisteminin genişletilmesiyle boş arazinin bir kısmı, daha ziyade entansif ziraate tahsis edilebilir.

Bu kadar az müşahede ve tetkik yapılan bir memlekette istatistiklere pek fazla güvenilemez. Ekili arazi miktarı değiştikçe, seneden seneye istatistikler de değişmektedir. Gıda maddeleri üzerindeki harp taleplerinin en yüksek haddini bulduğu 1944 yılı için neşredilen bir Türk raporu, tahminen yüzde 17 si hububat veya diğer çeşit tarla, yüzde 2 den azı da sebze bahçeleri elma-hıklar bağlar, zeytinlikler, olmak üzere ekili arazinin Türkiye'nin yüzde 19 unu teşkil ettiğini bildiriyordu. Raporda memleketin yüzde 16 sı ekilmeğe müsait olmayan arazi ve göl mıntıkaları; yüzde 15 i de orman olarak gösterilmektedir. Memleketin yarısını teşkil eden geri kalan kısım bilhassa otlaklık, çayır, ve çimenlik olarak sınıflanmış umumi araziden ibarettir. Üzerinde ziraatin genişletilmesinin mümkün olduğu arazinin büyük kısmı, merkezdeki yaylâ üzerindedir. (2 numaralı ilâvelî listeye bakınız.)

Köylü ziraatinin iptidai metodlarla yapıldığı birçok memleketlerde görüldüğü gibi, Türkiye'de de normal işletmeler ufaktır. Tahminen 2,5 milyon ziraat işletmesinden yüzde 97 si, 28,5 dönümlük veya daha küçüktür. Bu küçük işletmelerin ortalama büyüklüğü 3,5-4 dönüm kadardır, fakat arazinin mevkii ile mahsulün cinsine göre büyük tahavvüller görülür. Şimdiki halde elde mevcut âlet ve taşıt imkânları göz önüne alınırsa, köylüye fazla miktarda arazi verilse bile, hiçbir işe yaramıyacaktır. Her köyün otlaklık, çayırılık, ormanlık, bataklık ve dağları da ihtiva eden hatırı sayılır miktarda umumî arazisi vardır. Beheri 28,5 dan 285 dönüme kadar olan orta büyüklükte işletmelerin sayısı 57 bindir ki, bu bütün arazinin yüzde 2,3 ünü teşkil etmektedir. 285 dönümden büyük 417 çiftlik vardır. Bu rakamlara büyük Nümune ve Devlet çiftlikleri dahil değildir.

TOPRAK MÜLKİYETİ VE REFORM

İnkılâptan önce Türkiye'deki arazinin çoğu Sultanın, Sarayın, Müslüman vakıflarının veya diğer beylerin malı idi. Cumhuriyetin reform programı, halkın üçte ikisini arazi sahibi etti. Tahminen çiftliklerin yüzde 75 ine onları bizzat işleten fertler sahip bulunmaktadır. Diğerleri ya kiraya verilir veya yarıcılık esaslı üzerine işletilir. Memleketin bazı kısımlarında geniş ölçüde

işletilmeyen büyük arazi mülkiyeti hâlâ hakikî bir dava olarak durmakta ve toprak dağıtımını tahdit etmektedir.

Türkiye'de memleket arazisinin ekseriyetini teşkil eden işlenmemiş arazi umumiyetle devletin mülküdür. Bir köye ait olan millî arazi o köyün bütün sâkinlerinin istifadesi için elde tutulur, fakat bu arazi başka köylere açık değildir. Bu toprak yabancılara da açılmaz. Türkiye'deki hakikî mülkiyetin yüzde 28 i esas itibariyle vakıflar'a aittir. Fakat bunlar devlet tarafından idare edilir ve bu topraklara da umumun malı nazariyle bakılabilir. Hususî mülkiyet altında olan çiftlik arazisi, varislere intikal edebilir, satılabilir veya terhin edilebilir. Devletten kiralanmış arazi, şüphesiz ki, satılmadığı gibi, terhin de edilemez, fakat icar tevarüs edilebilir.

Bunlar toprak mülkiyetinin ana noktalarıdır, fakat köylerde cehaletin mevcut olduğu yerlerdeki istihsal noksaniyle yanlış kayıtlar, müphem ifadeli kanunlar, çeşitli miras âdetleri, su haklarına dair anlaşmazlıklar ve benzerleri gibi hususlar yüzünden birçok arazi parçalarının statüsü hakkında pek çok karışıklıklar mevcuttur.

Başka birçok memleketlerde olduğu gibi, veraset usulleri, neticede arazinin ufak yama veya şerit şeklinde parçalanmasına sebep olmuştur. Onun için bir köylünün malik olduğu toprak köyün her tarafına dağılmış ayrı ayrı parçalardan müteşekkil olabilir. Bu parçaların ayrı ayrı tutulmuş ve kiralanmış yerlerde olması da mümkündür.

Bir ailenin işlediği arazi kendisine yeter derecede olduğu müddetçe, bu parçalanma ciddi bir mesele teşkil etmez. Fakat bu çeşit parçalanma, ziraatte modern makineler kullanılmış olsaydı, bunların verimli bir şekilde istimaline engel olabilirdi.

Daha önceki yıllarda yapılmış olan arazi reformunu daha geniş köylü kütlelerini toprak sahibi yapmak hedefini güden 1945 Mayıs'ında çıkan bir kanun daha ziyade genişletmiştir. Bu kanunun hükümlerine göre devlete, Vakıflar'a veya hususi mülk sahiplerine ait olan geniş topraklar taksim edilip topraksız köylülerle Türk milliyetinden olan göçmenlere dağıtılacaktır. Hiçbir hükümet dairesi veya müstakil ferdin 4,5 kilometre kareden (tahminen 100 akr) fazla arazi elde bulundurmasına müsaade edilmemektedir. Dağıtma için 90 milyon kilometre karelik (20 milyon akrlik) bir arazi sağlanabileceği tahmin edilmektedir. İşlenen toprağın büyüklüğü arazinin cins ve mevkiine göre değişmektedir. Bugünkü hususi mülk sahiplerine yüzde 4 faizli hükümet bonoları verilecektir. Dağıtılan toprak üzerinden borçlar kesilecek, fakat bu borcu ödemek için kendilerine yirmi senelik bir mühlet verilecektir. Bu borçlar faize tâbi olmayacaktır. Kanunun tat-

bikine siyasi mülâhazalar yüzünden ara verilmiş bulunmaktadırdır.

Aynı kanun dağıtılacak arazinin yeni varisler arasında parçalanıp bölünmesini şiddetle menediyor; bu hüküm hâlen hususi mülkiyet altında bulunan araziye şamil değildir.

Mühim Mahsuller

Türkiyenin zirai mahsulleri son derece çeşitlidir. Bunun sebebi çeşitli iklim, yağış ve toprak farklarında aranmalıdır. Bu mahsuller kış buğdayından portakal, çay ve pamuğa, sağlam bünyeli yaylâ sığır ve keçilerinden bataklık mandaları ve develere kadar değişir. (4 ve 10 numaralı ilâve listelere bakınız.)

Türkiyenin ekili arazisinin onda dokuzunu hububat teşkil eder. Bunların içinde, zahire istihsalinin yarısı tutarında buğday en birinci mahsuldür. Arpa yüzde yirmi beşle ikinci gelir. Mısır, çavdar ve yulaf da hatırı sayılır miktarlarda yetiştirilir. Resmî istatistikler bu mahsullerde Cumhuriyet'in ilk günlerindenberi bir artma olduğunu göstermekte ise de rakamlar kat'î değildir ve mevcut artışın büyük kısmının daha mükemmel bir rapor tertibinin neticesi olması mümkündür. (5 numaralı ilâve listeye bakınız).

BUĞDAY

Buğday, memleketin hemen her tarafında yetişir, fakat başlıca müstahsil bölgeler sert kış buğdayının ekimine elverişli olan Anadolu yaylâsının kurak ovaları ve yaz buğdayının yetiştirildiği Ege kıyılarıdır. Toprak Ofisinin nezareti altında tatbik edilen kıymetlendirme programı bu ekinin alım - satımını teşvik etmiştir.

Bugünkü safi ihracat fazlası geniş çapta son harp esnasında kurulmuş olan devlet çiftliklerinin eseridir. Harbin patlamasından günlerce önceki Ziraat Bakanlığı'nın alâkalı dairesi, köylüler tarafından kullanılmak üzere bol miktarda zirai makine ve âletler ithal etmişti. Bunda güdülen gaye, makineleri kiraya vermek ve bir dereceye kadar aynen Sovyetler Birliği'nin traktör istasyonları ve kombineler vasıtasıyla yaptığı şeyi tecrübe ederek bu makinelerin kullanılmasını teşkilâtlandırmaktır. Fakat bu hususta pek az ilerleme kaydedildi; çünkü harp ordu ve sivil halk için zahire talebini arttırdığı için bu makineler Bakanlık idaresi altındaki yeni çiftliklerde kullanılmak üzere toplandı. Bu devlet çiftlikleri veya kombinalardan beheri 2720 dönüm ile 13 bin dönüm ve üç tanesi orta büyüklükte ve bazıları güney

doğu Anadolu'da olmak üzere kuru ziraat için müsait boş topraklar üzerinde kuruldu. Bu çiftliklerin topyekûn arazisi 172,270 dönüme yakındır. Arazinin büyük kısmı her sene nadasa bırakılmaktadır. 1945-1946 mahsul yılında bu çiftlikler 125 bin ton buğday ve 21 bin ton arpa istihsal etmişlerdi.

Heyetimiz azalarından biri bu çiftliklerden Bâlâdakini gezdiği zaman altı bin 1350 dönümlük nadasa bırakılmış arazi dört D4 tırtılı traktörler ve John Deere diskarolu pulluklarıyla sürülmekteydi. Ekilmiş olan buğdayı hasat için en son model beş Massey - Haris kombinası el altında hazır bulunuyordu. Çiftlik hakikaten bir kamp mevzuunu andırıyordu. Personel çadırlarda barınıyordu. Makineler için tente altında küçük bir tamirhane kurulmuştu. Çiftlik bu bakımdan Konya yakınında bulunan Türk kasabalarının karakteristik vasfı olan kırmızı kinemit, ve beyaz sıvalı evlerin inşa edilmiş olduğu devlet çiftliklerinden ayrılıyor. Bâlâ'daki çiftlik müdürü çiftliğini, adamlarıyla beraber çalışıp yaşayarak tıpkı Amerikan çiftçileri gibi idare ediyor. Birçok Türk devlet işletmelerinde bir «büro kısmı» vardır. Fakat Bâlâ'da bu mevcut değildir. Devlet çiftlikleri âmirlerine yukarıdan verilen o âdet olmuş emirlere tâbi olmak yerine elde edilecek neticeler üzerinde selâhiyet veren proje çiftliklerin idaresini daha iyi bir hale sokmuş ve onun üzerinde çalışanlardaki heyecanı ve zevki arttırmış gibi görünmektedir.

Çiftliklere makinelerin tam zamanında yetişmesi için makineleri uzak mesafeler üzerinden nakletmek işinde yüksek bir idari kabiliyet gösterilmiştir. Makinelerin yakıtının, yiyecek ve diğer teçhizatın her an istifadeye âmade ve ihtiyaca yeter miktarlarda olması lâzımdır. Hattâ, bu çiftliklerin çoğunda, suyun otuz ilâ elli kilometre arasında bir uzaklıktaki yerden, arabalarla getirilmesi gerekmektedir. En modern Amerikan malzemesini işle-tip idare etmek için genç köylüler kısa bir zaman içinde yetiştirilmişlerdir. Hemen hemen devamlı surette, hattâ çoğu defa gece gündüz kullanılan ve harbe tekaddüm eden günlerde getirilmiş traktörler hâlâ mükemmelen çalışabilecek bir durumdadır. Bu gibi hassas makineleri yedek parçaları bulunmadığı zaman, iyi makinistlerin bol olduğu Amerikada bile işler bir halde tutmak kolay değildir. Bu makinelerin harp esnasında Türkiyede bu kadar dikkatle kullanılmış olmaları ilgili şahıs ve makinistler için bir zaferdir.

Bu zafer müsait şartlar altında ve münasip malzeme ile iyi bir idare sayesinde Türklerin sağlayabilecekleri başarının bir nümunesidir. Fakat bu, küçük çiftçilerin çalışma şekillerinden hemen hemen tamamıyla ayrıdır. Çiftçiler bunu örnek edinecek vaziyette değillerdir. Ziraat Bakanlığı 1946 Ağustosunda makine ve te-

sisatın kullanılmadığı zamanlar civar köylerin emrine verilmele-ri kararını aldı. Bu suretle bataklıkların kurutulmasında trak-tör kullanılması, hattâ zaman zaman biçer-döğər makinelerinin verilmesi bile imkân dahilîne girmiş oldu. Zahire istih-sâli için tazyik hafiflediği zaman, hükûmet araziye münferit çiftçilere da-ğıtmağa ve daha karışık bir ziraat geliştirmeye teşebbüs edecek-tir. Maamafih toprak mülkiyeti teşvikinin istih-sali azaltacağı muhakkak addedilmektedir. Halihazırda devlet çiftliklerinin ye-gâne vazifesi, piyasaya sürülecek hububatı istih-sâl etmektir. Bu çiftlikler ufak çiftçilerin ziraat tekniği üzerinde pek fazla bir te-sir yapacak durumda değildirler.

PİRİNÇ

Türkiye iç talepleri karşılamaya yetecek derecede piriñc istih-sâl eder. Umumiyetle ihracat yapılmış, 1946 da piriñc malı-sulü resmen 35.000 ton olarak tahmin edilmiştir. Piriñc yeti-ş-tirmeğe tahsis edilen arazi 13,700 ilâ 15, 000 dönüm arasındadır. Mahsul hemen tamamıyla büyük şehirlerde ve piriñcin anane-vî yemek listesinin zarurî bir kısmını teşkil ettiği Akdeniz ve Ege kıyılarında istihlâk edilir.

Piriñc iklim ve suyun müsait olduğu bölgelerde yetiştirilir. Bazan tarlaları suya boğmak için sulama tesisatı kullanılır. Pi-rinç çok defa tabii bataklıklarda sel deltalarının sığ sularına eki-lir. Memleket içinde her tarafa dağılmış sayısız ufak piriñc tar-lalarının durgun suları sıtma sivrisinekleri için ideal bir üreme yeridir. Bu sebeple, Sağlık Bakanlığı her hangi bir köy veya meskûn yere 3.000 metreden (2 mil kadar) daha yakın bir böl-ge içinde piriñc ziraatı yapılmasını menetmiştir. Bu nizam piriñc müstahsilleri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır

PAMUK

Pamuk Türkiye'nin en belli başlı sınai mahsulüdür. Mahsu-lün tahmini kıymeti, tütününkünden daha büyüktür. Buna rağ-men tütün memleketin en büyük ihraç maddesidir. Pamuk istih-sâli Cumhuriyet idaresi altında kurulan dokuma fabrikalarının ihtiyacını karşılamak için süratle arttırılmış ve 1944 tenberi ih-raç edilmek için pek az veya hiç istih-sâl fazlalığı görülmemiştir. Bu artışın mümkün kılınmasında, hükûmetin malî yardımları ile yeni pamuk cinslerinin yetiştirilmesi yolunda sarfedilen gayret-ler büyük rol oynamıştır. 1923 den 1925 e kadar pamuk müstah-silleri yılda 92 bin balya pamuk yetiştirmişlerdir. 1946 da ise bu 240.000 balyaya balığ olmuştur.

Pamuk Akdeniz sahilleri boyunca bilhassa Adana civarında ve Ege'nin bazı bölgelerinde yetiştirilir. 1940 yılında hükümet tarafından yapılan tetkikler yalnız Adana bölgesinde yarım milyon dönümlük ekilmemiş arazinin pamuk yetiştirilmesine müsait olduğunu ve daha geniş bir sulama tesisatı kurulduğu ve yeni pamuk cinsleri ve istihsal metodlarıyla istihsal yapıldığı takdirde Türkiye'nin 2,5 milyon balyadan fazla pamuk istihsal edebileceğini göstermiştir.

TÜTÜN

Tütün sadece Türk ihraç mahsullerinin memlekete getirdiği dövizin dörtte bir kadarını temin etmekle kalmaz. Tütün hali hazırda hususi bir önem taşımaktadır. Zira Birleşik Amerika'da bol miktarda satılmakta ve dolar tedarik ettiği gibi bütün dünya piyasalarında da hararetle aranmaktadır. Birleşik Amerika'ya tütün satışlarında bir rekor yılı olan 1945 te Amerikada satılan tütün memlekete hemen hemen (68 milyon 37,5 milyon kiloluk pound) tütün 59 milyon dolar, 1946 da da (19 milyon kilo pound) 34 milyon dolardan fazla döviz temin etmiştir. Amerika'da Türk tütününü sigara ve pipo tütününü imalinde Amerikan mahsulleriyle harman yapılmaktadır.

Türkiye aynı zamanda hem iç istihlak, hem de ihraç için tütün işlemektedir. 1944 - 1945 mahsul yılında 15.258.221 (33,5 milyon pound) kilo sigara imâl edilmiştir. Nargile için 8.605 kilo tütüne ilâveten tütün sanayii az miktarda alelâde pipo tütününü, püro ve enfiye de imal etmiştir. (6 numaralı ilâve listeye bakınız.)

Mahsulün ticarî önemi sebebiyle devlet tütün inhisarı, sadece tütünün alım - satımı ve işlenmesine değil, cinslerine, yetiştirme usullerinde balyalama ve paketleme hususlarına da büyük dikkat göstermektedir. Tütün bilhassa küçük köylü işletmelerinde yetiştirilir; tütün ekimi yapan büyük çiftlikler ancak birkaç tanedir. Mahsulün yarısından fazlası, hafif kırmızı yaprağı, sarı rengiyle çeşni ve kokusu hususunda büyük bir şöhrete sahip bulunan Ege bölgesinde yetişir. Bu cinsten ne bitki, ne de yaprak sapı vardır. Bölgenin ana limanı olan İzmir memleketin tarihi tütün merkezidir. Maamafih Karadeniz sahili boyunca süratle gelişen sahalar, Samsun'u en büyük tütün ihraç limanı yapmak üzeredir. Diğer tütün yetiştiren bölgeler, Marmara Denizi (Türk Trakyası dahil) etrafındaki bölge, Karadeniz bölgesi, doğu bölgesi ve Suriye sınırı üzerindeki Gaziantep vilâyetidir.

ŞEKER PANCARI

Şeker pancarı müstahsilleri yegâne alıcı olan Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketine tâbidir. (Beşinci bölümde izah edilmiştir). Bu şirketin sahip bulunduğu dört fabrika işledikleri pancarı, hasat zamanındaki iklim farklarından istifade etmek maksadıyla yol ve demiryollarıyla kaplı geniş bir bölgeden temin ederler. Fabrikaların faaliyeti bu tarzda bir çalışmayla aylarca devam eder. Daha uzak yerlerden nakledilen parçalar için demiryolları ucuz tarife tatbik etmektedir.

Şeker Şirketi, mahsullerin devrî hareketini mecburi kılmaktadır. Her bölgede her dört veya beş yıllık müddet içinde iki yıl hiç pancar ekilmez. Meselâ, fabrikalardan birinin sağladığı devri mahsul, aynı toprağa üç yıl pancar, bir yıl mısır ekilmesini, ve toprağın bir yıl nadasa bırakılmasını gerektirmektedir. Çeşitli bölgelerin bu dinlendirme programları, Şirket tarafından yakinen murakabe edilmektedir. Şirket ayrıca tohum tedarik ettiği gibi, ekme makinelerine de sahiptir. Bundan başka gübre ve serpmeye maddeleri dağıtmakta ve pancar yetiştirme mevsimi esnasında çiftçilerin çalışmasını bile kontrol etmektedir. Türkiye şeker pancarı yetiştirmek hususunda hiçbir tabii üstünlüğe sahip değildir ve dönüm başına alınan pancar Almanya, Fransa ve İngiltere'deki miktarın ancak beşte ikisi kadardır.

Bu vasile sayesinde binlerce köylünün hayat seviyesi asgarî geçinme seviyesinin üstüne çıkmıştır. Müstahsillere, pancar parasına ilâveten, teslim ettikleri her yüz kilo pancar için bir kilo da şeker verilmektedir. Şirket köylülere pancar yapraklarıyla köklerini hayvan yemi olarak kullanmayı öğretmekte ve pancar küspesinden istedikleri kadar alıp götürmelerine müsaade etmektedir. Şirket fabrikanın civarında sütçülüğü teşvik etmiş ve süt istasyonları ve tesisleri kurmuştur.

Şeker istihsâli senede ortalama 100,000 ton kadardır. İstih-sâl, iç piyasa taleplerini karşılamakta ve bazı yıllar için ufak bir fazlalık sağlamaktadır. (7 numaralı ilâve listeye bakınız.)

FINDIK

Türkiye her memlekettten fazla fındık yetiştirir. İhraç mahsullerinin kıymet bakımından tertip edilen listesinde fındık, hububat ve tütünden sonra üçüncüdür. Mahsulün yarısı kadarı memleket sakinleri tarafından istihlâk edilir. Fındık, umumiyetle kabuklu olarak ihraç edilir ve sadece olduğu gibi istihlâk edilmek için değil, fakat çörek imali için muhallebiciler tarafından da kullanılmak üzere talep edilir.

Fındıklılar Sovyet sınırından uzak olmıyan Karadeniz kıyılarında toplanmıştır. Aşılamaı kolaylaştırmak için fındık fidanları 6 ilâ 8 tanesi bir arada dikilirler ve fındıklıklar, umumiyetle 300 ilâ 400 metre arasındaki irtifada tepelerin yamaçlarında bulunur. Fındık için elverişli iklimde en büyük tehlike geç bir soğuk yüzünden mahsulün kavrulmasıdır. Denize yakınlık ve yamaçların sağladığı hava örtüsü bu bakımdan azami himayeyi temin eder. Maamafih, fındık için ideal şartlara sahip olan Türkiyede bile, zaman zaman kötü yıllar olur. Dönüm başına alınan mahsul hava şartlarına bağlı olarak her yıl değişmektedir. Ortalama mahsul 260 kilodur (535 pound). Kabuksuz, fakat iyi bir mahsul 440 kiloya kadar da çıkabilir.

Ağaçların mahsul verecek hale gelmesi için beş yıl lâzımdır. İstihsal geçen yıllar zarfında süratle artmış ve artış imkânları da henüz tükenmemiştir. Rekor teşkil eden mahsul, 1942 yılında alınan 68.800 tondur. Fakat 1946 yılı mahsulü de hemen hemen ona müsavidir. (8 numaralı ilâve listeye bakınız.)

ÜZÜM

Üzüm Türkiyenin dördüncü en büyük ihraç mahsulünü teşkil eder. Toprak ve iklim, üzümün 1500 metreden aşağı seviyede hemen her yerde yetişmesini temin eder. Çekirdeksiz Sultaniyeler başlıca Ege bölgesinde yetiştirilir. Mahsulün yüzde sekseni İzmir ve Manisa vilâyetlerinden alınır. Buna rağmen en iyi cins üzümlerin bir kısmı, Orta Anadolu'nun kapalı vadileriyle Marmara denizine yakın havzadan gelir.

Dönüm başına alınan mahsul, Kaliforniyadaki mahsulle mukayese edildince müsbet netice vermez. 1934 ile 1936 arasında 5 milyona yakın Amerikan asması dağıtılmıştır. Cins ve standartlar hükûmet tarafından tesbit edilmiş olup, İzmir'de bir asma yetiştirme enstitüsü de tetkikler yapmakta ve bedeva olarak tavsiyelerde bulunmaktadır. Harbe tekaddüm eden yıllar esnasında istihsal ve ihracat artmış olmasına rağmen, o zamandanberi bir düşme görülmektedir. Harp sonrası ihracatı sadece Kaliforniya üzüm müstahsillerinin rekabetiyle değil, dünya ticaretine engel olan manilerle de kösteklenmiş bulunuyor.

İNCİR, ÇAY, ZEYTİN VE DİĞER MAHSULLER

İncirlerin Türk dağlarının Akdeniz'e bakan yamaçları üzerinde meydana gelmiş olduğu söylenir. Bugün, bu bölgede ve Ege kıyılarında 136 dönümlük bir bölgeyi işgal eden 3 milyon kadar incir ağacı vardır. İzmir civarındaki iklim bilhassa incir yetiştir-

me ve kurutmaya müsaittir. Burada yetişen incir daha tatlı ve lezzetlidir; daha ince bir derisi vardır ve daha fazla dayanır. İzmir ihracat merkezidir. İç incir piyasası ise Aydın'da temerküz etmiştir. Mahsulün yarısı kadarı veya ortalama 34.000 tonu, harpten önce ihraç edilirdi; fakat son zamanlarda dış ticarete incirin kıymeti hatırı sayılır derecede azalmıştır.

Geniş çapta çay ziraati, Türkiye'de nisbeten yenidir. Çay ziraati sadece, memleket piyasasını köylülerin istifade edebilecekleri bir lüks maddeyle teşhiz etmek ve mümkün olduğu takdirde yeni bir ihracat kaynağı elde etmek için değil; fakat Sovyet sınırına yakınlığı sebebiyle stratejik bakımdan önemi olan bölgede yaşayan ve işsizlikle muhaceretten müteessir olan bir bölgedeki halkın bekasını temin için yapılmaktadır. Karadeniz kıyılarında toprağı zayıf olan bölge bu iş için seçilmiş olduğundan bu teşebbüsün siyasi gayesi iktisadi gayesiyle tamamiyle intibak etmektedir. 1938 de bu programın tatbikine başlamasıyla çay yetiştiricileri, beş yıl müddetle bedava tohum ve gübre dağıtımından istifade etmişlerdir. Ekili her dönüm başına muayyen bir hükümet kredisi verilmiş, sekiz yıl müddetle toprak vergisinden muafiyet kabul edilmiş ve mahsulü muayyen bir asgari fiyattan satın almak hususunda bir hükümet garantisi de sağlanmıştı. Ve Hint ve Çin'in yüksek yaylalarında yetiştirilen çaya benzediği için seçilen bu bölge için müsait görülen çay, en yüksek kalitede değildir. Bu şekilde gittikçe büyüyen bir sanayi tessüs etmiştir. Hiç olmazsa iktisadi sebeplerle gerekli kaynakların daha mükemmel bir şekilde kullanılmalarının mümkün olup olmadığı münakaşa mevzuu olabilir.

Zeytin, Ege ve Akdeniz kıyılarında yetiştirilir. Zeytin yağı bu bölgelerde yemek listesinin ayrılmaz bir unsurudur. 1946 nın tahmini istihsalı 30 bin tondur ki, bu miktarın tahminen 16 bin tonu ihraç edilmiştir.

Yağlı bir tohum olan susam memleket içinde geniş çapta kullanılır. Eskiden ihraç da edilirdi. Susam istihsalı son zamanlarda önemli miktarda azalmıştır. Keten, pamuk ve diğer tohumlardan da yağ çıkarılmaktadır.

İzmirden ihraç edilen meyankökü garnitür olarak kullanıldığı gibi şimdi köpüklü yangın söndürme âletlerinde de kullanılmaktadır ve bunlar üzerindeki piyasa genişliyebilir.

Afyon bir ihraç maddesidir. Kıymet bakımından memleketin ihracatının yüzde 1,4 ünü teşkil eder.

Türkiye'de Kuzey Amerika'da bilinen hemen hemen her çeşit meyva yetiştirilir. Başta gelen meyvalar elma, portakaldır. Diğer meyvalar da armut, erik, kiraz, kayısı, zerdali, ayva ve kara-

duttur. Fındıktan başka önemli mahsuller ceviz, şam fıstığı, badem ve kestanedir. (9 numaralı ilâve listeye bakınız.)

Birçok sebzemsi mahsuller, hayvan yemi olarak ve toprağı islâh için yetiştirilir. Bakliyat geniş mikyasta istihlâk edilir ve bir kısmı ihraç edilir. Müsait bölgelerde çeşitli sebzeler yetiştirilir ve civar kasabalarla şehirlerde satılır.

BESİ HAYVANLARI VE SÜTÇÜLÜK

Ziraatte işe yarıyan hayvanların çoğu etlerini yemekten başka maksatlarla yetiştirilir. Türkiyede 18 milyon kadar koyun, 10 milyon âdi keçi, 7,5 milyon sığır, 3 milyon Ankara keçisi ve 1,2 milyon eşek vardır. Mandaların sayısı hemen hemen atlarındaki kadardır. Her ikisi de birer milyondan azdır. Katırdan fazla deve vardır, fakat bunlar pek fazla değildir. Domuzlar sadece gayri müslimler tarafından kendi ihtiyaçları için yetiştirilir. (10 numaralı cetvele bakınız.)

Koyun bilhassa Orta Anadolu yaylalarında yetiştirilir. Buralarda birkaç büyük sürü vardır. Koyunların çoğu küçük çiftçilere aittir ve bir köyün koyunlarının sayısı 150 yi nadiren geçer. Bunlara köyün koyun çobanı bakar. Koyunlar yapağla süt temin ederler ve zaman zaman da mahalli et ihtiyaçlarını tatmin için kesilirler. Koyunların yünü başlıca kilim ve halı dokumak için kullanılır. Bir kısmı da ihraç edilir. Keçiler de aynı şekilde yapağ ve sütleri için yetiştirilir. Ankara keçilerinin tiftiği de geniş çapta ihraç edilir. Türkiye dünyanın ikinci büyük tiftik keçisi yetiştiricisi ve birinci büyük tiftik ihracatçısıdır. Fakat tiftik hususunda yabancı piyasaların talepleri azalmıştır. Keçiler Orta Anadolu'nun daha fakir ve daha çorak bölgelerinde yetiştirilir.

Öküz, manda ve develer çekim hayvanları olarak kullanılır. İnekler kadar dişi mandalar ve develer de sağılır. Eti için beslenen birkaç sığır sürüsü vardır ve bunlar da geniş çapta Trakya ile memleketin en kuzey doğu bölgesindedirler.

Süt piyasası Türkiye'nin hemen hemen yabancısıdır. Taze süt, hayvanlardan köylü ailelerinin kendi ihtiyaçları için sağılan müstesna, nadiren içilir. Tereyağ başlıca sütlü mamuldür. Ondan sonra peynir ve yoğurt gelir. Nisbeten az miktarda süt tozu son zamanlarda imal edilmiştir. (11 numaralı ilâve listeye bakınız.) Koyun, keçi ve mandalardan elde edilen süt, ineklerden alınan süt kadardır. İçindeki yağ miktarı bakımından manda sütü inek sütünden daha zengindir.

Diğer önemli hayvan mahsulleri arasında deri, yün, yumurta ve bal da vardır. (12 numaralı ilâve listeye bakınız.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAŞIT VE ULAŞTIRMA

İster ziraat ve sanayiın gelişmesi, ister siihat, eğitim ve ya diğer içtimai ve siyasi hususların islâhı için olsun Türkiye'de kaydedilmesi muhtemel olan her ilerleme taşıta dayanır. Türkiye'deki tesisatın hiçbir kısmı, demiryollarıyla kara yollarından daha iptidai değildir. Bu raporun muharririnin başka bir yerde de yazmış olduğu gibi:

Türkiye'nin siyasi sınırları içinde her biri diğer kısımlardan iktisaden ayrılmış ve yapabilecekleri istihşâlin ancak onda bir veya onda üç nispetindeki ufak bir kısmını yapan yüzlerce «küçük Türkiye» mevcuttur. Bu parçalar birbirlerine ilâve edilemedikçe Türkiyenin kudretinin o kısımların topyekûn kudretine yaklaşamayacağı aşîkârdır. Bu yapılan kadar milli servete ilâve olarak hiçbir istihşâl fazlası elde edilemeyecek, bu gibi istihşâl fazlasına istinat eden mahallî sanayi tesisi mümkün olamayacak, geniş ve çeşitli bir istihlâki muktedir kılacak hiçbir satın alma kudreti yaratılmayacak ve hayat standardında hiçbir özli islahat gerçekleştirilemeyecektir. (1)

Türkiyeyi ve onun tarihini bilmeyen bir kimse meselâ, demiryolu sistemini topluca görmek için memleketin bir haritasına bakacak olursa hiçbir tertip ve nizamı olmayan bir takım kırmızı çizgiler görecektir. Yüksek derecede istihşâl yapan bir memleketin demiryolu haritası, demiryolu hatları veya ana yol ve kolları tam bir ağ manzarası arzeder. Bunlar da önemli şehirlerle limanlar ve iç Anadoludaki demiryolu merkezleri arasındaki düz hatlardır. Böyle bir müşahedeye istinaden hüküm verirse, yani münasip şekilde konuşmak gerekirse, Türkiye'de hiçbir demiryolu şebekesi mevcut değildir, diyebiliriz.

Bunun tarihî sebepleri vardır. Memleketin etrafının dörtte

(1) Max Weston Thornburg, «Türkiye'ye ne için yardım ediliyor?» Fortune, 1947 Ekim, Sahife 172.

üçü denizle çevrilidir. Batı ve güneydeki zengin kıyı ovaları üzerinde, Türkiye'nin geçmişteki ekonomik faaliyetlerinin büyük kısmı cereyan etmiştir ve halkın büyük çoğunluğu bu bölgelerde yaşamıştır. Başlıca ihraç mahsulleri burada yetiştirildiği gibi eski ticaret limanları da buradadır. Tarihî devirlerde ticaret ve seyahat sahil boyunca veya civar adalarla deniz yolu vasıtasıyla yapılırdı. Pek az meskûn ve dağlık iç kısımlara ender olarak ihtiyaç duyulduğu zaman seyahat edilen bir bölge gözüyle bakılırdı; bazan padişahın memurları uzak bölgeleri ziyaret eder; bazan da orduları buradan geçerlerdi.

Haritada işaretlenmiş bu gibi yol ve noktalar yeni yol ve ya demiryollarından ziyade arazinin şekline tâbi olmuşlardır. Kuzey ve Güneydeki sahil bölgeleri orta Anadolu yaylâlarından dağ silsileleriyle ayrılmış dar şeritlerdir. Hattâ batıdaki daha geniş sahil bölgeleri bile Egeye doğru uzanan dağ zirveleriyle vâdilere bölünmüştür. İçeri doğru giden seyahat yolları, dönemeçli nehir vâdilerini takip eder. Dağlık mıntakalar arasında birkaç ehemmiyetli geçit vardır ve bunlar arasından kendiliğinden bir takım yollar teşekkül etmiştir.

Güney Türkiyede Torosların Gülek geçidi (Kilikya kapısı) ve doğu Anadolu'da Bitlis Boğazı bunlar arasındadır. Meşhur yürüyüşleri esnasında Ksenofon ile Büyük İskender de bu boğazlardan geçmişlerdi.

TİCARET YOLLARINA İHTİYAÇ VARDIR

Almanlar tarafından plânları yapılmış olan Berlin - Bağdad demiryolu, Türkiye'nin iç ulaştırma ihtiyacını karşılayacak bir vasıta olarak değil, memleketi kateden bir yol olarak tasarlanmıştı. Bu, ticarî bir macera ve aynı zamanda stratejik bir mefhumdu. Doğuda Ruslar tarafından yapılmış olan yol da bilhassa stratejik gayelerle inşa edilmişti. Yolların ve demiryollarının nerelere uzanıp nerelerden geçmesi ve nerelerden geçmemesi gerektiğine karar veren Türkler de, bu yolları ticarî gayelerden ziyade askerî gayeler için birer vasıta olarak düşünen askerî geleneklere bağlı kimselerin emri altındaydılar. Türklerin edindiği tecrübeye göre ordular hem memleket savunması için, hem de istilâ etmek için toplanmış olabilirlerdi. Askerî kafalar ulaştırmada daha geniş bir stratejik önem görmek, yüksek müstahsillik vasfı ile savunmaya muktedir ve iktisaden kuvvetli bir millet halinde bulunmak hakikatini takdir hususunda ağır işlemiştir.

Bu sebeple Türkiye'nin ulaştırma kolaylıkları olan demiryolları ve yolları hiçbir zaman Cumhuriyetin geliştirmeye çalıştığı ıslâh edilmiş ziraat endüstrisini veya madenlerin ihtiyaçla-

rını karşılıyacak bir şebeke halinde tasarlanıp düşünülmemiştir. Bu yüzden yapılması gereken şey teferruat üzerinde islahat yapmaktan ziyade mevcut demiryolları için daha iyi vagon ve yedek malzeme temin etmek veya yolları genişletmek ve kaldırım döşemekten ibaret kalmıştır. Ulaştırma işlerinin başında bulunanların, yeni bir sınaî tesis kuran ve gerekli malzeme ve mamullerin taşınmasını tasarlayan bir mühendis gibi düşünmeleri lâzımdır. Bu şahıslar, kurulması gaye olarak tesbit edilmiş ve kısmen kurulmuş olan yeni Türkiye'nin çeşitli iktisadî faaliyetleri için teferruatlı ve dakik bir ulaştırma şebekesi tasarısı hazırlamalıdır. Mevcut vasıtaların bu şebekeye uyanlarından elbette istifade edilecek ve yolların hepsi yeni olmayacaktır. Fakat eski ve ya yeni olsun, bu şebekenin her parçasının fonksiyonel vasıf ve gerekli kapasitesiyle şebekenin yapı ve mahiyetini göstermeli ve neticede bu şebekeye *paraca, malzeme, emek ve teçhizatça* yapılacak masraflar tesbit edilmelidir.

Demiryolları

Türkiyede tahminen 11,350 kilometresi (7050 mil) devletin, 650 kilometre kadarı da (400 mil) hususî olarak Güney işletmelerinin sahip bulunduğu 12 bin kilometre kadar demiryolu vardır. Bu hususî hat, Suriyede Halepten ayrılan ve Musul, Lübnan, Filistin ve güneydeki diğer noktalarla temas temin eden Fransız demiryolu şebekesinin bir koludur.

Avrupadan Bağdad'a giden trenle Türkiye'ye giren bir şahsın üzerinde seyahat ettiği hat Orta Anadolu yaylâsının batı kıyısı boyunca, doğuya doğru İstanbul'dan Eskişehir'e giden tek yolu takip edecek, sonra da yol yaylâ boyunca umumî olarak güney doğu istikametinde Toros Dağları'nın kuzeyine uzanacak ve nihayet bir boğazdan Akdeniz'in doğu ucuna yakın sahil ovaları üzerinde bulunan Adana'ya gelip bu suretle Fransız demiryoluyla birleşecektir. Bu yolun bir kolu, Suriye ile Türkiye arasındaki sınır boyunca devam eder ve nihayet Irak'ta Musul'a kadar uzanan yolun geri kalan kısmı ise güneye doğru Dicle nehrini takip eder.

Plânları Almanlar tarafından yapılmış olan Berlin - Bağdat demiryolunun bugünkü şekli olan bu yola, Türkiye'nin ana ulaştırma hattı olarak bakılabilir. Bu demiryolu, memleketin üçüncü kalabalık bölgesi içinden geçer. Yalnız Ege ve Karadeniz kıyı ovaları üzerindeki nüfus kesafeti bu bölgeninkinden yüksektir. Bahsedilen hat, Ege ovasıyla umumî olarak batı stikametinde kendisinden ayrılan daha kısa üç hatta irtibat temin eder.

Diğer ana hat, bu hattın Eskişehir'de ayrılır, orta Anadolu'da doğruya, Ankara'ya, oradan da doğu istikametindeki sınıra doğru uzanır. Nihayet Sovyet hududunu geçer, Sovyet Gürcistan'ında Tiflis'le ve başka bir Rus yolu vasıtasıyla İran'la irtibatı temin eder. Daha kısa iki hat, bu hattın kuzeyde Karadeniz'le irtibatını sağlar. Güneye doğru inen iki kısa hat, bu hattı müteakiben Adana yakınında ve Adana ile Türkiye'nin güney doğu kısmındaki şehirler arasındaki bir doğu-batı yoluyla ilk ana hatta bağlar. Memlekette başka önemli demiryolu yoktur.

Demiryollarının çoğu vaktiyle yabancılar tarafından ve kendi maksatları için kurulup işletilmişlerdir. Sadece Almanlar değil, İngilizler, Fransızlar ve hattâ hususî bir Amerikan şirketi de bu işe girmiştir. Bu hatlar, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin devir almasını bekliyen sahipleri tarafından kötü idare edilmiştir. Hakikaten de hükûmet bu hatları Devletçilik siyasetine istinaden 1934 de satın almıştır. Cumhuriyet İdaresi bu hatları yekpare ve verimli bir şebeke haline tahvil etme hususunda, sadece mevcut hatlara ve bu hatlardaki ulaştırma vasıtalarına eski itibarı kazandırmak ve yeni hatlar döşemek ihtiyacıyla değil, hat aralığındaki ayrılıklar hususunda da çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Demiryolları idaresi bu teşkilât evvelce yabancılar ve gayrimüslim Osmanlılar tarafından idare edilmiş olduğu için nisbeten tecrübesiz bulunmaktaydı. 1939 dan sonra yeni ray ve malzeme ithali imkânsızlığı bir başka zorluk doğurmuş ve şebekenin önemli kısımlarında hem askerî zaruretler hem de yeni sınaî gelişmelerden mütevellit ağır bir izdiham artışı geniş çapta kömür ve maden ihtiyacını ortaya koymuştur.

DEMİRYOLUNUN ÇÖKÜŞÜ

Memleket ulaştırmasını uzun, dönemeçli ve tek hatlı yollar üzerinden temin etmek hususundaki ümitsiz gayretler, eskimiş raylar, lokomotif ve vagon kıtlığı ve mevcut malzemenin kötü hali dolayısıyla gittikçe daha fena netice vermiştir. 1945 te marşandiz trenlerinin katettikleri mesafe daha önceki yılların hemen hemen iki misline yakın olmak üzere 6.598.000 kilometreye, ana hatlar üzerindeki yolcu trenlerinin katettikleri mesafe de 1942 deki 1.847.000 kilometreden 1.039.000 kilometreye düşmüştü. Bu esnada masraf ise artmıştır. Tren ücretleri artırılmış ve kilometre başına hemen hemen iki misline çıkmış, gayri safi kazançta rağmen 1944 yılında Devlet demiryolu şebekesinin safi faaliyet kârı bir yıl evvelkinin çeyreğinden de daha az olmuştu. Faaliyet nisbeti de 1941 deki yüzde 63 den yüzde 94 e çıkmıştı.

Demiryollarını iyi işler bir hale sokmadan, Türkiye'nin kay-

naklarından bu kadar çoğunu yeni imalât vasıtalarına tahsis etmiş olmasının neye mal olduğu akılları durduracak bir meseledir. Karabük çelik fabrikasının geniş mikeyastaki kömür ve maden cevheri taleplerini karşılamak için, 1946 yılında binlerce tonluk zahire orta Anadolu'da çürümeye bırakılmıştır. Zira bu yol zahire ve sınaî maddeleri taşıyan yegâne yoldu. Yollar inşaat için mevcut talepleri karşılayacak kapasitede olmadıkları halde, çimento fabrikaları kömür yokluğundan dolayı ancak kısmen faaliyette bulunabilmişlerdir. Zaten çok yüklü bulunan ve ihtiyaç duyulan hafif endüstrinin inkişafına yetmiyecek bir randımanla çalışan enerji merkezleri, kömürsüzlükten çok müşkül vaziyette kalmışlardır. Bu gibi ağır plânlama hataları, Karabük veya Ankaradaki hiçbir bilânço üzerinde gösterilmemektedir.

YENİ ISLAHAT PROGRAMI

1946 da bu duruma çare bulmak için zecrî bir programın tatbikine başlandı. Şebekeyi kalkındırmak ve işletmek hususunda Demiryolları İdaresi'ne yardım etmek üzere Amerikan Demiryolu mütehassısları angaje edildiler. Bir satınalma heyeti Avrupa ve Amerikadan yeni malzeme satın aldı. 1947 den başlayarak Türkiyeye yüz yeni lokomotif ve binlerce yük vagonu teslim edilecektir. Yeni hatlarla bazı eski hatların normal ray ve genişliğe tahvili dahil olmak üzere, demiryollarının muhafaza ve inşasını 150 milyon lira kadar bir tahsisat ayrıldı.

Müteakip onbeş yıl içinde tamamen yeni olmak üzere 2.300 kilometrelik demiryolu inşaatı için bir plân hazırlanmıştır. Bu programın tahmini masrafı 800 milyon liradır. (Takriben 280 milyon dolar) Yirminci Asır Vakfı mensupları inşa edilmek üzere seçilmiş yollarla, tasarlanmış masrafların diğer gelişme programlarının Türkiye'nin halihazır ihtiyaçlarıyla koordine edilmiş bir plânlama üzerine hazırlanmış olup olmadığını test etmeğe muvaffak olamadılar. İthalî gerekli malzeme ve test satın dış istikrazlarla finanse edilmesi muhtemeldir.

Yollar

Geçmişte demiryollarına diğer yollardan daha fazla itin gösterilmiştir. Halbuki yollara olan ihtiyaç daha fazla ve zarur olduğu gibi, mevcut yollar da çok berbat bir haldedir.

Bayındırlık Bakanına göre, memlekette kendi salâhiyeti altında 24 bin kilometre (15 bin mil) kadar yol vardır. Bu yolların sadece 600 kilometresi (380 mil) asfalt veya taş döşelidir. 250 kilometresi (150 mil) de ziftlenmiştir. Bundan başka 11,000

kilometresi de kırma taşla döşeli ve iyi bir halde olduğu söylenen şosedir. Geri kalan kısım ve köprülü yollar ya son derece bozulmuştur veya topraktandır. Bu sebeple milli yolların ancak yarısı kadarı motörlü vasıtalarla emniyet içinde seyahat edilebilecek bir haldedir ve bir iki askeri şose müstesna, bu yollardan hemen hiçbirisi şehir havalisinde değildir. Merkezden idare olunan yol şebekesinin kötü kısmından 7,300 kilometresi (4650 mil) hükümet tarafından «yolculuk güç olmasına rağmen işe yaramektedir.» kaydı altında gösterilmektedir. Geri kalan kısım, mahallî idareler altında bulunan bir diğer 20 bin kilometrelik (12 bin mil) yolla beraber yalnız kurak mevsimlerde arabaların işlemesine müsaittir. Türk kağı ve arabalarının tekerlekleri Batı Avrupadaki arabaların tekerleklerinden daha dardır ve yollarda tekerlekler o şekilde iz bırakır. Kurak mevsimler müstesna, üzerinde arabaların bile işleyemeyeceği yola yol demek sadece nezaaket icabındandır.

Bu satırların muharriri, Türkiye'nin hemen bütün bölgele-
rindeki yollar üzerinde yaptığı 6,500 kilometrelik (4,000 mil)
yolculuk esnasında sadece on bir silindire rastlamıştır. Bu
silindirlerden dört tanesi yol kenarına bırakılmış ve işe yarar kı-
sımları da sökülmüştü. Geri kalan silindirlerin içinde sadece bir
tanesi kuzey doğu Anadolu'da yapılan önemli bir şose üzerinde
çalışmaktaydı. Kalan altı tanesi güney kıyılarında tamamiyle
çorak bir bölgede sadece yaz ayları esnasında oturlan ve bilhassa
yerli politikacıların sahip bulundukları takriben yirmi kadar ev-
den müteşekkil bir sahil sayfiyesine kadar uzanan 25 kilometre
uzunluğunda bir tek yol üzerinde kullanılıyordu.

Bu seyahat esnasında en çok gördüğüm manzaralardan biri,
bir taş yığınının yanı başında bağdaş kurmuş, küçük el çekiçleriyle
taş kıran insan gruplarıydı. Türkiye şimdiye kadar hiçbir mo-
dern yol yapma teşhizatına malik olmamıştır. Bu gibi metotlar
ve Türkiye'nin mahdud insan kudretine sahip bulunduğu göz
önüne getirilecek olursa, yeni yapılan her kilometre yola muka-
bil başka bir yolun harap olmağa devam edeceği muhakkaktır.

YOL İDARESİ

1923 de Cumhuriyetin ilân edilmesiyle yolların bakım ve tef-
tişi vazifesi Nafia Vekâletine tevdi edilmiştir. Fakat hakikatte
o tarihten 1928 e kadar, yol inşa ve bakımı vilâyetlere verilmişti.
1923 de kanunla gerçekleştirilen bir yol vergisi kısmen hükümet
kısmen de vilâyetler arasında paylaşılmıştı. Daha sonra vergi
iki misline çıkarıldığı ve vilâyetler tarafından hisseleri arttırıl-
dığı halde, bu paraların ne kadarının vilâyetler tarafından yol

inşaatına tahsis edildiği münakaşa götürür bir noktadır. Resmî raporlara göre, millî hükümet 1923 denberi yol yapımı, tamir, koruma işleriyle köprülere 68 milyon lira harcamıştır. Bu hesaba göre senede ortalama 3 milyon lira sarfedilmiştir. Bütün Türkiyenin yol ihtiyaçları gözönüne alınacak olursa, bu miktar, bilhassa beşinci bölümde bahsolunan madencilik ve manifaktürdeki muazzam yatırımlarla mukayese edildiği zaman resmî ihmalin derecesini göstermek hususunda kâfi bir delildir.

Bayındırlık Bakanlığı birkaç mütehasşıs mühendisi istihdam etmektedir. Ordu da dahil hükûmetin diğer organları, yol ve köprü inşaatı için memleket dışında yetişmiş kimselerden istifade ediyor. Maamafih bu şahısların çoğu bütün memlekete şâmil bir yol şebekesi kurup onu idare etmek için gerekli pratik tecrübeye sahip değildirler. Onlar talî mevkilerde bulundukları için umumî siyaset üzerindeki tesirleri belirsizdir. Bunun için ortada bir sürü münasip yol yapma ve koruma plânı mevcutken, bunlardan menfi veya pek belirsiz bir netice elde edilmiş olması insana tuhaf görünmemelidir.

Türkiye ancak 10.000 motörlü taşıt vasıtası olduğu ve bunlar da bilhassa şehirlerde bulunduğu ileri sürülerek şehir merkezlerinin dışında pek az ıslâh edilmiş yola ihtiyaç bulunduğu iddia edilmiştir. Yolların sebep olduğu faaliyet tahditleri karşısında kamyonlarla otomobillerin sayılarının az olmasına şaşmamalıdır. Bu vasıtalar birçok istikametlerde şehirlerden uzaklara gitmeğe teşebbüs etmiş olsalardı, muhtemel ki, hiçbir zaman hedeflerine varamazlardı. Yollar ne kadar mükemmel olursa olsun, gelecek yıllar içinde hususî otomobil sahibi olacak Türklerin sayısı muhtemelen pek fazla olmayacaktır. Fakat kamyonla taşıt memleketin her tarafında son derecede ihtiyaç duyulan bir şeydir. Başka memleketlerde kamyonlara elverişli yollar inşaatı adım adım takip etmiştir. Hattâ Türkiyede bile hususî müteşebbislere ait kamyonlar Erzurumun doğusundaki askerî yolu kullanılarak İstanbula memleketin en uzak doğu köşesinden yük taşıyorlar. Türkiyenin birçok kısımlarında mevsimlik kamyon ve otobüs seferleri mevcuttur.

İSTİKBAL İÇİN HAZIRLANAN YOL PLANLARI

1946 da yol meselesi hakkında ümit verici bir faaliyete geçilmiştir. O yıl bir program hazırlamak üzere Bakanlıkta bir yol konferansı toplanmış; mevcut yolları millî savunma, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlar bakımından gözden geçirmiş ve son iki konu etrafında aşağıdaki suallerin cevaplarını araştırmıştır:

1. Komşu memleketlerle hangi yol bağları tesis edilmelidir?

2. Birbirlerine bağlanmaları gereken kalabalık halk ve ziraat merkezleri hangileridir?

3. Demiryollarını takviye etmek için hangi yollara ihtiyaç vardır?

4. Maden kaynaklarının işletilmesi için hangi yollara lüzum görülecektir?

5. İstihsal gelişmeleri için ne gibi yollara ihtiyaç hasıl olacaktır?

Bu noktalara ve diğer hususlara dayanan bir program hazırlanmıştı. Bayındırlık Bakanlığına 25.000 kilometre yol (15.000 mil) inşa ettirme salâhiyeti doğrudan doğruya verilmiş, geri kalan yolların inşası da Bakanlık tarafından hazırlanan teknik şartlar altında vilâyetlere bırakılmıştır.

1947 bütçesinde yol inşaatı için 25 milyon lira (9 milyon dolar) tahsis edilmişti. Mahdut bir kadro ve ilk safhada yapılması gereken muazzam iş mevcut olduğu için, Mürakalat Bakanı, bu meblâğdan daha fazlasını talep etmiştir. Bu, Türkiye için ender olduğu kadar takdire lâyık bir keyfiyettir. 63 vilâyetten her biri, yol vergilerine mümkün olduğu nisbette dayanarak ve gerekli fevkalâde masraflar için de Bakanlığa başvurarak kendi yol bütçelerini hazırlayacaklardır.

Sonradan anlaşıldığı üzere yeni program tam zamanında yapılmıştı; çünkü Birleşik Amerika askeri istikrazının 5 milyon doları bilâhare yol masraflarına ayrılmış bulunuyordu. Bu tahsisatın büyük bir kısmı 1947 de teslim olunacak tesisat ve malzemenin satın alınmasında kullanılacaktır. Bundan başka, işi ilk safhalarında sevk ve idare etmeğe muktedir idarî bir teşkilât kurmak için Amerikan mütehassısları hükümetle sıkı bir işbirliği yapmaktadırlar. Diğer Amerikan teknik yardımları da temin edilmektedir.

PLÂNLAMANIN ZARURİ TARAFLARI

Yeni programı geliştirmek içinde ilk vazifelerden biri, buna ait önemli projeler üzerinde çalışanlara kılavuzluk etmek, önce gelen ihtiyaçları tesbit etmek için bir ölçü bulmaktır. Bu çalışmalar, her gaye için gerekli yol tipini hesaba katmalıdır. Toprak, iklim, elde bulunan malzeme ve yol servisi şartlarını göz önünde bulundurmaktır lâzımdır. Bu işle uğraşacak kimseler yol şebekesini, demiryolu deniz ve hava dahil diğer taşıt vasıtalarını da içine alan bütün sistemin bir parçası olarak görmelidirler. Hattâ kağıt arabalarıyla yük hayvanlarının bile bu çalışmada içinde hususî rolleri vardır.

Plânlamayı yapan ve en önce yapılması lâzım gelen işleri kararlaştıranlar evvelâ muhteşem işler başarmak yerine, hakikî ve mevcut ihtiyaçları karşılamak işine ehemmiyet vermelidirler. İstanbulla Ankara arasında motörlü vasıtalar için inşa edilecek modern bir şose senelerce inşa masraflarını kapatamaz. Fakat meyva ve şeker pancarı yetiştiren bir bölgeyle muhafaza ve sevkiyat noktası arasında muntazam bir şekilde bakılan ve her mevsimde açık olan basit bir yol, bir tek mevsim içinde yolun bütün inşa masrafiyle o yoldan istifade edecek tekerlekli vasıtaların topyekûn değerini karşılamağa yetecek kadar döviz temin edebilir.

Birçok hususlarda, Türkiyedeki plân yapımcılarının hiçbir vakit öğrenmemiş oldukları ufak başlangıçlardan başlayarak "büyüme, dışarıdan pahalı tesisat ve mütehasşisların gelmesini beklemeden tatbik edilebilir ve bu dışardan gelecek yardıma büyük bir yardımcı olabilir. Meselâ, iki öküzle çekilen basit bir taş kırıcısı Karabük çelik fabrikasında ucuzca imal edilebilir ve bu on amelenin işini birden görebilir. Basit bir petrol makinesiyle çalışan daha büyük bir kırma makinesi her vilâyette bütün bir köyün insan kudretinden tasarruf sağlayabilir. Bununla beraber çalışacak iptidai bir çimento karıştırma makinesi bir diğer köyün bütün emeğini tasarruf ettirebilir. Amelenin bir kısmı da bu işleri yapmak için fabrikalarda kullanılabilir. Diğerleri ise daha fazla gıda maddesi yetiştirerek, bu fazlayı yeni yollar üzerinden müstehliklere sevkedilebilir. Bu ameliyeler neticesinde kendilerine yeni evler kurmak için kereste alabilirler ve iş yokluğundan dolayı boş duran bir bıçkıhaneyi faaliyete geçirebilirler. İşte bunlar, zengin bir iktisat nizamı kurulmadan evvel binlerce husus ve sahada tekrar olunan iptidai ve esaslı islâhatlardır.

Yol programı, hükümet tarafından takınılacak olan hareket tarzına hayatî derecede tâbidir. Hükümetin en üst makamlarında, bu işe siyasî müdahale ve mülâhazalar karıştırmadan verimli bir şekilde yapılmış görmek için bir istek mevcut olmalıdır. Hakikî maksat 20.000 hükümet memurunun menfaatini değil de 20.000.000 Türkün istifadesini sağlamaksa, işe buradan başlamalıdır. Bu işi sonuna kadar götürüp tamamlamak, gerekli malzeme ve insan kudretini tedarik ve temin etmek için, daha az zarurî işleri hedef tutan «beş yıllık plânlar» da tasarruflar yapılması da mümkündür. Fakat yol programı, iktisadî inkişaf hususunda Türkiyenin hakikî niyetleri için bir miyar teşkil edecektir.

GEMİCİLİK

Birçok asırlar boyunca memleketin iç ticaretinin büyük bir kısmı, Anadolu yarımadasının etrafında çetin denizlerde seyreden ufak deniz vasıtalarıyla yapıldı. Bu kıyılar üzerindeki limanlardan yabancı memleketlere ihraç maddeleri sevkolundu ve bunların karşılığında bir takım mallar ithal edildi. Osmanlı İmparatorluğunun üstünlük devri boyunca, Türkiye kuvvetli bir harp ve önemli bir ticaret filosuna malik büyük bir deniz kuvvetiydi. Fakat birçok yıllar önce, Türk deniz kuvveti mevkiini kaybetti. Birinci Dünya Harbi ile 1946 yılı arasında sahil boyunca ralısan gemiler müstesna, Türk bandırası altında hemen hiç gemi mevcut değildi. Türk limanları modern gemiler inşası için gerekli tesislerle mücehhez değildir, hattâ gemilere yük verme vasıtaları bile kıfayetsizdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, hükümet milli ticaret filosunu yeniden teşkil etmek için, bir devlet müessesesi olan Deniz Bank'ı kurdu. Gemicilik işlerinin idaresi Devlet Denizyolları ve Liman İşletmeleri adlı iki yeni teşekküle devredildi. Okyanuslarda sefer yapabilecek gemilerin satın alınması hususunda 1946 ya kadar takdire şayan bir gelişme görülmedi. O yıl bir hükümet satın alma komisyonu Avrupa ile Birleşik Amerikayı ziyaret ederek 3,000 ilâ 5,000 tonluk yedi gemi satın aldı. İtalyaya beheri 6,000 tonluk altı, iki biner tonluk da iki gemi için siparişler verildi.

Devlet yıllardanberi bir sahil boyu filosu işletmekteydi. Hususî şirketlerin veya armatör malı olan gemilerin karışık yük ve ya yolcu taşımalarına müsaade edilmemektedir. Resmî makamlara göre bu tedbire hususî gemi sahiplerinin muntazam tarifelerle halka hizmet etmemeleri ve peşinen kârlı navlun elde edecekleri muhakkak olan limanlara uğramaları sebep olmuştur. Bu, devleti daha kârlı hamuleyi hususî gemilere bırakarak yük, yolcu ve posta için muntazam bir servis tesis etmeğe mecbur etmiştir. Daha büyük hususî gemiler, aynı zamanda devlet tarafından havuzlama kontrolüyle, yakıt maddesi olan mazotu satın alma hususunda tahditlere tâbidirler.

Devlet nizamları vasıtasıyla ve hususî faaliyet sahasında yüklenecek mükellefiyetlerin tesbitiyle, münasip bir servis sağlaması ihtimal dahilinde görülmemiştir. Bu tedbirleri hafifletmek için 1946 yılda harekete geçilmiştir. Meselâ, 600 tondan aşağı olan gemilerin Türkiye dahilinde yaptıkları her iki sefere mukabil, karışık yükle dışarıya bir sefer yapmalarına müsaade olunmuştur. Hükümetin, hususî gemi teşekküllerinin cesaretlerini kırması, son harbin nihayetinde hususî armatörler kanalıyle

Türkiye'ye önemli bir tonaj temin etme fırsatının kaçırılmasına sebep olduğu ihtimal dahilindedir.

İSTANBUL VE MARMARA İSKELELERİ

İstanbul dünyanın en güzel tabii limanlarından biridir. Dış liman tekrar Türk bandırasından başka her bandırada ticaret gemilerinin uğradığı faal bir iskele haline gelmektedir. Fakat gemilerin yanaşma yerleri elverişli değildir ve modern yükleme tesisatında istalya masrafları önemli bir yekûn tutmaktadır. Bu avantajsızlık memleket iktisadî gelişme yoluna girdiği zaman tashiî edilecek ve buna çare bulunacaktır; çünkü bu tesislerin yakınlarında depolar yapmak, raylar döşemek, tamirhane ve tersaneler kurmak için gerekli geniş sahil yerleriyle dolu derin kanallar mevcuttur.

Bir zamanlar gemi yatakları ve canlı rıhtımlarıyla iki sıra arı kovani gibi işleyen ve Haliç denen iç limanın kıyılarını şimdi sabun ve deri fabrikalarıyla sahil boyunca ticaret depoları doldurmuş bulunuyor. Bu ve diğer Marmara denizi iskelelerine girip çıkan net tonaj 1920'deki 15 milyondan devamlı surette aşağı düşerek 1946'da 7 milyondan da daha aşağıya inmiştir. (13 numaradaki ilâve listeye bakınız).

AKDENİZ VE EGE İSKELELERİ

Türkiyenin ikinci büyük iskelesi, Ege üzerindeki İzmir'dir. Onun tabii üstünlükleri dünyada ancak bir kaç limanda vardır. Türkiyenin zirai ihracatının büyük kısmı, bu limandan dışarıya akar. İstanbul gibi o da modern deniz vasıtaları için gelişmiş değildir. Şehrin başlıca caddesi deniz kıyısı boyunca uzanır ve raylar, depolar, tamir ve iaşe vasıtalarına hiç yer bırakmaz. Liman sahillerinin diğer kısımlarında bu gibi gelişmeler için bol bol yer mevcuttur. Liman dışındaki büyük bir dalgalıran arkasında demirleme yeri mevcuttur.

İskenderun şimdi tekrar Türkiyenin bir parçası olmuştur. Bu iskele, Doğu Akdeniz sahilleri ile, o sahillerle Toros dağları arasındaki zengin Kilikya ovalarının sevkîyatını yapar. Bununla beraber liman denize karşı muhafazalı değildir ve orada bulunan gemilerin sığınmak için sık sık daha mahfuz fakat gelişmemiş olan Yumurtalık körfezine sığınmaları icap eder. İskenderunun siyasî ve stratejik önemi ne olursa olsun, daha mahfuz olan iskeleyi ıslâh etmek akıllıca bir hareket olur.

İskenderunun batısında Akdeniz boyunca uzanan birçok sığ

iskeleler, hususî bir takım gayeler için işe yaramaktadırlar. Bunlardan, Türkiyede yapılan en eski demiryolu hatlarından birinin sona erme noktası olan Mersin son harp esnasında krom, bakır ve diğer maden cevherleri için canlı bir ihraç noktası olmuştur. Bu liman ayrıca Kilikya ovalarının işini batı tarafından görmektedir.

Ege ve Akdeniz limanlarında iki dünya harbi arasındaki yirmi yıl içinde, her yıl 4 ilâ 5 milyon tonluk faaliyet olmuştur.

KARADENİZ İSKELELERİ

Karadeniz üzerinde, oldukça faaliyet gösteren birçok limanlar vardır. Samsun, Türk tütünleri için en önde gelen kuzey sevkiyat iskelesidir, fakat henüz umumî ticaret için inkişaf edememiştir. Kadim Grek medeniyeti devirlerinde Ksenofonun on binlerinin bakiyeleriyle beraber gemilere binmiş olduğu Trabzon modern vasıtalarla teçhiz edilmek suretiyle ıslâh edilmektedir. Kömür yükleme yeri olan Zonguldak, kapalı değildir. Kömür bölgesinin batı ucundaki Ereğli daha iyi bir limandır ve orada da geniş ıslâhat yapılmasına başlanmıştır. Ereğli fabrika ve orman mahsulleri için, müsait olan bir merkezdir. Samsun ile Trabzon arasındaki yolun orta yerinde fındık yükleme ve sevk yeri olan küçük Giresun iskelesi bulunmaktadır. Trabzonun doğusundaki Rizenin civar bölgede yetiştirilen çay sevkiyatıyla faaliyeti gittikçe artmaktadır. Bu bölge aynı zamanda önemli bir meyva merkezi de olabilir.

Kış mevsimine karşı Sinop bir dereceye kadar mahfuzdur. Bu iskeleyi modern tertibatlı bir yükleme yeri haline getirmek için mufassal plânlar yapılmış, fakat inşaat faaliyetine henüz başlanmamıştır. Amasra ve İneboluda da dalgakıranlar inşa edilmektedir.

Birinci Dünya Harbini takip eden devrede Karadeniz limanları, İstanbul ve Marmara limanlarındaki faaliyetin ancak yarısı kadar faaliyet gösterebilmişti. Fakat harbi takip eden ilk on senenin ortalarında, bu iskelelerin ticaret tonajları 10 milyon tonu aşarak eski devlet merkezinin tonajını bile geçmiştir.

Hava Nakliyatı

1937 de kurulmuş olan Türkiye Devlet Havayolları Türkiye'de sivil havacılık inhisarına sahiptir. Ankara ile İstanbul arasında her gün iki veya üç sefer yapmaktadır. Bu iki şehirden doğu ve güney Anadolu istikametinde her gün veya gün aşırı se-

ferler vardır. Meteorolojik âletler ve muhaberat yokluğu kış seferlerini tahdide uğratmaktadır. Fakat bu müşkülün yenilmesine çalışılmaktadır. Pilotlar Türk olup, iyi ve disiplinli yetiştirilmişlerdir. Emniyet tedbirleri çok muntazamdır. Kullanılan uçaklar, harp esnasında temin edilmiş askerî tipteki uçaklarla, bol miktarda Birleşik Amerika C-47 uçaklarından müteşekkildir. Fiyatlar makul ve hava nakliyatı, geçmiş yıllardaki yolcu nakliyatında görülen eksikliği kapamak hususunda büyük faydalar sağlamaktadır.

Yabancı havayolları İstanbulla Ankaraya kadar sefer yapmakta ve Ankara ile İstanbulu Doğu Akdeniz şehirlerine bağlamaktadırlar.

Milli havayolları, birçok diğer memleketlerde olduğu gibi, masrafını karşılayamamakta; genişleme ve pilot yetiştirme hususunda büyük yardımlara ihtiyaç göstermektedir.

Posta, Telefon, Telgraf Ve Radyo

Türkiyenin muhaberatı kifayet itibariyle nakliyat vaziyetinden pek az farklıdır. Fakat iyileşme yolunda bazı değişiklikler görüldüğü gibi bazıları da henüz tasarı halindedir. Uçak postası mektup sevkiyatının süratini geniş çapta artırmıştır. 1946 yılında posta, telgraf ve telefon idaresi, dahili telli ve telsiz servislerinde, ta, telgraf ve telefon idaresi, dahili telli ve telsiz servislerinde yenilikler yapılması ve ayrıca Birleşik Amerika ile doğrudan doğruya muhabereyi temin edebilecek 165 er kilovathk iki radyo istasyonunun tesisi için anlaşmalar imzalamıştır. Bu istasyonlar 1949 yılında faaliyete geçmiş olacaktırlar.

Hariçle yapılan haberleşmelerde, hiçbir tenzilâtlı ücret tarifi mevcut olmadığı için, bu servis ilgili müesseselerce pahalı addedilmektedir. Yalnız kısa bir müddet evvel basın için yüzde elli bir tenzilât yapılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MADENCİLİK VE İSTİHSAL

Maden Kaynakları

Türkiyenin madenleri de, gıda ve lifli madde mahsulleri gibi, endüstri için çeşitli ve zengin bir ham madde kaynağı teşkil etmektedir. Türkiye tam miktarı henüz bilinmeyen kömür, linyit, demir, bakır, kükürt, krom ve daha birçok maden cevherlerine sahip bulunmaktadır. Bu kaynaklar, bilhassa ilk gelişme safhasında, Türk halkının refah seviyesini yükseltmek hususunda az bir fayda sağlamışlardır.

Bu gibi kaynakların mevcudiyeti çok eskidenberi malûm olduğu ve kısmen işletildiği halde ilk sistematik araştırmalar ancak 1920 de Almanlar tarafından yapılmıştır. Yakın zamanlara kadar Alman jeoloji ve mineraloji haritaları yegâne bilgi kaynağını teşkil ediyordu. Fakat Almanlar bu işlerle bunlardan Türklerin faydalanması bakımından değil, sadece kendi istifadeleri bakımından ilgilenmişlerdir.

Türkler ise, bilâkis, 1923 de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, «sömürgeci» ekonomik durumlarına son vermeğe karar vermişlerdi. Tabii servet kaynaklarının yabancıların eline geçmesine karşı kapitülasyonlar zamanındanberi başlayan güvensizlik, Birinci Dünya Harbinden sonra meşhur Musul petrollerinin, küçük bir hisse vermek suretiyle ellerinden alınmasını müteakip bir kat daha artmıştı.

Birinci Dünya Harbinden önce Zonguldak kömür havzasında imtiyazlara sahip bulunan Fransız ve İtalyan şirketleri o derecede verimsiz bir şekilde iş görmekte idiler ki, Türklerde bunları kendi ellerine alıp bizzat kendileri işletmeler bile daha fazla bir şey yapamayacakları kanaati yerleşmişti. Bunun neticesi olarak da, tabii kaynaklardan faydalanabilecek bir memleket endüstrisi kuruluncaya kadar ve bunu sağlayacak bir dış ve iç işletme teşkilâtı vücuda gelinceye kadar, madenlerin çoğunun olduğu gibi muhafaza edilmesi düşüncesi hâkim oldu.

GELİŞMEYİ GÜÇLEŞTİREN KISMİ ENGELLER

Türk madencilik kanunları burun ifadesidir. Bütün yeraltı hazineleri devletin malıdır ve başkaları tarafından işletilemez. Hükûmet bazan iki yıllık devreler için arama müsaadeleri verir, fakat bir kimse işletilmeğe değer bir kaynak bulursa hükûmet o kaynağı işletmek hakkını ona vermeğe mecbur değildir. Devlet buna, madenin gelişmesi için gerekli mecburiyetleri ifa etmesi şartıyla, altmış senelik bir işletme müsaadesi veya imtiyazı verebilir. Fakat devletin kendisi böyle bir şartla mukayyet değildir; isterse cevheri keşfedeni masraflarına karşı mükâfatlandırdıktan sonra, projeyi bir devlet müessesesine devredebilir. Bu hususta salâhiyet sahibi olan Bakanlar Kuruludur ve «millî serveti himaye» mesuliyeti ona aittir. Bu şartlar altında madencilik teşebbüsleri için gerekli zamanı, çalışmayı ve para rizikosunu, hiçbir hususî sermaye sahibinin veya mutemedinin göze alması mümkün değildir.

Fakat yegâne engel bundan ibaret değildir. Maden imtiyazını alan şahıs maden kaynağının değerine göre ağır vergi ödemek mecburiyetindedir. Bu yılda hektar başına bir Türk lirasının onda birini teşkil eder. «Bir sabit vergi», bir de maliyet masraflarını satış fiyatından çıkarmak suretiyle hesaplanmış olan cevherin itibarî kıymetinin yüzde 1 ri ile 20 si arasında tahavvül eden «mütenasip vergi» vardır. Bu mütenasip vergi veya hissenin en tuhaf tarafı, verginin tahsiline esas olan itibarî kıymetin gelişmeden evvel hesaplanmasıdır. Maden kaynaklarının hakiki kalite ve genişliği, maden çıkarma ve işleme masrafları ve satılacakları fiyatlar son derece kararsızdır. Bu sebeple yeni maden işletme projeleri oldukça hayali şeylerdir. Başlangıç hesapları tahmine dayanan ve hattâ keyfi olarak tesbit edilmiş rakamlardan pek az bir fayda beklenebilir. Netice olarak ruhsat sahibinin ne miktar ödemesi lâzım geldiği hususu Ekonomi Bakanhğı ile Bakanlar Kurulunun kararına bağlıdır. Arazinin hususî sahibi, eğer varsa, sabit vergiyle mütenasip verginin beşte birini alır.

Bundan başka maden endüstrileri millî savunma, gelir, fazla kâr, alım satım ve yapı vergileri de dahil olmak üzere hadsiz hesapsız iş vergilerine de tâbidir.

M.T.A. İDARESİNİN DEVLET ARAŞTIRMALARI

Hususî sermayelerin mukadder el çektilmesinden kalan boşluğu, faal bir gelişme nisbetinde, M.T.A. denen Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü doldurdu. Bu müessese Ekonomi Bakanlığının idaresi altında 1935 senesinde kuruldu. Bu şube Rusyadaki

modeli takip etmiş ve Sovyet mütehassıslarının yardımıyla meydana gelmiştir. Bu teşkilât sadece umumî jeolojik ve maden araştırmaları yapmakla kalmıyor, muayyen kaynaklar da bulup tecrübeler yapıyor, tahlil ve tetkik işleri için lâboratuvarlar açıyor, teknisyen ve maden usta başları için bir yetiştirme okulu idare ediyor ve fiilî maden işletme faaliyetlerinde, bilhassa devlete ait müesseseler için mütehassıs müşavirler temin ediyor. Birleşik Amerikada - ki burada bu gibi şeyler çeşitli âmmе teşekkülleriyle şahsî teşebbüsler arasında paylaşılmıştır - buna benzer hiçbir teşkilât yoktur.

Teşkilâtın kuruluşundan önce de, petrol, altın ve diğer madenlerin araştırma ve geliştirilmeleri için hususî devlet daireleri mevcuttu. Esasen Almanlar tarafından keşfedilen maden kaynaklarının hakikî faaliyeti, ancak M.T.A. bu işi üzerine aldıktan sonra başlamıştır.

Maden Enstitüsünün bugünkü umum müdürü tanınmış bir Amerikan Madencilik Fakültesinden mezun olmuş ve Birleşik Amerika madenlerinde uzun yıllar çalışmış bir Türktür.

Faaliyet ekipleri, Amerika ve Avrupada tahsil etmiş mütehassısları da ihtiva ediyor. Enstitü son on yıl zarfında önemli maden kaynakları hakkında 4.000 den fazla rapor neşretmiştir. Enstitünün dergisi 200 makale ve 20 kitap yayınlamıştır. 1/800.000 çapında bir jeolojik harita bastı. Daha mufassal bir harita hazırlanmaktadır.

Şimdi hazırlık safhasında bulunan diğer projeler arasında fotoğraflık, maden ocakları, yeraltı suları, maden ve kaplıca suları ve kanallara ait haritaların yapılması da vardır. Bundan başka bir hava plânı da hazırlanmaktadır. Bu projeler tamamlanmadan müesseseye her yıl yeni yeni bir takım vazifeler yükletilmekte ve bu suretle işler kösteklenmektedir. Maamafih M.T.A. bütün Türk iktisadî teşekkülleri arasında en verimli şekilde idare edilen müesseselerden biridir.

ETİBANK'IN İDARESİ ALTINDA DEVLETİN KAYDETTİĞİ GELİŞMELER

Etibank, ikinci bölümde kaydedilmiş olduğu gibi, maden işletme faaliyetlerini finanse edip ikmal ettirmek gayesiyle kurulmuştur. Hemen hemen memleketin bütün maden işletme teşkilâtı doğrudan doğruya veya dolayısıyla Etibank'ın idaresi altındadır. Etibank, Ereğli kömürü, Garp linyitleri, Divriği demir madenleri, Türk bakır, Şark krom, Keçiborlu kükürt ve kömür satış isimleri verilen «yedi işletme tesisi» kurulmuştur. 1947 de ayrıca Bolkardağı - Keban kurşun madenleriyle Murgul bakır madenleri

teşkilâtlandırılmaktaydı. Bunların yanında henüz ayrı tesisler halinde teşkilâtlandırılacak kadar ilerlememiş başka projeler de vardır. Birer masraf mevzuu olarak nisbî bir önem arz etmek hususu istisna edilirse pek az mânası olan bu tesislerin itibarî sermayeleri, Ereğli kömür işletmeleri için 52 milyon lira (28,5 milyon dolar) Türkiye Bakır İşletmeleri için 25 milyon lira (13,7 milyon dolar), Doğu krom ve Keçiburlu kükürt madenlerinin her biri için de 1,3 milyon liradır. (715 bin dolar).

İŞLETME TESİSLERİ

İşletme tesisleri, tıpkı Amerikan yardımcı korporasyonları gibi müstakil hükmi şahıslardır. Etibank bunlara sahiptir. Her birinin şirketlerdeki reis ve direktörler meclisine tekabül eden birer müdür ve idare meclisi olduğu halde önemli hususlarda Etibank idare meclisine başvururlar.

Kontrol işinde daha ehemmiyetli olan şey, finansman usulüdür. Bu öyle bir usuldür ki, bazı farazî haller istisna edilirse, her teşebbüsü kendi mekanizmasının masraflarını azaltmak hususundaki mesuliyetten kurtarmaktadır.

Müessese başlangıç sermayesiyle lüzumlu ilâve kredileri Etibanktan temin etmektedir. Etibank fiyatları tesbit eder ve satışları yapar; aynı zamanda müessesenin hasılatını muhasebesine geçirir. Fiyatlar piyasadaki rekabet neticesine göre tesbit edilmiş değildir; ana bankanın takip etmek istediği politikaya göre tesbit edilmiştir. Bu fiyatlara bazan müesseselere yapılan yardımlar ve bir devlet müessesesinden diğerine yapılan keyfî kâr ve ya zarar aktarmaları da ilâve edilmiştir. İşletmeler tarafından her yıl kâr veya zarar miktarını gösteren bir yıllık bilanço hazırlanmasına rağmen, kâr - şayet mevcutsa - Etibank'a kalır. Çünkü satış bedellerini Etibank toplar ve yardım ettiği işletmelere sadece masraflarını kapamak için gerekli olan parayı tevzi eder. Bir zarar mevcutsa, aynı ameliyenin bir neticesi olarak, buna da Etibank katlanır. Bunun için bu müesseselerde kâr ve zarar sadece bir bilanço kaydından ibarettir. Bu verimli faaliyetin nisbet ve derecesini göstermediği gibi, mevzuabâhs işletmenin bekası, sahasının daralma veya genişlemesi, yahut da idarî faaliyetleri üzerinde pek fazla rol oynamaz. Etibank ve bunun yardım ettiği işletmelerle beraber bütün hükûmet tesisleri, umum muhasebe teftişlerinden kanunla muaf tutulmuşlardır.

Bu şartlar altında işletmelerin idaresi üzerinde malî teşviklerin pek az, hattâ hiç tesiri olamaz. Bunların elde ettikleri randıman ne derecede olursa olsun, bunun sağlanması, yüksek bir endüstri seviyesinin bariz vasıflarını teşkil eden teknik standart-

ların tatbikine, iyi çalışmağa, tecrübeye ve çok emek sarfına bağlı kalacaktır. Bazı işletmeler, diğerlerine nisbetle, daha iyi işler başarıyorlarsa da, normal verim seviyesinden çok daha az neticeler elde edebilmektedirler.

İşletmelerin hükûmetin talebi ve banka umumî meclisinin kararıyla ve Türk kanunlarının hükümleri altında hususî korporasyonlar haline ifrağı mümkündür; fakat bu takdirde korporasyon hissedarları Türk ve hisseler de şahıslara ait olmalıdır. Bugüne kadar böyle bir karar alınmamıştır.

KÖMÜR

Kömür, makine enerjisi bakımından Türkiye'nin başlıca kaynağıdır. Türkiye'de faaliyette bulunan hiçbir petrol kuyusu bulunmadığı gibi, su kuvveti de geliştirilmemiştir. Bereket versin ki, Karadeniz sahili boyunca, liman olmağa elverişli mahallerle birlikte yüksek kalitede muazzam bir kömür havzası uzanıp gitmektedir. Zonguldak havzası adıyla tanınan bu bölge Ereğli ile Zonguldak arasındadır. Bu sahada kömürün mevcudiyeti bir'asrından fazla bir zamandanberi bilindiği halde Almanlar bu yataklarda Birinci Dünya Harbi esnasında tetkiklerde bulunmadan evvel yatakların zenginlik ve derinliğinden şüphe edilmekteydi. Havzadaki kömür miktarı 300 milyonla 1 milyar ton arasında tahmin olunmuştu. Fakat ne olursa olsun, bunlar yalnız memleket endüstrisinin ve fertlerin süratle artan yakıt ihtiyacını temin etmeğe değil, aynı zamanda kârlı bir ihracatı desteklemeye de yetecek kadar zengindir.

1947 senesinin Temmuz ayında M.T.A. tahminen 150 kilometre uzunluğunda ve 25 kilometre eninde bir saha üzerinde delme usulüyle kömür damarlarının derinlik ve kalınlığını tesbit ve tayin etmek üzere tanınmış bir Amerikan firmasıyla anlaşmıştır. Bu ameliyeler sona erdiği zaman, Havzadaki kömür miktarı hakkında daha doğru tahminlerde bulunmak mümkün olacaktır.

1940 senesinde devlet madenleri satın almadan evvel kömür madenlerini İtalyan ve Fransız şirketleri işletmekteydi. 1940 yılında istihsal 3 milyon tondur. Bu şirketler modern metod ve tesisat kullanmaksızın sadece en kalın ve kârlı damarlardan istifade etmişlerdi. Birçok damarlar yarı işlenmiş bir halde bırakılmıştı. Devlet tesisatı devraldığı zaman her şey son derece kötü bir halde bulunuyordu.

EREĞLİ KÖMÜR İŞLETMELERİ

Devlet malı olan Ereğli kömür işletmeleri istihsalı arttırıp

masrafları indirmek istiyordu. Hakikaten de ıslâha muhtaç bir çok şey mevcuttu. Etibank bu havzada topyekûn 100 milyon liraya (55 milyon dolar) yakın bir yatırım mevcut olduğunu bildirmektedir. Yeraltı tesislerini ıslâh hususunda bazı gayretler sarfedilmişse de, satıhtaki modern asansör tesisiyle son derece ihtiyaç duyulan diğer vasıtaların temin ve tedarikinde ancak ehemmiyetsiz bir ilerleme kaydedilmiştir. Fakat ne yazık ki, paranın çoğu idare için zarif binalar, memur dinlenme parkları, dükkânlar, garajlar ve madencilğin esaslı ihtiyaçlarıyla doğrudan doğruya hiçbir alâkası olmayan diğer şeylere harcanmıştır. Neticede yedi yıllık bir devlet faaliyetinden sonra istihsal sadece 3 milyon tondan 3 milyon 800 bin tona çıkmıştır. Vaziyet icabı masraflar da göze çarpacak derecede artmıştır. Bundan başka, bu rakam, büyük bir nisbette Karataş ve diğer satılması mümkün olmayan maddeleri ihtiva eden yıkanmamış veya ocaklardan olduğu gibi çıkan kömüre aittir. Kat'i istatistikler madenden çıkan temizlenmemiş kömürün ancak yüzde 68' nin piyasaya arz edilmiş olduğunu göstermektedir.

Sekiz saatlik bir çalışma devresinde adam başına sağlanan istihsal, 1940 den önce yarım tondan biraz daha azdı. Ve bu sahada devlet faaliyete geçileberi bu rakam ortalama olarak 1946 da 510 kiloya yükselmiş olmasına rağmen, 1940 dan evvelki rakamın bir parça aşağısına düşmüştür. Pennsylvania'da aynı derinlik ve kalınlıklardaki damarlar bulunan madenlerde ortalama istihsal insan başına 5 ton kadardır; yani Ereğlidekinin on mislidir. Modern makinelerle mücehhez Amerikan madenlerinin verimliliği ise kayda değer derecede yüksektir. Dalgalı mübadele seviyelerinde olduğu kadar muhasebe usullerindeki farklar da, lira ile maliyet değerlerinin tahminini meşkûk bir hale sokmaktadır; fakat mevcut rakamlar yabancı şirketlerin idaresi altında ton başına 4.40 ilâ 6.40 T.L. olan yıkanmamış kömür maliyetinin, tesisat devlete geçtikten sonra 14.50 ilâ 16.40 T.L. arasında üç misli artmış olduğunu göstermektedir. Yevmiyelerde iki misline yakın bir artma (1940 da 90 kuruştan, 1946 da 160 kuruşa) görüldüğü için, bu maliyet masraflarındaki artışın ancak üçte birini teşkil eder. Çünkü ücretler topyekûn masrafın yarısından daha azını teşkil etmektedir.

Yükün geri kalan kısmı, yüksek idarî masraflardan, ilâve tesisler için yapılan sarfiyattan ve malzemenin daha pahalıya mal olmasından zuhur etmektedir. İlâve tesisatın çoğu satıhtadır ve istihsalde hiçbir fayda temin etmemektedir. En sonuncu olarak zikredilen husus ise, en az ehemmiyetli olanını teşkil eder. (14 numaralı ilâve listeye bakınız).

Maliyet masrafı o kadar yüksektir ki, hükûmet kömürü Tür-

kiye demiryolları ve sanayiinde kullanılabilmesi için, önemli bir zararla satmak mecburiyetinde kalmıştır.

Hususi teşebbüs zamanında senede 200 bin ilâ 750 bin ton arasında değişen ihracat, kısmen kömürün dış piyasalarda hükümet yardımı olmaksızın rekabet edememesi, kısmen de iç istihlâk yüzünden, tamamen kaybolmuştur. İç istihlâk mevcut imkânlarla gayri kâfi istihsal üzerinde büyük bir baskı yapmaktadır.

MÜSRİF İDARE

Bütün bunların neticesi olarak Türk halkı, dokumalara ve diğer zarurî ihtiyaç maddelerine rastgele konulan yüksek fiyatlar ödeyerek, bu en yüksek ve en zengin ısı enerji kaynaklarının randımanlı bir şekilde işletilmelerini desteklemek zorunda kalmıştır. Buna karşılık olarak da, memleketin şiddetle ihtiyaç duyduğu dövizleri temin etmesi imkânı ve kömüre muhtaç bir dış piyasayı feda etmek bir tarafta, kendi ihtiyaçları için bile kâfi miktarda kömür alamamıştır.

Maden işletme işindeki acemiliğe dayanarak işletme idarelerinin ileri sürdüğü mazeretler ne olursa olsun, eldeki paranın büyük kısmını gösteriş ve haddinden fazla memur kalabalığına boş yere israf etmeleri, katıyen mazur görülemez. Teknik tâbirle, hükümet işletmeleri yabancı tesislerin faaliyetlerini ıslâh etmemiş, malî tâbirle onlardan çok daha beceriksiz bir şekilde hareket etmiştir.

Zonguldak kömür işletmelerini yeniden teşkilâtlandırmak için birçok plânlar yapılmıştır. İşletmenin kalkınması hususundaki plânlarını sunmak için kömür madenleri sahasında ihtisas sahibi birçok müesseseler davet edilmiştir. Fakat bu ana kadar hiçbir anlaşmaya varılamamıştır. Raporlara göre, işletme işini deruh-te edecek olan âkidi seçmek ve teftiş içinde yardım etmek ve müşavirlik vazifesini görmek üzere tanınmış bir Amerikan firmasıyla anlaşma yapılmıştır. Yeni beş yıllık plân bu maksat için Etibankın 320 milyon liralık (113 milyon dolar) bir tahminini de ihtiva ediyor (1). Bununla beraber, maden işlerinden elde edilecek neticeler için teknik ve malî bakımdan mesul olacak muktedir bir idare kurulacağı ve eldeki paranın siyasi gayeler için kullanmaya müsaade edilmeyeceği hakkında teminat almadan Ereğli işletmelerine para tahsis edecek kimseler, kim olursa olsun ister Türk, ister yabancı, mazur görülemezler.

(1) Bir Amerikan istikrazı talebile ilgili olarak Türk hükümeti tarafından hazırlanmış yeni beş yıllık plân tasarısındaki diğer tahminler için 3 numaralı ilâve listesine bakınız.

LİNYİT

Türkiye ısı kıymeti kömürün yarısı nisbetinde olan geniş linyit kaynaklarına maliktir. Bu kaynaklar en ziyade Orta ve Batı Anadolu'dadır. Bugüne kadar tetkik edilen yedi kaynakta M.T.A. mura-fazakâr bir tahminle 165 milyon tonluk bir linyit stoku bulundu-ğunu bildirmektedir. Daha bir çok kaynaklarda muazzam miktar da linyit damarları bulunduğu tahmin edilmektedir.

Linyit, çok daha aşağı derecedeki ısı kudretinden dolayı kâfi stoklar mevcut olsa, çok verimli bir şekilde işletilse ve taşıt kolaylıkları temin edilse bile, Zonguldak kömürü ile iktisaden rekabet edemez.

Maamafih kömür kıtlığı ve haddinden fazla yüklü demiryolu şebekesinden dolayı mahallî sanayide ve yardımcı tren hatla-rında kullanılmak üzere üç linyit kaynağı işletilmeğe başlan-mıştır. İstihsal 1938 deki 78 bin tondan 500 bin tona ve daha fazlasına yükselmiştir. Ton başına maliyet fiyatı 3.45 T.L. sından 10-15 T.L. sına çıkmıştır. (16 numaralı ilâve listeye bakınız). Bu yüksek maliyet modern usul ve malzeme ile düşe-bilir. Fakat o halde bile linyitten, çıkarıldığı mahal müstesna diğer muntakalarda iktisaden pek zor istifade edilebilir.

Türkiye Linyit damarlarının ocaklarında enerji ve nitrojen istihsal etmeği ve bunu mahallî sanayiin ihtiyaçları için kullan-mayı tasarlamaktadır. Aynı zamanda ormanların mahvolmasını önlemek ve hayvan mayıslarını gübre olarak kullanmak maksa-diyle bugün yakıt olarak kullanılan odun ve tezek yerine Linyitin ikamesi arzu edilmektedir. Etibankın mevcut beş yıllık plânı bugünkü yarım milyon tonluk istihsalı bir buçuk milyon tona çıkarmak için Linyit çıkarma işlerine 25 milyon lira harcamayı teklif etmektedir. Bazı mahallî bölgelerde Linyit kullanıl-masının büyük fayda sağlayacağı hiç şüphe götürmez. Fakat di-ğer bölgelerde, her iki yakıt maddesiden elde edilen enerjinin nis-bî maliyetini daha esash tahmin edebilecek şekilde, hem maden, hem de Linyit çıkarma masraflarını indirerek taşıt vasıtalarını ıslâh etmeden iş hacmini bu kadar genişletmeye teşebbüs etmek tehlikeli bir şey olarak göze çarpmaktadır.

DEMİR

Demir, ana sanayii tesis hususundaki önemi bakımından kö-mürden sonra gelir. Yeryüzündeki bazı çelik fabrikaları ithal ma-lı maden cevheri işlerler. Fakat münasip evsafıta bir kömür hav-zasına yeter derecede yakın bulunan demir cevheri kaynaklara

mevcutsa, ana mahiyette çelik tesisleri için müsait mevkiler elde edilebilir. Ruhr'da, Gary'de ve Güney Şikagoda vaziyet böyledir.

Türkiye birçok önemli demir cevheri yataklarına maliktir. Bunlardan yalnız bir tanesi önemli bir gelişme kaydetmektedir. Bu yatakların çoğu, ihtiva ettikleri cevherin kemiyet ve keyfiyetlerinin takdiri için, yeter derecede araştırmalara mevzu olmamışlardır. Hâlen faaliyette bulunan maden Orta Anadolu'da Sivasın doğusunda Divrik'tedir. Buradaki topyekûn rezerve içinde, ortalama olarak, yüzde altmıştan altmış beşe hattâ daha yüksek nisbette demir bulunan 30 ilâ 40 milyon ton arasında tahmin olunmaktadır. Bu kaynaklardan yalnız biri en yüksek kalitededir ve kolayca işletilebilen üç maden cevheri yatağını ihtiva etmektedir. Halihazır istihsal seviyesindeki bir faaliyetle, mevzu bahis yatak beş yıl içinde tükenecektir. O zaman içinde yüzde 10 nisbetinde kükürt bulunan başka bir damarı işletmek lüzumu hasıl olacak ve cevher kullanılmadan evvel bu kükürdün çıkarılması lâzımgelsecektir.

Cesametçe geniş olduğu zannedilen, fakat içindeki maden cevheri ancak yüzde 40 kadar olan diğer bir demir cevheri yatağı da Batı Anadolu'da İzmit yakınındaki Adapazarı'nda bulunmuştur.

Divrik'teki demir cevherinin mevcudiyeti yıllardan beri bilindiği halde, Türkiye çelik fabrikalarından birinin yerini Karabük olarak tesbit etmeğe karar verip tesisatı orada kuruncaya kadar ticarî bir kalite ve kemiyetin mevcudiyeti tesbit olunmuştı. Netice, tamamı Karabük'te kullanılan Divrik maden cevherinin 960 kilometrelik bir demiryolu hattıyla nakledilmesi oldu. Maliyet masraflarındaki bu avantajsızlık, madenlerde verimli bir faaliyet için hiçbir modern malzeme olmayıp en iptidai metotların kullanılmasıyla arttı.

İstihsal seneden seneye geniş çapta değişmiştir. En düşük istihsal 1942'de 20 bin ton, en yüksek istihsal de 1939'da 231 bin ton idi. 1946'da bu rakam 112 bin tonu biraz aşmakta idi. (17 numaralı ilâve listeye bakınız).

BAKIR

Türkiye iki önemli bakır kaynağını araştırmıştır. Bunlardan birisi Orta Anadolu'da Ergani madeni, diğeri de Sovyet sınırı yakınında ve Sovyet limanı olan Batum'dan pek uzakta olmayan Karadeniz sahili üzerindeki Murguldadır. Başka bakır madenleri de bulunmuştur. Fakat bu madenlerin cesamet ve kalitesine dair henüz güvenilebilir hiçbir tahmin mevcut değildir.

Uzun senelerdenberi faaliyette bulunan Ergani madenindeki yataklar hem saf bakır, hem de bakır piritini ihtiva ediyor. İşaret olunan rezerveler, içinde yüzde 6,5 dan yüzde 10 a kadar çıkan bir bakır muhtevası ile 1 milyon tondan fazla tahmin edilmiştir. Burada açık yatak maden çıkartma usulü kullanılmaktadır. Çıkarılan maden, tasfiye tesislerinin gayri kâfi olması ve verimli bir şekilde kullanılmaması yüzünden, iki defa eritilip tasfiye olunmaktadır. Ham bakırın istihsalı yılda 6000 bin ilâ 10 bin ton arasında tahavvül göstermiştir. Yüksek miktar 1944 ve 1946 da elde edilmiştir. Tasfiye edilmiş bakıra ait 1944 ve 1946 rakamları mevcut değildir. Bilinen en yüksek rakam 6,052 ton ham bakır istihsal edilen 1942 yılındaki 2,205 tondur. (18 No. lı ilâve listeye bakınız). Burada da, diğer Türk sanayi faaliyetlerinde olduğu gibi, tesislerin bir tarafındaki büyük malzeme yığınlarıyla diğer tarafındaki işlenmiş ufak mahsul yığınları arasında şaşılacak bir koordinasyon yokluğu göze çarpmaktadır.

Murguldaki cevherler daha büyüktür. Buna ait tahminler, 2 milyon tondan M.T.A. nm tahmini olan 8 milyon arasında tehalüf etmektedir. Maden cevheri, yüzde 2,5 dan 13 e kadar bir bakır nisbeti ve yüksek bir arsenik muhtevasıyla pirit, bakır priti ve kıymetli bir bakır cevheri olan borniti ihtiva etmektedir. İkinci Dünya Harbinden önce bir takım tesisat gelmişse de, bunlar yerine konulmamıştır. Maden yatağındaki cevher potansiyel bir önem taşımaktadır. Bu madenin faaliyeti için geniş ve etraflı plânlar hazırlanmış ise de, cevherin Sovyet sınırına yakınlığı bazı endişelere sebep olmaktadır. Bu vasıfta bir maden cevherini verimli surette işletmek için yüksek bir kabiliyete ihtiyaç vardır.

KROM

Türkiyedeki başlıca krom cevheri kaynağı, Orta Anadolu'da Gulemandadır ve Etibank tarafından işletilmektedir. Buradaki maden cevherleri, halihazır tahminlere göre, 800 bin ton kadardır. Bunun 500 bin tonu içinde yüzde 49 nisbetinde bir krom oksidi mevcuttur. Bir kısmı hususî müteşebbisler tarafından işletilmiştir. Ticarî bakımdan önemi haiz daha birçok yatakların mevcudiyeti bilinmektedir.

Hükümet tarafından elde edilen yüzde 40 nisbetindeki krom cevherinin yıllık işlenmiş istihsalı, 1936 da düşük bir nisbet olan 23 bin tondan 1939 da yüksek bir miktar olan 105 bin tona kadar geniş çapta değişme göstermiştir. (13 numaralı ilâve listeye bakınız). Bundan başka krom cevherinin düşman eline geçmesini önlemek maksadiyle İngilizler tarafından yapılan şüf'a yoluyla satın almalar, memleket içinde dağılmış bulunan

madenlerden tahminen 250 bin ton kadar işlenmemiş ve düşük vasıfta krom cevherinin istihsaline sebep olmuştur. Etibank yalnız Guleman'ın yılda 100 bin ton işlenmiş cevher istihsal edebileceğini tahmin etmektedir. Bu hedefe ulaşmak için yeni beş yıllık plâna 1 milyon liralık (takriben 350 bin dolar) bir tahsisat konulmuştur. Kromun Türk sanayiindeki istimal sahası henüz mahduttur. Fakat kıymetli bir ihraç maddesidir ve döviz stokunu arttırmaktadır. Krom yeryüzünde nisbeten enderdir. (Mescelâ Birleşik Amerikanın krom ithal etmesi gerekmektedir) ve çelik kaliteler imalinde ve başka birçok yerlerde kullanılmaktadır.

KÜKÜRT

Kükürt, askerî, sınai ve zirai birçok önemli kullanım sahaları olan ana bir kimyevi maddedir. Kükürt istihsalı Türkiyede eski bir sanayidir. Fakat Almanların kükürt madenlerini geliştirme işini üzerine aldıkları Birinci Dünya Harbine kadar, ticarî bakımdan önemli bir madde haline girmemiştir.

Başlıca Türk kükürt yatağı Güney Batı Anadolu'da Keçiburcu mevkiindedir. Bugüne kadar işlenen cevher içinde, yüzde 10 ilâ yüzde 60 arasında değişen nisbetlerde kükürt bulunmaktadır. Bunlar bir milyon tondan fazla bir cevher ihtiva etmektedir. Az zaman önce, bugün işletilmekte olan yatakların civarındaki sahada, yüzde 80 kadar kükürtü ihtiva eden bir cevher yatağı bulunmuştur.

Bugünkü maden çıkarma ve temerküz tesisleri, müşterek çalışan bir hususî teşebbüsle bir hükûmet teşkilâtı tarafından 1935 de kurulmuştur. Bu da 1943 de Etibank tarafından devralınıp bir devlet işletmesi haline konulmuştur. Bahsedilen tesisler Etibank faaliyetlerinin en mükemmel idare edilen işletmelerinden biridir. Mahsulünü dünya piyasasında rekabet fiyatlarıyla satarak devamlı bir surette kâr temin etmiştir. Etibank idaresi altındaki istihsal yılda ortalama olarak 3,200 tondur. Bu miktar hem ticarî olarak saf kükürtü, hem de bağlarda ve diğer zirai gayeler için kullanılan toz halindeki kükürtü ihtiva etmektedir. (20 numaralı ilâve listeye bakınız).

MANGANEZ, ZIMPARA, BORAKS v.s..

Hatırı sayılır derecede yüksek bir manganizi muhtevi elliden fazla manganiz cevheri yatağı tesbit olunmuştur. Fakat şu ana kadar bu madenlerin istihsalı senede ancak birkaç bin tonu geçmemiştir. Bütün araştırmalara rağmen, başka hiçbir büyük yatak bulunmamıştır. Keşfedilen maden cevherleri yataklarının çoğu-

nun taşıt vasıtaları kolaylıkları olmıyan ârızalı dağlık bölgelerde bulunması bu madenlerin işletilmelerini güçleştirmektedir. Şu ana kadar elde edilen en geniş istihsal, 1945 de ulaşıldığı bildirilen 5,096 tondur. (Bu bölümde mülâhaza edilen maddelere ait rakamlar 21 numaralı ilâve listededir).

Türkiye güneybatı Anadolu'da bol zımpara kaynaklarına sahiptir. Türk zımpara cevheri yıllardanberi dünya piyasalarında aranmaktadır. Fakat sentetik zımparalama vasıtalarının piyasaya arzı ve tabii zımpara madeninin yüksek maliyetile taşıt güçlüğü zımpara sanayi'nin faaliyetinin muvakkaten tah'l edilmesine sebep olmuştur. Son harp esnasında zımpara talepleri biraz artmıştı.

Türkiye'nin Sultan Çayır'daki borasit cevheri yıllardanberi önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bir İngiliz şirketi bu maden için işletme hakkını almış, 1939 a kadar yılda ortalama olarak 15 bin ton borasit cevheri istihsâl etmiştir. Maamafih Kaliforniya'daki muazzam Boraks işletmeleri o zamandanberi, harp esnasındaki geçici canlanma müstesna, bu teşebbüsün faaliyetini durdurmuştur. Modern usuller ve tesisat kullanıp makul bir ücretle yeter miktarda taşıt temin olduğu takdirde, bu maddenin dünya piyasasında mükemmelen tutunacağı ileri sürülebilir.

Türkiyeki çinko madeni işletmesi bir zamanlar ehemmiyeti haizdi. Fakat harp esnasında Ticarî önemi olan yegâne cevherde tükenmiştir.

İşlenmiş civa - eskiden Ege kıyısında - İzmir yakınlarında istihsal edilirdi; fakat şimdi mevcut madenleri tükenmiştir. İşletilmeğe değmiyecek derecede az civa cevheri ihtiva eden madenler hesaba katılmamaktadır.

Hususi teşebbüsler tarafından ufak çapta işletilen madenler arasında antimon, taş asbestos, magnezyum ve lületaşı bulunmaktadır.

MÜSTAKBEL İMKÂNLAR: MADENLER VE PETROL

Türkiye'de kıymetli olmaları mümkün daha birçok maden bulunması ihtimal dahilindedir. M.T.A. önemli boksit yataklarının keşfini, fazla tafsilât vermeden bildirmiştir. Tetkik edilen, fakat henüz işlemeye açılmamış veya tam olarak işletilmeyen diğer kaynaklar ise arsenik, baryum, altın, grafit, alçıtaşı, porselen çamuru, mika, molibden, nikel, gümüş, kurşun ve talktır. Petrol az miktarda istihsâl edilmesine rağmen, Türkiye'nin merkez kısmının güneyin'deki Raman dağında M.T.A. nın kanaatine göre epeyi ümitler veren bir kaynak mevcuttur. Bu bölgedeki ufak kuyular senelerdenberi istihsâlde bulunmaktadırlar. M.T.A. son zamanlarda esaslı arama programının tatbikine başlamak üzere

Amerikan firmalarıyla anlaşmaya varmıştır. Keşfedilen her petrol yatağını bir hükümet teşebbüsü olarak işletmenin gaye edinilmiş olduğu muhakkaktır. Hususî şirketler hükûmetin azamî nisbette lehinde olan şartlarla petrol yataklarını işletme hakkını almak için birçok tekliflerde bulunmuşlarsa da bu hususta hiçbir şey bilinmemektedir. Herhangi hususî petrol işletmesi, mevcut kanunî hükümleri bir kenara bırakarak hususî bir anlaşma yapmak istiyecektir. Türkiyede önemli bir ihracat maddesi olacak miktarda petrol mevcut olmaması muhtemeldir. Fakat mevcut kaynakları memleket ekonomisi hizmetinde faydalı bir şekilde kullanmak kabildir.

İstihsal

Türkiyede halkın ihtiyaçlarından tabii olarak doğmuş olan hemen hemen yegâne mamuller kelimenin tam mânasıyla, el yapısı malı denen eşyalardır. Meselâ eski İstanbulda insan, pazar bölgeleri içinde kilometrelerce uzanan dar ve kaldırım taşlı sokaklarda aradığını bulabilir. Buralarda uzayıp giden el işleri mamulleri satan dükkânlarda, tıpkı bin beş yüz sene önce yapıldığı şekilde, işlemeli sandallar, deri işleri, çanak çömlek, yağ çömlekleri, demir çemberli fiçiler, demir çiviler ve yığınlar halinde balta demirleri teşhir edilmektedir.

Satılan malları ve bunların yapıcılarını modern endüstri pek az alâkadar eder. Pazarları gezen bir kimse için bunlar ne kadar hoş olurlarsa olsunlar, bunlar bizim tetkikatımızın mevzuu dışındadır. Filvaki bu mamullere ait resmî istatistikleri hulâsa etmek için bir sebep mevcut olsa bile, bu neticeler pek aydınlatıcı olmayacaktır. Zira bu rakamlar, vergi mevzuu olacak şeyleri saklamak hususundaki asırlık itiyata karşı nadiren galebe çalan ve saklandıklarını şüphelendiği şeyleri de hesaba katarak rakamları çoğu defa mübalâgalı tahminlerle kabartan vergi tahsildarlarının raporlarından alınmak suretiyle meydana getirilmişlerdir.

SANAYİ İNKİLÂBİ TÜRKİYEYE GİRİYOR

Sanayi inkılâbı batı dünyasında da bu gibi başlangıçlarla başlamış, fakat Türkiye bu inkılâba kendisini uydurmayla teşebbüs ettiği tarihe kadar geçen bir buçuk asır içinde inkişaf etmiştir. Türkiye bu harekete girdiği zaman aradaki bütün geçici safhaları atlayıp geçmiş, neticede hakikî bir sanayi inkılâbı yapamamıştır. İnsan İstanbul ve diğer şehirlerin semalarına bakınca camilerle cumbaların arasındaki boşluklar arasında tüten modern fabrikaların ince bacalarıyla, yani «Atatürk Minareleri»

ile karşılaşır. Fakat bu fabrikalar Türk halkının ekseriyetini teşkil eden köylü, esnaf ve sanatkârlara bir şey ifade etmez. Bu fabrikalar hariçten gelen yüksek teknik bilgili kiraseler tarafı-
dan kurulmuştur ve teknik okullardan çıkmış doktor, usta ve mütehassıslar tarafından idare edilmektedirler.

Bacaları buram buram tüten «Atatürk Minareleri» Süleymaniye camisi karşısında ne kadar yabancı duruyorsa, Türk halkının esaslı ihtiyaçları karşısında da batı endüstrisinin son model, parlak, süslü ve selofan mahfazalı malları da, o kadar yabancı kalmaktadır.

Türkiye hükümeti, yol güzergâhlarında demirhaneler ve ziraat makineleri imalâthaneleri vücuda getireceğine ve Amerika ile İngilterede olduğu gibi, zekâ ve makinecilik hüneriyle sonunda daha büyük fabrikalarla ana çelik müesseselerinin meydana gelmesine saik olan ıslâh edilmiş modeller ve daha iyi yapılmak-
taneler imal edeceğine, hariçten en son model çelik imalâthane-
leriyle bir takım fabrikalar ithal etmiştir. Ve buna rağmen Türkiye'de kullanılmakta olan madenî pulluk ve tırmıkların sayısı pek azdır. Ziraat yapı ve sanayi için en mübrem demir eşyayı imal edecek ve ticaret bakımından önemli dökümhaneler bile mevcut değildir. İptidai el işi mamullerle en gelişmiş teknik istihsal vasıtaları arasındaki muazzam uçurum hiçbir şekilde doldurulmamıştır. Mevcut şeyler hakkındaki raporlarımız başlıca yeni devlet fabrikalarıyla alakalı bulunmaktadır. Türk halkının âcil ihtiyaçlarını karşılamak hususunda yapılaması lâzım gelen şeyler hakkındaki tavsiyelerimiz bunlarla bin senedenberi değişmemiş olan bir ekonomik nizam arasındaki uçurumun içinde kaybolmaktadır.

Birkaç müteşebbis Türk zaman zaman, kendilerine ait ufak fabrikalar kurmuşlardır. Türkiyedeki en eski «modern fabrika» 1842 de bir buhar makinesiyle teçhiz edilmiş bu tipte bir tesist. Fakat bu ufak başlangıç şeklindeki tesislerin büyük kısmı, devletin sanayileşme programıyla silinip süpürülmüş ve gölgede kalmıştır. Makine sanayiinde bugüne kadar mevcudiyetini muhafaza edebilmiş olan bu çeşit hususî teşebbüsler, bilhassa dokuma ve çimento sanayiindedir.

DEMİR VE ÇELİK MERKEZİ KARABÜK

Alâlede demir malzeme imal eden demirhane ve dökümhaneler bir tarafa, müstehliklere hizmet edecek küçük ve hafif mamuller sanayiini tesis edip geliştirmeden, Türkiyenin Sümer Bank'ın bir teşebbüsü olan büyük bir ana çelik fabrikasını kurması, doğruca modern sanayileşmenin ortasına atılmak hususundaki yüksek gayelerle dolu gayretin tipik bir misalidir.

Bu iş için Karadeniz sahillerinden dağlarla ayrılmış olan Karabük mevkiî seçilmiştir. Fabrikanın kömürünü bu dağların öte taraflarında asgarî 45 mil, işliyeceği cevheri ise kara yolu ile 600 mil uzaktaki Divrikten getirmek lâzımdır. Bu şartlar, tesisatı taşıt masrafları bakımından ağır bir yükün altına sokmak demektir.

Karabük bu iş için seçildiği zaman izabe fırınlarının ithal malı cevher kullanacağı düşünülmüş ve Divrikteki demir cevherinin zenginlik derecesi ve kalitesi araştırılmamıştır. Bu kadar büyük ve masraflı modern bir tesisat kurulmadan evvel, yerli demir cevheri kaynaklarının esaslı bir tetkikten geçirilmesi lüzumu aşikâr olmakla beraber, ithal malı demir cevheri işletecek fabrikanın yerini tayin ederken, demir cevherin nakline lüzum göstermiyecek ve kömürün de el altında bulunacağı bir sahil yerinin seçilmesi yerinde olurdu. Fakat askerî şahsiyetler, tesisatı taarruzdan korumak mülâhazasıyla fabrikayı 1500 metreye yakın bir yüksekliğin arkasında yerleştirmeyi tavsiye etmişlerdir. Halbuki bu mülâhaza bugünkü şartlar içinde tamamiyle beyhude idi. Bunun böyle olduğunu önceden tahmin etmek, fabrika tasarılarının hazırlandığı 1933 yılında pekâlâ mümkündü. Her ne ise, fabrika şimdi, Zonguldak limanından 50, tasarlanan Ereğli iskelesinden 70 mil uzaktadır.

Beş sene kadar sonra Divrikteki yüksek nisbette maden ihtiva eden cevher tükendiği zaman, ya orada kalan cevherden küçürdü ayırmak için masraflı yeni bir tesis kurmak veya İzmit yakınlarında son zamanlarda keşfedilmiş bir maden yatağına bir demiryolu kolu uzatmak ve mevcut demiryolu hattını da ıslâh etmek lâzım gelecektir. Karabükle İzmit arasındaki mesafe çok daha kısa olmasına rağmen, İzmit yataklarındaki cevher, Divrikteki yüzde 60 nisbette olan demire mukabil sadece yüzde 40 demir ihtiva etmektedir. Bu cevherin kullanılması maden işletme ve taşıt masraflarını arttıracak ve izabe fırınlarının randımanını düşürecektir. Bu mevki kalabalık bir bölge de değildir. Bu yüzden çeşitli fırınlarla imalâthane ve dükkânların ihtiyaçları için yeni bir şehrin kurulması lâzımgelmiş ve bu da sermaye masraflarının üzerine binmiştir.

İKTİSADÎ BİR UCUBE

Sanki bu kusur ve engeller yetişmiyormuş gibi, fabrikanın plânı da muvazeneli değildir ve memleketin ihtiyaçlarına uymamaktadır. İki izabe fırınının yıllık 350 bin ton pik demir istihsal kapasitesi vardır. Eğer hiç pik demir satılmasaydı, bu miktar 288 bin ton çelik istihsaline kifayet edecekti. Buna rağmen, çelik

fırınlarının yılda ancak 150 bin ton çelik işliyecek bir kapasitesi vardır. Bu da izabe fırınlarına ayak uyduracak miktarın yarısından biraz daha fazladır. Buna karşılık, haddehane ancak teçhiz edilmiş olduğu imal maddeleri karışık olarak ortalama 40 bin ilâ 50 bin ton iş çıkarabilmekte ve yeni çelik fırınlarının istihsal ettikleri miktarın ancak üçte birini işliyeabilmektedir. Memlekette başka çelik fabrikaları olmadığı için, neticede haddehane tam kapasiteyle çalışsa bile, çelik fırınları kapasitelerinin ancak üçte biriyle, izabe fırınları ise ancak altıda biriyle çalışabilirler. Böyle bir sermaye israfı her memleket için ciddi bir mahiyet alır. Türkiye'ye gelince bunun mânası kıt kaynaklarının feci bir şekilde ziyan edilmesi demektir.

Sanki işleri daha da kötü bir hale koymak için, haddehane Türkiye'nin en ziyade muhtaç bulunduğu çelik mamullerini imal edecek şekilde teçhiz edilmemiştir. Haddehane bilhassa büyük kesmeler, ağır levhalar, 12,5 mm. çapındaki çubukları haddeleyebilir; fakat köprüler, yapı malzemesi, gemi inşai veya tamiri için gerekli strüktürel biçimde ve buutlu levhaları imal edecek veya betonarme inşaatta petrol, tel veya çivi gibi gündelik ihtiyacı karşılamak için yüzlerce şekilde kullanılabilecek daha ufak çapta çubukları yapacak teçhizattan mahrumdur. Bu haddehane 1945 de 3,700 ton ray yapmağa muvaffak olmuştur. Fakat bu raylar o kadar düşük kaliteydiler ki, son derece ihtiyaca rağmen demiryolları idaresi tarafından reddedilmişlerdir. Haddehane 1946 da daha iyi kalitede 7,500 ton ray inşa etmiştir. Bunların çoğu yine yapılmış oldukları iç işin kullanılmamıştır. Bu bahsedilen raylar inşa halinde bulunan birçok Türk yapılarında, fabrikanın imal edemediği T ve I kirişleri yerine kullanılırken görülebilir. Münasip şekilde kullanıldıkları takdirde ancak en geniş petrol tankları veya gemi inşaatı için kullanılabilecek olan ağır levhalardan birçok Türk su tankları yapılmıştır. Fabrikanın mamulleri silâh imali hususunda da kullanılmamaktadır.

Bu ekonomik ucubenin mesuliyeti, geniş mikyasta, hizmetleri Türkler tarafından aranılıp kabul edilmiş olan ecnebi acenelerine aittir. Fabrika plânlanırken Krupp tesislerinin 1922 - 1923 deki teknik tavsiyeleri esas olarak alınmıştı. Türk halkının sırtına böyle beyaz bir fil yükletmekte ne maksat takip edildiği, tektik ve şüphe mevzuu olabilir. Hiç şüphe yoktur ki, Almanlar Türk piyasasını gelecekte Essen çeliği ile doldurmayı düşünüyorlardı.. Bundan başka Leninin pek haklı olarak «Gigantomani» diye vasıflandırdığı Sovyetlerin o muhteşem ağır endüstri plân-lama ve tesislerinin ihtiras dolu tesisleri altında bulunuyordu.

Teknik işler teknik kabiliyeti su götürmez bir yabancı firma tarafından yapılmıştır, fakat Karabükteki makamlara göre, bu

firma aslı plânları ya olduğu gibi tatbik etmek, yahut ilk anlarda işin kontratlarını almak üzere olan Almanlara işi terketmek mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştır.

KARABÜKTEKİ FAALİYET

Tesisat 1940 da tamamlanmıştır. Şu ana kadar en büyük istihsal 1945 ve 1946 da sağlanmıştır. Bu yılların her ikisinde de izabe fırınları 350 bin tonluk bir randımanla 75 bin ton pik demir istihsal etmişlerdir. Bundan, parça demire ilâveten, çelik fırınları 150 bin tonluk bir nominal randımanla, 1945 de 65 bin, 1946 da 76 bin ton çelik külçe çıkarmıştır. Haddehane 1945 de 47 bin, 1946 da - bir dereceye kadar tesbit edilen kapasitenin üzerinde - 54 bin ton hadde mamulâtı elde etmiştir. Yaprak demir fabrikası 1945 de 4,950, 1946 da 8,500 ton yaprak demir istihsal etmiştir. Bu sebeple 1946 da topyekûn işlenmiş çelik miktarı tahmini bir 200 bin tonluk talebin karşısında 62,500 tondur. Bunun karşılığında istihsal ihtiyaçların çoğuna iyi uydurulmamıştır. Fabrikanın yapı ve plânı karşısında, bu neticeye mâni olmak imkânsızdır.

Devlet tarafından verilen masraf listesi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu rakamlar, Karabükte tonu 12 liraya (4,25 dolar) teslim edilen bugünkü demir cevheri fiyatına istinat etmektedir. Madencilik bölümünde işaret edildiği gibi, kömür yardım dolayısıyla istihsal masrafından daha aşağıya satın alınmaktadır. Bildirilen maliyet masrafları:

1. İNCİ LİSTE

Demir ve Çeliğin Halihazır Maliyet ve Fiyatları

Cins	Maliyet (Metrik ton başına lira olarak)	Satış fiyatı	Maliyet (Metrik ton başına dolar olarak)	Satış fiyatı
Pik demir	90	90	32	32
Külçe çelik	150	200	53	71
Ağır parçalar	253	410	89	145
Ray	375	575	133	203
Levha	390	538	138	190
Orta ağırlıkta parçalar	272	480	96	170
Parmaklık	275	540	97	191
Yaprak	420	620	148	219

Kaynak: Karabük fabrikasının resmi istatistikleri.

A — Türk lirasının dolar karşısındaki ayarlamayı müteakip 2.83 nisbetine göre, 1946 para ayarlamasından evvel dolar üzerindeki bu yuvarlak hesapların yüzde 55 daha yüksek olması icap ederdi.

NOT: Bu fiatlara depresyon dahildir. Fakat diğer masrafların neleri ihtiva ettiği pek vazih değildir. Çeşitli demir ve çelik mamullerin halihazır maliyet ve fiyat durumu 1 numaralı listede gösterilmiştir,

İmalât masrafları tahmin edileceği gibi ve bilhassa Türk ücret seviyesi göz önünde bulundurulduğu takdirde, yüksektir. Fiyatları ise bu maliyet masrafları üzerinden özlü bir kâr gösterecek şekilde tesbit edilmektedir. Fiyat seviyesi o derece yüksektir ki, kısmen dünya piyasalarında hâlen mevcut çelik yokluğundan kısmen de serbest ithale karşı konulan takyidlerden doğan inhisarcı bir kontrol olmaksızın bulundukları seviyede tutulmalarına imkân yoktur. Bu inhisar gevşetilecek olursa, teşebbüs şimdi çelikte Sümerbank tarafından elde edilen kârı temine muvaffak olmayacaktır.

KARABÜKÜN İSTİKBALİ

Sümerbank mensupları kadar Maliye ve Ekonomi Bakanları da bu tesisleri ne pahasına olursa olsun kurtarmaya azmetmiş bulunuyorlar. Taşıt ve diğer vasıtalar için ilâve yatırımlardan başka, bizzat fabrikanın aslıyatırımı 42 milyon lira kadardır. (Türk lirasının para ayarlamasından evvelki 1,82 nisbetine göre 23 milyon dolar) Eğer bu sınaî ateş ilâhının şimdiye kadar yakıp kavurmuş olduğu sermaye, idarî titizlik, teknik maharet, malzeme ve emek, Türk halkının hakiki ihtiyaçlarını tatmin hususunda harcanmış olsaydı, hayat standardının yükselmesi bakımından önemli gelişmelerin sağlamış olacağı kuvvetle söylenebilir. Meselâ, Karabük fabrikası, başka memleketlere ihracat kadar, Türkiyenin her tarafında da yakacak maddesi olarak son derece ihtiyaç duyulan Zonguldaktaki gayri kâfi kömür istihsalı üzerinde de ağır baskılar yapmıştır. Zaten teçhizat yokluğu ve tamir edilememek yüzünden hâlen battal bir halde bulunan demiryolları üzerine bu baskı ezici bir yük olmuştur.

Şimdi daha da modern bir işletme meydana getirmek için Karabük'e daha ziyade yatırım ve emek ilâve etmek fikri ileri sürülmüştür. Karabük'ü daha ilk safhada hazırlanması gereken cinsten iyice mütevaczin bir yekpare parça haline getirmek için bu çeşit bir plâna hiç şüphesiz ki ihtiyaç vardır. Bununla beraber yine, büyük kısmı, hâlâ orta çağlardaki Avrupa seviyesinde bulunan bir iktisadî piyasanın sınaî gelişmesinde büyük bir modern

çelik fabrikasının ön plânda gelmesinin zarurî olup olmadığı su-
aline cevap verilmemiş bulunuyor.

Karabükte yapılması teklif edilen tesislerden biri, işlenmiş çelik kapasitesini, fabrikanın ekonomik faaliyeti için zarurî olduğu iddia edilen 180 bin tona çıkaracaktır. Fabrikadaki yeni tesisat yaprak, levha, ray, ağır parçalar, orta boy parçalar, çubuk ve parmaklık imaline tahsis edilecektir.

Bu yeni tesis, yeni demiryolları yapılmasına, demir madenlerine ek malzeme verilmesine ve bizzat maden çıkarma işlerinde de yeni ıslâhat yapılmasına lüzum gösterecektir. Yalnız fabrikaya lüzumlu ilâveler, tadiller ve arızî masraflar, 25 milyondan 200 milyon liraya kadar yükselmektedir. (9 ilâ 35 milyon dolar arasında)..

Daha esaslı plânlar, fabrikayı aynı zamanda dikişsiz tüp, helezonî olarak dökülmüş boru ve ince yapraklar imal edecek malzemeyle teçhiz edecektir. Bu da yatırımlara 22,5 milyon lira (8 milyon dolar) daha ilâve edecek bir ameliyedir.

Bu işleri menfaati olmıyan muktedir mütehassıslara etraflı bir surette tetkik ettirmeden, fabrikanın ne şekle dökülmesi gerektiğini veya bundan ne yapılabileceğini kimse kestiremez. Program hangi yolu tutarsa tutsun, bu yol boş bir gurur ve şahsî ihtirasla dolu bir düşüncenin mahsulü olmamalıdır. Bir kurtarma hareketi bahsinde Amerikan yardımını sağlayacak tavsiyeler, bu raporun son bölümünde zikredilecektir.

DOKUMA SANAYİİ

Elle iplik büken dokumacılık, bir yerli sanat olarak, dünyanın her tarafında en eski ekonomi çağlarındanberi mevcuttu. Anadolu sakinleri pek çok asırlar önce bu sanatlarda hususî bir kabiliyet göstermişlerdir. Hakikaten şayanı hayret bir nefaset ve güzel renkleriyle tebarüz eden eserleri, birbiri ardına Finikeli, Venedikli, Ceneviz, İngiliz ve başka milletlere mensup seyyar tacirler tarafından cayıp cayıp aranmış, rağbet görmüştür.

Makine kudretiyle işliyen dokuma tezgâhlarının icadı ve buhar kuvvetinin sanayide tatbiki ile vukubulan sanayi inkilâbı esnasında İngilterede ilk gelişen endüstri şubesi, dokumacılık olmuştur.

Makine tekniği dünyanın dört tarafına yayıldıkça, dokuma sanayii aynı zamanda daha geri memleketler tarafından ilk kabul edilen sanayi şubelerinden biri olmuştur. Dokumalar için iç piyasa her yerde geniştir. Yeter maharete sahip işçiler hemen hemen dünyanın her tarafında mevcuttur. El işinden makine istihsaline geçmek, daha az aşınası olduğumuz veya dakik ve karışık teknik

ameliyelere lüzum gösteren mal imal eden sanayilere geçmekten daha tabii ve daha kolaydır.

Türkiye bu kaidenin istisnası değildir. Zira bu, memlekette on dokuzuncu asır esnasında makineleştirilecek olan ilk sanayi değil, aynı zamanda yegâne sanayiydi. Birçok iplik bükme ve dokuma fabrikaları buhar kuvvetini bir enerji kaynağı olarak 1860 dan önce kullanmışlardı. Fakat Türkiye'de sanayiim makineleşmesi ağır ağır gelişmiş ve elle dokunan mamuller imkân nisbetinde, yerlerini bilhassa ithal mallarına bırakmışlardır. Bugün bile yerli dokumaların, bilhassa halıların, hatırı sayılır bir miktarı el tezgâhlarının eseridir.

Türkiye modern evsafa bir tekstil sanayiini gittikçe geliştirmek hususunda birçok memleketlerden daha müsait bir durumdadır. Memleket bu alanda bir an'aneye ve yerli ustalara malitkir. Bundan başka gerekli bütün ham madde ve enerjinin fiilen ve potansiyel bakımdan mebzul bir kaynağı halindedir. Türkiye'deki pamuk fabrikalarının halihazır istihsalini sağlamıya yetecek kadar pamuk Adana etrafındaki bölgede yetiştirilir. Bu mahsul gübre kullanmak suretiyle dönüm başına yüzde elli ve sulamayla da iki misli arttırılabilir. Orta yaylâlardaki koyun sürüleri sene de 30 bin ton yün temin ederler. Bu miktarın 20 bin tonu yerli kilimleriyle daha kaba cinsten yünlü maddelerde kullanılır, geri kalan kısmı ihraç edilir. Koyun cinslerini ıslâh ederek daha mükemmel bir yün kolayca elde edilebilir. Ankara keçilerinden yılda 8 bin ton kadar tiftik elde edilmektedir; çoğu ihraç edilir. İpek böceği yetiştirme işi eskiden geliştirilmiştir. Hiç şüphesiz ki sellüloz veya kömürden sentetik iplik imal etmek de mümkündür. Makul fiyatla satış yapan ve lüzumlu her çeşit ve bol kumaş imal eden bir dokumacılık sanayiinin Türk halkının ihtiyaçlarını karşılayamaması için hiçbir sebep mevcut değildir.

YENİ DOKUMA SANAYİİ

Mevcut dokuma fabrikalarının çoğu, cumhuriyetin sanayileşme programı esnasında kurulmuştur. Mahsulleriyle ölçülünce bu fabrikaların hemen hemen yarısından azı devlet malı ve diğer manifaktür sanayii gibi, birer Sümerbank müessesesidir. 190 bin pamuk ipliği bükme ve dokuma tezgâhı vardır. Bunlardan 89 bin elemye ile, 2,400 dokuma tezgâhı dört Sümerbank fabrikasına aittir. Yünlüler için 50 bin elemye ve 500 dokuma tezgâhı vardır. Bunların içinde 23 bin elemye ilâ 250 tezgâh Sümerbank'ın beş fabrikasına aittir. İlâveten, Sümerbank sunî ipek imal ve dokumak için kurulmuş bir fabrika ile dört halı fabrikasına sahip bulunmaktadır. Devlet fabrikalarında tahminen 25 bin kişi istihdam

edilmektedir. Hususî fabrikalar hakkında rakamlar mevcut değildir, fakat bunlarda çalışanların sayısı da bundan daha fazla olmasa gerek. Geniş miyasta Rumların elinde bulunan Türkiye'nin o eski canlı ipek sanayii, Birinci Dünya Harbinden sonraki Yunan - Türk ahali mübadelesinden sonra fiilen ortadan kalkmıştır.

Mamuller adı ve kaba cinsten şeylerdir. 1946 da pamuk ipliği imalı 29 bin ton kadardı. İmal edilen pamuklu maddelerin ancak yüzde 60 ı Türk halkı tarafından kullanılmaktadır. 7,000 ton kadar olan yünlü kumaşlar Türkiye'deki talebin yüzde 85 ini karşılamaktadır. Türkler tarafından istihlâk edilen diğer kumaşlar da imal edilmektedir.

Sanayileşme ve kendi kendine yeter bir hale gelme maksadını takip eden ve kesif bir çalışma ile tatbik edilen Türk programının, aradan yirmi beş sene geçtiği halde, ufağ çapta tesislerle başlayarak gittikçe genişlemeğe müsait ve esasen Türklerin tabiaten müstait bulundukları bir sanayi alanında bile, halkın en mütevazı ihtiyaçlarını karşılayacak derecede randıman verememiş olması, şaşılacak bir şeydir. Bunun sebebi, başka memleketler için ileri sürülebilecek normal sebeplerden biriyle izah edilemez.

İthalât ve piyasalar sıkı bir kontrol altında bulunduğu ve yerli sanayi tam olarak himaye olunduğu için, bu eksiklik yabancı rekabetinden de ileri gelmemektedir. Keza halkın yabancı fabrikaların arzettiği daha ucuz veya daha iyi mamullerden istifade etmesine müsaade etmek gibi bir sebep de ileri sürülemez. Zira fiyatlar yüksek bir seviyede tutulmaktadır. Göze çarpan şurasıdır ki, satış fiyatları yüzünden dokuma istihlâki büyük nisbette azalmıştır.

Gerçek vaziyet şudur: Hükûmet gelişmemiş bir dokumacılık sanayiinin mallarını ve satışlarını idare ederken, halkın ihtiyaçlarını karşılamak maksadını değil, inhisarcı bir kâr sağlamak gayesini ön plâna almıştır. Bu kâr, Karabük örneği ana ihtiyaçları karşılamıyan ve yüksek hayal mahsulü fabrika tesislerini finanse etmek ve Zonguldak kömür madenleri gibi verimsiz bir şekilde çalıştırılan işletmelere yardım etmek gibi şeyler uğrunda harcanmaktadır. Bu işin nasıl yapıldığı, alım satım, maliyet ve kâr mevzularını gözden geçirirken anlaşılacaktır.

DOKUMA MAMULLERİNİN SATIŞI

Sümerbank, devlet fabrikaları, hususî fabrikalar ve ithal malları da dahil olmak üzere, Türkiye'deki bütün dokuma mamulleri üzerinde bir satış inhisarı kurmuştur. Satışlar, muayyen bir nisbette perakende satış da yapan bir mağazalar zinciri vasıtasıyla toptan olarak yapılmaktadır. Fiyatları tabiatıyla devlet tesbit et-

mektedir. Yerli ithal maddelerinin fiatları ithal masrafları üzerine bir kâr ilâve edilmek suretiyle hesaplanmaktadır. Masraf, harp esnasında ve harpten sonra bütün dünyayı saran dokuma kıtlığı yüzünden, son zamanlarda çok artmıştır. İthalâtın çoğu Birleşik Devletlerden yapılmaktadır.

Devlet fabrikalarının masrafları ve kârları hakkında hüküm yürütmek güçtür. Zira bu masraflar yüksek ücretler, içtimâî yardımlar, hisseler ve çeşitli vergi tipleriyle yüklüdürler ve masrafların bu rakamlarda ne nisbet dahilinde yer tuttuklarına dair en ufak bir belirti dahi mevcut değildir. Hem yerli, hem ithal malları üzerine yapılan ilâvenin aşırı derecede yüksek olduğu meydandadır. Bir hususî fabrika sahibi tarafmdan verilen vesikalar büyük bir talep mevzuu olan muayyen bir pamuklu kumaş cinsinin hususî fabrikalarla yardası (92 cm.), 56 kuruş (20 cents) alınıp 112 kuruştan (40 cents) halka satıldığını göstermektedir. Aynı mal dışarıdan ithal edilseydi, yardası limanlarda 172 kuruştan (25 cent) müşterilere satılabilecekti.

Hususî fabrikalar kendi mamullerini kendileri satabilseler, bu gibi ithal mallarıyla rekabet edebilirler ve halk bu malları devletin tesbit ettiği fiyatların yarısına bir fiyatla elde edebilir. Herkes tarafından tetkik edilebilecek vesikalar, Sümerbank'ın dokumaların imal, satın alma ve satışlarından yılda ortalama olarak 40 ilâ 50 milyon lira kâr ettiğini göstermektedir. (22 ilâ 27 milyon dolar arasında).

Hususî fabrikaların tekml istihalleri devlet tarafından tesbit olunan fiyatla devlete satılmaktadır. Ödenen fiyatlar her fabrikadaki her tip mamul için maliyet masrafı üzerine bir yüzde ilâvesiyle hesaplanmaktadır. Bu alış veriş, imalâtçı için kârlı olmakla beraber, harp esnasındaki tecrübeler göre, maliyetin artmasıyla kâr nisbeti de arttırdığı cihetle, maliyet masraflarının yükselmesine sebep olmuştur. Her yerde hazır ve nazır vergi tahsildarı yüzünden malî rakamlar iyice saklanan birer sır oldukları için, hükümet fabrikalarına nisbetle hususî fabrikaların katî masraf ve kârlarını tahkik etmek daha güçtür. Devletin el koyabilmesi ihtimali mevcut olan herhangi bir servet, mevcudiyetini göstermekten kaçınmak hususunda her türlü çareye başvurmaktadır.

Buna rağmen hususî fabrikaların maliyet masraflarının devlet işletmelerinkinden bir derece daha düşük olduğuna dair belirtiler mevcuttur. Tetkiklerimiz esnasında bir düzineden fazla fabrikalara yaptığımız ziyaretler, aynı büyüklükte, aynı cins ve kalitede mal imal eden devlet fabrikalarında çalışan kimselerin sayısı, içlerinde çoğu yüksek ücret alanlar olmak üzere, 150 ilâ 160 olduğu halde, hususî fabrikalarda çalışanların sayısı ancak

20 ilâ 30 olduğunu göstermiştir. Bundan başka çeşit fabrikaları, hususî fabrikaların hiç olmazsa muvakkaten masun bulundukları uzun bir müstahdem primleri listesi ortaya çıkarıyorlar.

Bu suretle yüksek maliyet masrafları ve büyük kâr nisbetleri yüzünden dokuma piyasası daralmakta ve Türkiye'deki 20 milyon nüfusun belki 17 milyonu gayri kâfi bir şekilde giyinmiş bulunmaktadır.

SANAYİN GENİŞLEMESİ

Türkiye'de hususî dokuma fabrikalarının bu kadar kazanç temin ettiğine ve şimdi istihsal edilenden çok daha geniş bir talebin mevcut olduğuna bakılırsa, memlekette bu işe hususî sermayenin neden daha geniş bir nisbette yatırılmadığı noktası, bir merak konusu olabilir. Filvaki hususî teşebbüse karşı devletçe kısmen gösterilen müsaadekârlığın kendisini bu alanda göstermesi ve hususî fabrikaların bundan faydalanmaları mümkündür.

Hususî sermayenin genişlemesine mâni olan birçok sebepler mevcuttur. Fiyat formülü, on beş yıllık ve daha eski fabrikalar için yeter bir kıymet düşmesi seviyesine müsaade etmektedir. Fakat yeni tesis ve fabrikaları halihazır masraflar üzerinden amortize etmek doğru değildir. Netice itibarıyla, hususî fabrika sahipleri makinelerini yaşadıkları müddetçe işletmekle iktifa ediyor, fakat onun yerine yenisini koymağa veya onların randımanını arttırmağa temayül göstermiyorlar. Bu şahıslar, diğer devlet sanayinde olduğu gibi, hususî teşebbüslerin devlet tarafından alınması endişesi ve hattâ sermaye üzerine ağır bir vergi koyarak hususî hisse sahiplerinin hisselerini ellerinden almak hususundaki devlet temayülünün nüfuzu altında bulunuyorlar. Nihayet, ithal mal dokuma fiyatlarının, Japon ve Hindistan malları piyasaya tekrar geldiği zaman düşmelerinin muhtemel olduğunu nazarı itibara alıyorlar ve bu suretle vaziyetteki gelişmeleri beklemeği daha emin bir yol addediyorlar.

Mevcut fabrikalara ilâveler yapmak ve yeni fabrikalar kurmak maksadıyla 87 milyon liralık (31 milyon dolar) bir masrafla 1947 senesinde tatbikine başlanan 5 senelik devlet plânına sebep olarak, hususî sanayiinin genişleme hususundaki başarısızlığı gösterilmektedir.

Bu plân pamuklu kumaş, pamuk ipliği, basma imali için vasıtalar, yeni yünlü fabrikaları, sunî lif ve dokumalar için fabrikalarla, hattâ mevcut ipek fabrikası tarafından kullanılmıyarak atılan ikinci kalite viskozdan faydalanmak için yüz ton kapasitede

bir selofan fabrikasını bile ihtiva etmektedir. Bu istihlâk maddeleri azlığı karşısında, Türklerin şu anda yeryüzünde en az muhtaç oldukları şey selofandır.

Türk halkının daha fazla dokuma mamullerine sahip olması gerektiğinde hiç şüphe yoktur. Maamafih fiyatlar halihazırda olduğu kadar yüksek kaldığı müddetçe ithal malların yerine yerli mamulleri ikame etmekten pek az avantaj sağlanabilecektir. Verimli metodlar ve düşük fiatlarla dokuma istihsalini artırma çarelerini araştırarak tamamiyle farklı bir sanayi ve satış politikası takip edilmedikçe, ucuz fiyatla yabancı müstahsiller piyasaya geldiği zaman, makul fiatla ithal mallarını kullanmaktan halk daha ziyade fayda görecektir. O zaman, tasarlanan dokuma yatırımı, yerli kumaşların, islâhına tahsis edilebilirdi.

Burada dokuma sanayiinin idaresine tevcih edilmiş olan tenkit yanlış anlaşılmalıdır. Bir sanayiin kârını başka ve daha yeni bir sanayii finanse etmek veya içinden meydana çıkmış oldukları sanayii genişletmek hususunda kullanmak bütün inkılâpçı sanayi sosyetelerinde takip edilen bir usuldür. Fakat daha mütekâmil ekonomilerde bu hareket, ancak kendileri rekabete elverişli katî fiyatlarla umumî zarurî ihtiyaçları olan şeylerin hepsini satarak önce müstehliklerin esaslı ve mübrem ihtiyaçlarını karşılayan bir sanayi politikasının neticesi olduğu zaman haklı görülebilir. Verimli istihsal, geniş piyasa ve düşük fiyatlardan mütevellit kârlar, sanayi tarafından görülen hakikî bir âmme hizmetinin belirtisidir. Diğer taraftan tahdit edilmiş veya verimsiz istihsale inhisar altına alınmış pazarlarda sağlanan kârlar müstehlikin istismar edildiğini isbat eder. Türk dokuma müstehliki kendisinden elde edilmiş kârların sarf edildikleri ve kötü idare edilen işlerin meşkûk ve müphem kazançları için cebinden para ödemektedir.

ÇİMENTO

Yapılar, yollar, köprüler, barajlar gibi çeşitli inşaat için gerekli olan çimentoya gelince, bu sahadaki istihsal de, Sümerbank 1935 de bu işe teşebbüs ettikten sonra memnuniyet verici olmuştur.

Türkiyede bu ana mahiyette olan sanayiin süratle genişlemesine engel olarak hiçbir sebep yoktur. Yakıt maddelerinin mevcut olduğu memleketin her kısmında bu gayeye elverişli bol kireç ve kil kaynakları da mevcuttur ve kömürle linyit kaynakları da pek çoktur. Birçok modern mamullerin maliyet masraflarıyla mukayese edildiği takdirde çimento fabrikalarının iptidai masrafları da yüksek değildir. Faaliyet ameliyesi basittir ve pek az yetişmiş mü-

tehassısa ihtiyaç gösterir. Bu maddelerin memleket içine geniş mikyasta tevziinden dolayı, taşıt meselelerinin de asgarî olması lâzımdır.

Türkiyenin ilk sanayileşme devresi esnasında hususî tesisler kurulmuş ve bunlar kısa bir müddet içinde yılda 165 bin ton kadar bir istihsal seviyesine ulaşmıştır. Devletçilik siyasetinin tatbiki ve ilk beş yıllık plân yüzünden sanayiî inkişafı durmuştur. Hükûmet Sıvasta bir tek büyük fabrika kurmuştur. Bu fabrikanın kapasitesi 30 bin ton kadardır. Fakat kömür kıtlığından dolayı ortalama olarak bu rakamın üçte ikisini aşmak kabil olamamıştır. Diğer yegâne hükûmet yapısı fabrika Karabükte bulunuyordu. Bu farika sadece mahallî çelik fabrikasıyla kasaba için gerekli çimentoyu istihsal etmekteydi. Devlet büyük hususî işletmelerden birini dervalmıştır. Bütün bunlara rağmen bir milyon ton olarak tahmin olunan mevcut büyük talep karşısında topyekûn istihsal 1935 denberi ancak 235 bin tona kadar yükselmiştir.

Çimento miktarı, yılda 75 bin ilâ 100 bin ton arasında olduğu söylenen ithalâtla artmasma rağmen, Türkiyenin gelişmesi çimento yokluğu yüzünden adamakıllı yavaşlamıştır. Bu kadar kolayca tesis edilip işletilecek bir sanayi alanında ve bu kadar emin ve süratle genişleyen bir piyasa içinde devletten ziyade kendisi için büyüme imkânlarını araştıran hususî müteşebbislerin daha iyi işler yapamayacağına inanmak zordur.

KÂĞIT

Sümerbank kâğıt ve sellüloz işletmesine 20 milyon liralık bir sermaye koymuştur. Bu işletme, gerek memlekette bu maddelere karşı duyulan ihtiyaç, gerek daha ileri endüstri memleketlerinin gelişmeleriyle mukayese edildiği takdirde, gayri kâfidir ve buna rağmen ihtiyacın ancak beşte birini karşılamağa muvaffak olmuştur. Hattâ bu miktar üzerinde bile, son zamanlarda kâr temin etmeğe muvaffak olamamaktadır. Birçok diğer memleketlerde kâğıt imali, bilhassa şiddetli bir buhranın bulunduğu harp yıllarında, kârlı olmuştur.

İzmitte iki kâğıt ve mukavva fabrikası vardır. İki fabrikanın kapasitesi beraberce 25,500 tondur. 1946 da istihsal ettikleri miktar 15,500 tondur. Bu fabrikalar için ham madde temini maksadiyle 1945 de üç sellüloz fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikalardan hiçbir tam randımanına yaklaşan bir istihsaide bulunmamıştır. Bu husustaki rakamlar şunlardır: Odun hamuru, kapasitesi 15 bin, istihsalı ise 3,300 ton. Saman sellülozu, kapasitesi 3,000, is-

tihsali 1,000 ton. Paçavra sellülozu, kapasitesi 900 ton, istihsali 500 ton. Yılda 60 bin ton kadar çeşitli kâğıt mamulleri ithal olunduğu bildirilmektedir.

İstihsal kapasitesine nisbetle bu fabrikaların rededen dolayı bu kadar az istihsalde bulundukları hususunu, bu istihsal projeleri faaliyete geçirilmeden önce dikkatli ekonomik tetkikler yapılmış olsa ve bu tetkikler şimdi elimizde bulunsaydı, tahlil etmek mümkün olurdu. Peşin plânlananın yarım yamalak olduğu, ilk fabrikaya su ihtiyacını karşılamak için bir baraj yapılmış olması, fakat bu barajın ilâve edilen tesislere kâfi gelmemesi ile meydana çıkmaktadır. Sümerbanka göre bu ilâve tesisler için günlük verimi 200 milyon galon olan 24 kilometre (15 mil) uzunluğunda bir şebeke ile su getirilmesi icap etmektedir.

Büyük sermaye ile çok düşük istihsal arasındaki mevcut boşluğu araştırmak ve kapatmak yerine, Sümerbank şimdi, 1947 beş yıllık plânı altında, «sarı saman kâğıdı», «ambalâj kâğıdı» ve «kaba mukavva» imali için tesisler de dahil olmak üzere genişletmek için 18 milyon lira (6,4 milyon dolar) harcamağa hazırlanmaktadır. Mevcut faaliyet vaziyetine göre, şimdiki sanayilerinin kıt mamullerini sarmak için mukavva ve ambalâj kâğıtları yerine, halka daha faydalı olacak maddeler için sarfiyatta bulunmak daha münasip olurdu.

DERİ VE AYAKKABI

İstanbulda yılda 3000 ilâ 5000 ton işlenmiş deri ve bir milyon çift ayakkabı yaptığı bildirilen bir Sümerbank deri ve ayakkabı işletmesi vardır. 1945 de 122 ton istihsal yapmış olan bir tutkal fabrikası da bu işletmenin bir parçasını teşkil etmektedir. Bu teşebbüste Sümerbank tarafından bildirilen yatırım miktarı 5 milyon liradır. (Para ayarlanmasından evvelki nisbete göre 2,7 milyon dolar) Bu fabrika 1944 yılı müstesna hep zararına işlemiştir.

Türklerin ekserisinin bu fabrikanın mamullerini kullanması mümkün değildir. Çizma veya ayakkabı kullanan çoğu, ya el mamulâtını veya ithal malların tercih etmektedirler.

CAM

Sümerbank'ın İstanbulda kurulmuş ve itibarı kapasitesi 22 bin ton olan büyük bir cam fabrikası vardır. Bu fabrika senede ancak 7000 ton veya mevcut olduğu bildirilen talebin dörtte birinden daha az istihsalde bulunabilmektedir. Müessese, şişe, bir miktar pencere camı ve ufak miktarda kristal eşya imal etmekte-

dir. Pencere camı istihsalinde bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır.

500 ton randımanlı ufak hususî bir müessese, hükûmete mukavele ile şişe imal etmekteydi; fakat devlet fabrikası bu fabrikanın işine mâni olmuştur.

KİMYEVÎ MADDELER.

Türkiyenin zengin ve çeşitli maden kaynakları gelecek yıllar içinde şümulü bir kimya sanayiinin temelini kurabilir. Fakat böyle bir endüstri için gerekli teknik ve beşerî kaynaklar henüz inkişaf etmiş değildir. Bu sanayi, elektrik enerjisini, elverişli bir taşıtı ve plânlama ve faaliyet için yüksek bir maharet seviyesine lüzum gösterir. Teknik kıymetin moda geçişi dolayısıyla kayıpları süratlidir ve bu gibi gelişmeler plânlanmadan ciddi bir surette mütalâa edilmelidir. Ticarî bakımdan en önemli kimyevî maddeler başka yerlerde ucuza maledilerek saf veya teksif edilmiş bir şekilde ve neticede hiçbir ağır taşıt ücreti verilmeden taşınabildiği için, Türkiye bu sanayii geliştirmek hususundaki teşebbüslerini, kimyevî maddeler hakkındaki istihsal ve zirai taleplerinin daha büyük olacağı bir zamana bırakmakla daha iyi hareket etmiş olacaktır.

Halihazırda Sümerbank'ın Karabükte asit sülfrik istihsalı için bir küçük fabrikasıyla, yine o bölgede süper fosfat yapan başka bir fabrikası vardır. Klorin ve alkali, İzmitteki devlet kâğıt fabrikalarına bağlı bir fabrikada istihsal edilmektedir; fakat şu ana kadar tahmin olunan miktarın çok altında bir istihsalde bulunmuştur. (22 numaralı ilâve listeye bakınız). Sulu kaolin de İzmitte nisbeten az miktarda istihsal edilmektedir. İzmitteki selüloz ve viskoz fabrikalarından da bahsedilmiş bulunuyor.

Yeni beş yılhk plân, nitrat ve bileşik mahsuller, südkostik ve bileşikleriyle bakır sülfat da dahil olmak üzere devlet tarafından geniş kimyevî tesislerin kurulmasını hedef ittihaz etmektedir.

MAKİNE İMALÂTI

Basit makine alât ve edevatın imali için İstanbul ve Ankarada bir iki küçük fabrika vardır. Fakat bunların randımanı pek düşüktür. Bütün Türkiyede bir tek modern ticarî dökümhane yoktur.

Monte işlerini ehemmiyetli surette kolaylaştıracak yerler mevcut değildir. İstihsal için her zaman kullanılan âletlerin vaziyeti bu bakımdan daha fenadır. Bahsedilen âletler mevcut olma-

dıkça ziraatte gelişmeler sağlanması imkânsızdır.

Türkiye alelâde araba ve vagonlara, kamyon tröylerine ve demiryolu yük vagonlarına son derece muhtaçtır. Fakat memlekette bu çeşit zarurî şeyleri imal edecek hiçbir yerli imalâthane yoktur. Karabükteki çelik fabrikası imalâthaneleri veya devlet fabrikalarından birkaçındaki mahdut teçhizat devlete mahsus bu gibi şeylerin imalinde belki kullanılabilir.

Bununla beraber uçak motörleri imali için bir devlet fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika uzun yıllardanberi faaliyet halinde olmasına rağmen henüz hiçbir motör yapmamıştır. Şimdi Ankarada devlet makamlarının, Diesel makineleri, gazolin motörleri, makine parçaları, dokuma tezgâhları, ufak maçunaları, çeşitli yedek parçalarla halihazırda mevcut ustalık veya teknik seviyenin tamamıyla üstünde olan diğer şeyleri imal etmesini beklediği bir diğer fabrika tamamlanmış bulunuyor.

Muntazam teşkilâtli bir dökümhane birkaç yıl önce hususî sermaye ile İstanbulda kurulmuşsa da artık faaliyette bulunmamaktadır. Yirminci Asır Vakfı tetkik grubunun bir azası bunun sebebini anlayabilmek için sahibiyle beraber bu dökümhaneyi gezmiştir.

Bu dökümhane demiryoluna yakın bir yerde olup derin bir iskeleye bitişikti. Dökümhane yabancı teknisyenler tarafından iyi tasarlanmıştı. Tesisatı altı veya yedi ton kapasitede iki kemerli izabe fırınıyla hususî işler için kullanılan diğer fırınları, yeter miktarda makine ve ezme âletlerini ve hiç kullanılmadığı belli olan en modern tipte yirmi kadar yeni kaynak makinesini ihtiva etmekteydi. İşsizlik olmadığı gibi, fabrikanın sahibi dökme demir vagon tekerleği gibi basit şeyler için geniş siparişleri temin etmesi hususunda çeşitli devlet işletmeleri tarafindean teşvik edilmişti. Bu adamın zenginleşmesi imkân dahilinde olduğu halde o kadar uğraşmıştır ki hiç olmazsa elindekileri kurtarmak için dökümhaneyi kapatmak zorunda kalmıştır. Servetini ziraatle elde etmiş olan mal sahibi, hiçbir pratik imalât tecrübesine sahip olmadığı gibi, umumî idareyi ve müesseseyi çevirecek ehliyetle hiç kimse bulamamıştır. Türkiyede bu gibi kimseler varsa da, bunlar devlet işletmelerinde istihdam edilmekteydiler ve serbest bir teşebbüse girerek kendilerini tehlikeye atmak istemezler.

MAKİNE İTHALI

Tabii ki Türkiyede kullanılan makinelerin hepsi ithal malıdır. Çoğu Alman malıdır. Hemen hemen hiç Amerikan malı makine yoktur. Devlet sanayi müesseselerinden birinin yüksek bir memurunun söylediği gibi, bunun başlıca sebeplerinden biri, Ame-

rikan makinelerinin kısa bir zaman içinde yerine daha büyük ve daha mükemmelleri ikame edilmek üzere imal edilmiş olmaları ve aynı zamanda daha pahalı olmıyan yedek parçalarının yüksek kabiliyetli makinistler tarafından takılmaları lâzım gelmesinde aranmalıdır. Türkiye zaten mahdud olan makinistlerini tamirata ayıramıyacağı gibi, elindeki makineleri de hiçbir zorlukla karşılaşmadan uzun zaman işletmeyi ümit etmektedir. Bu zat, bu işi Alman veya İngiliz makinelerinin yapacağını, Amerikan makinelerinin ise yapamıyacağını söylemiştir.

Bu söz, Amerikanın iyi makine imal eden daha tanınmış fabrikalarına kabili tatbik olup olmadığı bir tarafa kalsın, bu kanaatin Amerikalıların dünya piyasalarını ağzına kadar doldurmuş oldukları ucuz ve kıymetsiz ıvır zıvırlar yüzünden hariçte yerleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Mamullerimizin kalite ve devamlılığına ehemmiyet vermediğimiz hususundaki kanaat umumidir.

Rus makineleri de beğenilmemektedir. Ruslar tarafından kurulmuş bir dokuma fabrikasında elemeye ve dokuma makinelelerinden çıkarılmış yüzden fazla çeşitli bozuk parçanın asılı bulunduğu bir teşhir levhası vardır. Mühendis, Rusların bu çeşit tesisatı yaparken parçaların modellerini çeşitli memleketlerden almış olduklarını ve neticede bazı parçaların sun'î makinedeki hizmetlerini görmek için çok zayıf veya kötü tasarlanmış olduklarını söylemiş ve Rusların makine imalâtında ileri olduğunu, fakat malzeme olarak ellerinde ne varsa onu kullanmağa mecbur olduklarını ilâve etmiştir. Alman malzemeleri de harp esnasında bozulmuştu. Bu mühendis «kötü malzemenin memleketlerinden dışarıya çıkmasına kat'iyen müsaade etmiyen memleketler yalnız İngiltere, İsveç ve İsviçredir.» demiştir.

İSTİHLÂK ÜZERİNDEKİ DEVLET İNHİSARI

Evvelce görmüş olduğumuz gibi, devlet tam inhisarı demir ve çelik endüstrisinde ve birçok diğer sahalarda tatbik etmektedir. Hususî teşebbüsün girmesinin kanunen menedildiği sahalarda, yalnız bol miktarda kullanılan istihlâk mallarının satışına taallük etmektedir. Bu faaliyet cumhuriyetten çok daha önce bile, bir gelir vasıtasıydı. Tuz inhisarının başlangıç tarihi 1862, tütün inhisarının 1874, barut inhisarının ise 1875'dir.

İnkilâptan sonra devlet aynı zamanda alkol, kibrit, kahve ve çay üzerinde de inhisar koymuştur. Bu inhisarların idaresi, Maliye Bakanlığından alınıp yeni tesis edilmiş bir Devlet İnhisarlar idaresine verilmiştir. Bu müessese 100 milyon liralık (ayarlamadan evvelki nisbete göre 55 milyon dolar) bir sermaye ile

sadece inhisar altına alınmış maddelerin satışını tanzim etmiyor, aynı zamanda bu maddelerin imaline de geniş çapta girişmiş bulunuyor. Evvelce istihsalin bir hususî imtiyaz olduğu ve bazan yabancılara verilerek işletilen tesisler ve işler şimdi devletleştirilmiştir. Maamafih, bu gibi faaliyetlere, müstehlike daha iyi bir hizmet vasıtası olmaktan ziyade, devlet için bir gelir kaynağı olarak bakmak hususundaki eski âdette herhangi hakikî bir değişiklik olmamıştır. İnhisarlar idaresi (daha evvel temas etmiş olduğumuz dokuma satışları inhisarı hariç) 1946 yılında, ödenen vergilerden başka, devlete 171 milyon lira (94 milyon dolar) gelir temin etmiştir.

Tuz inhisarı deniz suyu, göl suyu, ve tuz madenlerinden tuz istihsal etmektedir. Tuz istihsalı son on yıl içinde umumiyetle azalmıştır.

Tütün inhisarı bir kutu fabrikasıyla diğer gerekli şeyleri imal eden bir fabrika yanında, tütün işleme ve sigara imalî için altı ana fabrikaya sahip olup onları işletmektedir. İnhisar mamullerinin satış kıymeti 1946 yılında 125 milyon lira kadardı. (69 mil dolar).

Şimdi bütün infilâk maddeleri, ihtirak maddeleri ve av malzemesini de ihtiva eden barut inhisarı daha ziyade nizamlayıcı gayelerle, bu gibi maddelerin istimalini tahdit etmek için kurulmuştur.

Alkol inhisarı, yedi taktirhane ile bira fabrikasına ve yedi şarap fabrikasına sahip bulunmaktadır. Bu inhisarın başlıca mamulâtı bol miktarda taktir edilmiş ispirotodur. Mahsullerinin değeri 1946 yılında 50 milyon liraydı. (27,5 milyon dolar).

1942 de tesis edilen kahve ve çay inhisarı, her iki maddenin de istihsalını büyük mikyasta arttırmıştır. Çay hususunda da Türkiyeyi kendi kendine yeter bir memleket haline sokmak istenmektedir.

İnhisarlar tarafından imal edilen kibritlere gelince, bunlar o kadar düşük bir kalitedir ki, kullanılışını bir çakmak inhisarı ile desteklemek lüzumu hasıl olmuştur. Halbuki bu çakmaklar ucuz Avrupa mamulâtıdır ve kibritlerden bile daha fenadır. Üzerinde hükûmetin damgası olmıyan bir çakmak kullanan şahsı polis götürülebilir. Bu kanuna aykırı hareket ettiği için bir Ekonomi Bakanını bile para cezasına çarptırılmıştır. (1)

(1) Rapor muharriri bu satırları çakmak üzerindeki inhisar kaldırılmadan önce yazmıştır. (Çevirenin notu).

ŞEKER

Türkiye uzun bir zamandanberi büyük bir şeker müstehliki olduğu halde 1926 dan önce bütün şekerini ithal ederdi. 1926 yılında hususî bir müessese olan İş Bankası iki şeker fabrikası tesis işinde Ziraat Bankasıyla işbirliği yapmış ve iki fabrikanın daha inşasına 1933 yılında başlanmıştır. Bilâhare Sümer Bank da 1934 de ilk beş yıllık plân mucibince bu prorama katılmıştır. Bunun gayesi Türkiye'yi kendi kendine yeter bir hale getirmektir. 1946 da sadece bu gayeye varılmakla kalınmamış, ihracat için bile ufak bir istihsal fazlası temin edilmiş bulunuluyordu. Şeker fiyatı büyük mikyasta indirilmiş ve istihlâk artmıştı. Bu, son derece muhtaç bulunulan bir gıda muhafaza etme endüstrisinin tesisi için iyi bir alâmettir.

Türkiyenin sanayileşme programında hemen hemen eşi olmayan, bu son derece memnuniyet verici plânlama ve faaliyet sevkî idaresinde gösterilen kabiliyet, siyasî müdahalenin asgarî olmasına atfedilebilir. Fabrikaların sahibi olan Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketi programın başlangıcında hususî bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Şirkette bağımsız bir idare meclisi vardır. Devletçilik siyasetinin kabulünden sonra Sümerbank bu işe müdahale ettiği halde, şirketin şekil ve kontrol tarzını değiştirmemiştir. Hakikatté hiçbir rakibi olmamasına rağmen, bu şirket kanunî bir inhisar değildir. Bahsedilen şirket, kendisine yalnız bir devlet gelir veya müzaheret vasıtası olan bir kaynak göziyle bakılmaksızın verimli ve ucuz bir şekilde şeker temin etmek hususundaki vazifesini yapmaktadır.

Teşebbüsün icraî organının başında bulunan şahıs, istisnâî bir kabiliyete sahip bulunan ve mevkiini senelerdenberi muhafaza eden bir kimsedir.

Bu başarının büyük bir kısmını ona atfetmek lâzımsa da, mülkiyet ve salâhiyet hudutları sarîh bir şekilde tesbit edilmiş ve kabiliyetlerini meydana koyması için ona imkân veren bir teşkilât mevcut olmasaydı, iyi bir iş yapmak fırsatı da zuhur etmezdi.

Memleketin iktisadî idaresi bu hususî iş teşebbüsü gibi başarılı faaliyet misalinden pek çok şeyler öğrenebilir.

Şeker için pancar başlıca ham madde vazifesini görmüşse de, muayyen bazı bölgelerde şeker kamışı yetiştirme işinde büyük gelişmeler kaydedilmiş bulunuyor. Müttehassısların raporlarına göre, yetiştirdiği yerlerde şeker kamışı üstünlüğünü göstermiştir. Bu iki şeker kaynağı sanayii için gelecekte parlak bir başarı seviyesini vaatmektedir.

Pancar ve şeker kamışı istihsalıyla alâkalı olarak şeker şir-

keti bir de sütlü maddeler istihsal merkezi kurmuştur ki, bu teşkilât da aynen ana şirket gibi, mükemmel işlemektedir. İkinci tesisatın ziraat, çalışma, sevkîyat ve dağıtım işindeki tecrübesinin neticesi olarak, bu teşebbüsün mahallî müstahsillerin de iştirak edecekleri yardımcı şirketler vasıtasıyla meyva ve sebze konservesi yapacak yeni kollar tesis etmesi çok faydalı olacaktır. Türkiyenin ihtiyaç ve randımanlarına çok uygun olan bu vaatkâr teşebbüs imkânı, hem iş istihlâk, hem de ihracat için büyük önem taşımaktadır.

İnsan Kudreti Kaynakları

Türkiyenin Doğu Avrupa memleketlerinden çok daha düşük bir nüfus kesafetine malik olmasına ve umumiyetle memleket nüfusunun az addedilmesine rağmen, mevcut düşük istihsal seviyesi, büyük sayıda insana bol miktarda boş zaman bırakmaktadır. Bu Batıda görüldüğü şekilde bir işsizlik değildir. Zarurî maddeleri istihsal etmek veya satın almak için hemen herkes bir parça çalışmakta, fakat işi o safhada bırakmaktadır. Boş durma tembellikten değil, daha yüksek bir maddî hayat standartlı temin için fırsat ve teşvik yokluğundan ileri gelmektedir.

Halkın köylü olan yüzde sekseni arasında, ekim ve hasat zamanları müstesna, işlerin çoğunu kadınlar görür. Ailenin kurşu, fakirane bekasını temin etmek ve mahdut taşıt vasıtalarının sınırları içinde satılabilecek olan ufak istihsal fazlasını elde etmek için lâzım olan bütün iş bundan ibarettir. Daha fazla şey yetiştirilse bile, pazara götürülmesine imkân yoktur. Daha çok para kazanılsa bile, sarfedecek saha yoktur. Gerek köyde, gerek şehirde, vergi veya diğer vasıtalarla ferdin bütün fazla servetini elinden almak, devletin eski devirlerdenberi mevcut bir âdetidir. İnsanın elinde bulunan şeylerin artması, hattâ o şeylerin görünüşlerinde bir ıslâhat bile, vergi tahsildarının gözüne çarpar. Biraz para biriktirilebilir. Fakat bu parayı toprak veya kıymetli madenlerden başka şeylere yatırmak hususunda pek az imkân mevcuttur.

Boş zaman fazlalığının neticesi, ziraat ve diğer an'anevî faaliyet sahalarındaki emek gücüne ciddi hâlel getirmeden bol miktarda emeğin sanayi sahasına çekilebilmesidir. Çiftçiler için daha geniş pazar veya piyasalar mevcut olsaydı onlar daha fazla emeğe ihtiyaç duyabilirlerdi. Fakat o zaman da alelâde işçilerle muhacir işçileri, meselâ pamuk ve meyva toplayıcılarının büyük kısmını, kendi sahaları çekeceklerdi. Zaten bu işçiler için ziraatın

faaliyet zamanı da boş bulundukları mevsimlerdir. Ziraat âlet ve usullerindeki en iptidai islahat bile işçi başına düşen istihsalı bol miktarda arttıracaktır.

Hemen hemen serbest bulunan potansiyel bir sanayi işçisi kaynağı da şehirlerin pazar dükkânlarındaki el tezgâhlarında çalışan binlerce emekçidir. Türkiye'nin en ziyade muhtaç bulunduğu cinsten istihsal maddeleriyle ziraat âletleri yapan sanayi, bir çok el tezgâhı sanatkârını halihazır geçim vasıtalarından mahrum edebilir, fakat işlerini kaybetmiş olanlar verimli bir fabrika istihsalinde kolayca daha iyi işler başarabilirler. Diğer memleketlerdeki sanayi inkılâbının iptidai devirlerine ait tarih, bunun emek azlığı kadar işsizlik dahi yaratması ihtimali bulunduğunu göstermektedir.

Fabrikaların yerini tesbit ederken devletin takip ettiği umumî siyaset, bunları tamamlayıcı iş ve meşguliyetlerin ihtiyaç duyulduğu yerlerde kurmak olmuştur. Bunun sebebi hayatın idamesi için normal olarak Türkiye'de görülenden bile daha zayıf vasıtaların mevcut olmasıdır.

Bu hareket tarzının sebebi, içtimai olmaktan ziyade belki siyasîdir ve bu tesbit işinde iktisadî mülâhazalar pek az rol oynamıştır.

Türkiye'nin en geniş tesisi olan Karabükteki çelik fabrikaları emek temini hususu hesaba katılmaksızın, şehirden uzak bir bölgede kurulmuştur. Civardaki iş görebilecek erkeklerin yarısı fabrikaya alınmış ve ordu da aynı şekilde gençleri hizmete çağırıştır. Neticede ziraat sahasında çalışacak kâfi miktarda insan kalmamıştır. Fakat buna rağmen, burası Türkiye'nin en bereketli toprağı olmadığı gibi, istihsal seviyesi de o derece düşüktür ki, bundan pek fazla zarar görülmemiştir.

Türkiye'de meslekten madenci olan insan pek azdır. Madenler, madenci ihtiyaçları bakımından civar bölgelere dayanırlar ve iş terketme derecesi yüksektir. Zonguldakta harbin başlarında iş mükellefiyeti usulü tatbik olunmuş ve bu usul ancak 1947 yılının sonlarına doğru terkedilmiştir. Vilâyetteki bütün iş yapabilecek kabiliyetteki erkekler iki gruba taksim olunmuştur. Bu gruplar beşer hafta müddetle madenlerde münavebe ile çalışmışlardır. Bunlar muhakkak ki usta işçi değildirler, fakat hepsi gayretle çalıştılar. Yirminci Asır Vakfı müşahidi bir «uzun - duvar» damarında çömelmiş vaziyette çalışan birçok âmelelerin faaliyetini seyrettikten sonra, bu işçilerin maden çıkarmadıklarını, fakat didindiklerine işaret etmiştir. Maden müfettişi de bu fikre iştirak etmiştir.

HALKIN KABİLİYETLERİ VE ÖĞRENME İSTİDADI

Türklerin ekserisi hâlâ cahildir. Okuma yazma bilenlerin bile çoğu ancak üstünkörü bir ilk tahsil görmüş oldukları halde, Türkler zeki insanlardır ve çalışma fırsatı kendilerine verildiği zaman iyi çalışmaktadırlar. Türkler makine işlerini kolayca öğrenmektedirler. Bilhassa dağlarda yaşayan ahali sağlam yapılı, parlak gözlü ve canlı insanlardır. Öyle olmaları da pek tabiidir. Bu satırların muharririne, başka bir yerde sarp bir dağ yolu üzerinde bir otomobil yolculuğu yaparken, şoför burada başka şoförlerin uçurumda yuvarlanacaklarını ileri sürerek bütün yerli şoförlerin usta olduklarını söylemişti! Aynı mantık silsilesi dağlarda yaşayan Türklerin karakterlerini de tayin ediyor... Üstelik Türkiye dağlarla doludur.

Okuma seviyesi okul çağındaki çocuklar arasında artmaktadır ve müstahdemlerine okuma yazma öğretmek için bütün devlet fabrikalarında ve hususî kumaş fabrikalarında okuma yazma kursları vardır.

Emekçilerin hemen hemen hiçbirinin eski sanayi tecrübesi bulunmadığı için, bu işçiler işten yetişmişlerdir. Karabük faaliyet grubu İngiltereden getirilmiş ve Türkleri işe alıştırmıştır. Fabrikadaki okul, makinist temini maksadiyle daimî surette faaliyette bulunmaktadır. Harp esnasında başlıca güçlük, makinist, marangoz, elektrikçi ve kurşuncu gibi işlerde çalışanların inşaat salgınından dolayı şehirlerdeki yapı işlerinde çalışmak üzere daha yarım yetişmişken fabrikayı terketmelerinden meydana geliyordu. Mühassıs işçi kıtlığı sebebiyle, yarı yetişmiş kimseler bile aranıyordu. Bu okulda bir saatlik müşahade, genç işçilerin Birleşik Amerikada aynı kurslarda ders alan normal bir grup kadar süratle öğrenmekte olduklarını göstermiştir.

Umumî olarak bir işçi kıtlığı olmamasına rağmen, daha yüksek seviyedeki işlere göz atınca emek noksanı süratle ve gittikçe artan bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu, ileri seviyelerdeki istihsal tipinde görülen zoraki sınaî gelişmelerin, pulluk, araba ve el arabası gibi basit şeyler imal eden ufak tesislerin büyüüp gelişmesine tekaddüm etmiş olmasının bir neticesidir. İnsanlar, daha yüksek işleri başarabilecek bir seviyeye eriştikleri zaman, yetişmiş oldukları tesislerin dışındaki daha aşağı seviyede olup da daha iyi ücretler ödeyen işlerin cazibesine kapılırlar. İdari beceriksizliğe ilâveten, meselâ uçak motörleri veya Diesel makineleri imalinde daha büyük başarı elde edememenin başlıca sebebi, işte budur. Yoksa Türkler makine işletme hususunda kâfi derecede kabiliyete sahiptirler. Fakat ihtisas ve maharet istiyen işler için henüz kâfi miktarda işçi yetiştirememişlerdir.

ÜCRETLER. İŞ ŞARTLARI VE MANEVİYAT

Türk sanayiindeki para ücretleri, ne asgarî bir geçim haddi sağlayacak, ne de çalışanları teşvik edecek kadar yüksektir. Bu ücretler, ferdi kabiliyet veya randımanı hiç hesaba katmamaktadır. Tarifeler âmirlerin kararına bağlıdır. Meselâ harp esnasında, kömür madenleri yevmi ücret olarak 90 kuruş ilâ 5,50 kuruş arasında değişen yevmi ücretler ödemişlerdir. Bu ücret seviyesi, hemen hemn tamamıyla baştakiler tarafından tesbit ediliyordu. Devlet fabrikalarında umumî olan bu sistem, Türkiye devlet hizmetleri için davet edilmiş bir Fransız müşaviri tarafından hazırlanmış **Barem** denilen bir plâna istinat etmektedir.

Ücretlerin düşüklüğünden dolayı, devlet fabrikalarındaki ücretleri zarurî bir takım ilâvelerle desteklemek lüzumu hasıl olmuştur. Bunlar çok zaman bedava yemek, elbise, çeşitli içtimai sigortalar, barınak ve dinlenme vasıtalarını ihtiva etmektedir. Bu sistem Orta Doğuda eskidenberi mevcuttur. Rusyada olduğu gibi, hakikatte Cumhuriyet Halk Partisinden olan hükûmetin müsaade ettikleri müstesna, memlekette hiçbir sendika mevcut değildir. Zaten mevcut sendikalar da önemli bir rol oynamamaktadır.

Bağımsız sendikalar da, grevler gibi, kanunen yasak edilmiştir. Türkiyede şuurlu herhangi bir işçi teşkilâtı, hattâ herhangi bir umumî işçi memnuniyetsizliğine dair bir belirti sezmedim. Bu kısmen, işçilerin birbirlerinden uzak bölgelerle ayrılması devlet fabrikalarında tecrit edilmiş olmalarından ileri gelebilir.

Şimdiki ücret sisteminin Türkiye'nin ihtiyaçlarına iyi intibak etmediği söylenebilir. Sistemin tanzim ve tenkidi tamamıyla idarenin elindedir. Zira emek doğrudan doğruya işçi masraflarından alınmakta, hakikatte ise zarurî tediyeler şeklindeki yüksek ve geniş masraflara ilâve edilmektedir.

Bu masraflar ne faaliyet, ne de ferdî ihtiyaçlar karşısında kontrol edilemez ve siyasî maksatlarla artmalara tâbi bulunmaktadırlar. Ücretlerin bir kısmının, canlarının istediği gibi sarfetmeleri veya para olarak biriktirmeleri yerine, standardize ianeler ve ya karneler için alıkonulması işçiler tarafından itiraza sebep olabilir. Yükselme hevesleri taşıyan devlet tesislerindeki birçok işçiler bu görüşe sahiptirler. İmkân nisbetinde daha bol gıda, giyecek ve diğer istihsal malları elde edilmesi mümkün olunca, münasip tdiye seviyeleriyle para olarak ödenecek bir ücret sistemi sayesinde işçilerin hem randımanını, hem de maneviyatını yükseltmek kabil olacaktır.

Devlet daha yüksek işlerde yüksek teknisyenlerle çeşitli mevkiilerdeki icra amirlerini elinde tutabilmek için, **barem** dışı bir temettü sisteminin tesisine lüzum görmüştür. Bu sistem geniş

mikyasta dalavereye müsaittir. Yüksek okul mezunu mühendisler ve bilhassa tesislerin icra âmirleri arasında maneviyat düşüktür. Bu şahıslar ihtisasları hususunda meccanen yardım görebilmek için senetle bağlanmış oldukları devlet müesseselerinde mecburî hizmete zorlanmaktadırlar. Halbuki bu şahıslar bahsedilen müesseselerde hatalı plânlar ve yukardan gelen siyasi müdahaleler yüzünden vakitlerini heba ettiklerine kanidirler.

ALTINCI BÖLÜM

ENERJİ KAYNAKLARI VE GELİŞME

Türkiyede iptidai enerji kaynakları boldur. Büyük kömür havzalarına ve daha büyük linyit yataklarına sahiptir. Su kudreti de istifadeye hazırdır. Yalnız petrol bol değildir. Bütün bu kaynakların tam hacmi henüz tesbit edilmemiştir. Fakat bunların yüksek derecede müstahsil bir ekonomiye temel teşkil edecek kadar geniş olduklarından hiç şüphe edilmemelidir.

Türk halkının ufak tesisler içinde verimli bir hareket kudretine olan ihtiyacı, iyi kara ve demiryolları ile tekerlekli vasıtalarla olan ihtiyacından hiç de daha az müstacel değildir. Hemen hemen her kasabada öküz veya atlarla sürülen arabalar ve orta çağlardan kalma çarklarla işleyen un değirmenleri ve kuyular görülebilir. Bu toprakların üzerinden elektrik hattı geçirmek kabil olduğu halde, zengin çiftlik ve meyva fidanlıklarının sulanmasına kullanılan sığ kuyuların belki yüzde 95 i bu gibi köhne vasıtalarla işletilmektedir.

Beygir kuvvetinden fazla bir kudrette motor işletebilecek durumda olan her ufak dükkân, elektrik hattının yam başında olsa bile, yüksek vergi vermeğe mecbur olacağından işini genişletmek imkânından mahrum kalabilir. Hafif sanayi ile meşgul olmak istiyenler, çoğu, bu işi ancak yakıt maddesi dışarıdan ithal edilecek ve değeri de yabancı para ile ödenecek bir Diesel motorü tedarik etmek sayesinde yapabilir.

ENERJİ EKSİKLİĞİ

Cumhuriyetin ilanı zamanında Türkiyede mevcut olan ufak elektrik tesislerinin istihsal ve tevzii yabancıların elinde bulunmakta ve yalnız şehir merkezlerine münhasır bulunmakta idi. Bu merkezler de kötü bir şekilde idare edilmekte ve verimsiz bir faaliyet göstermekte idi. Bunlar olduğu gibi yabancılardan devralınmışlar ve sonradan yeni şehir muhavvile merkezleri kurulmuştur. Mahallî tesislerin sayısı 1923 de 2 den ibaretti; 1945 de

190 a çıktı. Aynı devre içinde kurulan merkezlerin randımanı 30 bin.kilovattan 107 bin kilovata yükseldi. Elektrik kullanan evlerin sayısı - 20 milyon nüfuslu bir memlekette - 1945 yılında 355 binden ibaretti. (23 numaralı ek listeye bakınız). 107 bin kilovatlık topyekûn kapasitenin 85 bin kilovatlık kısmı, yalnız üç büyük şehirde, yani İstanbul, Ankara ve İzmirde harcanmaktadır. Bunları takip eden en geniş randımanlı dört şehrin hepsinin birden ancak bin kilovatlık tesisleri vardır. Bunlardan sonra da 100 kilovata kadar düşük randımanlı 48 şebeke gelir. Geri kalan 135 iskân yerlerinin her biri 100 kilovattan aşağı tesislere maliktir.

Ankarada ışıklar söndüğü zaman Trolleybüs şebekesi faaliyetini durdurmak zorundadır. İzmir ve İstanbulda da buna benzer duraklamalar olur. Endüstrinin gelişmesi için hiçbir enerji fazlası mevcut değildir. Daha ufak şehirlerdeki tesisatın randımanı o derecede düşüktür ki, esaslı hiçbir endüstri faaliyetine imkân vermez.

Şehir enerji merkezlerinin çoğu iyi idare edilememektedir. Tesisatın yerine yenisini koymak veya mevcut tesisatı genişletmek lüzumu hasıl olduğu zaman, paranın bütçeden temin edileceği düşünüldür ve bu suretle tesisatın bütün günlük gelirlerini masraflara tahsis ederek umumî bütçeye ithal etmek, en normal hareket tarzı addedilir. Bunun neticesi olarak da, bu işe lâzım para nadiren bulunabilmektedir. Hattâ yeter bir bütçe fazlası mevcut olduğu zaman bile, bu ilâve yardımlardan elde edilecek istifadenin çok gecikeceği mülâhazası ortaya çıkar ve böylece hiçbir idare bu işe karşı istek göstermez. Vakıa nisbeten yüksek faizlerle ödünç para bulmak bazan mümkün olmuştur, fakat bu tarzda hareket eden şehirler az sonra bütçelerinin yükünü ağırlaştırmak zorunda kalmışlardır.

Harp yılları boyunca Türkiyede imal edilemiyen yeni malzeme tedarik etmek hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti. O zamanki tesisat pahalılığına, şimdi bir de tesisatın normal ömürden az yaşamasından ve yeter derecede gelişme yokluğundan doğan bir takım güçlükler daha katılmıştır. Türk parasına Eylül 1946 da yapılan ayarlamadan sonra millî güçlükler, hem fabrikalarının yıllık ilâve tesislerine para ödeyen kasabalar, hem de kıymet sukutları veya genişlemeler için para biriktirecek kadar iyi idare edilmiş müesseseler için, iki misli artmıştır.

DEVLETİN ENERJİ SİYASETİ

Ufak teşebbüslerin elektrik enerjisi satın almak hususunda cesaretlerini kıran sadece onun nedreti değil, aynı zamanda kullandığını köstekliyen vergilerdir. Beş beygirden daha yüksek ran-

dımana sahip bir tesisatla çalışan her teşebbüs, muameleleri üzerinden yüzde 10 dan 15 e kadar yükselen bir vergi vermektedir. İstihlâk vergisi, millî müdafaa vergisi, belediye vergisi ve elektrik istimaline istinat eden diğer tahsilât, zaten son derece yüklü olan rüsum üzerine bir yüzde 50 daha ilâve etmektedir. Fazla istihlâk eden müesseselere tenzilât yapılmasına rağmen, pek az hususî şirket elektrik enerjisi kullanacak büyüklükte olduğundan bu tenzilât ancak faaliyette bulunan devlet sanayiine kabili tatbiktir.

Farazî olarak hususî teşebbüs için halka hizmette bulunacak saha açık olduğu halde, şehir elektrik merkezlerinin aslî sahiplerinin ellerinden fabrikalarının alınması ve istikbaldeki devlet elektriktirilmesi için de muazzam plânlar hazırlanmış olması, bu sahaya sermaye yatırmak isteyenlerin cesaretini kırmıştır. Bundan başka bütün büyük işletmeler devlet malı olduğu ve gerekli kudretle mücehhez bulundukları için, bu tesisata bir piyasa kazanmak hususunda pek az imkân mevcuttur. Bu sebeple bahis mevzuu sahaya hususî sermaye yatırılmamıştır.

Şehirlerde elektrik tesislerinin kurulmasını teşvik etmesi lâzım gelen millî hükûmet, gayretlerini bunun yerine büyük devlet sanayiinin elektriğini temin etmeğe hasretmiştir. Bu işletmelerin çoğu, belki inkılâpçı kalkınmanın faydalarından memleketin her kısmını istifade ettirmek düşüncesiyle, evvelce hiçbir iktisadî önemi olmayan uçra mahallerde kurulmuştur. Bu gibi tesisler bittabi kendi enerji kudretleriyle teşhiz edileceklerdi.

Türkiyede istihsal olunan elektrik enerjisinin yüzde 80 inden biraz fazlası sanayi tarafından kullanılmaktadır. Üç sanayi şubesi, yani doküman, kömür ve linyit madenciliği, demir ve çelik tesisleri, memleketin sanayi sahasında elde ettiği enerjinin yüzde 75 ine yakını istihlâk etmektedirler. Kâğıt fabrikaları yüzde onunu, şeker fabrikaları ise yüzde altısını harcamaktadır. Bu suretle devlet plânlamasının istihdaf ettiği geniş endüstriye sermaye ve emek yetiştirmek için halkın ödediği bedelin yarısı, ziraat, küçük sanayi ve ev müstehliklerinin zararına bir enerji kaybı demektir. Ev müstehlikleri elektrik cereyanının topyekûn yüzde onbirini, sokak tenviratı, umumî binalar ve tramvaylardan her biri de yüzde iki buçüğünü istihlâk etmektedirler. (24 ve 25 numaralı ek listelere bakınız).

84 devlet fabrikası veya diğer sanai teşebbüsten 24 tanesi, fabrikaların bulunduğu kasabalara ışık ve enerji dağıtmaktadır. Fakat sanai tesislerin Türkiyede istihlâk ettikleri enerjinin yarısından fazlasını istihsal etmelerine rağmen (1945 yılında şehir tesislerinde elde edilen 214 milyon kilovata karşılık sanayi tesislerinde 272 milyon kilovat elektrik istihsal edilmiştir) Sanayi

tesislerinin evlerdeki müstehliklere ve kendi istihlâklerinin dışındaki bütün diğer gayeler için tevzi ettikleri elektrik enerjisinin miktarı sadece 3 milyon kilovat kadardır. Bu umum elektrik istihsalinin yüzde birinden biraz yüksektir. Şehir tesisleri 214 milyon kilovatlık istihallerinin 124 milyon kilovat kadarını sinai müstehliklerine satarlar.

Halk elektrik enerjisine şiddetle muhtaç bulunurken, bunun büyük endüstri için israfı harcanmasının bir misali, Ereğli'deki devlet dokuma fabrikasının kazanlarını ısıtmak için kömür yerine elektrik cereyanının kullanılmasında görülmektedir.

İNSAN BAŞINA İSABET EDEN ELEKTRİK İSTİHLAKI

Bilindiği gibi, Türkiyede elektrik istihsalinde kullanılan başlıca enerji kaynağı kömürdür. Mecmu kilovat saatin yüzde 78.2 si kömürden, yüzde 10.3 ü linyitten, 4.5 i su kudretinden, 4.4 ü akaryakıttan ve odundan, yüzde 2.6 sı da muhtelif maddelerden istihsal edilmektedir. (26 numaralı ilâve listeye bakını).

Türkiyede geniş kömür yatakları mevcut olduğu cihetle bu yakıt maddesi istikbalde ön plânı işgal etmeğe namzettir. Fakat bazı hidro-elektrik tesisleri de plânlanmıştır. Ve maalesef kömür ocaklarının verimsiz bir şekilde işletilmesi ve taşıt vasıtalarının kifayetsizliği bir taraftan elektrik enerjisinin yayılışını tahdit etmiş, diğer taraftan da maliyetini yükseltmiştir.

Bir elektrik müstehliği olarak Türkiyenin geriliği, mevcut istihsalin kötü dağıtımı şöyle bir tarafa kalsın, insan başına yılda isabet eden 29 kilovatla milletler arasında işgal ettiği düşük mevki ile de tebarüz ettirebilir (1).

(1) Dünyanın belli başlı memleketlerinin mukayeseli rakamları aşağıda verilmiştir. (Tarih zikredilmeyen yerlerde 1946 yılına ait rakamlar kullanılmıştır):

Norveç	3,500
Kanada	3,470
İsviçre	2,135
İsveç	2,000
Birleşik Amerika	1,610
Almanya (1940)	808
İngiltere	801
Fransa	500
Bulgaristan (1940)	42
Yunanistan (1940)	39
Türkiye	29

İSTİKBAL E AİT PLÂNLAR

Eti Bank'ın bir şubesi olan «Elektrik İşleri Enstitüsü» istikbal için elektrik santralleri, uzun mesafe nakil hatları ve irtibat noktaları gibi birçok tesisleri içine alan geniş bir elektrik şebekesine ait plânlar hazırlamıştır.

E.İ.E. elektrik mühendisliği tekniğinde son derece ehliyet sahibi bir teşkilâttir; iyi organize edilmiş ve iyi yetişmiş mütehassısları vardır. Yayınladığı raporlar ders kitabı meziyetini haizdir. Buna rağmen, şimdiye kadar endüstri tesislerinin karakter ve kuruluş mevkilerini tayin ve tesbit hususunda işlenmiş olan ekonomik hatalar karşısında, E.İ.E. nin plânlarını istinat ettirdiği tahmini talep cetvelleri üzerinde esaslı tashihler yapması zarureti meydana çıkabilir. Mevcut elektrik enerjisi noksanını ve normalden az kullanılmasını olduğu gibi kabul ederek işe başlamak zarureti vardır. Fakat E.İ.E. nin müfrit yolu seçecek memleket ekonomisi henüz bu enerjiyi faydalı bir şekilde kullanacak ve bedelini artan istihsalle ödeyebilecek bir hale gelmeden senelerce önce, Amerika'nın birçok devletlerinin bile mevcudiyetiyle iftihar edebilecekleri bir şebeke kurmağa kalkması da mümkündür.

Umumi programı içinde E.İ.E. 215 milyon liraya (82 milyon dolar) mal olacak yedi elektrik istihsal merkeziyle gerekli hatlara ön plânda yer vermektedir. E.İ.E. tam şebekenin sadece bir kısmını teşkil eden tesislerin mümkün olan en kısa bir zaman içinde ele alınması gerektiğini bildirmektedir. Bu faaliyet neticesinde elde edileceği hesaplanan 1,635 milyon kilovat enerji, kendi enerjilerini bir t istihsal eden fabrikalar hariç, şimdi mevcut kapasitenin altı buçuk misli derecesindedir. Son on yıl zarfında, bu fabrikalar dışında, elektrik istihlâki yüzde 22 nisbetinde artmıştır. Hiç şüphesiz ki, bu artış çok yavaş olmuştur; fakat gelecek beş veya altı yıl içinde yüzde 600 den fazla bir artış hesaplamak bize tehlikeli bir tahmindir.

BAŞLICA ENERJİ BÖLGELERİ

E.İ.E. nin Türkiye'yi taksim etmiş olduğu enerji mahalleri tahmini hamuleleri ile beraber, milyon kilovat saat olarak aşağıda gösterilmiştir:

	1955	1965
1. Zonguldak	350	500
2. Kuzey batı Anadolu	585	1,150
3. Ankara	150	300

4. Ege	100	200
5. Çukurova.	80	150
6. Diğer bölgeler	135	200

1,400 2,500

Birinci bölge Zonguldak kömür havzasıyla Karabük çelik tesislerini de ihtiva etmektedir. Bu bölgede elektrik enerjisi tesislerine ait plân çelik fabrikalarının genişletilmesi tasarısına istinad etmektedir. Bu genişlemenin şayanı arzu olduğu kabul edildiği takdirde, buna refakat edecek enerji merkezi iyi düşünülmüş demektir. Kömür yatağının yakınında Çatalağzında yeni bir elektrik istihsal merkezi kurulacaktır. Elektrik yeni tesisattan Karabük'e 130 kilometre uzunluğunda bir yüksek voltaj nakil hattıyla getirilecektir. Bu suretle enerji elde edebilmek için Karabük'e demiryoluyla kömür taşımak hususundaki bugünkü güçlük ortadan kalkacaktır. Demiryolu da elektrikleşecek ve lokomotifler için iyi cins kömür taşımağa artık lüzum kalmıyacaktır. Elektrik istihsal istasyonunun bizzat kendisi de aşağı kalitede bir kömür kullanacak ve bu şekilde kömürden tasarruf edilmiş olunacaktır. Bu enerji çelik istihsalıyla demiryolları için olduğu kadar kömür madenlerinde de kullanılacaktır.

Kömür havzası ve başlangıç hatlarındaki tesislerle beraber Çatalağzı enerji merkezinin tahmini maliyet masrafı 34,5 milyon liradır. (12 milyon dolar) Bunun 18 milyon lirası (6.4 milyon dolar) ithal edilecek tesisat için sarfedilecektir. Karabük'e kadar gidecek olan yüksek voltaj hattı, tahminlere göre, 4,5 milyon lirası dışardan alınacak tesisata harcanmak üzere 6,5 milyon liraya mal olacaktır. Demiryolunun elektrikleşmesinin neye mal olacağına dair hiçbir tahmin mevcut değildir.

Enerji merkezi 20 bin kilovat kapasitede üç tesise malik olacaktır. Bu enerjinin bir kısmı kömür madenlerinin işletilmesi için lüzum olmakla beraber, bu maksat için bahsedilen tesislerden iki tanesi muhakkak ki kâfi gelecektir. Eğer Karabük çelik fabrikasının genişletilmesine teşebbüs edilmemiş olsaydı, hiç olmazsa bir tesisin ve yüksek voltaj hattının masraflarını tasarruf etmek imkân dahiline girerdi. Kaba bir tahminle, ana mahiyette çelik tesislerini genişletmek yerine, ziraî müstehliklerle hafif sanayiinin enerji ihtiyaçlarını karşılamak hedef olarak ittihaz edilmiş olsaydı, bu tasarruf sayesinde yabancı parası olan 10 milyon lira da dahil olmak üzere, bütün bu tesisleri 15 milyon liraya mal etmek imkânı elde edilmiş olurdu.

Bu enerji merkezini inşa etmek için yabancı bir müteahhit 1940 da bir mukavele imzalamış, fakat 1946 yılına kadar işe baş-

lamamıştır. 1947 yılına ait bir Eti Bank raporuna göre, ilk tesisin 1948 ilkbaharında, ikincisinin Ağustosta, üçüncüsünün de Aralıkta faaliyete geçmesi bekleniliyordu. Karabük'e uzatılacak münakale hattının tasarısı, bu rapor yayınlandığı zaman, henüz müzayedeye konulmamıştı. Karabük çelik tesislerinin geleceğine dair verilecek kararı geciktirecek mahiyette olan bu tasarının gerçekleşmesini tehir için vakit henüz pek geçmemiştir.

Kuzey batı Anadolu'yu ihata eden 2 No. lu bölge, en önemli olanıdır. Bu bölge İstanbul'da zengin bir ziraat bölgesini ihtiva etmekte ve sınaî gelişmeler için birçok imkânlarla malik bulunmaktadır. Bu sahada bol su kudreti ve linyit kaynakları mevcuttur. Talebin artışı nisbetinde adım adım ilerleyip gelişmek kabiliyetinde olan bu bölgede sağlam bir elektrikleme programı tatbik edilirse, Türkiye'nin sanayileşmesinde ilk hakikî ilerleme hamlesi yapılmış olacaktır. Fakat bu yeni plân şayet karşılığı tahakkuk edecek yeni servetlerle ödenemeyecek derecede muazzam çapta tutulur ve yüksek emellere göre tasarlanırsa, memleketin emeği üzerine bir yük olmaktan başka bir netice vermiyecektir.

1945 de elektrik istihlâkî ve 1955 yılına dair kuzey - batı Anadolu bölgesi için E.İ.E. tarafından tahmin olunan hamuleler milyon kilovat - saat olarak aşağıda gösterilmiştir:

	1945	1955
İstanbul	167	375
İzr kâğıt tesisleri	33	81
Gölcük tersaneleri	—	10
İlâve kasaba hamulesi	—	9
Bursa (ipek v.s.)	12	25
Eskişehir (devlet sanayii, v.s.)	10	
Kütahya havalisi		
Linyit madenleri	—	15
Devletin nitrojen tesisatı	—	40
Kasabalar	—	5
	222	585

E.İ.E. bu hamulenin 1965 de 1,150 milyon kilovata yükseleceğini tamin etmektedir. Yılda 1,765 milyon kilovat - saat hamule sağlayacak üç linyit tesisat ve iki hidro-elektrik fabrikasının da plânları hazırlanmıştır. Yapılması düşünülen iş, muhammen hamuleyi 1958 veya 1960 senesine kadar taşıyacak kudrette iki tesisat kurmaktır. Bu iki merkezin maliyet masrafı 60 milyon lira (21 milyon dolar) tahmin edilmektedir.

Bu tasarının esaslı ve sağlam olup olmadığı, geniş çapta mevcut farzedilen sınaî gelişmeye tâbidir. Fakat İzmit kâğıt fabrikaları 1955 den önce şimdikininki iki buçuk misli genişliyecek midir? Bursa ipek fabrikalarıyla diğer devlet işletmelerinin iki misline çıkarılması lâzım mıdır? Nitrojen imali için 40 milyon kilovat temin edilecek midir? Bunlar, itidal ve basiretle incelenmesi icap eden ve beşinci bölümde temas ettiğimiz ana plânlama mevzuuna ait suallerdir.

Diğer bölgelere ait plânlar hakkında da bunlara benzer sualler sorulabilirse de, bunları burada etraflıca incelemeye kalkışmaya lüzum yoktur. Meselâ şimdikinden daha ziyade enerji kullanılabileceği aşikâr olan Ankara bölgesinin, sadece görünürlerde olan maksatlar için değil, fakat aynı zamanda motor ve uçak imali gibi yüksek bir mühendislik tekniğine ihtiyaç gösteren fabrikalar için de, enerji talep etmesi beklenmektedir.

ADIM ADIM GELİŞME

E.İ.E. nin ortaya attığı plân, uzun vâdeli bir iş olarak, hiçbir bakımdan tenkit edilemez. Çeşitli ana enerji kaynaklarının yerlerini ve potansiyel kudretlerini önceden inceliyerek kestirmek ve ihtiyaçlar arttıkça bunları karşılayacak çeşitli tesislerin nasıl kurulup gelişeceğini peşinen düşünüp göstermek, elbette faydalı bir iştir. Arada kalacak eksiklikler, sonradan atılacak adımlar için, birer pratik ders mesâbesindedir. Sanayi plânlamanın en ilk ve en önemli ihtiyaçları ihmal ederek ve Türk halkına şimdi pek az fayda sağlayan yüksek masraflı muazzam projeler peşinde koşarak işlediği hataları, elektrik enerjisi tesislerinin kuruluşunda da tekrarlamak, hiç de iyi olmayacaktır.

Mevcut enerji şebekelerini ıslâh ederek en münasip şekilde işletmek, ilk iş olarak ve her şeyden evvel ele alınacak bir mevzudur. Bunları şimdiki ve gelecekteki yakın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişletmek hedefiyle plânlar hazırlanmalıdır. Endüstri işlerinin başında bulunan makamlar, yeni ve geniş devlet endüstrisine büyük çapta enerji teminini, istihdaf eden plânlar tatbikine kalkmadan evvel, Karabük çelik fabrikası cinsinden tesislerin mukadderatı etrafında derin incelemeler yapmalı ve Türkiyenin şiddetle muhtaç olduğu hafif endüstri ile küçük teşebbüslerin nasıl inkişaf edebileceğini araştırmalıdır. Hafif endüstrinin kuruluş ve gelişmesine engel olan vergilerde ve bilhassa elektrik enerjisinin kullanımını tahdit eden vergilerde indirmeler yapmak zaruridir. Endüstri inkılabının ilk devreleri için işe yaramış olmakla beraber zirâî ve sınaî gelişmeyi kösteklemiş olan hükümet siyaseti de yeniden gözden geçirilerek düzetilmelidir.

Bu ana ihtiyaçlar karşılandığı takdirde elektrikleşme programı adım adım gerçekleşebilir. Bu iş için temel program vazifesini gorecek uzun vadelı bir plana ihtiyaç vardır. Fakat esaslı projelerin tesbit ve tatbiki anının tayini, iktisadı hayatın öbür alanlarında bir gelişme sağladıktan sonraya bırkılırsa, daha mukemmel bir şekilde hareket edilmiş olur. Sağlanacak gelişmenin bir kısmı belirsiz olacaktır; zaman zaman bir hidro-elektrik fabrikasının veya mevcut küçük tesislerden bazılarının kapanmasına sebeb olacak veyahut da istikbalde istihsalin artmasını sağlayacak, meselâ büyük bir kaplıca gibi, daha uzun ömürlü tesislerin kurulmasına yol açacaktır. Bu takdirde işe yarayan malzemenin bir kısmını en faydalı olabilecek yerlere nakletmek mümkündür.

şurası da unutulmamalıdır ki, maliyet masraflarını hesaba katan herhangi bir yeni iktisat kuruluşunda yalnız elde mevcut ve ucuz enerjiye dayanmak kifayet etmez. Enerji, alüminyum gibi birkaç sanayi şubesi müstesna, istihsal masraflarının ancak kk bir kısmını teşkil eder. Bir sınaı gelişme için enerji zarurı bir unsurdur; fakat yegâne zarurı unsur değildir. Mahza sanayide kullanılacağı ümidiyle veya mübhem ve iyi hazırlanmamış bir takım «beş yıllık plân» lara dayanarak onu şimdiden istifadeye hazır bir şekle sokmak için ağır masraflara katlanmak ve bunu makul görmek, Türkiyenin esasen kıt sermaye fazlasını israf etmekten başka bir şey değildir. Elektrik sanayiinin genişletirilmesinde göz nr le buludurulacak nokta, bu iş için harcanacak gerçek masrafla karşılayacak derecede fiilen enerji sarfeden bir sanayinin mevcudiyetiyle enerjinin memleket ahalisinin hakiki ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi kollarında kullanılmasıdır. Yoksa muhayyile mahsulü projelere dayanan geniş bir enerji programı, dünyanın hiçbir memleketi için, fakat bilhassa bugünkü Türkiye için, ne mazur görülebilir, ne de müdafaa edilebilir. Böyle kurulan çarklar muhakkak aırza yapar. Elektrikleşme programının büyük kısmı henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu program sağlam bir esas üzerinde işe başlamak için mükemmeli bir fırsattır. Sağlam bir temel de atılırsa gerçek ilerleme daha büyük bir hızla başarılacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ ve MALİYE

Para ekonomik ölçülerin yegâne müsterek miyarı olduğu cihetle, herhangi bir ekonomiyi bir bütün olarak tetkik ederken, bu sahadaki hükümleri maliyecilik mefhumuna istinat ettirmek nazari bir zarurettir. Bunun için de millî gelir kaynaklarına, fiatlara, hükûmetin malî işlerine, bankacılık sistemine ve dış tediye muvazenesine ait bütün malûmatı bir araya toplayarak bir terkip halinde gözden geçirmek lâzımdır.

Birleşik Amerika Devletleri gibi endüstri alanında büyük bir gelişme seviyesine yükselmiş bir memlekette bile böyle sentetik bir tetkik için gerekli istatistikler henüz tamamlanamamıştır ve el'an meşkûk sayılan birçok tarafları vardır. Türkiye'ye gelince istatistikler bittabi çok daha azdır; mevcut olanların da sıhhat ve muhteviyatları bir hayli şüphelidir. Bu bakımdan toplu bir araştırma için bunlara dayanarak mütalea yürütmek ve bir netice elde etmeğe çalışmak bile nafilidir. Bununla beraber verilen rakamları terkip ve mukayese etmek suretiyle Türkiye'nin iktisadî ve malî teşkilâtı hakkında kabataslak bir fikir edinmek mümkündür. Bu taslak ta tam olmamakla beraber, Amerikan yardımının Türk halkına sağlayacağı muhtemel faydalarla yardımın ne gibi şartlar altında tahakkuk edebileceği ve maksatlarına ne dereceye kadar ulaşabileceği gibi noktalar etrafında oldukça mühim neticeleri ihtiva etmektedir ve bundan başka gerek Amerikan, gerek başka yabancı kaynakların israf edilmeleri suretiyle Türkiye'nin kalkınmasını geciktirmeğe sebep olacak mahiyette bazı siyasî hataları da meydana koymaktadır.

Millî Gelir

Türkiyede millî gelire ait kat'î resmî istatistikler mevcut değildir. İstatistik Umum Müdürlüğünde vazife gören bazı iyi yetiştirilmiş mütehassıslar, bu hususta kat'î bilgi elde bulunmadığı müddetçe her hangi bir devlet plânlama programının realist esaslara

dayanamıyacağını düşünerek bu noksanı ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Buna rağmen bu işin önemi henüz lâyıkıyla takdir edilmemiştir ve bu hususta doğru istatistik bilgi elde etmek kariyle pek gayri kâfi bir çalışma göze çarpmaktadır. Bugün elde mevcut rakamların çoğu o derecede tahrif edilmiştir ki, bunları ele alacak usta bir istatistikçi zamanını boşuna harcamaktan başka bir neticeye varamaz. Mevcut vesikaların büyük kısmı devlet işletmelerinin raporlarından alınmıştır. Halbuki bu işletmelerin çoğu hesap ve muhasebe bakımından ekonomik realitelerden çok uzaktır. Birçok başka sahalara hakkında ise ancak ehemmiyetsiz ve müphem bir takım tahminler ele alınabilir.

2 İNCİ LİSTE

1942, 1943 ve 1944 Kaynaklarına Göre Millî Gelirin Dağılışı

Nisbeti:	1942	1943	1944
Gelir Kaynağı			
Yekûn	100.00	100.00	100.00
Ziraat	58.30	53.51	44.42
Sanayi	8.80	16.94	19.57
Ticaret	25.90	24.24	29.62
Hizmetler (1)	5.00	3.78	4.71
Kiralar	2 00	1.52	1.67
Musul petrolünden alınan hisse	0.09	0.01	0.01

KAYNAK: Maliye Bakanlığından verilen evrak

(1) Bu unsur sanayi hizmetlerini değil, yevmiye ve ücretleri kapsamaktadır.

Millî gelirler hakkında yapılan ilk tahminlerin 1942, 1943 ve 1944 yıllarına ait olanları ancak az zaman önce tamamlanmıştır. 1936 yılına ait kaba taslak bir tahmin de daha önceleri yapılmıştı. İkinci listede bunların kıymetlerini gösteren hülâsalar vardır.

Mevzuubahis rakamlarda ziraate isabet eden hisselerin çok küçük olmaları ihtimali mevcuttur. Ticarî kanallara girmiyen ziraat mahsulleri bu rakamlarda hesaba katılmamıştır. Halbuki bunun miktarı, piyasaya çıkarılan miktardan daha büyüktür. Başlıca endüstri maddeleri devlet işletmelerinin mahsulleridir. Evvelce anlattığımız sebepler dolayısıyla bu miktarın para değerine eşit bir hakikî gelir unsurunu temsil edip etmediği de bir hayli meşkûttür. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, yukarıdaki liste dış muhasebe mevzuuna ait hiçbir malûmat vermemektedir. Bu cihetin

ticaretle bir arada kaydedilmiş olması imkân dahilindedir. Bu ise oldukça büyük bir yüzde teşkil etmektedir.

Millî gelirin 1936 daki 1,3 milyar liradan 1943 - 1944 de 8 milyar liraya yükselmesi, geniş mikyasta enflasyon'dan ileri gelmiştir. (3 numaralı listeye bakınız)). Hükûmetin fiat hesaplarına ait listeye gelince, bu da Ticaret Bakanlığının toptan satış fiatları hakkındaki 1938 indeksine dayanmaktadır. Bu indeksteki müvazene millî gelir rakamları hakkında bir fikir vermekten uzaktır; belki de pratik bir fark gösterecek kadar da doğru değildir. İndeks 1938 kıymetlerine göre dört veya beş misli arasında bir fiat enflasyonu göstermektedir (1).

3 ÜNCÜ LİSTE

1936, 1942, 1943 ve 1944 Yıllarında Millî Gelir

YIL	1938 Kıymetleri	Bugünkü Kıymetler	
	(Milyon Lira olarak)	(Milyon Lira olarak)	(Milyon Lira olarak) (a)
1936	1,330 (b)	1,330	(440)
1942	1,876	6.370	(2,250)
1943	1,404	8,286	(2,930)
1944	1,693	7,770	(2,745)

KAYNAK: Maliye Bakanlığı tarafından verilen vesikalara istinat etmektedir.

(a) 2.83 T.L. bir dolar olarak hesaplanmıştır.

(b) 1936 Kıymetlerinin 1938 in aynı olduğu farz olunmuştur.

Millî gelir artışının vatandaşlara fayda sağlayıp sağlamadığı keyfiyeti, yalnız kıymetlerin takip ettiği yola değil, fakat aynı zamanda memleket nüfusunun artışına da bağlıdır. Adam başına isabet eden gelir hissesi 4 üncü listede gösterilmiştir.

(1) 1938 den 1944 e kadar topyekûn kıymet indeksi aşağıda gösterilmiştir:

1938	100.0
1939	101.3
1940	126.6
1941	175.3
1942	339.6
1943	590.1
1944	458.9

Dolar kıymetine göre nüfus başına isabet eden ve meselâ 1944 yılı için 150 dolardan daha aşağı olarak gösterilen millî gelir hissesini, birçok sebepler dolayısıyla, doğru olarak kabul etmenin imkânı yoktur. Bir memleketin kendi parasıyla ifade edilmesi icap eden millî gelir tutarını, yabancı para fiatları üzerinde göstermek ve bunu başka bir memleketin para ölçüsüne çevirmek, hele mevzu bahis memleketlerin istihlâk tarzları arasında geniş farklar mevcut olduğu takdirde, o memleketteki gelir sahiplerinin hayat seviyesini kâfi derecede aydınlatmağa yarıyacağı pek şüphelidir. Türkiye misalinde olduğu gibi, memleket nüfusunun büyük çoğunluğu kendi yağıyle kavrulduğu ve ziraatle meşgul olduğu göz önüne alınırsa, besin ve barınak ihtiyaçları ve hattâ giyim eşyası için pek de fazla para harcamadığı meydandadır. Bu gibi ihtiyaç maddeleri ve mahsuller millî gelir rakamlarına ithal edilmemiştir.

4 ÜNCÜ LİSTE

1936, 1942, 1943 ve 1944 te Nüfus Başına Yıllık Gelir Nisbeti

YIL	1938 Kıymetleri	Bugünkü Kıymetler	
	(Lira)	(Lira)	(Dolar) (a)
1936	82.10	82.10	(29)
1942	102.82	349.19	(123)
1943	76.10	449.06	(159)
1944	90.72	416.33	(147)

KAYNAK: Maliye Bakanlığınca verilen vesikalara dayanılmıştır.
(a) 2.83 T. L. bir dolar olarak hesaplanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, bu kaba taslak rakamlardan bile bir takım neticeler çıkarmak mümkündür. Bunlardan biri, nakit para ve gelirler memleket ekonomisinde ehemmiyetsiz bir rol oynadıkları için, Türkiye'deki sanayileşme faaliyetinin ancak ufak bir ilerleme kaydemiş olmasıdır. İkincisi, Türkiye'de tatbik edilen sanayileşme şeklinin, hiç değilse 1936 ile 1944 yılları arasındaki vaziyete göre, halkın gerçek gelirini arttırması bakımından ufak bir yükselme bile meydana getirememiş olmasıdır.

Böylece nüfus başına isabet eden düşük gelir nisbeti, halkın kaynaklar üzerine her hangi bir baskısına değil, fakat sadece iptidai çalışma tarzıyla iktisadî teşkilâtın bozukluğuna atfedilebilir.

Hükûmetin Hazine Siyaseti

MİLLÎ BÜTÇE

Millî bütçe sadece hükûmetin doğrudan doğruya faaliyetlerini ihata etmektedir. Bütçe, ayrı teşekküller halinde kurulmuş devlet malı banka, sanayi, maden işletmeleri veya diğer teşebbüslerin gelir ve masraflarını ihtiva etmemektedir.

Son on beş yıl içinde bütçe masraflarındaki yükseliş sivil hükûmet faaliyetlerindeki fazla artışı aksettirmemektedir. En büyük artış Savunma masraflarında kaydedilmiştir. Artan diğer masraflar geniş mikyasta yükselen fiat ve ücretlerin eseridir. Bütçe esas olarak millî gelirin tahminen onda birini ihtiva etmektedir (1).

Harpteki enfâsyonun sebebi, geniş ölçüde, bir bütçe açığına atfedilemez. Sık sık bütçe açıkları görülmüşse de bunlar pek büyük olmamış ve borçlarda müteakıl artış mutedil olmuştur. İç borçların yekûnu muntazaman yıllık masraflara müsavi nisbette gelişmiştir. Bunun karşılığında borç, Merkez Bankası veya diğer bankalardan istikraz yapmak suretiyle değil, halka tahviller satmak suretiyle finanse edilmiştir. Hususî yatırımlar için az imkân mevcut olmasından dolayı Türkiye'de devlet tahvilleri tasarruf sahası için başlıca kaynak mahiyetindedir.

1947 senesi için normal bütçenin masraf tahminleri 1,021 milyon liradır (361 milyon dolar). Bu miktar içinden jandarma için yüzde 4 e yakın bir kısmı ve Emniyet Umum Müdürlüğü için ayrılan yüzde 3 e ilâveten hemen hemen yüzde 24 ü millî savunmaya tahsis edilmiştir. Bütün bunlara ilâve olarak 115 milyon liraya balığ olan «fevkalâde tahsisat» adı altında hususî bir millî savunma tahsisatı da kabul edilmiştir. Diğer bütçe unsurları altındaki askerî hususlar da ithal edildiği takdirde millî savunma bütçesinin topyekûn bütçenin yüzde 50 ilâ 60 mı teşkil ettiği emin bir şekilde tahmin olunabilir. Bunu takip eden en büyük rakam Maliye Bakanlığı için ayrılan normal bütçenin yüzde 11 idir. Bu

(1) 1940 - 1941 den 1943 - 1944 e kadar olan bütçe masrafları aşağıda gösterildiği şekildedir. (Bin lira olarak):

1940 — 1941	560,993
1941 — 1942	603,070
1942 — 1943	878,014
1943 — 1944	1,094,118

rakam borç faizleriyle iktisadi devlet teşebbüslerine yapılan bütün bağışları da ihtiva etmektedir. Milli Eğitime yüzde 10, Münakalât Bakanlığına yüzde 8, Sıhhat ve İçtimai Yardım Bakanlığına yüzde 4, Adalet Bakanlığına yüzde 4, Tarım Bakanlığına da yüzde 3 nisbetinde tahsisler yapılmıştır. Bütün diğer nisbetler ufak masraflardan ibarettir (27 numaralı ek listeye bakınız).

On iki yardımcı veya ilâve bütçe İnhisarlar, Devlet Demiryolları, diğer taşıt ve muhabere hizmetlerini, eğitim ve dinî müesseseler gibi faaliyetleri ihtiva etmektedir. Bunlar devlet sanayi veya madencilik işletmelerini ilgilendirmez.

BÜTÇE TANZİMİ

Tahminî gelirin umumî yekûnu 1,021 milyon lira idi. Bu miktar normal olarak bütçeyi mütevazın bir halde getiriyor ve 115 milyon liralık fevkalâde tahsisat kıymetine eşit bir bütçe açığı bırakıyordu. Bu açık 80 milyon liralık uzun vadeli bir dahilî istikraz, 26 milyon liralık Hazine tahvilleri ihracı ve sulama işleri için 9 milyon liralık bir Ziraat Bankası istikrazı ile kapatılacaktı. 1947 yılında hem gelirler hem de masraflar bütçedeki rakamları aşmıştır.

1021 milyon liraya baliğ olan şimdiki varidat esas itibariyle vergiden toplanmaktadır, fakat devlet inhisarının sâfi gelirleriyle devlet mallarının ve bilhassa arazi satışlarının sağladığı gelirlerden, piyasa hasılatı ve yaymlardan, Musul petrolü ve yüzde 12 yi bulan buna mümasil kalemlerden de küçük bir hisse alınmaktadır. Vergilerin sadece yüzde 18 i kazanç ve sermaye üzerinden tahsil olunmaktadır. Geri kalan tahsîlâtın çoğu vasıtalı vergilerdir, yahut ta başka yollardan halkın normal masrafları üzerinden alınmaktadır. Muamele ve istihlâk vergileri ve gümrük mükellefiyetleri gelirin yüzde 35 e yakınıni teşkil etmektedir. Milli Savunma, Muvazene, «Buhran», Uçak, v.s. gibi çok sayıda başka hususî vergiler de vardır. (28 numaralı ek listeye bakınız).

Bu sebeple millî bütçe tedbirli bir maliyenin oldukça muhafazakâr bir manzarasını meydana koymaktadır. Enflasyonun sebebi başka taraflarda aranmalıdır. Bu bütçe bahis konusu olduğu müddetçe başlıca tenkit, ayrı bir bölümde ele alınacak olan vergi siyasetine taallük etmektedir.

MİLLÎ BORÇ

1929 danberi Türkiyenin borçları hakkında hükûmet tarafından hiçbir umumî rapor neşredilmemiştir. 5 inci liste son yıllara ait rakamları göstermektedir.

5- İNCİ LİSTE

1944 - 1947 Yılları Arasında Milli Borçlar

	1944	1945	1946	1947 (a)
	(Milyon lira olarak)			
Umumi Yekûn	—	1,234	1,909	1,653
Dış borçlar (esham olarak)	—	335	782 (b)	559
İç borçlar	1,114	899	1,127	1,094
İç borçlar (Esham olarak)	—	299	297	332
İç borçlar (Devir olarak)	—	600	830	762
	(Milyon dolar olarak)			
Umumi Yekûn	—	(678)	(675)	(584)
Dış borçlar (esham olarak)	—	(184)	(276) (b)	(198)
İç borçlar	(612)	(494)	(398)	(387)
İç borçlar (Esham olarak)	—	(164)	(105)	(117)
İç borçlar (Devir olarak)	—	(330)	(293)	(269)

KAYNAK: Millet Meclisi Bütçe Encümeni raporlarıyla; Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanmış malûnat ve verilen beyanatlardan toplanmıştır.

(a) 1947 yılı rakkamları, borçları kolayca 100 milyon lira (35 milyon dolar) arttıracacağı için, Askerî Yardım Programı ile alınan şeyler hariç, Birleşik Amerika ve İngiltereden açılan harp sonrası kredilerinden hiçbirini ihtiva etmemektedir.

(b) Bu rakam, harpten sonra verilen Amerikan kredilerini kısmen ihtiva etmektedir.

NOT: 1944 - 1945 e ait dolar rakamları para ayarlamasından önceki bir dolar 1.82 T.L. ile esası; 1946 ve 1947 rakamları da para ayarlamasından sonraki bir dolar 2.83 T.L. esası üzerine hesaplanmıştır.

Dış borçlar hemen hemen tamamıyla fonluydu. Bu borcun 1945 te 335 milyon liradan, 1946 da iki misline, yani 780 milyon liraya çıkışı, yeni borçlanmalardan ziyade, o yılın Eylül ayında Türk lirasının ayarlanması neticesidir. Borçları dolar olarak gösteren sütunlar dahili borçlarda bir azalma göstermektedir ki, bu hakikatte vukubulmamıştır. Bu vaziyet paranın yeni karşılığı hesabındaki bir istatistik değişikliğinden ileri gelmektedir.

Yabancı obligasyonlar bir dereceye kadar Osmanlı İmparatorluğunun eski borçlarının bir bakiyesini temsil etmektedir. 5 inci listede gösterilen yekûnun yüzde 80 inden fazlası, bilhassa 2. Dünya Harbi esnasında yapılmış olan istikrazlardan dolayı, İngiltere'-

ye borçlu bulunmaktadır. Geri kalan kısım daha önceleri Rusya ve Fransa tarafından verilen borçlara ve harp esnasında birleşik Amerika tarafından verilen kredilere aittir. 1946 ve 1947. ye ait rakamların, Birleşik Amerika'dan ihracat - İthalât Bankası kredilerinden yapılan çekimler, uçak satın alma dolayısıyla açılan İngiliz kredisi ve Birleşik Amerikanın 1947 askeri bağışlarından dolayı artması mümkündür. 1947 yılı içinde açılan Birleşik Amerika kredilerinin yekûnu, 140 milyon dolar, İngiliz kredisindeki ise, büyük bir kısmı ödenmiş olduğu için, 4 milyon sterlin (16 milyon dolar) idi.

YABANCI BORÇLARIN ÖDENMESİ

İngiliz Milletler camiasına ait borcun ancak yüzde 19 u altın ile veya yabancı paralarla ödenebilir. Rusya'ya olan borcun hiçbir faizi yoktur veya mal, yahut ta Türk parasıyla kapatılabilir. Fransız istikrazlarının hem hemen bütün kıymetleri mal veya Türk lirasıyla ödenebilecek hâldedir. Birleşik Amerika'nın yaptığı istikrazların şartları bu rapor zamanında bilinmemekteydi; fakat bunların da hiç olmazsa kısmen lira, mal veya devir suretiyle tediye edilebilmesi muhtemeldir. Böylece yabancı borçlardan mütevellit yük, yabancı tediye vasıtalarında ciddi bir mesele ortaya çıkarmamaktadır. Bu mesele daha ziyade geniş çapta alacaklı olan memleketlere doğrudan doğruya büyük miktarlarda ihracat yapma hususundaki becerikliliğe bağlıdır. Alacaklı hükûmetler krom cevheri, buğday, kömür ve bakır gibi mahsulleri kabul etmekten hiç şüphesiz ki memnun olacaklardır.

Yabancı borç ödemelerinin tam miktarını öğrenmek mümkün değildir. 1946 bütçesinde 22 milyon lira (1946 dan evvelki nisbete göre 12 milyon dolar) kadar bir miktar borç tediyelerine tahsis edilmişti. Bu miktarın dörtte birinden altın olarak veya yabancı tediye vasıtaları ile ödenmesi icap ediyordu. Merkezi hükûmet tarafından borçlanılan meblâğa ilâveten vilâyetler ve devlet sanayi teşebbüsleri tarafından da harici istikrazlar yapılmıştır. Bu borçlanmaların yekûnu millî yabancı borçların üçte biri kadar tahmin olunmaktadır. Türkiye'nin halihazır ihracat fazlası 75 milyon dolar kadar olduğu için, yabancı borçlar hatırı sayılır derecede kabarsa bile, hiçbir yakın transfer meselehi ortaya çıkamaz. Fakat, dünya piyasaları rekabet esasına yeniden döndükleri vakit, şayet geniş çapta ihracat yapılmazsa ve harp sonrası devresinin yüksek fiatları da olduğu gibi kalırsa, daha büyük güçlüklerin meydana çıkması mümkündür. Yabancı borç faizlerinde en büyük bir yükselme, ya bütçede tasarruf yapılması veya yahut ta yeniden ağır vergilerin ihdası zaruretini doğuracaktır. Halbuki şimdiki vergiler

bile Türkiye'nin istihsal hacmi üzerinde ağır bir yük teşkil temektedir.

Maamafih şimdiki altın stoku ve yabancı tediye vasıtaları boldur. 1946 yılının sonunda merkez bankasının, 1 ons'u Birleşik Amerika fiatıyla 35 dolardan, 230 milyon dolar değerinde altın stoku vardı. Bu miktar o yılın Eylül ayındaki para ayarlanmasından sonra 650 milyon liraya, veya diğer tediye vasıtalarından başka, tedavüldeki nakit paranın yüzde 68 ine müsavidir. İlâveten, dolar ve sterlin muvazenesi, 1946 yılı sonlarına doğru ithal tahditlerinin gevşetilmesinden sonra bile 70 milyon dolar (1946 para ayarlamasından sonra 198 milyon lira) kadardı.

DAHİLİ VE DALGALI BORÇLAR

Eshamlı iç borçlar demiryolu tahvillerini, millî savunma bonolarını, tasarruf bonolarını ve kalkınma bonolarını ihtiva etmektedir. 1935 ile 1945 yılları arasında kıyasen yüksek faiz nispetleri teklif edilmiştir. Faizin yüzde yediye çıktığı bile görülmüştür. Son yıllar içinde faiz nisbeti düşmüştür. Bir 1946 keşidesi yüzde 6 faizli idi ve 1947 deki 40 milyon liralık bir tasarruf bonusu sadece yüzde 4 faizliydi. Hükûmet tahvillerinin müşterisi ise hazırdır.

Maliye Bakanına göre sabit olmıyan borçlar, muvakkat ihtiyaçları karşılamak üzere, Merkez Bankasından verilen kısa vadeli borçlarla bankalarla halka satılmış bir yıllık Hazine tahvilleri ve ücretler hariç olmak üzere tediye edilebilen cari hesaplardan mürekkeptir. Takip edilen maksat sabit olmıyan borcu mümkün olduğu kadar süratle tasfiye etmektir ve bu istikamette oldukça ilerleme kaydedilmiştir. Bu borçları kısmen bütçe fazlasından, kısmen de esham şeklinde ödeyerek azaltmak düşünülmektedir. Bundan başka liranın ayarlanması neticesi olarak altın ve yabancı tediye vasıtaları stokunda hükûmet tarafından temin olunan önemli fazlalık ta bu maksatla kullanılacaktır. Bu fazlalık tabii ki, sadece defter üzerinde yeniden kıymet takdirinden ibarettir. Yoksa altın ve yabancı tediye vasıtaları dış ticarete eskisinden daha fazla bir satın alma kudretine sahip değildir. İkisi de memleket içinde kullanılmamaktadır. Bir bakıma bu kazanç, para ayarlamasının zarurî hale soktuğu lira olarak yabancı borçların yukarı doğru yeniden kıymetlendirilişine bir karşılık olmalıdır.

1947 yılındaki top yekûn millî borç, yıllık bütçenin tahminen yarısı ve millî gelirin beşte biri kadardır. Birleşik Amerikada da dahil, bu birçok diğer memleketlerle kıyaslandığı zaman kesirleri yoktur. Bu yüzden bütçe mülâhazaları bahsinde Türkiye'nin hükûmet maliyesi mutat hilâfına sağlamdır. Hem haricî, hem de dahilî borçlar kolayca sıyrılabilir nisbette.

BANKACILIK SİSTEMİ

Türk bankacılık sistemi birbirilerinden tamamiyle ayrı iki kısımdan müteşekkildir. Bu kısımlardan biri, tasarrufları kabul edip istikrazlar yapan ve Birleşik Amerika'da bilinen umumî cinsten hususî bankalar, diğeri Sümer Bank, Eti Bank ve Ziraat Bankası gibi devlet teşebbüslerini veya ziraatî finanse eden, mülk edinen ve idare eden büyük hükûmet müesseseleridir. Bizim bu bahsimiz sadece birinci nevi bankalarla ilgilidir.

Kur'an'ın mürabahacılık ve faizciliği reddetmesi yüzünden Türkiye'de 19. yüzyılın ortalarına kadar batılıların anladıkları manada ana mahiyette bankacılık sistemi kurulmamıştır. Banka muameleleri gayri müslim sarraflar tarafından yapıldı. Tâ İncil devirlerindenberi sarraflar üç çeşit hizmette bulunmuşlardır. Bunların birincisi, bir arayı, bir diğere parayla mübadele etmektir. Burası dünyanın her tarafından gelen tacirlerin ziyaret ettikleri bir bölge olduğundan ve sikkeler ikide bir onları çıkaran hükûmetler tarafından takış edildiğinden, bu zaruriydi. İkincisi, borç para verirlerdi. Münferit müstakrizler bir rehin verirler veya müstakbel alacaklarını kırdırırlardı. Hükûmet müstakbel vergi iratlarını kırdırabilirdi. Üçüncü de sarraflar neticede fiilî birer vergi mültezimi idiler. Vergiler uzun zaman bu şekilde tahsil olunmuş, peşin para karşılığında tartılmış ve sarraf namına işletilmişti. Sarraf mahsul veya hayvanları kendisine mahsus bir usulle satar ve elde edebileceği bütün kârlardan istifade ederdi.

En çok başarı gösteren sarraflar, bilhassa Yahudilerle Ermeniler, muazzam servetler biriktirmişlerdi. Bunlar aile bağları veya başka vasıtalar sayesinde dünya borsalarında iş yapmak iktidarını haizdi. İmparatorluğun servet kaynaklarının büyük bir kısmı bunların ellerinde idi. Böyle şartlar altında faiz nisbetlerinin yüksek oluşu ve zaman zaman güç durumların zuhuru, gayet tabii bir şeydi. Sarrafların meslek ahlâkı bakımından düşüklüğü alacaklılarla ödünç para alanlar arasında birçok gerginlik ve geçimsizliklerin patlak vermesine sebep olmuştu. Türklerin bu azınlıklara karşı ötedenberi duydukları nefretin bir sebebi de budur.

HUSUSİ BANKACILIĞIN İNKİŞAF VE İNKİRAZI

Hükûmet 1845 yılında Türk parasını sterlin esası üzerine stabilize etmek ümidiyle Bank of Constantinople bankasını resmen tanıdı ve imtiyaz hakkı bahsetti. Bu banka iki büyük ödünç para vericisi arasındaki bir ortaklıktan doğmuştu. Bu banka 1852 yılında faaliyetini tatil etmeğe mecbur oldu. 1856 senesinde İngiliz hususî sermayesiyle Osmanlı Bankası kuruldu. İşte bu banka 1863

te hükümetin hazine temsilcisi olmuş ve para ihraç etmek hakkını almıştı. Bundan sonra buna Fransız sermayesi de iştirak etmiştir. Osmanlı bankası o zamandan 1923 senesinde Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden zamana kadar müşterek İngiliz ve Fransız kontrolü altında Türk bankacılığına hâkim olmuştur. Diğer ecnebi bankalar işe kapitülasyonlardan is fade ederek ecnebi teşebbüsleri finanse etmişlerdir. Fakat bunların pek azı 19. asrın nihayetine kadar yaşayabilmiştir. 1900 den evvel hükümet tarafından Ziraat Bankası ile Esham ve Tahvilât Bankası kurulmuş, fakat bunların hiçbirisi de inkilâptan evvel ehemmiyet kazanmamışlardır.

Inkilâptan az sonra sanayiî finansmanında hükümetin gayelerinin gerçekleştirilmesine yardım için hususî sermaye ile İş Bankası kurulmuştur. 1933 yılında Türkiye'de 54 Banka bulunuyordu. Bunların 51 i hususî banka olup bu 51 banka içinden 44 ünün sahibi Türklerdi. Bu, sınıî gelişmenin birinci devresini karakterize eden hususî teşebbüsün genişlemesine uygun olarak tabii bir seyir takip etmiştir.

Maamafih devlet malı Sümer Bank ve diğer Devlet Banka ve müesseselerinin kurulması ve bilhassa Devletçiliğin tatbikine başlanması, hususî bankacılık teşebbüslerinin cesaretini kırmıştır. Hususî bankalar sınıî ve ticarî teşekküllere yapılan istikrazlara artık normal bir riziko gözüyle bakmağa başlamışlardı. Yabancı Bankaların ayrı muameleye tâbi olması, bizzat Türk bankalarının karşılaştıkları yeni güçlüklerle ilâve olunca, artık Türkiyede şubeler açılması mümkün olamamıştı. 1933 ile 1943 arasında hususî Bankaların sayısı 51 den 37 ye düşmüştür. Bugün Türkiyede Amerikan bankalarının veya şubelerinin mevcut olmayışı, iki memleket arasındaki normal ticarî münasebetlere ayrı bir engel teşkil etmekte ve Türklerin Amerikan mallarından veya hizmetlerinden faydalanmasını isteyen bir kimse için ciddi meseleler ortaya çıkarmaktadır.

MERKEZ BANKASI

Yabancı malı olan Osmanlı Bankası, 1930 da işlerinin bir kısmını yeni kurulmuş olan Merkez Bankasına devretmiştir. Bu hareket, inkilâbın milliyetçi vasfı ve gayelerinden dolayı ister istemez beklenmesi lâzım gelen bir devletçilik tezahürü değildir.

Merkez Bankasının kurulmasına karar verilmeden önce proje dikkatli bir şekilde incelenmiş, hattâ kanun tasarısı hazırlanırken tasviyelerde bulunmaları için yabancı mütehasşislar da davet edilmiştir. Bu mütehasşislardan bir kısmı Bankanın tesisinin daha mü. sait bir zamana bırakılmasını tavsiye ettikleri halde, Bankayı kuran kanun 1930 senesinin haziran ayında kabul olunmuş ve bu su-

retle banka 1931 Ekiminde faaliyete başlamıştır.

Teşkilât ve faaliyetleri bakımından Merkez Bankası Birleşik Amerika'daki Federal Reserve Bankasına benzemektedir. Bu banka, iskonto nisbetini tesbit etmekte, parayı stabilize etmek için Hazine ile müştereken faaliyet göstermekte, Hazine'nin ajanı vazifesini görmektedir ve para çıkarmak hususunda yegâne imtiyaz sahibi müessesedir. Maamafih bankaların Merkez Bankasında depozit bulundurmalarına lüzum yoktur. Yalnız Bankalar arasındaki bazı kliring faaliyetleri Merkez Bankası kanaliyle yapılır.

Bankanın sermayesi 15 milyon Türk lirasıdır. (1946 daki ayarlamadan sonra 5.3 milyon dolar). Bunun 10.5 milyon lirası ödenmiş olup geri kalan kısmı da hissedarlar tarafından davet vukuunda ödenecektir. Dört çeşit hisse senedi mevcuttur. Sermayenin yüzde 25 ine tekabül eden A grubu hisseleri hükûmet müesseselerine ayrılmıştır. Yalnız yüzde 15 inin altın halinde ödenmesi lâzımdır. B grubu hisseleri Türkler tarafından idare edilen millî Bankalara aittir. Umûmî sermayenin yüzde onunu geçmeyen C grubu hisseleri ise, Türkiyede faaliyette bulunan, fakat B grubu hisselerinin iştirak sahasına girmiyen Bankalar tarafından kullanılabilir. D grubu hisseleri Türk ticaret müesseselerine ve vatandaşlara aittir.

İdare Meclisi, hükûmeti tam salâhiyetle temsil eden iki aza ile B ve C hisselerinin sahipleri tarafından seçilen iki aza, D hisse senetleri sahipleri tarafından seçilen bir aza, Ticaret ve Sanayi Odası delegeleri tarafından seçilen bir aza ile zirai kooperatifler tarafından seçilen iki azadan müteşekkildir. Hisse senedi sahipleri rapor ve bilânçoğu tetkik etmek ve Banka statüsünde yapılacak değişiklikleri reye koymak üzere senede bir defa toplanırlar. Böyle bir değişiklik yapılabilmesi için üçte iki ekseriyet şarttır.

Bankanın iskonto ve kredi siyasetini hususî bir heyet tayin eder. Bu heyet, idare Meclisi Reisi, Meclis tarafından seçilmiş iki aza, bankanın Genel Müdürü ve Genel Müdür Muavininden mürekkeptir. Komiteyle Genel Müdür arasındaki anlaşmazlıklarda Maliye Bakanı hakem vazifesini görür.

Genel Müdür ve Genel Müdür muavini beşer yıl için teayin olunurlar. Bunlar İdare Meclisi tarafından seçilirler ve Bakanlar Kurulu ile Cumhurbaşkanının tasvibinden geçerler.

MERKEZ BANKASI REZERVESİ VE PARA

1931 yılında Merkez Bankası kurulduğu zaman tedavüldeki para 158,784,563 Türk lirasını buluyordu. (2,11 liranın bir dolar olduğu 1931 nisbetine göre 75 milyon dolar kadar). Osmanlı İmparatorluğu zamanında çıkarılmış olan bu paranın karşılığı Birin-

ci Dünya Harbi esnasında altın tediyleri durdurulmuş olduğu halde, altın olarak mevcuttu. Birinci Dünya Harbini müteakip bu taahhüt ancak mahdut miktarda yerine getirildi. Cumhuriyet hükûmeti bu paranın kanuni tediye vasıtası olduğunu ve yalnız hükûmetin kredisıyla desteklendiğini bildirdi. Buna rağmen altın standardı ve altın mübayaası usulü terkolunmadı.

Hükûmet, Merkez Bankası kurulunca altın satın alma hakkını, paranın istikrar kazanacağı zamana kadar, bankaya devretti ve bankaya altın olarak 500.000 T.L. verdi. Kalan kısım devletin normal ilâveleri ve hususî bütçelerden yüzde bir nisbetinde amortize edilmek suretiyle hazine bonolarıyla ödenmiştir.

Merkez Bankası kendi banknotlarını yalnız 1947 ilk baharında tedavülден kaldırılan Osmanlı kâğıt parasının yerine kaim olmak üzere değil, fakat daha birçok şekillerde de piyasaya çıkarmak salâhiyetini haizdir. Bu suretle altın standardı, milletlerarası para piyasasında mahdut bir had hariç olmak üzere, terkedilmiş oluyordu. Halbuki altın stoku buldu; 1946 yılının sonunda tedavüldeki paranın yüzde 68 zi nisbetinde idi.

Tedavüldeki kâğıt paranın karşılıkları şu şekilde tesbit edilebilir:

1. Karşılığında altın bulunan kâğıt para;
2. Altına tahvil olunabilen veya milletlerarası bir tediye vasıtası addedilen ecnebi paraları;
3. Ticari evrakla temin olunmuş ticarî evrak ve avansları;
4. Hükûmet obligasyonları, Hazine tarafından garanti edilen obligasyonlar ve bu gibi obligasyonlarla elde edilen avanslar;
5. Hazineye verilmiş fevkalâde ve geçici avanslar.

Demek oluyor ki tedavüldeki para, hükûmetin borçlanması veya gerek hükûmet tesislerinin, gerek hususî teşebbüslerin borç yüklenmeleriyle arttırılabilir. Artış nisbeti, bilhassa 1938 - 1942 yılları arasında, oldukça yüksekti. Tedavüldeki para miktarı 1938 de 194 milyon iken 1947 de bunun iki mislini geçmiş bulunuyordu. (6 ıncı listeye bakınız).

Türkiye’de tediylere, Birleşik Amerikadakinden daha geniş nispette para ile yapıldığı için, tedavüldeki paranın artması enflasyonun kaynak ve genişliği hususunda oldukça güvenilebilir bir ölçüdür.

HUSUSİ BANKALARIN FAALİYETİ VE MEVDUAT VAZİYETİ

Büyük şehirlerdeki hususi bankalar aynen Batı memleketlerindeki esaslar dahilinde çalışırlar. Yalnız çek istimali pek geliş-

memiştir. Çekler ancak tanınmış iş müesseseleri tarafından kullanılır. Bankalar mevduat kabul etmekte, ticari senetlerde iskonto muamelesi yapmakta ve yabancı tediye vasıtalarıyla muamelelere girişmektedirler. Ticaret bankaları emlak alım satımı yapmağa veya emlak üzerine istikrazda bulunmağa mezun değillerdir. İstanbul Esham ve Tahvilât Bankası ve hususî surette bu hakkı haiz tasarruf müesseseleri bu kayıttan istisna edilmişlerdir. Bankalar hususî işlere bir miktar sermaye yatırabilirler ve aynı zamanda hükümet tahvilleri de satın alabilirler.

Tasarruf yatırımları umumî müesseseler ve işle uğraşan şirkete veya fertler tarafından yapılmıyan yatırımlara münhasırdır. Bu yatırımlar diğer fonlardan ayrıdır.

Faiz, hemen hemen bütünü adeli ve vadesiz yatırımlarda ödenir ve yüzde 1,5 tan yüzde 4 e ve hattâ daha fazlasına kadar çıkar. Bankalar tarafından alınan faiz miktarı vade ve kredi hususunda mevcut taleplere göre değişir. Üç aylık senetler üzerindeki faiz nisbeti şehirlerde umumiyetle yüzde 8 dir. Memleketin iç kısımlarında ise yüzde 12 ye kadar yükselmektedir. Harp esnasında fonların genişlemesiyle hususi sermayeyi kullanma imkânları son derece sıkı kayıtlarla sınırlanmış olduğundan bankalar arasındaki rekabet fazlaşmıştır.

6. İNCİ LİSTE

1939 - 1947 Yıllarında Tedavüldeki Para (a)

(Bin Lira olarak)

Yıl	Tedavüldeki para	Bir yıl önce- sine kıyasla artış nisbeti
1939	281,460	45
1940	403,556	43
1941	512,473	27
1942	733,944	43
1943	802,110	9
1944	960,834	10
1945	881,212	— 8
1946	931,444 (b)	6
1947 (29 Mart)	976,800	5

KAYNAK: Her yıl sonunda bildirilen Merkez Bankası yatırımlarına istinat etmektedir.

(a) Toptan satış fiatları indeksine bakınız. Toptan satış indeksindeki artış tedavüldeki para artışına muvazidir. (b) 7 Eylül rakamı 849.366 liraydı.

Harp yılları esnasındaki hususi banka mevduatlarının artışı 7 inci listede gösterilmiştir. 1940 ile 1947 yılları arasında topyekûn mevduat iki buçuk mislini geçmiştir.

Dikkat edileceği gibi, bu mevduatın topyekûn miktarı tedavüldeki para miktarından daha azdır. Dahili mevduatının artışı, para artışı veya toptan satış nisbetindeki yükseliş kadardır. Bu rakamlar hususi bankacılık sisteminin Türk ekonomisinde ehemmiyetsiz bir rol oynadığı kanaatini teyit etmektedir. Hususi banka istikrazlarının artması enflasyona yardım ettiği muhakkaktır. Bu husustaki rakamlar ayrıca tasnife tâbi tutulmadığı gibi, bunların mevduattan daha az bir nisbet dairesinde yükselmiş olmaları da gayri mümkün değildir. Keza mevduattaki fazlalığın başka kaynaklardan gelen para artışının tesiriyle vuku bulmuş olması da imkân dahilindedir.

7 İNCİ LİSTE

1940 - 1947 Yılları Arasında Türkiye'nin Belli Başlı Onüç Hususi Bankasındaki Mevduat

Tarih	Bütün Mevduatın yekûnu		Tasarruflar			Diğerleri		
	T.L.	D.	Yekûn	Va.siz	Va.	Yekûn	Va.siz	Vad.
28 Ara. 1940	274,6	(97)	97.7	57.5	40.2	176.9	158.6	18.3
27 Ara. 1941	374.9	(132)	118.4	77.9	40.5	256.5	215.4	41.1
31 Ara. 1942	369.6	(131)	116.5	77.6	38.9	253.1	216.3	36.8
31 Ara. 1943	420.3	(149)	137.2	99.2	38.0	283.1	255.5	27.6
30 Ara. 1944	498.4	(176)	183.7	142.7	41.0	314.7	299.1	15.6
29 Ara. 1945	582.2	(187)	219.7	165.9	53.8	308.5	284.8	23.7
31 Ekim 1946	607.6	(215)	283.0	209.6	73.4	324.6	293.4	31.2
31 Mart 1947	702.8	(248)	330.8	245.9	84.9	372.0	342.4	29.6

KAYNAK : Maliye Bakanlığından verilen vesikalar.

NOT: Dolar kıymetleri 1946 para ayarlanmasından sonraki rakamlara göre hesaplanmıştır.

Bu mevduat hemen hemen tamamıyla büyük şehirlerde olup dağınık olarak halk arasındaki terakümü göstermemektedir.

Tasarruf miktarı gerçi artmıştır, fakat bol sayıda banka mevcud olsaydı ve halk da bunlardan batı memleketlerinde yapıldığı nisbette faydalanmaya istekli olsaydı, bu miktarın bir kat daha artması mümkün olabilirdi. Büyük şehirlerin dışında pek az banka mevcuttur. Sarraflara, hattâ iş ortaklarına veya herkesin para

durumunu bilebilecek vaziyette olan kimselere karşı ananevi bir güvensizlik vardır. Yeni bir servet elde etmek hususunda sermaye terakümünün sağladığı imkânlar bakımından bir anlayışsızlık göze çarpmaktadır. Bundan başka herkes vergiye tâbi olabilecek mülke sahip bulunduğunun anlaşılmasından çekinmektedir.

BANKACILIK KANUNU

1 Haziran 1936 tarihli Bankalar kanunu hususi bankaların faaliyet şekil ve sahalarını tesbit eder. Buna göre Bankalar bir korporasyon veya mahdud mülkiyetli ortaklık şeklinde olacak faaliyete geçmek için de Maliye ve Ekonomi Bakanlıklarından müsaade alacaktır. Yabancı bankaların faaliyetine, Bakanlar Kurulu müsaade verir. Hususi müsaadeler olmaksızın bankalar şube açamaz.

Bir banka veya Banka şubesi açılmazdan önce, 250,000 den ziyade nüfuzlu bir şehirde ödenmiş sermayesi en aşağı bir milyon lira olması lâzımdır. Daha küçük şehirlerde bu sermaye aynı nispet dahilinde daha az olabilir. Teşkilâtın müteferrik hususlarıyla faaliyet şekilleri de tesbit edilmiştir. Her yıl bir hissedarlar, bir İdare Meclisi, bir İcra Komitesi ve İcra Komitesi'nin azası olan bir Genel Müdürlük toplantısı yapılması mecburidir. Yabancı bankalara gelince, şubesi mevcut olduğu takdirde merkez bürosunda bir heyet bulunur. Bunun bir üyesi bankanın müdürüdür. Heyet ise İdare Meclisi ve İcra Komitesi vazifesini ifa eder.

Hiçbir Banka kendi müstahdemlerine istikrazda bulunamaz; bir tek şahsa sermaye ve rezervesinin yüzde onundan fazla istikrazda bulunmak salâhiyetini haiz değildir. Bunun aşağıda izah edildiği gibi bazı enteresan istisnaları vardır:

Altın veya hükûmet tahvilleri karşılık olarak gösterildiği takdirde yapılan istikrazlarda bu hâd yüzde 60'a kadar çıkarılmıştır.

Bakanlar ihracat mallarını temsil eden ticarî vesikalar üzerinde bir tek şahsa sermaye ve rezervesinin yüzde yirmisi nisbetinde istikraz yapabilir; ticaret eşyası üzerinde ise yüzde 15 nisbetinde istikrazda bulunabilirler.

Devletin iştirak ettiği millî bir sanayi şubesine veya hisselerin yüzde 51 ine bankanın sahip olduğu bir işletmeye yapılacak istikraz yüzdesi için hiçbir tahdit yoktur. Keza Maliye Bakanlığına yapılan istikrazlarda altın veya gümüş para veyahut devlet dahili obligasyonlarıyla karşılanan teminat mektupları ve Maliye ve Ekonomi Bakanlıklarının müsaadesiyle yabancı bir bankanın garantisini sağlamış faaliyetler veyahut da bankalar arasındaki fa-

aliyetleri üzerine yapılacak istikrazlar da hiçbir tahdide tâbi değildir.

Hususî şekil ve büyüklükte istikrazlar yapma ameliyesine bir takım başka hususlar hakimdir.

Bankalar mevduatlarının yüzde onbeşi nisbetinde bir rezerve bulundurmamak mecburiyetindedirler. Bu rezerve devletin faiz yüklü obligasyonlarını veya faiz derecesinde yüklü diğer birinci sınıf eshamı ihtiva etmelidir. Bahsedilen sebep yüzünden bir bütçe enflasyonu imkânları nazari olarak hudutsuzdur. Fazla rezerveler bankanın talebi üzerine Merkez Bankası tarafından tasvib ve tasdik edilmiş bir fiyatla Hazine tarafından satın alınmaktadır.

Tasarruf hesaplarının sahiplerini korumak maksadiyle bir takım tedbirler alınmıştır. Bunlar arasında tasarrufların kapital ve rezerve nisbetini sınırlamak ve başarısızlık halinde cari hesap sahiplerine bazı hususî haklar tanımak gibi şeyler zikredilebilir.

Banka raporları için muayyen bir şekil kabul edilmiştir ve bunların yayınlanması mecburiyeti konmuştur. Bu vazifeyi banka müfettişleri görür.

Enflasyon

Türkiye'de gerek eşya fiatlarında, gerek tedavüldeki paranın artışında sarîh olarak görünen enflasyon, kelimenin geniş manasıyla normal millî bütçe açığının kapanması zaruretinden doğmaktadır. Savunma masrafları göze çaracak derecede arttığı halde açıklar devam etmemiş ve hattâ devamlı olanlarda da borç nisbeti başa çıkarılamıyacak derecede yükselmemiştir. Dış borçlar hazine kaynaklarının kurumasına sebep olmamıştır. İç borçlara gelince, bunların büyük kısmı hükûmet tahvillerinin şahıslara ve tasarruf müesseselerine satılması suretiyle karşılanmıştır.

Hususî banka mevduatında bir genişleme görülmüş, fakat enflasyona hususî teşebbüslerin borç almalarının sebep olduğuna dair hiç bir delile tesadüf edilememiştir. Türk ekonomisinde hususî teşebbüsler tedavüldeki tediye vasıtalarının artışında kat'î bir tesir yapacak derecede önemli bir rol oynamamaktadır. Mevduat artışının borç alıcılara karşı bir banka kredisi artışını doğurması ihtimali mevcut olmamakla beraber, bunun tesiri mahduttur ve enflasyonun ancak bir kısmına bir sebep olarak kabul edilebilir. Mevduattaki artışın, hiç değilse kısmen, bunun dışındaki büro tediyaatı artışını aksetmesi muhtemeldir.

Fiyat yüksekliklerinin başlıca kaynağı, herp esnasında ve harptenberi Türkiye dış ticaretinin takip ettiği seyirdir. Son yıllara ait tediye muvazenesinin tam rakamları neşredilmemiş olmak-

la beraber yalnız ticari emtia muvazenesi kat'î bir mana ifade etmez. Şimdiki hesaplarda görülmeyen unsurlar ehemmiyetsiz roller oynamıştır. Türkiye yabancı sermayesinin sevkîyatından bankacılık veya sigorta servislerinden hemen hiçbir gelir elde etmemektedir. Turist akını da yoktur. Türkiye'nin yabancı obligasyonlarının hacmı geniş değildir. Türkiye'nin 1939 yılından beri ticari emtia bakımından bir ihraç fazlası vardır. Bu fazlalık tedrici bir şekilde, o zamanki 9 milyon liradan (5 milyon dolar) 1945 de 92 milyon (50 milyon dolar), 1946 da da 208 milyon (73,5 milyon dolar) yükselmiştir. (29 numaralı ek listeye bakınız). Dış taleplerin sıratle artmasının, hatırı sayılır bir enflasyon meydana getirmesi normal olarak beklenmelidir. Yalnız şu ana kadar bu talep fazlalığını maddi bir istihsal artışı karşılayarak bir muvazene sağlamış ve hiçbir büyük artış görülmemiştir.

Harbin ilk tesiri hem ihracatı, hem de ithalâtı tahdit etmesi olmuştur. 1942 yılında ithalât harpten önceki seviyeyi bulmuşken, ihracat eski rakamı geçmeğe yüz tutmuştur. Gıda maddeleri olduğu kadar savaşan tarafların bakır, krom ve diğer madenleri satın almaları, buna bir de dünya fiyatlarındaki artış da eklenince, gelirli tediye hacminin artmasına sebep olmuştur. Bu esnada ithal mallarındaki fiyat artışlarını aksettirmesi için hükûmet tarafından tesbit olunan dahili hububat ve dokuma fiyatlarında yükselmeler görülmüştür. Gerek iç, gerek dış ticaret hemen hemen tamamen devlet teşekküllerinin elindeydi. Bunlar daha geniş fonlara ihtiyaç gösteriyorlardı. Bu fonlar da Merkez Bankası tarafından tedavüle çıkarılıyordu. Bahsedilen avansların hususî bankacılık sisteminin elinden hiç geçmemiş olduğu ekseriya belli oluyordu.

Toplu malûmat yokluğundan dolayı etraflıca kontrol etmenin imkânsız olduğu bir diğer enflasyon kaynağı da millî bütçeye girmeyen büyük devlet banka ve sınaî işletmelerinin faaliyetlerine taallük etmektedir. Ziraat Bankası hem çiftçilere, hem de devlet teşebbüslerine geniş çapta kredi armıştır. Görünürde hususî bir müessese hakikatte ise bir devlet teşebbüsü olan İş Bankası, Sümerbank ve Eti Bank hem hususî, hem de umumî istihsal ve maden işletme tesislerini finanse etmişlerdir. Fakat bu işte umumî teşebbüsler ön plânda tutulmuştu. Münferit müstehlikin emrine amade mal ve hizmetler istihsalı ihmal edilirken, yukarıda anlatıldığı gibi, büyük masraflar devlet ve diğer müessese müstahdemlerinin gelirlerini arttırmıştır. Serbest bir piyasada bile, müstehliklerin büyük meblâğları tasarruf için bir kenara bıraktıkları zaman müstesna, bu gidiş istihlâk mallarının fiyatlarını yükseltmiştir. Gıda ve dokuma maddelerinin fiyatlarını yüksek tutmak plânlı bir devlet siyaseti haline gelmiştir.

PARA AYARLAMASI

Lira 7 Eylül 1946'da yabancı tediye vasıtalarına göre ayarlandı ve kıymeti dolar başına 1,82 den 2,83'e düşürüldü. Bu tedbirin hedefleri Maliye Bakanına göre şunlardı: (1) İhracatı teşvik; (2) Milletlerarası para fonuna dahil olmadan evvel Türk parasını realitelere daha yakın bir seviyeye çıkarmak; (3) ihraç edilebilecek maddelerin lira kıymetini yükseltmek suretiyle Türk müstahsillerinin satın alma kuvvetini arttırmak.

Bu tedbire baş vurulduğu sıralarda Türkiye ihracata elverişli istihsal fazlasının hemen hepsini zaten dış piyasalara satmakta idi. Binaenaleyh ihracatı teşvik yolunda fevkalâde bir tedbirin alınmasına kat'iyen lüzum yoktu. Bir taraftan dünya piyasalarında mevcut gıda maddeleri darlığı, diğer taraftan da Türkiye'nin elinde bir buğday fazlasının bulunması, ihracatı sağlamaya kâfi sebeplerdi. Nitekim buğday satın alan İngiltere, sanki para ayarlanması hiç yapılmamış gibi, aynı fiatı sterlin olarak ödemekte idi.

Milletlerarası para fonuna girmeden evvel daha düşük bir para kıymeti tesbit etmek düşüncesi, ileride dünya talep ve fiatlarının düşme ihtimaline karşı yerinde bir tedbir sayılabilir. Bundan başka fona girdikten sonra paranın mübadele kıymetini değiştirmeye kalkmak, şüphesiz ki daha güç bir ameliye olacaktı.

Bu tedbirden Türk müstahsilinin neler kazanabileceği mesele sine gelince, bu başlıbaşına bir münakaşa konusudur. Dahili fiyatlarda vukubulan her artış, ihracatı teşvik hususundaki ilk gayeyi baltalar. Daha yüksek bir lira fiatıyla yabancılara yapılan buğday ve diğer hububat satışlarından elde edilen ani kazanç 1946 mahsulü yeni satın alınmış veya eski iç fiyatlar üzerinden mübayaa edilmiş olduğundan tamamen devlete kalmıştır. Para ayarlanmasının yapıldığı 7 Eylül ile 1946 nihyeti arasında iç fiatlar tahminen yüzde 15 nisbetinde yükselmiştir.

Bittabi para kıymeti değişikliğinin mahzurları olduğu gibi faydaları da olmuştur. İthalât fiatları ve dış borçların faizleri yükselmiştir. Her hangi bir enflasyona karşı tedbir alınmasını güçleştirmiştir. Bunun uzun vadeli tesirleri zamanla görülecektir. Fakat başlıca tesiri belki iç fiatların daha ziyade yükselmesi şeklinde tezahür edecektir.

Dış tediyele ait tahviller 1946 ve 1947 de yapılan kambiyo kontrolünün gevşemesi yüzünden çoğalacaktır. Evvelce yapılan bu kontroller sayesinde memleketteki yabancı sermayedarların kârlarını dışarı çıkarmalarının veya sermayelerini memleketlerine nakletmelerinin hemen hemen tamamen önüne geçilmiş bulunuyordu. Mayıs 1947 de alınan bir kararla kârlarını teminat altına

almak ve sermayelerini yabancı dövizle tahvil edebilmek hususunda yabancı sermaye sahipleriyle anlaşmalar akdetmek üzere Maliye Bakanına salâhiyet verilmişti. Bu karar yabancı sermaye kârlarının memleket dışına nakli hususunun hususî bir müsaadeye tâbi tutulduğu takdirde Türk ekonomisinin faydalanabileceği uzun vadeli yatırımlar hakkında yabancı sermaye cazbetmenin imkânsız olduğunun anlaşıldığını göstermektedir. Bu garanti fiilen Merkez Bankası tarafından verilir ve şartları da sağ olursa, önemli gelişmelere yol açabilir. Yoksa şayanı takdir neticeler elde edilemeyecektir. Para ayarlaması hususî sermaye sahiplerinin dış borç yükünü arttıracaktır.

Dış Ticaret

Türkiye'nin dış ticareti uzun yıllar boyunca tabii mahsuller ve buna ilâveten bazı el işi mamulâtının ihracı ile mamul madde ve bir kaç gıda maddesi ithalinden ibaretti. Umumi olarak ele alındığı takdirde bu tip mabadelenin karakterinde hiçbir esaslı değişiklik olmamıştır.

Belli başlı ihraç malları, Türkiye'nin nisbî bir avantaja sahip olduğu tütün, fındık, üzüm ve incir gibi zirai mahsullerdir. Hububat ve bakliyat ta ihraç eder. 1946 yılında ilk defa olarak buğday fazlası ihraç olunmuştur. Harp esnasında maden cevherleri, bilhassa Krom'la Bakır ihracatı artmıştı, fakat bunların kıymetleri topyekûn ihracatın ufak bir yüzdesini teşkil etmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundanberi hükûmetin memleketi sanayileştirmek ve kendi kendine yeter bir seviyeye yükseltmek maksadiyle tuttuğu yol, ithalâtta mamul istihlâk maddelerinin yerini sanayi makinelerinin alması gibi bir değişiklik vücade getirmiştir. Bununla beraber Türkiye hâlâ birçok istihlâk maddelerini haricîten ithal etmektedir ve görünüşe göre bu ithalât daha yıllarca devam edecektir.

Sanayileşme hareketi ilerlemeğe devam ettiği takdirde, Türkiye dışarıdan alacağı makinelerin bedellerini ödemek hususunda zirai mahsullerinin ihracatına bağlı kalacak veya müstehliklerin birçok ihtiyaçlarını karşılamak istiyeccektir. Şeker ve dokuma sanayiinde olduğu gibi, diğer mamuller hususunda da halkın ihtiyaçları karşılandığı takdirde ise, gelirler yükselecek ve bu yüzden halkın satın almak istiyecceği birçok ithal eşyası bulunacaktır.

Türk ekonomisi, diğer nispeten az inkişaf etmiş milletlerin ekonomileri gibi, dünya ekonomisi şartlarına bağlı kalacaktır. Türkiye'nin ihraç ettiği gıda ve diğer ham maddelerin fiyatları dünya talep ve fiyatlarına göre geniş değişikliklere mevzu olacak-

tır. Mamul maddelerin fiatları daha geniş ölçüde müstakardır. Türkiye'nin yabancı borçlar şeklinde üzerine aldığı istihsal masrafları ise nispeten donmuş bir haldedir. Bu durum, Türkiye'nin birçok «geri» bölgeler gibi, başlıca bir tek mahsul veya maddenin üzerine dayanmakta olmayıp geniş mikyasta çeşitli mahsul-ler ihraç etmekte olması yüzünden tahfif edilmektedir. Bununla beraber Türkiye'nin en belli başlı ihraç maddelerini teşkil eden tütün, fındık, üzüm müstehliklerin gelir seviyesinde alçalma olduğu zaman almaktan vaz geçecekleri «lüks» eşya sayılır.

Türk dış ticareti siyasi tesirler altında bir milletten veya bir milletler grubundan diğerine kaymakla da tebarüz ettirilebilir. Birbirini takip eden devreler içinde Türkiye'nin başlıca ticareti önce İngiltere ve Fransa, sonra Almanya, daha sonra Almanya ve İngiltere, son zamanlarda ise Birleşik Amerika ile olmuştur. Bu sebeple memleketin dış ticareti siyasi bir kararsızlık geçirmiş, ve Türkiye geçmişte büyük rahatsızlıklara maruz kalmadan bu çeşit ani değişikliklere intibak hususunda muvaffakiyet göstermiştir.

1938 yılında Türkiye'nin Avrupa ticaretindeki hissesi yüzde bir, dünya ticaretindeki hissesi ise yüzde yarımdan daha az bir nippetle idi. Aynı yıl içinde Türk dış ticaretinin nüfus başına düşen kıymeti 14.50 Dolardı. Bu miktar ufak görünmesine rağmen, nüfus başına isabet eden gelirin yarısına müsavidir. Bu husus, Türklerin ekseriyetinin hayatı ihtiyaçları için doğrudan doğruya ihracat veya ithalât maddelerine tâbi olduğuna delil teşkil etmez. Bilâkis halkın çoğu bilhassa kendi memleketlerinin mahsul-leri ile geçinmektedir. Bu nokta memleketin ticari faaliyetinde ve ekonomisinin bu kısmında para geliri miktarının yükselmesi bakımından ticaretin haiz olduğu ehemmiyeti gösterir.

İTHALÂT VE İHRACATIN MAHİYETİ

Bu hususta diğer yıllardan pek fazla fark göstermeyen 1938 yılında ithal mallarının kıymetçe yüzde 77 si mamul maddelerden, yüzde 18 i ham veya yarımamul maddelerden, yüzde 5 i de yiyecek ve canlı hayvanlardan ibaretti. İhracat ise, bilâkis, yüzde 50 ham veya yarı mamul maddelerle (bilhassa tütün, pamuk ve yün), yüzde 44,5 i yiyecek ve yüzde 5 i de mamul maddelerden müteşekkildir. (Şekil: 1 ve 30 numaralı ilâve listeye bakınız). Şekil: 2, 1938 deki başlıca ithalâtın yüzde 19 la demir ve çelik, yüzde 15 ile makine, yüzde 11,5 ile pamuklu mamullerden mürekkep olduğunu göstermektedir. Daha önceki yıllardan en önemli fark pamuklu dokumalarda görülen düşüşle buna karşılık diğer iki unsurdaki yükseliştir. 1938 yılında başlıca ihracat şu şekildeydi:

Tütün yüzde 27 üzüm yüzde 10, fındık yüzde 9, pamuk 7, yün yüzde 5. Burada daha önceki yıllara nisbetle en kayda değer değişiklik, ham pamuk ihracatında görülen azalmadır. (Şekil: 2 ve 31 numaralı ilâve listeye bakınız).

1941 - 1946 yıllarına ait daha tafsilâtlı ihracat ve ithalât listesi makine, demir ve çelik ithalâtının devamlı önemini meydana koymaktadır. Pamuklu m. şelerle diğer giyecek maddeleri ve ilaçlarla kimyevi maddeler bol miktarda ithal edilmiştir. Türkiye şekerde gerçekten yeterliğe erişmiştir. İhracatta nisbeten önemli ufak bir değişme vardır; yalnız safi buğday ihracatında görülen gelişmeden dolayı hububatla kuru sebzeler ikinci dereceye yükselmiş fakat iç dokuma imalâtı yüzünden ham yün ve pamuk ihracatında göze çarpan bir düşme olmuştur. (32 ve 33 numaralı ilâve listeye bakınız).

TİCARET MUVAZENESİ VE TİCARET KONTROLLERİ

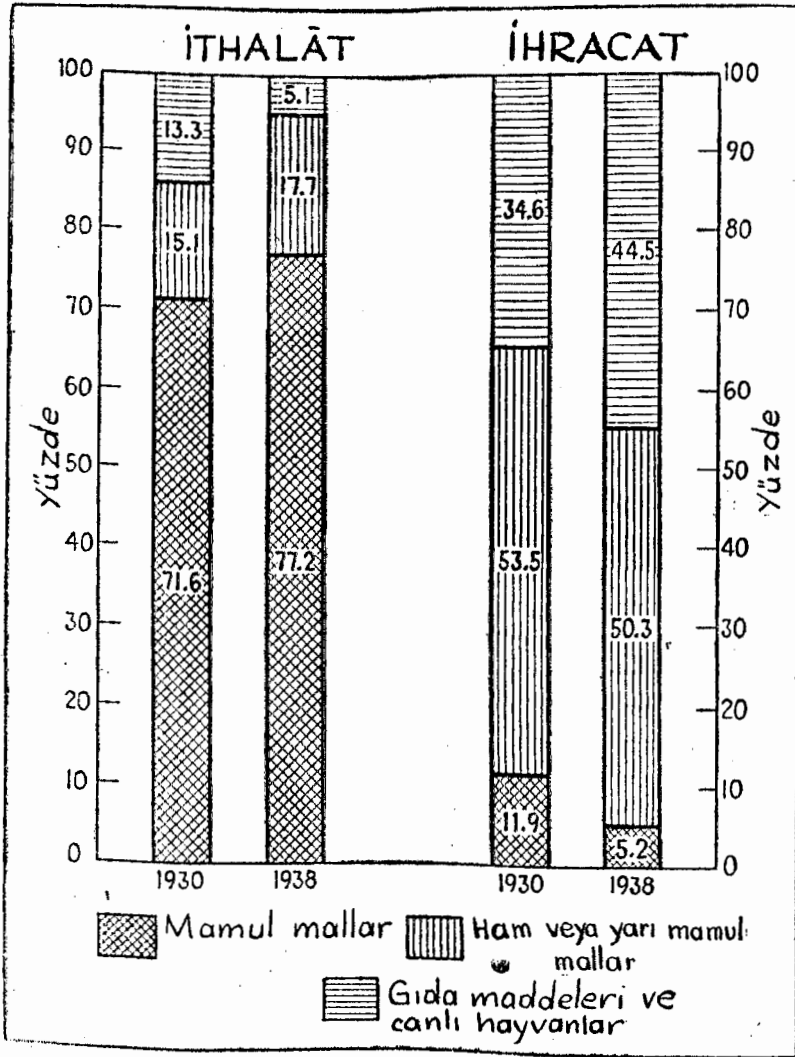
Türkiye'nin görünmeyen muamelelerle sermaye muamelelerini de içine alan tediye müvazenesi hakkında tam olarak verdiği rakamlar arasında ancak 1933 yılına kadar olanlarından faydalanmak mümkündür; bundan ötesi bir takım tarihî sebepler yüzünden gösterilmemiştir. Her halde eşya ticareti bu işin en mühim faktörünü teşkil etmiş ve yabancı borçların ödenmesi hususundaki Türk dirayetini tesbit etmiştir.

Cumhuriyetin ilânından 1930 yılına kadar Türkiyenin ithalâtı ihracatından fazla idi. O yıldan itibaren ihracatta bir artış kaydedilmiş ve bu, 1938 yılına ait tek bir istisnadan başka, böylece devam edip gitmiştir. Bu başarı bidayettenberi ihracatın artması sayesinde değil, fakat ticaret hacminin daraldığı buhran yılları zarfında ithalâtın ihracata nazaran daha fazla tahdide tâbi tutulması sayesinde elde edilmiştir. Sukut ticaretin tabii hacminden ziyade fiatlarda müşahade edilmiştir. İhracat, buhrandan evvelki kıymetine yüksek fiatlar talep edildiği 1942 harp yılından evvel varmış değildir. (Şekil 3 ve 29 numaralı ek listeye bakınız).

Muzaffer müttetiklerin Türk ihtilâl hükûmetini tanıdıkları Lozan muahedesine göre, Osmanlı imparatorluğu zamanından kalma kapitülâsyonlar ilga edilmiş, fakat cumhuriyet hükûmeti eski hükûmetin borçlarından kendisine isabet eden hisseyi kabul ederek bunu 2 milyon poundluk senelik bir taksit ödemek suretiyle üzerine almış, bu miktarın 1952 de 3 milyona iblâğı ve tasfiyesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda ticarî sahada varılan bir anlaşmaya göre, Türkiye müttetiklerin lehine olarak imparatorluk zamanında cari düşük gümrük tarifesine bağlı uzun bir ithalât listesini, 1929 da sona ermek üzere, kabul etmek zorunda kalmış-

Şekil 1

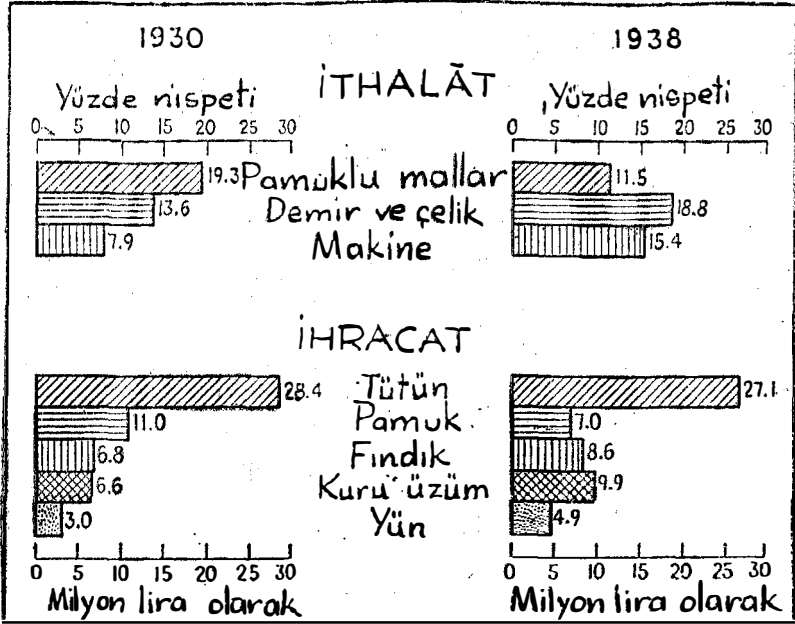
TÜRK DIŞ TİCARETİNİN 1930 ve 1938 DE DAĞILIŞ NİSBETİ



KAYNAK: 30 Numaralı Ek Liste

Şekil 2

TÜRKİYEİN BAŞLICA MAHSULLERİNİN 1930 ve 1938 de İTHALÂT VE İHRACATI



KAYNAK: 31 Numaralı Ek Liste

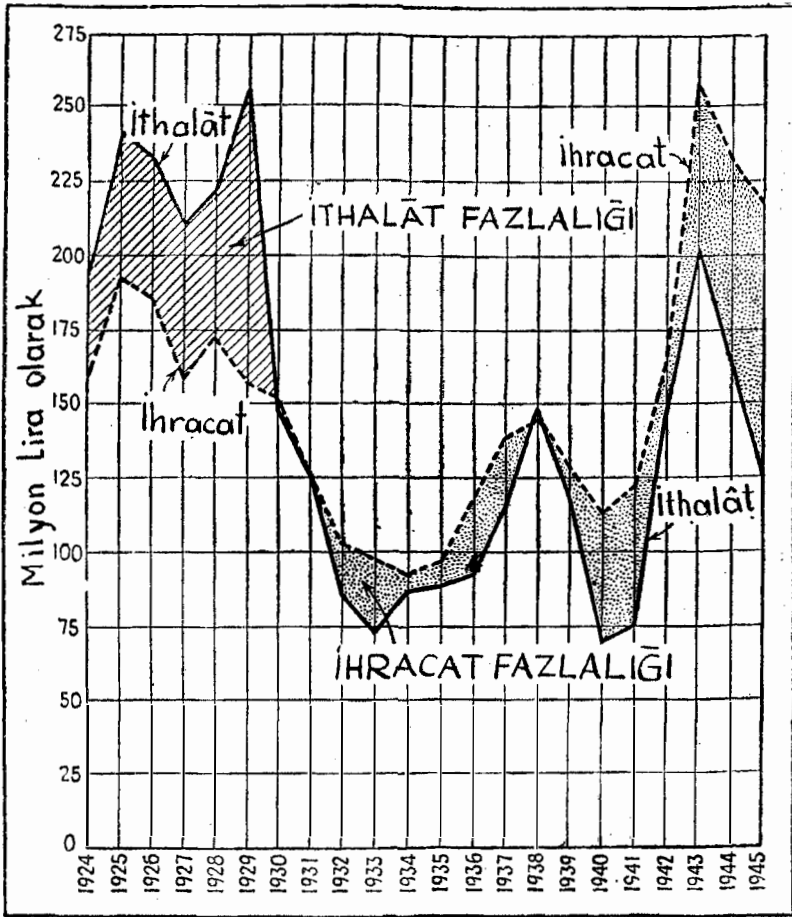
tı. Bunu takip eden yıllar boyunca ticaret gittikçe inkişaf etmiş, dünya nisbi bir refaha kavuşmuş, bu meyanda Türk ticaret hacmi de büyümüş, fakat dış borçlar bilhassa ithalatın artması yüzünden gittikçe kabarmıştır.

DEVLETÇİLİK İDARESİ ALTINDA DEVLET KONTROLLERİ

Ticari anlaşmanın sona erişti dünya buhranının başlangıcına tesadüf etmiş ve bundan az zaman sonra da Türkiye'de seri devlet kontrollerinin gelişmesi ile beraber devletçilik siyasetinin tatbikine başlanmıştır. Türkiye gümrüklerini kontrol hakkını tekrar elde eder etmez, ithal gümrük tarifelerini yükseltmiştir. Bu devre esnasında bilhassa ham maddeler satan birçok memleketlerin

Şekil 3

1924 - 1945 TÜRKİYE TİCARET MUVAZENESİ



KAYNAK: 29 Numaralı Ek Liste

ihracat hacminde görülen cürtlü daralma neticede döviz kıtlığını arttırmış ve sonunda kambiyo dengelemeleri ve kambiyo kontrolleri gibi malûm tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Maamafih Türkiye'nin buna benzer tedbirlerle karşıladığı ihtiyaç sadece halkın talep ettiği istihlak maddelerinin dışındaki güçlükler-

den değil, aynı zamanda devletin nüfuzu altında memleketin bir an evvel sanayileşmesi plânından doğmuştur. İstenilen sanayi malzemesinin temin edilebilmesi için, bir çeşit mubadele sisteminin tatbiki ve ithalâtın sıkıca tahdidi lâzımdır.

Kliring usulü memleketin başka memleketlere olan ihracatının ithalâtına müsavi olması veya ihracatın ithalâtı geçmesi esasına göre idare edilmiştir. Meselâ, Türkiye ile Almanya arasındaki kliring anlaşmasında her iki memleket yekdiğerinden muayyen miktarda mal satın almak hususunda mutabık kalmışlardır. Almanya'ya yapılan ihracattan Türkiye'nin kazandığı Marklar, Türkiye'ye mal satan Alman tacirlerine yapılacak tediye ve Türkiye'nin Almanya'ya olan dış borcunu ödemek hususunda kullanılacaktır. Bu işten bakiye kalan miktar da Türkiye'nin döviz stokunu teşkil edecekti. Bahsedilen anlaşmalar müzakere edilirken Türkiye sevkiyat ve sigorta gibi görünmiyen ihracatın karşılığını ödemek için kendi lehine bir yüzde 20 fark sağlanması hususunda ısrar etmişti. Bu unsurların daha yüksek olacağı İngiltere ile yapılan anlaşmalarda ise, fark yüzde 30 idi. Bu kontrollerin buhran devresiyle harpten önceki kalkınma esnasında bir ticarî emtia ihracat fazlalığı meydana getirmek hususunda faydası görülmüştür.

Harbin yaklaşmasıyle birtakım yeni tahditler konulmuştu. Ticaret Bakanlığı uzun ticarî eşya listeleri üzerine yüzde 10 nisbetinde bir ihracat vergisi ilâve etmiş ve ihracat için asgari fiat tesbit etmek salâhiyetini üzerine almıştı. 30 Nisan 1940 tarihli bir kararla ithalât birlikleri kurulmuş ve fiatların rekabet yoluyla yükselmelerini önlemek maksadiyle ithalât için ödenecek azami fiyatları tesbit salâhiyeti bu birlikler'e verilmişti. Dövizleri Merkez Bankası kontrol etmekteydi.

Bu şekilde uzun yıllar boyunca dış ticareti üzerinde tesis edilen kontrol, harp sona erdikten sonra pek az değişikliğe uğramıştır. Birlikler geniş ölçüde lağvolunmuşsa da onların aşılacağı zihniyet elân mevcuttur. Bu siyasetin tatbiki esnasında Rus ve Alman nüfusu önem taşımaktaydı. Alman mütehassısları tarafından hazırlanmış olan raporlar âmme hizmetlerinin bir çok kollarına Schacht fikrinin tohumlarını ekmıştır. Hükûmet iki taraflığa sülûk ettiğini mütemadiyen reddetmiş ise de, Türkiye'nin durumunda olan bir memleketin, dış ticaret ve kambiyo işlerinde zoraki tedbirlere baş vurmadan plânlı bir sanayi gelişmesini nasıl yürütebileceğini anlamak güçtür.

TÜRK TİCARETİNİN İSTİKAMETİ

Umumi mânada, Türk ticaretinin istikametini ithal ve ihraç

edilen emtianın mahiyeti tayin eder. Ham madde ve gıda maddelerinden müteşekkil ihracatını bilhasa sanayi memleketlerine yapmakta, makine ve mamul istihlâk mallarından mürekkep ithalâtını da bilhasa bu memleketlerden temin etmektedir.

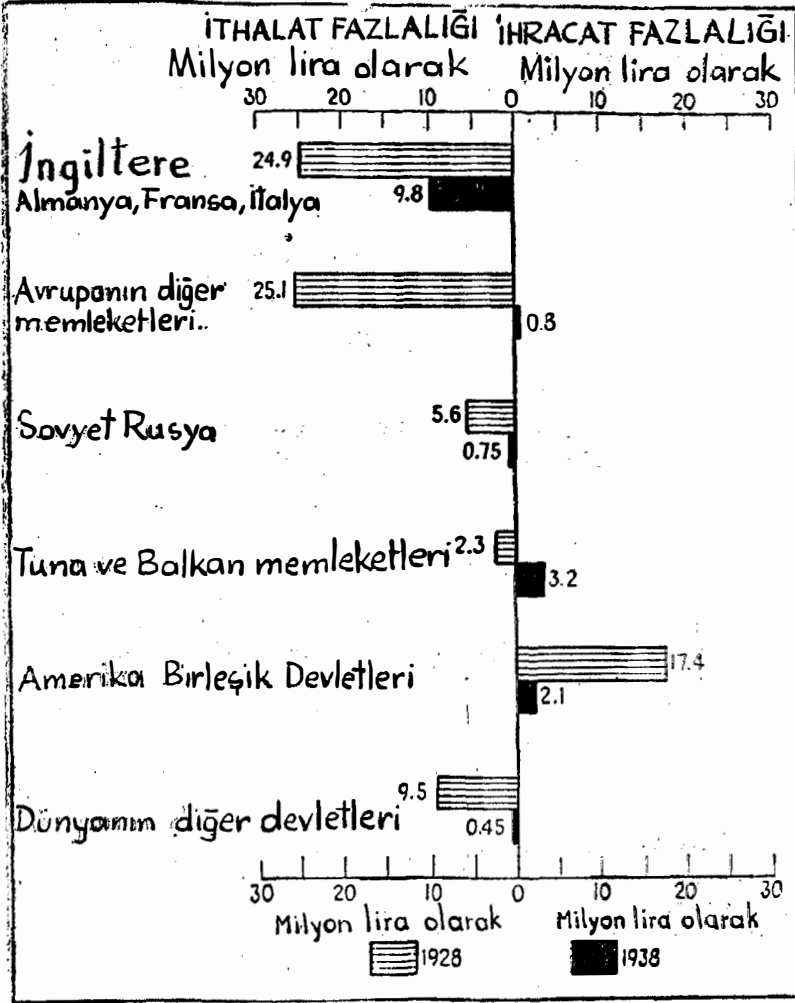
İkinci Dünya Harbinden önce, batı Avrupa'nın sanayi memleketleri Türkiye ithalâtının yüzde 70 inden fazlasını karşılıyorlar ve ihracatının daha az bir yüzdesini satın alırlardı. 1938 de Birleşik Amerikanın Türk ithalâtında hissesi yüzde 10,5, ihracatta ise yüzde 12 idi. İstihsal malları bakımından Türkiyeye benzeyen ve bu sebeple Türkiye için fazla önem olmıyan Tuna ve Balkan memleketleri Türkiye ithalâtının yüzde 3 ünü sağlıyor ve ihracattan da yüzde 5 ini satın alıyorlardı. Sovyetler Birliğinin hem ihracat, hem de ithalâttaki hissesi yüzde 4 den azdı. Geri kalan yüzde 9 da dünyanın diğer memleketlerine aitti (34 numaralı ilâve listeye ve Şekil 3'e bakınız).

Harpten önceki on yıl zarfında Türkiye ticaretinde görülen başlıca kayma hareketleri, Almanya'ya önemli malzeme kaynakları temin edecek ve ihracatı için pazarlar sağlayacak mahiyette ticarî anlaşmalar yapmak suretiyle buhrandan faydalanmak isteyen Hitler idaresi altındaki üçüncü Reich'in kampanyasına mukabele teşkil edici mahiyettedir. 1928 de Almanya Türkiye ithalâtının yüzde 14 ünü temin etmiş, ihracatının ise yüzde 13 ünü satın almıştı. 1935 de Almanya'nın her iki sahadaki hissesi yüzde 40 a yükselmişti. 1937 de Türkiye ithalâtının yüzde 47 si Almanya tarafından temin olunmuş ihracatın yüzde 43 ü Almanya sevk edilmiştir. Bundan en ziyade müteessir olanlar Fransa, İtalya ve İngiltere idi. Bu üç memleket 1928 de beraberce Türkiye ithalâtının yüzde 37 sini, 1938 de de sadece yüzde 17 sini karşılamışlardır. Türkiyeden yapılan ithalâta ise, İngiltere'nin hissesi nispeten daha az, Fransa ile İtalyanunki ise daha ziyade düşmüştür.

Harp esnasında ve harpten sonra daha önemli değişiklikler vukubulmuştur. Türkiye ithalâtında Almanya'nın hissesi 1938 deki yüzde 47 den 1940 daki yüzde 12 ye düşmüş ve Türkiye ithalâtı da 1938 deki yüzde 40 tan 1940 daki yüzde 9 a inmişti. 1944 den sonra Almanya'nın Türkiye ile ticareti hemen hemen tamamiyle durmuştu. İngiltere'nin Türkiye ile olan ticareti harbin başlamasıyla artmış, harp yılları içinde bu yüksek seviyeyi muhafaza etmişti. En büyük kazancı Birleşik Amerika elde etmiştir. 1946 da Amerika Türkiye ithalâtının yüzde 31 ini sağlamış, ihracatının yüzde 20 sini satın almıştır. İngiltere yüzde 19 ve 17,5 ile ikinci olmuştur. İtalya ile ticaret 1946 da bir dereceye kadar canlanmış, fakat Fransa Türk ticaretinde bir unsur olmak vaziyetini hemen hemen kaybetmişti. İsviçre ve İsveç Türkiye'ye ih-

Şekil 4

TÜRKİYE'NİN DİĞER MEMLEKETLERLE 1928 - 1938 İTHALAT VE İHRACAT MUVAZENESİ



KAYNAK: 34 Numaralı Ek Liste

racat yapan memleketler arasında önemli birer mevki almışlardır. Türkiye'den ithalat yapan memleketlerin üçüncüsü Filistin'-

dir. Ondan sonra Yunanistan ve Mısır gelir. (35 ve 36 numaralı ilâve listelere bakmız).

Harp sonrasını hemen takip eden bu değişikliğin büyük kısmının Almanya, İtalya ve Fransa'nın iktisadi mecalisizliğinden ileri geldiği meydandadır. Türkiye ihtiyaçlarını karşılayabilen memleketlerden mal almakta ve kendi mallarını da onları satın alabilen memleketlere satmaktaydı. Birleşik Amerika'nın Türkiye ticaretinde ön plânda gelmesi hususunun devam edip etmiyeceği büyük mikyasta Avrupa kalkınmasının seyrine, kısmen de memleketin sınaî gelişmesinin istikbaliyle memleketin kalkınmada oynayacağı role tâbidir. Bu mülâhazaların esasî siyasî ve askerî gelişmelere dayanmaktadır. Bu münasebetle, harpten evvel Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir mevki işgal etmediğini ve harptenberi de bu husustaki hissesinin çok ehemmiyetsiz olduğunu kaydetmek faydalı olacaktır.

Vergiler, Kanunlar ve Hususi Teşebbüs

Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğundan tevarüs ettiği vergi kanunları cibayet kabiliyetinden başka hiçbir esasa dayanmamaktaydı. Bunlar haris bir hükûmet tarafından icat edilerek hoşnutsuzluk içinde bulunan bir halk kütlesinden gelir sağlamak için hiç olmazsa bir asır tatbik olunmuş başarılı plânların kalıntılarını ihtiva ediyordu. Neticede iktisadiyatı kurup sağlamlaştırmak hususundaki hiçbir plâna uymayan karmakarışık bir tahsilât, nizam ve tatbikat hercümerci zuhur etmişti. Bu sistemin halk arasındaki kötü ismi, kapitülasyonlar altında vergi cibayeti kısmen ifa edenlerin ecnebi ajanlar olması ve toplanan paraların geniş çapta harice gitmesi dolayısıyla takviye olunmuştur.

Cumhuriyet idaresi nazari olarak ödeme kabiliyeti prensipini kabul etmekle beraber, yabancı tahakkümünden sakınmak için yeni varidat temin etmek lüzumu ve devlet teşebbüsleri için de para bulmak ihtiyacı karşısında eski vergilere bir takım yenilerini katmak mecburiyetinde kalmıştır. Vergi bünyesini yeni baştan ve sistematik bir surette modernleştirmek için, ne zaman, ne de bilgi mevcuttu; Türk iktisadiyatı ise o derece körpe bir gelişme safhasında bulunuyordu ki, batı modeli müterakki vergi sisteminin taklidine tevessül edilmiş olsaydı, pek az varidat elde edilecekti.

Vasitasız vergiler, hem şahsî, hem de şirket gelirleri üzerine konulmuş vergilerle veraset vergisini, arazi, hayvan ve diğer mülk çeşitlerine ait vergileri ihtiva etmektedir. Bu vergilerin hepsi belki de bütçedeki millî masrafların altıda veya yedide birini karşılamaktadır. 20 milyona yakın nüfusu olan memlekette kazanç ver-

gisinin, şirketler de dahil, ancak 6,000 kişiden alındığını bir hükümet memuru söylemiştir.

Tamamen sıralanamıyacak kadar çok olan vasıtalı vergiler ise, iş muamelelerinin kıymetini esas alan ve işin hacmi, stok devri, kontratalarda mevcut meblâğ ve ödenen gümrük gibi vasıtalarla tahmin olunan muamele vergisiyle satış vergisi, istihlâk vergisi, yol vergisi, gümrük resmi ve umumiyetle her zamanki tahsilât üzerine ilâve yüzdeler olarak konan çeşitli askeri ve fevkalâde vergileri muhtevidir. Hudutsuz hususî vergilerden mak-sat, *standart kıymet takdirlerinin çatlakları arasında her nasılsa sıyrılıp kaçmağa muvaffak olan varidatı toplamaktır.*

Modern sanayi memleketlerindeki vergi nazariyesi, vasıtalı vergileri ödeme kabiliyeti esasına göre ayarlamamanın güç olması yüzünden vasıtasız vergilerden daha ağır bir şekilde umumî nüfusa yüklendiğini göstermesine rağmen, Türkiyedeki vasıtasız vergilerin bir kısmı son derecede sıkıntı vericidir. Göçebe bir çoban bile sürüsüne göre vergi vermeğe mükellef addedilmektedir. 1941 de hükümet vergiye tâbi 42 milyon hayvan üzerinden 21 milyon (11,5 dolar) vergi tahsil etmiştir.

VERGİ KAÇAKÇILIĞI VE ZORLAMA

Böyle bir vergi sisteminin tabii karşılığı olarak derin köklü ve her şeyi şamil bir vergi kaçakçılığı ortaya çıkmıştır. Köylü, tüccar, esnaf ve toprak kodamanları Osmanlı imparatorluğunu ne kadar hevesizce desteklemişlerse, Dış borçları ödeyecek vergiler vermek hususunda da aynı hevesizliği göstermişlerdir. Cumhuriyet idaresinin iş başına gelişiyle vergi cibayetinde halkın vatanseverliğine hitap etmek yolunda bir fırsat zuhur ettiyse de, eski huyların birden silinip yok edilmesi oldukça güçtü. Geniş bir vergi islahatı yokluğu ve artmış varidat talepleri vergi mükelleflerinin memnuniyetsizliklerini arttırdı. Bayındırlık işlerinde yapılan mas-raflar hiçten 1932 yılında bütçenin yüzde 14 üne yükseldiği halde devletçiliğin ilk beş yılı esnasında tekrar yüzde 3,5 a düştü ve bugün bile bu nisbet sadece yüzde 8 den ibarettir. Paranın ço-ğu heybetli âmme yapılarına ve zarif devlet fabrikalarının kuruluşuna sarfedilmiştir. Bu inşaat dışardan gelen malzemeyle ya-bançılar tarafından yapılmıştır. Orta seviyedeki vatandaş için ne daha fazla ne de daha ucuz mal istih-sâl edilmiştir. Bunun yerine halk için daha iyi yollar, daha fazla okul binaları ve sulama tes-isi yapılmış olsaydı, vergi ödeme işi daha ziyade kolaylaşmış olurdu.

1942 yılına doğru birçok ticaret adamları muazzam servet-lere kavuşmuşlardır. Bunlar, kanunî vergi mükellefiyetlerini ifa

ettikleri farzolunsa bile, servetleri nisbetinde vergi ödemiş değillerdir. Memleket silâhlanma için paraya son derece muhtaçtı ve neticede hükûmet, bir yıl içinde en azı 250 milyon lira (137 milyon dolar) temin ettiği söylenen Varlık veya Sermaye Vergisini koydu. Bu vergi esasen çok ağırdı, bundan başka sevilmiyen azınlıklar farklı muameleye tâbi tutulmuştu. Azınlıkların küçük bir kısmı vergiyi ödeyemedikleri için çorak bir bölgeye sürüldüler. Bu hareket müthiş bir patırdının kopmasına, yabancı hükûmetlerin protestolarına ve verginin ilgasına sebep oldu.

Vergi tahsilinde karşılanan güçlük, mükelleflere teknik mahiyette hatalar için bile ağır cezalar verilmesi neticesini doğurmuş, bir sıra yeni baştan tetkik ve teftişlere ve bu arada bazı keyfi muamelelere de yol açmıştır. Yirminci asır vakfının bir üyesi tesadüfen şahit olduğu bir vak'ayı düzeltmek için birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Hesap defterlerini iptidai bir şekilde tutan ve yeni yazıyı okuyup yazamayan ufak bir temizleme ve boyama müessesesinin sahibi, vergi borçlarını tespit için bankası'nın tavsiyelerinden istifade etmişti. Resmi bir hesap teftişi birkaç yıllık bir devre için vergilerinin yeniden hesaplanmasını icap ettirmiştir. Müessese sahibi ödenmemiş vergileri ödeyebilecek vaziyette idi, fakat ilâve cezalar yüzünden yılda 5,000 dolar kadar kazanç elde ettiği dükkânını satmağa ve kendi sermayesiyle kurmuş olduğu dükkânda günde 10 liradan az bir yevmiye ile çalışmağa mecbur olmuştur. Halbuki bu cezayı veren mahkeme onu dolandırıcılık suçundan kabahatsiz bulmuştu. Bu adam evli ve beş çocuk sahibi idi.

Birçok devlet teşebbüsleri de kanune göre hususi teşebbüsler gibi kazanç vergisine tâbidirler; fakat umumî kanaate göre bunların muhasebesi vergi müfettişinin tetkikinden kanunen muaf tutulduklarından resmî makamlar bunlara daha müsamahalı muamele yapmaktadır. Bazı devlet müesseseleri ise vergiden tamamen muaftır.

PERİŞAN BİR EKONOMİ

Türkiye'de kira bedeli sadece kiracının ödediği bir ücret değildir; aynı zamanda bir vergi esasıdır; vergi tahakkuk memurları mükellefin ödeme kabiliyetini buna göre tespit eder. Bir binayı boyamak veya damını aktarmak bile hatırı sayılır bir vergiye mal olabilir. Türk vergi sistemi, Türk iş adamlarının oturdukları boyasız evlerle işlerini yürüttükleri izbelerdeki yarı karanlık ve fakirane döşeli bürolarda aksettirilmiştir. Bu perişan tediye mükellefiyetinin neticeleri İstanbulda tam olarak görülmektedir.

Gizlenmek suretiyle vergilerden kaçınma çarelerini aramak

yüzünden hususî sermaye atıl bir vaziyette kalmaktadır. Bu sermayenin çoğu define halinde saklanmıştır. Bankalardaki mevduatla eshamın hakikî sahibinden başka birisinin ismine yatırılmaları umumî bir kaide olmuştur.

Grubumuzun bir azası hiç kâr etmeyen ve bu sebeple kazanç vergisine tâbi olmayan bir şirket tarafından kiralanmış mükemmel bir mevkide ve mükellef bir büroda oturan becerikli bir iş adamını ziyaret etmişti. Bu teşebbüs sahibinin hakiki işi şehrin fakir semtlerinin birinde ancak kaçırılmasına imkân olmayacak cinsten vergileri ödiyen ve şirket halinde olmayan bir müessesese tarafından yapılmakta ve yürütülmekteydi. Bu teşebbüsün kârları birçok kısımlara bölünerek müessesenin şayanı itimat memurlarının isimleri altında bankalara yatırılmaktaydı. Mevduatın yekûnunu müessesese sahibinden başka kimse bilmiyordu. Bu adam devletin işe müdahale etmiyeceğine veya köstekleyici kanunlar koymıyacağına emin olsaydı, son derecede ihtiyaç duyulan semereli bir sanayi teşebbüsüne 10 milyon nakit sermaye yatırmamaya hazır olduğunu söylemiştir. Para sahipleri servetlerini gizliyecek yerde kullanmak hususunda teşvik görseler, meydana çıkacak yerli sermayenin yekûnunu tespit etmek adeta imkânsız bir iş olurdu.

TASARLANAN VERGİ İSLÂHATI

Vergi sisteminde âcil bir değişiklik yapmak lüzumu duyulmuş ve alâkadar devlet daireleri bu mevzuda çeşitli tetkiklere girişmiştir. Değişikliğin muallak bulunması yüzünden hiçbir yabancı sermayedar 1947 deki vergi vaziyetine göre işlerini tanzim edemez. Her hangi büyük bir yatırımı ciddi surette mülâhaza etmezden önce Türk hükûmetiyle hususî anlaşmalar akdetmek her önemli hususî teşebbüs için zaruridir.

Tasarlanan kanunlar, Türk ekonomisinin mahiyeti göz önüne alınırsa vaziyeti islâh etmek üzere belki imkân derecesinde ileri gideceklerdir. Millî gelire dair daha mükemmel rakamlar olmaksızın veya para getiren faaliyetler üzerinde iyi bir tahrir yapılmadıkça, muayyen bir misale veya topyekûn varidata tevcih edilen gerçekten ilmi bir vergi sisteminin tatbiki yerinde olmayacaktır. Yapılması imkân dahilinde olan şey, teşviki arzu edilen iktisadî faaliyet tipleri için hususî vergi sistemleri kurmak ve vergi kanunlarının ana kısmını müstakbel islâhata bırakmaktır. Hususî bir takım değişiklikler yapılırsa, madencilik gelişmeleri, elektrik enerjisinin istihsal, dağıtım ve istihlâki, ziraat âletlerinin imal ve tamiri, gıda maddelerini işlemek için çalışacak cinsten hafif sanayi ile diğer istihlâk maddeleri sanayiinin yolunu düzle-

yip açabilirdi. Ecnebi teşebbüslerine karşı gözetilen farktan yabancî sermayenin iştirakinin arzu edildiği sahalarda vaz geçilebilir. Bu fark gözetmeye bir misal olarak, Türk müesseselerine bir yılın faaliyet zararını öteki yıla nakletme müsaadesi verilmişken aynı hakkın yabancı teşebbüslere tanınmamış olması zikredilebilir. Türkiye’de milletin ilerlemesi ve emniyeti için hakikaten mesuliyet duyan kimseler, bu mahiyette bir vergi reformuna kuvvetle taraftardır.

Millet Meclisinin encümenlerinde tetkik edilmekte olan tasarıların hepsi gelir vergisiyle ilgilidir. Bunlar gelir vergisi mükelleflerini münasip sınıflara ayırarak mevzua pratik bir şekilde girmektedirler.

Genel Gelir Vergisi sadece şirketlere değil münferit işlerle yüksek gelirli meslek mensuplarına da teşmil edilecektir. Bu vergi kira bedeli, kâr hissesi, faiz, sermaye kazançları, dalyanlarla taş madenleri ve diğer tabii kaynaklardan elde edilen varidat şamilidir. Ziraat ve diğer iş tipleri vergiden hususî surette hariç tutulmuşlardır. Bu kategoriye girmek için miyar, yılda 200 liradan fazla kira bedeli ödemek, yılda 30,000 lira kıymetinde mal satın almak, toptan ticaret yahut hususî iş tipleriye iştigal etmek gibi oldukça muğlak hususlardır.

Ufak çaptaki teşebbüsler ise bir iş ve esnaf vergisine tâbi tutulacaklardır. Vergi nispetleri, ödenen kira ve ücret halinde tediye edilen meblağlara göre müterakki olacaktır. Sabit bir iş yeri bulunmayan seyyar esnaf ve seyyar zanaatkarlar günlük kazançlarının on iki mislini vergi olarak ödeyeceklerdir.

BirŞirketler Vergisi de memleketin büyük iş teşebbüslerine tatbik olunacaktır. Bu işletmeleri fertlerle ufak işlerden ayırmak suretiyle hususî teşebbüsün gelişmesini teşvik hususunda münasip-tadilât yapılması daha kolay bir hale getirecektir.

Dördüncü bir kanun tasarısı yukarıdaki vergilerin üçünün de kanuni idare cephesine taallük etmektedir.

İktisadî Vaziyetin Bir Bütün Olarak Tetkiki

Bu malî malzemedен meydana çıkan Türk ekonomisinin manzarası gayet açıktır.

Hükûmetin gayesi modern sanayii geliştirip Türkiyeyi imkân nisbetinde kendi kendisine yeter bir hale getirmektir. Sanayiinin gelişmesi için lâzım olan makine ve malzemenin çoğu hariçten ithal edilmiştir. Kemale ermemiş iktisat sistemlerinde olduğu gibi, Türkiyede de, başlıca zirai ekonomi mahsullerinin ihracı, sınaî malzemenin ithalini önleyebilmek maksadım gütmektedir. Aynı zamanda mühim miktarda ihtiyaç duyulan sınaî istih-

lâk maddelerinin ithali, ibret muvazâsında açığa meydan vermemek maksadiyle, kat'î bir şekilde tanzim edilmiştir.

Diğer taraftan devlet işletmelerinin yüksek masrafları ve devlet banka müesseselerinin istikrazları tedavüldeki para hacmini kabartmış ve fiat enflasyonuna sebep olmuştur. Bu fiat yükselişinden kısmen dünya piyasaları mes'ul olmakla beraber, sanayileşme programının da, makine mübayaası için harcanan paralar ve sanayi tediyeatının istihlâk maddelerinin istihsalıyla müvazi olarak yapılmaması yüzünden, buna ağır bir surette tesir ettiğine şüphe yoktur.

PONTANSİYEL SERMAYEDARLAR

Vergi ve kanun sistemiyle elele yürüyen devlet sanayileşme programı, gerek yerli, gerek yabancı hususî teşebbüslerin gelişmesini yasak etmiştir. Türk tasarruflarının çoğu devlet tahvil-lerinin satın alınmasına yatırılmıştır.

Bu programdan bazı faydalar sağlanmış olmakla beraber, netice itibariyle halkın maddî yaşayış seviyesinin yükselmesine yaradığına dair bir amare mevcut değildir.

Muntazam devlet bütçesinin tenzim şekli, millî borcun ağır bir yük teşkil edecek derecede birikmesini önlemesi bakımından, muhafazakâr bir mahiyet taşımaktadır. Maamafih devlet masraflarının artması, toplu olarak halka gözle görünür bir fayda sağlamış değildir. Bu masrafları karşılamıyacak zarurî vergiler o şekilde tahsil edilmektedir ki, vatandaş elindeki parayı faydalı sahalara dökmekten alıkoymuş, hususî sermayenin gizlenmesine sebep olmuştur.

Hususî sermaye için elverişli bundan başka tek bir mahreç daha vardır ki, o da bilhassa enflasyon devresi esnasında geniş çapta yapılan emlak alım satımı spekülasyonudur. Sanayi gelişmesinde yerli sermayeden ne nisbette istifade edildiğini kimse söyleyemez; fakat hususî teşebbüsün lehine bir siyaset değişikliği yolundaki hareket, bunun umumiyetle tahmin edildiğinden daha büyük olduğu kanaatini vermektedir.

Türk hükûmeti daha ziyade iç gelişmeye harcanmak üzere dışarıdan ödünç para alırsa, kambiyo tekniği bakımından borcun tasfiyesine uygun bir şekilde hareket etmiş olur. 100 milyon dolarlık yeni bir istikraz, dış borç tediyeatına, şimdi ödenen senede tahminen 22 milyon dolara ilâveten, 11.750.000 milyon dolar tutarında bir yıllık taksit daha yükletebilir. Fakat ihraç piyasalarına daha çok miktarda mal sevk etmek veya evvelce ithal edilen malların yerine kaim olacak şekilde yerli istihlâk maddelerini istihsal etmek hedefi takip edilmedikçe ve bu gaye tahak-

kuk etmedikçe, sadece yeni projeler yüzünden iç masraflar bir kat daha artacak ve netice itibariyle istikraz da enflasyon taz-yikini arttırmaktan başka bir işe yaramıyacaktır.

Büyük ihtiyaç duyulan istihlâk maddelerini imal edecek ufak ve hafif sanayiinin hususî teşebbüs sahasında gelişmesine daha ziyade müsait bir hava yaratıldığı takdirde, hudutsuz miktarda yerli sermaye emre âmade olacak ve bu sermaye semereli bir şekilde kullanılırsa, servet ve tasarruf artacaktır. Türk halkı için bu istikamete doğru bir gelişme, Türkiyenin imkânlarına nisbetle zaten haddinden fazla gelişmiş bulunan devlet teşebbüslerini daha verimli bir şekilde işletmek ve daha ziyade genişletmek maksadiyle alınacak dış borçlardan çok daha faydalı olacaktır.

Maamafih yerli sermayedarlar sınaî bilgiden mahrum oldukları cihetle, yetişmiş personelden mürekkep kadro temin olunduğu takdirde, Türkiye hem âmme işlerinde, hem de hususî teşebbüs sahaslarında malûd miktarda ecnebi sermayeden faydalanabilir. Böyle bir gelişmenin gerçekleşmesi için halen yürürlükte olan kanunlarla resmî makamların hareket tarzları esaslı bir surette değişmelidir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HÜLÂSA VE TENKİDİ KIYMET TAKDİRİ

Bu araştırmanın gayesi, Türkiye Cumhuriyetinin bütün başarılarını anlatmak değil, şimdiki iktisadî durum içinde muhtaç bulunduğu yabancı yardımın sağlanması bakımından asıl burası önemli olduğu cihetle, eksikliklerini belirtmektir. Netice itibarıyla milletin son tarih safhası içinde gösterdiği manzara tam ve müvazeneli bir şekilde belirtilmemiş, ele alınan gaye göz önünde bulundurarak bilhassa eksiklikler ve kusurlar üzerinde önemle durulmuştur. Bunun için de umumî malûmata dayanan kuru bir kıymet takdiri aranılmamış; servet, kabiliyet ve ihtiyaçlar hakkındaki Amerikan görüşlerini göz önünde bulundurmak şartıyla Birleşik Amerika'nın Türk ekonomisinin islâhına yardımda bulunup bulunamayacağını, bulunabileceği takdirde ne gibi yardımlara ihtiyaç duyulacağını ve bunun nasıl tatbik edileceğini belirten tenkidî bir kıymet takdirine esas olacak noktalar araştırılmıştır.

SİSTEMLER ARASINDAKİ FARKLAR

Türkiyenin iktisadî teşkilâtı, birçok bakımdan, Amerikanm-kisinden farklıdır; aradaki başlıca fark, sermaye, teşebbüs ve idarenin daha ziyade devlete bağlı olması ve serbest çalışmanın çok az inkişaf etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu durum Birleşik Amerika'nın işbirliği yapmasına müsaittir. Çünkü her iki taraf ta gerek âmme, gerek hususî teşebbüsü inhisar altına almakta, bu iki sisteme mutlak bir zihniyetle bağlanmamakta ve birini diğerinden tercih hususunda taassupla davranmamaktadır. Dünyanın en iyi sistemi bile, her memleketin kendi tarihine ve hayat şartlarına göre değişir ve her yerde aynı başarıyla tatbik edilemez. Fakat başkasından yardım isteyen bir kimseye yapılacak en verimli yardım, bu işlerden anlıyanların ve bu hususta salâhiyet sahibi olan kimselerin yapacağı tavsiyelerdir.

Amerika hem nakit sermaye, hem de hakikaten randımanlı malzemeye sahiptir. Bu sermaye malların istihsal ve satışlarının.

serbest bir piyasa usulüyle yapılması esasına dayanan içtimaî bir faaliyete istinat etmektedir. Sermaye yatırılmalarını sevki idare edenlerle istikrazlarda bulunanlar başarılı bir teşebbüste rekabetin mevcut olması ihtimaline alıştırlar ve bir teşebbüse yatırılan sermaye daha fazla servet temin edecek şekilde idare edilmedikçe, sermayenin kaybedildiğini tecrübe ile öğrenmişlerdir. Hususî işletmelerin mükâfat ve mücazâtı yatırım tesislerinde tahmin ve hesaplama yoluyla bilgili iş adamları arasında muayyen bir emek veya zaman içinde mümkün olan en fazla şeyi elde etmek hususu üzerinde ısrarla duran bir vaziyet doğurmuştur. Servetin randımanlı şekilde kullanılmasına iktisadî bir israf gözüyle bakılmaktadır. Bu durum ve bunun gelişmesi bizzat hükûmet işletmelerini de uyanıklığa sevk etmiştir. Hükûmet, kaideten, her hangi bir sebeple hususî bir teşebbüsün iyi bir şekilde başaramıyacağı işleri üzerine almaktadır. Mühendislik prensiplerine uygun olarak yetişmiş mütehassıslardan faydalanıp sınaî idare tarafından geliştirilmiş metot ve âdetler kullanılmasaydı, TVA gibi muazzam bir âmme teşebbüsünün kuruluşu imkânsız olurdu.

MÜSAİT BİR HAVA YARATMAK

İktisadî hayatta devlet rolünü, beş yıllık planların sermaye üzerindeki tesiri, devlet teşebbüslerinin hedeflerini ve teşkilâtın şekil ve mahiyetlerini tayin etmek Türkiyenin kendi işidir. Fakat Türkiye bu faaliyeti finanse etmek üzere Amerikan istikrazlarından faydalanmak istiyorsa, istikrazlarla malzemenin istimal ve tatbik sahalarını ve işletmelerin verimliliğini tetkik işini, mevzuu bahis parayı verip vermemek hususunda karar vermeğe salâhiyetli kimselere bırakmalıdır. Türkiye daha ileri giderek devlet işletmelerinin plânlama ve çalıştırma işlerini de Amerikan teknisyenleriyle idarecilerine havale etmek arzusunda ise, Türkiye'nin geliştirdiği devlet idareciliğinden ziyade piyasa taleplerini karşılayacak verimli istihsal esasına dayanan Amerikan tecrübesiyle mücehhez mütehassıs ve idareciler celbedebilir.

Türkiye hususî teşebbüsün sınaî gelişme sahasında daha büyük bir rol oynamasını teşvik etmek istiyorsa, memleketi idare edenler hususî teşebbüsün ancak müsait bir hava içinde gelişebileceğini unutmamalıdır. Bu zararlara karşı hususî işletmelere hususî haklar veya garantiler verilmesi manasına gelmez. Bilâkis herkes için tam ve müsavi rekabet şartları temin edilmedikçe ve zarar etmek tehlikesi mevcut bulunmadıkça, ister hususî, ister âmme teşebbüsü olsun her türlü işletmelerin randımanlı çalışması ihtimaline meydan verilebilir. Keza bu fıkra hükûmetin hususî teşebbüsü teşvik etmek istediği her hangi bir sahada tama-

miyle istihsal dışı kalması manasına da gelmez. Bir hükûmet teşebbüsü, yardım veya başka bir hususî hakka sahip olmadan, hususî teşebbüslerle rekabet halinde olarak faaliyette bulunduğu takdirde teşebbüslerin birbirlerinden çekinmeleri için hiçbir sebep yoktur.

Maamafih hususî teşebbüse, hükûmet makamlarının keyfi veya kapris eseri kararlarına hedef olmayacağı ve serbest rekabet şartları içinde makul bir kâr elde ettiği takdirde bu kârın büyük vergilerle veya başka bir şekilde elinden alınmayacağı hususunda teminat verilmelidir. Hususî teşebbüslerle rekabet eden hükûmet müesseseleri yardımlara, vergi muafiyetlerine, hususî hak veya fark gözetici nizamla istinat etmemelidirler.

Teşebbüs gelişmesi sahasında bizzat Türklere tanınmış şartlardan daha elverişsiz şartlar altında hiçbir Amerikan veya ecnebi hususî sermayenin Türkiye'de iş hayatına girmesi mümkün değildir. Türkiye Amerikalıların bu çeşit faaliyetlere girişmelerini istiyorsa, Amerikalılara kendi tecrübeleriyle başarıyı imkân dahilinde sokabilecek hal ve şartları temin etmelidir.

Türkiye, karşılıklarını ihracat veya alelade iş kredileriyle ödemek şartıyla, Amerikalıların satışa arz ettikleri her şeyi serbest piyasada satın almak imkânına sahiptir. Ödenen karşılık tatmin edici olduğu takdirde Türklerin bu mahsullerden elde edecekleri kârlarda Amerikan imalatçısı veya tüccarının gözü kalmıyacaktır. Bu sayede Türk - Amerikan ticareti, iki memleketin ekonomik bünyelerindeki farklar ne olursa olsun, mazide olduğu gibi, inkişaf yoluna girebilir. Maamafih serbest piyasa ticaretinin istikbaldeki vüs'ati kestirilemez ve bundan bir takım meseleler ortaya çıkabilir. Mal ve emek kıtlığı, milletlerarası kalkınma ve gelişme programlarına ayak uydurmak maksadıyla ayrılan tahsisler, rüçhan hakları ve Amerikan ihraç malları üzerinde tâli hükûmet kontrolleri gibi mesele ve tedbirler, serbest satışa arz edilecek malların çeşit ve miktarını tahdit edebilir. Fakat ne olursa olsun, Türkiye kendi menfaati bakımından iktisadî gelişmesine son derece yardımcı dokunacak şeyleri satın almak zaruretindedir.

TÜRK İKTİSADİYATININ YAPISI

Ziraat hacim ve önem bakımından tek başına Türk ekonomisinin geri kalan bütün kısımlarından ağır basmaktadır. Ziraat, halkı beslediği gibi, giyecek malzemenin çoğunu, gerekli ithal mallarının satın alınmasını ve makineli sanayiın kurulmasını sağlayacak istihsal fazlasını da temin etmektedir. Buna rağmen Türk ziraatinin büyük kısmı teknik bakımdan geri vaziyette, ça-

İşan insan veya dönüm başına istihsal seviyesi de düşüktür. Modern vasıta ve usuller kullanılsa bile muntazam yollarla taşıt yoluğu ve iyi teşkilâtlı dağıtma kanallarının seyrekliği, her hangi fazla bir istihsalın piyasaya gelmesine mani olacaktır.

Sanayileşme kampanyası, çoğu devlet nezaret ve kontrolü altında olmak üzere, fikir bakımından yüksek ve en modern tekniği kullanan, fakat en basit âletleri, taşıt vasıtalarını veya günlük hayatın basit ihtiyaçlarını karşılamak hususunda pek az fayda sağlayan fabrikaların kurulmasıyla neticelenmiştir.

Yiyeceği sağlayan toprağı sürmekte kullanılan öküzün çektiği sabanla Karabük'te yabancılar tarafından kurulmuş muhteşem tesisat arasında büyük bir uçurum vardır. Mahsulleri hemen hemen yolsuz Kilikya ovalarının bir ucundan ötekine öküz arabalarıyla taşınan sulanmamış ve gübrelenmemiş pamuk tarlaları, Kayseride Ruslar tarafından kurulmuş elemeye ve dokuma fabrikalarından çok uzakta bulunmaktadır. Zonguldakta toprak üzerinde zarif marangozhaneler, garajlar ve dinlenme parkları, hemen altlarında bulunan kömür madenlerindeki müsrifçe ve tehlikeli faaliyetlerden tamamiyle farklı bir manzara arz etmektedir. En basit ve verimli sulama sistemlerinden, mahalli dökümhanelerden veya modern ziraat âletlerini imal vasıtalarından mahrum bir memleketin, gaz türbinleri, süpersonikler ve katalitik kimya tahsili maksadıyla harice genç teknisyenler göndermesi şaşılacak bir şeydir.

Hemen hemen Hitlerinkine benzeyen zirai faaliyetle yirminci asır sınaî tekniği arasındaki uçurum, Türk halkının hakikaten terakki edebilmesi için, mükellef doldurulmalıdır. Yabancı yardımından verimli bir şekilde faydalanılacak saha, iyi tatbik edilmek şartıyla, işte burasıdır. Müsait bir hava yaratarak Türklerin de bu gayenin tahakkukuna en ziyade yardım edebilecekleri saha budur.

BOŞLUĞU NASIL DOLDURMALI?

Bu hususta ilk adım faydalı âmme tesisatı şeklinde bizzat devlet tarafından atılmalıdır. Ekonomik sistemleri ne olursa olsun bu vazife dünyanın her tarafında hükümetler tarafından ifa edilmektedir. Türkiye'de bu cihet devlet sanayiinin gelişmesi yüzünden ihmal edilmiştir. Memleketin her tarafını kaplıyan ve her havaya müsait bir yol şebekesinin inşaa ve muhafazası, ziraat için ön plânda gelen bir zarurettir. Modern bir demiryolu sistemiyle beraber daha mükemmel yollar, bütün büyük sanayie, maden istihsalâtına ve ticaret gelişmelerine takaddüm etmelidir. Su kaynakları birçok bölgelerde bol olmakla beraber, yeni sulama tesisleri

şimdi çok zaman su sıkıntısı çeken çiftliklerin istihsalini büyük çapta arttıracaktır. Halen bol suyla örtülü yarı bataklık ve işe yaramaz bölgelerin kurutulması topraktan daha ziyade faydalanmak imkânlarını yaratacaktır.

Ulaştırma sahasında da teşebbüsü Türk hükûmetinin ele alması lâzımdır. Bu, Amerikan kaynaklarının ve ustalığının büyük yardımında bulunabileceği bir sahadır. Modern yapı malzemesinin ithali mümkündür. Bu çeşit işlerde uzun tecrübeleri bulunan teknisyen ve idareciler de lüzumlu tavsiyelerde bulunabilirler.

Sağlam bir ekonomi kurma işinde atılacak ikinci adım, çeşitli hafif sanayiın yaratılmasıdır. Mahsullerin istihsal ve taşıt vasıtaları olarak pulluk, el âletleri, arabalar gibi şeylere ihtiyaç vardır. Bu âletlerin bir kısmı Türkiye'de imal edilebilir, bir kısmı da orada monte edilebilir. Bütün bunlar sağlanmalı ve mahallî tamir atelyeleri kurulmalıdır. Piyasa ziraî ve diğer tabii mahsulleri işliyen sanayi için büyük bir imkân arz etmektedir. Orta Doğunun göbeğinde bulunan bu memleket, meyva, sebze, et ve balık gibi bol mahsullerinden faydalanarak ve kurutma tesislerini kurarak konservecilik sahasında dünyanın her hangi bir memleketi ile başarı ile rekabet edebilecek bir durumdadır. Yapı malzemesi ve çeşitli istihlâk maddelerini temin için daha birçok hafif sanayi tesislerine ihtiyaç vardır.

Bu gibi maddeler farazî olarak hükûmet istihsalatıyla temin olunabilir. Mahsulleri işleme sanayii ile tamir ve bakım atölyelerinin zarurî olarak yerli olmaları lâzımdır. Fakat bu maddelerin bir kısmı işlenmiş bir şekilde de ithal olunabilirdi. Bununla beraber, umumî olarak, bu gibi sanayiler dünyanın her tarafındaki genç ve gelişen ekonomilerde hususî inisiyatif ve sermaye temeli üzerine geliştirilmiştir. Türk ekonomisi içinde, teşvik görmek şartıyla, hem yerli, hem de yabancı hususî teşebbüs için en mükemmel fırsat burada görülmektedir.

TÜRKİYE HUSUSİ TEŞEBBÜSE MÜSAADE EDECEK Mİ?

Türkiye'nin ekonomik gelişmesinin istikbali ve bunun için Amerikan yardımının oynıyabileceği rolle alakalı bütün diğer soruların üstünde, Türk siyasetinin kendi vatandaşlarına serbest müstahsil olarak faaliyette bulunmak üzere önemli bir yer verip veremeyeceği sorusu gelir. Bu Türkiye'nin kendi menfaatini düşünüp düşünmediği meselesidir. Kendi memleketlerinin metotlarını kabul ve tatbik etmesi için Amerikan resmi şahsiyetlerinin Türkiye üzerinde baskı yapmağa aslâ niyetleri yoktur. Kendilerine iş arıyan veya ticarî kârlar peşinde koşan Amerikalılar için, kendi memleketlerinden başka dünyanın her bir tarafında da büyük

fırsatlar mevcuttur. Hakikat şudur ki kendilerini toparlamak yolunda Amerikalıların Türklere yapabilecekleri en değerli yardım, kaynaklarından bir hisse ayırmak ve Amerikan tekniği ile teşebbüs kudretini vermektir. Amerikanın tam olarak verebileceği budur ve bu sahada üstünlük Amerika'nın elindedir.

Muhtelif makamlar işgal eden birçok Türk devlet adamları bundan az zaman önce, hükûmetin hususî teşebbüse şartsız kayıtsız büyük bir imkân tanıdığını ve gelişmesi lehinde olduğunu bildirmişlerdir. Bu şahıslar dokumacılık endüstrisinde olduğu gibi elyevm mevcut hususî teşebbüslere temas etmişler, devletin kendi işletmelerini hususî teşebbüs sahiplerine devretmek hakkını muhafaza ettiğini, hususî teşebbüslere istikrazlarda bulunmak salâhiyetini sağlayan yeni kanun tasarıları hazırlamakla meşgul olduklarını, enerji merkezleri, dağıtma şebekeleri ve başka bir takım projeler için hususî sermayedarlara acele müracaatlar yapıldığını söylemişlerdir.

Araştırma ve teftişlerimiz esnasında devletçiliğin kabul ve tatbikine başlandığı 1935 yılından bugüne kadar, hedef olarak ilân edilen gayenin müsbet bir netice verdiğini gösteren tek bir vakaya dahi rastlanmamıştır. İlk sınaî gelişme devresi esnasında hususî teşebbüs rolünün benimsenmiş olduğu doğrudur; fakat hükûmet memleketi kalkındırma işini devletin bizzat kendisinin deruhte edeceğini resmen bildirdikten sonra sanayi sahasında hususî teşebbüsün canlanış ve büyüüşü birdenbire durmuştur. Daha önceleri kurulmuş olan bazı hususî teşebbüsler varlıklarını idame ettirebilmişler, fakat yeni devlet işletmeleri onlardan daha ağır basmıştır.

Beş yıllık plânlardan hiçbirisi, hususî teşebbüsün gelişme üzerinde oynayacağı rolden hiç bahsetmemiştir. Bilâkis en lüzumlu sanayi gözüyle bakılan endüstri şubeleri ve madencilik gelişmeleri açıkça devlete hasredilmişlerdir. Bu zihniyet piyasa kontrollerına da tatbik edilmiştir. Devlet işletmeleri mahdud malzeme stoklarında ve fark gözeten vergi muameleleri sayesinde üstünlüğe sahip olmuşlardır. Ekonomik gelişmenin sevk ve idaresini deruhte etmiş olan Ekonomi bakanlığında bir kişiye olsun hususî teşebbüs meselelerini tetkik veya onu teşvik çarelerini araştırmak vazifesi verilmemiştir.

Son zamanlardaki beyanatların yardım için bir gösteriş olmak üzere hakikaten samimî bir arzudan mülhem olmaları mümkündür; fakat müşahitler Türkiyenin vaatlerinden ziyade hareket tarzına bakarak hüküm vereceklerdir. Türklerin diğer sahalarda inkilâptanberi hangi hususu başarmağa azmedilmişse onu yapmak için son derece gayret sarfetmiş oldukları malûmdur.

HUSUSİ TEŞEBBÜSÜN KARŞILAŞTIĞI KANUNİ ENGELLER

Vergilerin doğurduğu engeller bir tarafa, iş faaliyeti ve hususî sermayenin cesaretini kıran birçok kanunî engeller de mevcuttur. Bu engeller kapitülasyonların nahos hatıralarını, Cumhuriyetin ilk yıllardaki Rus ve Alman nüfuzunu ve çoğu Türk millî gayeleriyle herhangi bir münasebetlerini kaybetmiş bir sürü anî arzuları, peşin fikir ve zaruretleri aksettirmektedir. O kadar çok kanun, kararname ve nizamname mevcuttur ki, şu anda mevcut olmayan hususî endüstrinin mühim bir kısmına ait lüzumlu islahatı bile evvelden keşfetmek imkânsız bir hal almaktadır.

Bu bataklığın içinden çıkmak için devletin teşvik etmek niyetinde olduğu her büyük hususî sanayi şubesiyle Hükûmet arasında kanun kuvvetini haiz hususî anlaşmalar yapılmasına lüzum vardır. Hususî teşebbüse gelişme imkânı verilecekse, umumî kanunlarda ne gibi değişikliklerin yapılacağı hakkında gereken tecrübeyi sağlayacak olan bu gibi anlaşmaların sayısı fazla olmalıdır.

Mevcut birçok kanunlarda, bilhassa yerli sanayie müteallik kanunlardaki hata, teşebbüs sahiplerinin zarurî haklarını açıkça inkâr etmelerinde veya muzir faaliyetlere mecbur etmelerinde değildir.. Başlıca hata, hususî teşebbüslerin anî kararlara, devlet veya Sümer Bank, Eti Bank gibi iş şubeleri tarafından ikide birde yayınlanan idarî nizamnamelere karşı müzasip güvenle korunmuş olmasıdır. Birçok resmî Türk makamlarına göre, umumî kanunlar hususî teşebbüslerin haklarını inkâr etmemektedir; binaenaleyh bu sahada yapılacak hiçbir şey yoktur. Hususî teşebbüsün kanunî faaliyetleri esnasında kapris eseri veya keyfi müdahalelerden korkmasına hiçbir sebep mevcut olmadığı hususunda teminat verilmedikçe, hususî sermayenin kendisini tehlikeye atılmaktan çekineceğini Türk hükûmet makamları kavrayamamışlardır. Hususî teşebbüs ancak umumî kanunlarda vergilere, vatandaşların mükellefiyetlerine ve buna benzer hususlara müteallik kısımlar gibi nizamlı ve hesaplı hükümler altında inkişaf edebilir. Fakat iş adamı, her hangi bir hükûmet mensubu veya devlet dairelerinden birinin kapris, cehalet veya plânından ortaya çıkabilecek keyfi bir hareketle karşılaşacak olursa, ya istihsâl sahasından çekilecek veya rüşvet gibi hususî ve kanuna aykırı vasıtalarla kendisini korumaya çalışacaktır. Her iki yol da Türkiye'de zararlı bir şekilde sık sık tatbik edilmiştir.

Hususî teşebbüsü korumak maksadiyle hükûmetin vereceği garantiler, kapitülasyonların ihya edildiğine dair sunî bir intiba yaratacak ve bu bakımdan ilk anlarda memlekette hoş karşılan-

miyacaktır. Maamafih arada bir fark vardır ki, o da şudur: Kapitülasyonlar sadece yabancıları himaye maksadiyle verilmiş ve onlara müdahalelere karşı Türk halkının hakikaten zararına bir takım imtiyazlar bahşetmişti. Halbuki şimdi istenilen garantiler verilmeden önce yerli menfaatler göz önüne alınacak ve bu suretle memleketin refah ve selâmeti namına hareket eden millî hükûmetin kaza hak ve salâhiyetine mevzu olacakları peşinen kabul edilecektir. Türk hükûmetinin kendi başına meydana getirdiği kapitülasyonların ciddi bir surette münakaşa sırası, Türkler kendilerine geldikleri zaman gelecektir.

İŞ HAYATI VE KANUNLAR

Hususi ortaklık Türkiyede hiçbir kanunî şekle tabi olmadan faaliyet gösterebilir. Kanunda ortaklık, komandit, limited şirket ve korporasyon olmak üzere dört tip ticarî iş birliğinin tarifi yapılmaktadır. Ayrıca müstehlikler, müstahsiller ve kredi kullananlar için kâr gayesiyle faaliyet göstermeyen kooperatifler vardır. Mevcut vergi kanunları bu teşekküllerin şekillerini kati bir şekilde ayırmakta ve bundan hususî teşebbüsün karakter ve vasfı hakkında hatırı sayılır derecede gizlemeler ve kanunsuz hareketler zuhur etmektedir.

Türkiye'de üç çeşit mahkeme vardır. Hukuk mahkemeleri sadece kanuna ait meselelerle iştigal ederler. İlâveten Ticaret ve Ceza mahkemeleri mevcuttur. Ne Ticaret, ne de Ceza dâvaları için jüri usulü yoktur. Bütün hakimleri Adalet Bakanı tâyin eder ve ancak onun tarafından vazifelerinden uzaklaştırılabilirler. Ufak tefek ihtilâflar için mahalli mahkemeler vardır; bunlara Sulh Hakimleri riyaset eder.

Dâvaların temyizen tetkik mercii yargıtaydır. Bu mahkeme, Baş hakim ile ona riyaset eden Baş Savcı ve Adalet Bakanlığının iki dairesi olan Ticaret ve Ceza veya Hukuk dairelerinin başkanlarından mürekkeptir. Yargıtayın kararları kat'idir.

Anayasa hükümlerine göre Danıştay bizzat Devlete karşı açılan davalara bakar. Bu mahkeme aynı zamanda kanun tasarılarıyla tavizler için devlet mukaveleleri hakkında tavsiye makamındaki kanaatlerini belirtir. Ayrıca bir de Yüce Divân vardır. Bunun vazifesi hükûmetin adalet mekanizması mensuplarıyla Sayıştay, Danıştay azalarını veya Baş Savcı'yı yargılamaktır. Bahsedilen Mahkeme yalnız Millet Meclisi tarafından bu şekilde harekete davet edildiği takdirde faaliyete geçer.

Türk hukukçularının çoğu hariçte uzun tetkiklerde bulunmuş ve staj görmüşlerdir. Türk Hukuk Fakültelerinde bazı ta-

nınmış hukukçular vardır. Baro yüksek teknik ve etik ölçüde bir teşekküldür.

Maamafih Türk kanunları mütecanis bir mahiyet arzetmemektedir. Hususî teşebbüsler şahsî bir masuniyetle neler yapabileceklerini veya yapamayacaklarını katiyetle bilmeleri için bu kanunların tâdil edilmeleri lâzım gelecektir. Türkiyenin kanunları Türk ananelerinden çıkarılmamış, sadece çeşitli Batı modellerinin üzerine istinat ettirilmiştir. Cumhuriyet idaresi altındaki şekliyle Türk ekonomisi kanunları model olarak alman ve tanınmış Türk hukukçularının tahsillerini görmüş oldukları memleketlerdeki eşlerin benzemez. Kanunî gelenekleri, gelenek eseri olmayan ve birçok mübâyenetler gösteren yeni iktisadî sistemin icaplarına uydurmak hususunda Türk Barosuna hakikaten önemli bir vazife yüklenmektedir.

ECNEBÎ TEŞEBBÜSLERİN FARKLI MUAMELE GÖRMESİ

Yerli hususî teşebbüslere karşı alınan tahdit tedbirlerinden başka yabancı müesseseler de öyle engellerle karşılaşmaktadırlar ki son senelerde her hangi bir faaliyette bulunmaları adeta imkânsız bir şekil almıştır. Hattâ turizm hareketi de bu yüzden bir hayli güçleşmiştir.

Türkiyede iş yapmak isteyen bir yabancı şirket iş mekanizmasının hiç değilse en önemli unsurlarını beraberinde getirmek ihtiyacını duyması muhtemeldir. Halbuki ticarî saha ve mevkillerin çoğu kanunla yalnız Türklere tahsis edilmiş bulunmaktadır. Yabancıların çelik, inşaat, odun işleri sanayiinde veya âmme menfaatiyle ilgili taşıt, yahut muhabere şirketlerinde çalışmalarına müsaade edilmemektedir. Yabancılar elbise veya ayakkabı imal edemezler; borsa simsarı, kimyager, fotoğrafçı, veteriner, matbacı, pilot veya makinist olamazlar; motorlu nakil vasıtaları işletemezler; devlet yahut belediyeye bağlı teşekküllerde vazife göremezler. Birçok diğer sahalarda yabancılara kapalıdır. Bakanlar Kurulunun hususî kararıyla bazı istisnalar yapılabilir.

Ticaret Bakanlığının istediği kayıt ve formaliteleri tamamlanmadan yabancı bir şirket Türkiye'de şube açamaz. Yapılması gereken muameleler ağır veya gayri makul değildir. ama işe pek çok kırtasiyecilik karışmaktadır.

Döviz kontrolüne ise daha fazla dikkat gösterilmektedir. Türkiyede faaliyette bulunmak isteyen yabancı şirketler gerekli sermaye ile diğer fonları hususî müsaade ile serbest döviz veya altın olarak hususî müsaade ile beraberlerinde getirmeleri lâzımdır. Türkiyede kârlardan, mülk satışlarından, likit mallardan v.s. alınmış olan her türlü makbuz senetleri donmuş bir haldedir. Bu

senetlerin alındıkları tarihten itibaren bir ay içinde Merkez Bankasına yatırılmaları gerekmektedir. Hattâ Türkiye dahilinde bile bu malların ne şekilde kullanılabileceği hususunu da Ticaret Bakanlığı tayin etmektedir. Donmuş kıymetleri Maliye Bakanlığının hususî müsaadeleriyle zaman zaman Türkiyeden dışarıya çıkarmak kabildir. Fakat o zaman da Ticaret ve Maliye Bakanlıklarının müştereken tespit edecekleri muayyen bazı mahsullerin ihracı istenmeketdir. Bu tahditler son zamanlarda gevşetilmiştir. Bundan böyle memlekete yararlı oldukları veya Türk ihracatının artmasına yardım ettikleri tesbit edilen yabancı şirketler, kanzanlarını ve kıymetlerini serbestçe dışarı çıkarmalarına müsaade edilmesi için Ticaret Bakanlığına müracaat edebileceklerdir.

Anlaşılması kolay emniyet mülâhazalarıyla Türkiyeyi ziyaret eden yabancı seyyahların askerî bölgeler diye adlandırılan geniş toprak parçalarına girmeleri ağır kayıtlara tâbi tutulmuştur. Hattâ askerî olmiyan bölgelerde seyahat için dahi, en cesur turistlerin keyiflerini kaçırarak derecede nizamlar, müsadeler ve polis karakollarına muracaat gibi bir takım zorluklar mevcuttur. Dürüst bir şekilde faaliyet gösteren iş sahipleri için mevcut tahditler bir dereceye kadar hafifletilebilir, fakat şimdiki şartlar altında normal bir turizm hareketinin yapılabilmesi bahis mevzuu olamaz. Yabancı turistler memlekete girerken yanlarında taşıdıkları bütün dövizleri ve kıymetli eşyalarını kaydettirmek mecburiyetindedirler. Dönüşte de ancak gelirken beraberlerinde getirdikleri şeyleri götürebilir.

Türk hükümetiyle kendilerini bu kanun ve nizamların çoğundan muaf tutan hususî bir anlaşma yapmaksızın Türkiyeye her hangi bir yabancı sermayesinin yatırılması veyahut her hangi bir yabancı teşebbüsün orada şube açması mümkün değildir.

DEĞİŞİKLİĞİN ENGELLERİ

Hususî teşebbüslere hakikî bir faaliyet sahası bırakmak maksadiyle Devletçiliğin tadili yolunda halen ciddi bir temayül mevcut gibi görünmektedir. Bu doğru ise bu güne kadar bu sahadâ Türk efkârına tesir etmiş olan birçok hususların değişmesi lâzım gelecektir. Herşeyden evvel ecnebi menfaatlerine Osmanlı İmparatorluğunun hükümleri altında imtiyazlı bir vaziyet tanıyan kapitülasyonların hatırası canlanmaktadır. Türkiye yabancılarla yapılması ihtimali mevcut her hangi bir iş anlaşmasında haksız bir istismara karşı kendini korumasını bilecek derecede olgundur. Mes'ul hükümet memurları buna benzer her hangi bir hatanın tekerrürü ihtimalinden asla endişe duymamaktadır.

İkincisi, Devletçiliğin kabul ve tatbikinden önce hususî teşebbüs-

büsün denenmiş ve bilhassa o devirdeki Türkiye'ye has sebepler yüzünden muvaffakiyet gösterememiş olduğu hususunda ileri sürülen kanaattir. O zamanlar tecrübe ve teşebbüs kabiliyetiyle sermayenin mevcut olmadığı iddia ediliyordu. Bu iddianın doğru tarafları vardır. Biraz tutunmuş olmasına rağmen hususî teşebbüs Atatürk tarafından yapılan diğer reformların akıllara hayret verici temposuna ayak uyduramamıştır. Diğer taraftan on dört yıllık devlet sinâî gelişmesinin, bazı dikkate değer istisnalarıyla bu uğurda yapılmış olan büyük masrafları mükâfatlandırarak kadar zenginlik yaratmamış olduğunu da kabul etmek lâzımdır. Bir kül olarak halkın ekonomik refahı çok az islâh olunmuştur. Bu siyasetin başarı derecesi, bu yolda sarfedilen enerji daha verimli maksatlar uğrunda harcanarak bundan elde edilecek kârlarla ölçüldüğü takdirde, millete o kadar zararlı olmuştur ki insanı hayrete düşürür.

Türk halkı budala değildir ve devlet teşebbüslerinin menfi neticelerinin inkilâptan faydalanan daha dikkatli kimselerin aldığı neticelerle mütenasip olduğu meydandadır. Bu araştırma esnasında yapılan temaslar bu durumun pek çok kimsece malûm olduğunu meydana çıkarmıştır. Siyasî baskı yapılmadığı takdirde çok sayıda Türk vatandaşı 1935 senesinden evvelki siyasete rücû tezini destekliyecektir.

Şimdiki siyasetin ilk kabul edilmesi Sovyet Rusyanın tavsiyelerde bulunduğu zamana rastlar; bunda Alman nüfuzunun da rolü olmuştur. Bu her iki nüfuz Türk istişare meclislerindeki temsilcilerini artık kaybetmişlerdir. Sovyet tipi kolektivist prensip olarak destekliyen küçük bir zümre varsa da, bunun dışarıya bağlı olmadığı resmen tahakkuk etmiş bulunmaktadır. Binaenaleyh devletçiliğin el'an müdafaa edilmesi, ne bir yabancı hululün, ne de memlekette yerleşmiş bir kanaatin eseri değildir. Bunu destekliyenler, devlet bürokrasisini elinde tutan, mevcut sisteme onun kaldırılmasına muhalefet edecek derecede bağlı bulunan ve her türlü nazariyelere karşı lâkayt küçük bir zümreden ibarettir.

DEĞİŞİKLİKLERE KARŞI SİYASÎ İSTEKSİZLİK

Cumhuriyet kurulduğu zaman tabii bir zaruret olarak kabul edilen tek parti sisteminin devamlı olması Atatürk'ün niyeti değildi. Atatürk iki defa, tecrübe mahiyetinde olmak üzere ikinci bir parti kurdurmuşsa da, vakit bu iş için henüz erkendi. Nasyonal Sosyalizmin Türk örneği prensipleri 1935 senesinde Cumhuriyet Halk Partisinin programına alınmış ve 1937 de tâdilât yapılarak Anayasaya geçirilmiştir. Memleket sadece ismen demokratik bir cumhuriyet olarak kalmıştır. Cumhurbaşkanı partinin daimî başkamdır. Parti grubu iktisadî kaynaklar ve devlet program-

ları üzerinde kat'i bir kontrole sahip bulunmaktaydı. Adayları tayin etmek, oyları saymak, seçimlere nezaret etmek grubun vazifeleri arasındadır. Bu grup tarafından tasvip edilmeyen hiçbir kanun tasarısı Millet Meclisine sunulmaz ve bütün önemli memurları bahsedilen makamı tayin eder. Bu sistem muazzam ve kaçınılmaz imkânsız bir bürokrasi doğurmuştur..

Bu bürokrasi, istihsal vasıtaları üzerinde sahip olduğu kontrolden fedakârlık yapacak olursa en kuvvetli iktidar vasıtalarından birini kaybedecektir. Devlet makinesinin siyâsî menfaatlerine hizmet etmedikleri takdirde önemli sınaî mevkilerdeki müktedir şahsiyetler vazifelerinden çıkarılabilir. İktidarsız şahıslar verimli faaliyetle bulunmağa mecbur edilemezler. Neticeler hakkında hüküm vermek üzere idarenin elinde hiçbir iktisadî miyâr yoktur.

Fabrikalar sırf siyâsî mülâhazalarla bu veya şu bölgede kurulabilir ve tesisatın müdürü mümkün olan en mükemmel taşıtı, ham maddeyi, enerji ve emeği temine gayret eder. Fabrika gerektiğinden daha fazla elemanla veya mahallî parti liderlerinin tavsiye ettiği idare mensuplarıyla çalışıyorsa onları işinden çıkaramaz.

Bu araştırmalar esnasında grubumuza mensup kimseler birçok yerlerde en ufak bir iktisadî mülâhaza göz önüne alınmaksızın önemli teşhizata bağlı olarak kurulmuş bir sürü yüksek masraflı tesisler görmüşlerdir. Refah temini maksadıyla yapılmış işler arasında, teşhizatsız ve muattal bir halde bırakılmış büyük bir jimnastik binası, zarif resmî daireler, sadece idare mensupları tarafından kullanılan bir Yat kulübü, içinde ne kitap, ne de istirahat vasıtaları bulunmayan kütüphaneler, dinlenme evleri gibi inşaat vardır. Bu çeşit tesisler hakkında yapılabilecek en müsamahalı tefsir, iktisadî bir mes'uliyetsizlik ve malın istihsal masraflarıyla müstehtlikler için değeri arasında bir münasebet olması lâzım geldiği hususunda tam bir anlayış yokluğunu müşahade etmekten ibarettir.

Devlet teşebbüslerinde bir çok iyi yetişmiş, muktedir ve munsif icra unsurlarıyla mütehasıslar çalışmaktadır. Fakat bu çeşit bir siyâsî teşekkülün kendi faaliyetlerine karşı bağımsız vatandaşları kendi kudretiyle rekabeti teşvike temayül göstermiyeceği aşikârdır.

SIYASÎ MUHALEFET

Birkaç yıldanberi bu hükûmet makinesine karşı bir muhalefet teşekkül etmektedir. Bu muhalefet şimdi Demokrat Parti olarak teşkilâtlanmıştır. Bu parti seçimlerde hakiki bir mücadeleye girecek durumdadır. Hiç şüphe yok ki, partinin muazzam

engelleri aşması lâzım gelmiştir. Fakat iktidardaki partinin yaptığı baskı son haddine kadar varmamıştır.

1946 da Cumhurbaşkanının kaydıhayat şartıyla Cumhuriyet Halk Partisinin Başkanlığı dört seneye indirilmiştir. Anayasaya göre Cumhurbaşkanının iş başında bulunma devresi dört senedir. Bu, parti içinde Başkanların değişmesini kolaylaştıran bir hükümdür. Cumhurbaşkanı İnönü, Cumhuriyet İdaresini tesis etmek için Atatürk'ün kumandası altında dövuşmüş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında memlekete hizmet etmiş büyük sayıda ve git-tikçe artan sadık Türkün, hükümet idaresinde yeniden seslerini duyurmak için hazırlandıklarının farkına varmıştır. Ayrıca Türklerin büyük gayret ve kabiliyetler göstermiş olmalarına rağmen, ekonomik gayretlerinin büyük kısmının kötü idare edilmiş olduğunu da anlamıştır. 11 Temmuz 1947 de Devlet Reisi olarak partiler karşısında tarafsız olduğunu ve bütün partilerin eşit muamele göreceklarını ilân etmiştir.

İnönü'nün kararı Halk Partisi Kongresinin tasvibine tâbidir ve Kongrece tasvib olunduğu takdirde, Millet Meclisi tarafından da desteklenmelidir. Partiler arasındaki mücadelenin dürüst bir şekilde cereyan edeceğini farzederek, halkın arzusu o zaman genel seçimlerde tecrübe edilecektir. Demokratlar seçimi kaybetse-ler bile, partinin son yıllarda kuvvetlenmiş olmasının iktidardaki parti üzerinde tesiri görülecektir.

Umumî manada, Türkiyenin karşılaştığı güçlük ani siyasî meseleleri geride bırakmaktadır. Bu bir derece meselesi olmaktan ziyade, istikamet meselesidir; aynı zamanda devletin yeniden doğuşu ile gelişmesi bakımından, bir taraftan demokrasiye, diğer taraftan bürokratik devlet kolektivizmine doğru giden yol arasında bir tercih yapmak meselesidir. Gelecek yıllar içindeki Türkiyenin istikbali bu meselede tutulacak yola bağlı olacaktır.

Ana meselenin arızı bir noktası da Türk iktisadiyatında ferdi gayretin ne rol alacağıdır. Bu, Devlet teşebbüsüyle hususî teşebbüs arasında katı bir tercih meselesi değildir. Her iki parti de Devlet inisiyatifini kabul etmekte, her ikisi de bir hizmet ifa edebileceği yerde hususî teşebbüsün teşvik edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Lâfın kisası, bu hususta iki parti programı arasında az bir fark vardır. Devletin tek başına faaliyette bulunabileceği sahanın geniş olduğuna hiç şüphe yoktur. Karara bağlanması gereken mesele, tatbikatta mülî servetin geliştirilmesi işini paylaşmak bakımından, hükümet dışındaki gayretlerin faaliyetine müsaade edilip edilmeyeceğidir.

Oy vermenin neticesi ne olursa olsun, tek parti diktatörlüğü devresi nihayete ermiş görünmektedir. Müfrit Devletçilik aleyhindeki cereyan gelişmektedir.

MÜMKÜN OLAN TÜRK SERMAYESİ VE BUNUN KULLANIŞI

Türkiyede hususî sermaye, gelenek icabı, sahibi veya onun yakınlarından başka kimseye tevdi edilmemiştir. Şirketlerde hisse veya diğer tahvilâtın satın alınması alışılmış bir şey değildir. Başka yerlerde modern korporasyonun gelişmelerini imkân dahilinde sokmuş olan mahir bir iş idaresinin elinde evvelce dağınk bir halde bulunan hatırı sayılır bir sermaye temerküzü Türkiye'de hiçbir zaman umumî şekilde kabul olunmamıştır. Buna rağmen modern bir ekonomi tesisi için bir sermaye temerküz şekli zaruridir.

İlk sanayileşme devresi esnasında hususî sermaye hükûmet müzaheretinden faydalandığı zamanlar, yerden bitercesine çoğalan kumaş ve çimento fabrikaları önemli servetlere sahip aile gruplarının malıydı. Hükûmet siyasetini değiştirmemiş olsaydı, bu faaliyetin devam etmesi ve şirket yatırımları faaliyetinin daha geniş sahalarla yayılması mümkündü.

Devletçiliğin kabul ve tatbikindenberi sanayide istihsal gayretlerine hasredilen hemen hemen bütün sermaye, vergi veya devlet tahvilleri satışı yoluyla hükûmet tarafından vücutte getirilmiştir. Hususî ellerde toplanmış olan sermaye gittikçe artan bir şekilde bilhassa şehirlerde emlak almak ve büyük büro veya apartmanlar inşaatında kullanılmıştır. Bu şekilde birçok aile ve fert para temerküzleri pek likid olmayan ve bu sebeple yeni istihsal gelişmelerine müsait olmayan servet şekline gelmiştir.

Devlet teşebbüsleri yolundan başka tahvillerin sinai yatırımlar sahasına akışını sağlayabilecek hiçbir bilinen yol olmadığı için Türkiye dışardan ilâve bir hususî sermaye akımından faydalanamamıştır. Böyle bir sermaye zaten tatbik sahası bulamazdı.

Türkiye'de sermaye piyasasına benzer bir şey olmazdan önce, emniyet içinde olduklarına halkı ikna suretiyle hususî hisse veya tahvil satışlarını hararetili bir hale getirmek için bir yol bulunmalıdır. Bu vaziyete çare bulunmak isteniyorsa hususî sermayeyi emlak alım satımına veya gizlenmeye sevkeden hükûmet siyasetinin değiştirilmesi lâzım gelecektir.

SAKLANMIŞ SERVETLERİ MEYDANA ÇIKARMAK

Sanayide emin ve kârlı yatırım imkânları mevcut olduğu taktirde ne miktarda Türk sermayesinin ortaya çıkacağı hususunda kat'î bir bilgi mevcut değilse de, bu meblâğın hatırı sayılır derecede olması muhtemeldir. İcar gelirleri sağlamak için emlak ve inşaat sahasına yüz milyonlarca lira tahsis edilmiştir. Asırlık ge-

Heneklerin hilâfına olarak, 1947 yılı ortalarında Maliye Bakanı tarafından bu kitabı hazırlayan grubun bir azasına bildirildiğine göre, hükûmet tahvillerine 332 milyon lira (1946 para ayarlanmasından sonra 117 milyon dolar) yatırılmış bulunmaktaydı. Yüz milyon liralık tahvilâtın daha, kolayca ve gecikmeden satılabileceği söyleniyordu. Nisbeten az ve geniş faaliyetlere sahne olmayan bankalarda toplanmış olan tasarruf hesapları 1946 yılı sonunda 300 milyon liraya balığ olmaktaydı. Eski kabine mensuplarından bir Türk hususî bankacısı fertlerin elinde saklı bulunan paranın 200 milyon liraya balığ olabileceği hakkındaki kanaatini belirtti. Bu kanaat, sahte bir yüz liralık banknotun görülmesiyle o kıymetteki bütün paraların tedavülden kaldırılması daveti üzerine 100 milyon liralık bir meblağın birdenbire meydana çıkması hususuna istinat ettirilmisti. Aynı banker 200 milyon liralık Türk sermayesinin kambiyo kontrolundan kaçırılarak memleket dışına çıkmış olduğunu tahmin etmiştir. Para kontrolüyle yakından ilgili bir Birleşik Amerika Hükûmet memuru bu rakamın daha büyük olduğunu söylemiştir. O, bunun milyon dolar veya halihazır kambiyo rayicine göre 283 milyon Türk lirası olduğunu açıklamıştır.

Tekerrür ihtimalleri yüzünden bu rakamları toplayarak herhangi bir yekûna ulaşmak imkânsızdır. İş sahasına sermaye yatırmak hususunda imkânlar mevcut olsa bile, bir kısım para yine saklanacak, bir kısım para da emlak veya hükûmet tahvillerine ayrılacaktır. Fakat hususî sanayiın gelişmesi için şimdiki aşıkâr sermaye kıtlığının toplu sermaye yokluğundan değil, onları bu gaye için kullanmak hususundaki isteksizlikten doğduğuna şüphe etmemek lâzımdır.

Seyhan nehrinin suları Kilikya ovalarındaki çiftçilerin hizmetine nasıl âmade ise, sermaye de Türk sanayiinin ihtiyaçlarını karşılamak için o derece bol olup basit kaidelere tâbidir. 1940 senesindenberi bir işe yaramıyan, ihtimamla inşa edilmiş ve pahalıya mal olan suları tanzim ve kanal şebekesi, mahsul getirilmesi lâzım gelen arazi ile bin noktada birden temasa geçmedikçe su oralara kadar gelmeyecek ve istihsal de arttırmayacaktır. Hendekler ziraat arazisine açılınca, hiç tulumba ile su çekmeğe, hiç bir dua ve efsun ve Washington'a hey'et gönderilmesine lüzum kalmıyacaktır. Kanallar açıldığı zaman hususî sermaye aynı derecede katıyetle istihsal sahalarına akacaktır. Emniyet derecesi ve istihsal miktarı geniş ve büyük olursa, akış da o kadar fazla olacaktır.

MALZEME VE SATINALMA

Birçok önemli nevilerde makine malzemesi yokluğu vardır. İster hususî, ister ânnme nezareti altında olsun ulaştırma işleri ve sağlam bir sınaî gelişme için çok daha ziyade makine malzemesine ihtiyaç duyulacaktır. Bu azlık, kısmen sanayi memleketlerinden teslimat almak hususundaki müşkülâta, kısmen de döviz yokluğuna atfolunmaktadır. Her iki engel de mevcuttur, fakat aynı malzeme yokluğu harpten önce, teslimatın süratle yapıldığı ve bol kredinin mevcut olduğu zaman da vardı. Ziraat âletleri, sulama tulumbaları ve motorları, yol makineleri, elektrik jeneratör ve tesisatları, vagonlar, makine âletleri, gıda muhafaza etmek için kullanılan makineler, çimento fabrikaları, zirai âlet fabrikaları, çelik kasnaklar ve boya imalâthaneleri tesisi için gerekli şeyler kolayca bulunabilirdi; fakat bunların yerine bugün gördüğümüz devlet fabrikaları kurulmuştur.

İstikbalde bu gibi lüzumlu malzeme alındığı takdirde sadece siyaset değiştirmekle kalmamalı, şimdi mevcut olmayan mukteditir ve tecrübeli satınalma bürolarının teşkili için lüzumlu hazırlıklar da yapılmalıdır. Dışardan mal bilhassa teknik malzeme tedarik işi yüksek ihtisas isteyen bir iştir. Bu, tip, meziyet ve kaliteler, onların çeşitli kaynaklardan elde olunabilmesi, ikame edilebilir şeylerden olması, fiyat, hudut ve şartlar; tediye ve sevkiyat anlaşmalarının karışık tarafları ve bulunduğu memleketteki hükûmet kontroluna ait formaliteler hakkında bilgi sahibi olmağa bağlı bir iştir.

Modern piyasada mal dağıtımı daimi surette değişen ve birbirleriyle mücadele halinde olan çeşitli menfaatler altında yapılır. Bunu anlamak uzun tecrübe ve ticaret tekniğini bilmeye icap ettirir. Şiddetli bir malzeme kıtlığı devresinde yabancı bir imalâtçının mahalli mümessiline sadece bir siparişte bulunmanın azami fiyatta çoktanberi gecikmiş bulunan bir bekleme listesinin nihayetinde bir yere kaydolunmaktan başka hiçbir fayda temin edememesi muhtemeldir.

Bu hal ve şartlar altında, satıcıların mümessilleri için, elini kolunu sallamadan, hevesli alıcıdan büyük ücretler alması maa-lesef tâbiî bir şeydir. Harp hizmetlerinden çekilerek ticarete mutavassıt rolünü oynayan Amerikalılar olmuştur. Fakat onların aldıkları ücret ve komisyonların yegâne pratik neticesi teslim olunmasına imkân olmayan mallar için kredi mektupları üzerine peşin tediye şeklinde milyonlarca doların bağlanması olmuştur. Bununla beraber, bu kötü faaliyet milletlerarası ticarete meharret sahibi muktedir ve tecrübeli Amerikan acentaları tarafından ifa edilen kıymetli hizmetlerden kati surette tefrik edilmelidir.

Alıcı memleketlerin müşterek faaliyeti memleket dışına satılma heyetleri göndermek olmuştur. Bu gibi heyetler çok faydalı olabilir, fakat Amerika'ya seyahat etmek fırıncıları, teknisyenleri ve hükümet mensuplarını birer satınalma mütehasşısı haline getirmez. Ortada halli gereken teknik müşküller el'an durmaktadır. Vazife dikkatli hareketi gerektirecek kadar büyüktür. Her müessese veya şube için gerekli satınalma bürosu bir tarafa, hükümet içinde müsait elemanlarla yeter derecede teçhiz edilmiş bir tek mütehasşıs bürosu kurmak güç olacaktır. İstidraden şunu söyleyeyim ki, diğer devlet dairelerinin istifade ettikleri Divanı Muhasebat nezaret ve teftişlerinden muafiyeti, bu gibi hey'etlere kadar tevsi etmemek realist bir hareket olacaktır.

İŞ İDARESİNDE TECRÜBE

Para, kendisini gizlendiği yerden açığa çıkaracak şartlar altında istifade amadedir; malzeme ve tesisatın satın alınması mümkündür. En ehemmiyetli noksan mahir iş idaresindedir. Bu alelade bir teknik eğitim meselesi değildir. Bu, Türk Devlet işletmelerinde kolayca elde edilemeyecek neviden bir tecrübe ister ve memlekette kalite ve kontrol bakımından bu tecrübeyi elde etmeye yetecek pek az işletme vardır.

İyi iş idaresi, engel veya rizikolara rağmen, emek, sermaye, malzeme, alât ve enerjinin en ziyade verim sağlayacak şekilde kullanılmak suretiyle teşebbüsün gayesini gerçekleştirebilir. İyi idarecilik, hayatiyet, rizikoları takdir kabiliyetini, tenkidi kıyaslamalar yapmağı, doğru hükümlere varmağı ve mesuliyet taşıyan kararları süratle vermeğı icap ettirir. Bunlar, muvaffakiyetsizliğin cezasının iflâs olduğu hususi teşebbüste uzun tecrübenin mükelmel mahsulleridir.

Amerikada olduğu gibi, iyi bir müdür, bir Türk teşebbüsünün başına getirildiği takdirde malzemedeki ziyanlardan kaçınmak, kapasiteyi tam olarak kullanmak ve Türk sanayii için yeni merhaleler sağlayacak ek mahsullerin elde edilmesiyle para ve emek sahasında tasarruflar sağlanabilir. Her hangi bir şirketin faaliyetini bizzat Türkler tarafından tesbit olunmuş sınırlara kadar yükseltebilir. Bundan daha fazla muvaffakiyet göstermek imkânsızdır, fakat bu sınırlara erişilmezden önce birçok islâhat için müsait imkân ve fırsatlar zuhur edecektir.

Muktedir bir iş idaresi temini için birçok çareler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Türk ve Amerikan menfaatleri arasında Amerikan iş idaresinin Amerikan sermayesiyle dahil olacağı müşterek bir anlaşma yapmaktır. Amerikan hissesi ehemmiyetsiz bir nisbette olsa bile, bu, gelecek yıllar için Türkiyedeki herhangi ha-

tırı sayılır Amerikan sermayesine muhtemel bir teşvik mahiyetinde olacaktır. Türk idare amirlerinin ispat olunmuş kabiliyetlerinin bu teşviki lüzumsuz bir halé sokacağı hususlarda istisnalar görülecektir.

Diğer taraftan, tamamiyle Türklerin malı olan bir teşekkül, bahis konusu faaliyetlerde tecrübeli Amerikalı elemanlar kullanabilir. Esham sahipleri mütehasıs bir iş idaresi hususunda teminat istedikleri zaman, Amerika'da sıklık kullanılan bir diğer usul teşebbüs idaresini gerekli vasıfları haiz şahıslara malik bulunan bir iş idaresi şirketine tevdi etmektir. Küçük şirketler veya yeneden teşkilâtlanmaya muhtaç bulunan şirketler ekseriya aynı sadadaki büyük, sağlam firmalarla buna benzer anlaşmalar yaparlar.

Nihayet, iş idaresi bizzat Türkler arasında kabiliyetli şahısları ayırıp onları Amerikan idare elemanlarının nezareti altında yetiştirmek suretiyle de elde olunabilir. Türkiye teknik eğitim için memleket dışına genç talebe göndermek hususunda muvaffakiyet göstermiştir, fakat mezun olan teknisyenler memleketlerine döndükleri zaman umumiyetle eğitimleri için para harcamış olan Devlet hesabına senelerce çalışmağa mecbur kalmaktadırlar ve onların ihtisas mevzularının faydalı olabileceği yerlere yerleştirilmeleri ancak tesadüf eserdir. Her halde, iyi bir müdür olmak için yalnız mühendislik diploması kâfi değildir. Birçok Devlet müesseselerinde realist olmayan keyfî bir faaliyet miyarı hâkimdir ve mühendislerin mevcudiyetini âdeta lüzumsuz bir hale sokmaktadır. On kadar Devlet işletmesinde istihdam olunan yüksek okullardan mezun elliden ziyade genç mühendisle yapılan konuşmalar bütün memnuniyetsizliği meydana koymuştur. Onların başlıca şikâyeti şu idi: «Bir politikacının hizmetinde çalışan mühendis ne işe yarar? Cevap lâzımsa, o adam vaziyeti size izah eder. Fakat buna lüzum görülmüyorsa o vaziyetle alâkadar bile olmaz.»

Uzun bir devre için, Türkiye'nin dertlerinin en mükemmel hâl çaresi maharetli Amerikan elemanlarının idaresi altında gençleri modern iş idaresinde tecrübe sahibi kılmak ve sonra da onların kabiliyetlerini sadece âmm memuriyetlerinde değil, aynı zamanda kendi öz memleketlerinin zengin kaynaklarını geliştirme ve işletme hususunda hususî teşebbüslerin oynayabilecekleri önemli rolü oynamalarına müsaade etmek olacaktır. Ehliyet sahibi müdürler başa getirildikten sonra, zamanla bütün diğer eksiklik ve bozukluklar meydana çıkacak ve düzeltilecektir. Zaten teşkilâtçılığın fonksiyonu da budur.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TAVSİYELER

Türkiye'ye Amerikan Yardımı

Türk ekonomisinin gelişmesinde pratik Amerikan yardımı için ilk gerekli husus ekonomik gayelerin ve hükûmetin gelişmedeki rolünün yeniden tayin edilmesidir. Bu tespit işinde her hakkın hükûmete değil, memleketin halkına ait olduğu ve hükûmetin tatbik ettiği her çeşit mesuliyet ve otoritenin ona halk tarafından verilmiş olduğuna dair ana demokrasi prensibi öncülük etmelidir.

Hükûmet, münasip bir vergi ve kanun sistemi ile, iktisadi gelişme için müsait şartları hazırlamak imkânına sahiptir. Bundan başka kredi kolaylıklarının temin edilmesi ve maddî faaliyetlerin tesis ve işletilmesi gibi şeyler dahil, faydalı olması mümkün iktisadî teşebbüsler desteklenmelidir. Âmme menfaati bakımından hükûmet faaliyetleri ferdî kaynakların kullanılmasından daha faydalı olduğu takdirde, hükûmetin kanunen giremeyeceği hiç bir istihşâl, hizmet ve tanzim sahası mevcut değildir. Devletle hususî faaliyet sahaları arasına bir hat çekmek zarurî değildir. Zarurî olan şey fertlerin veya hususî teşebbüslerin haklarının Devlet memurlarının keyfî kapris mahsulü veya tarafgirane hareketleriyle zedelenmesinden korkmamalarıdır.

Devlet iktisadî başarılar önündeki engelleri münferit vatandaşların baş edebileceği dereceye indirmelidir. Muayyen bir sahada halkın kendi ihtiyaçlarını karşılamak hususundaki kapatışması arttıkça Devlet elini çekip o ihtisaslaşmış fonksiyonlarını başka sahalarda buna mümasil hazırlış mahiyetindeki işlere tatbik edebilir. Devlet, hiç şüphe yok ki, hususî teşebbüsün deruhte edemediği veya o kadar mükemmeliyetle ifa edemeyeceği faaliyetleri daima ele alabilir. Bu faaliyetler arasında eğitim, âmme sihhati, posta sistemi, polis ve itfaiye, Bayındırlık işleri ve faydalı işlerle diğer birçok faaliyetlerin tanzimi de bulunmaktadır.

Şu anda ekonomik gelişme hususunda Türkiye büyük imkân-

lar arzettiği halde bu gelişme yerli ve yabancı hususî teşebbüs için hazır olan bir saha değildir. Muayyen mahal ve sanayi şubelerine Amerikan yatırımlarını tavsiye etmek veya bol miktarda elektrik jeneratörü, pulluk ve traktör gibi zarurî ithal mallarının mufassal listelerini tertip etmek imkânsızdır.

UFAK ÇAPTA FAALİYETE GEÇMEK

Hafif ve ağır sanayi için lüzumlu tesisat listesi, ithali daha faydalı olacak maddeler müstesna, ilerleyen bir memleketin muhtaç bulunduğu her şeyi ihtiva edecektir. Şimdi nisbeten az mamulât vardır. Ucuz fiatla yüksek kalite çimento istihşâl edip onu kârla satan fabrika tesisatı kurmak çimento ihtiyacının yılda 300,000 tondan bir milyon tona ne zaman çıkacağını tahmin temekten çok daha önemlidir. Türkiyenin istihşâl ettiğinden çok daha fazla çimentoya muhtaç olduğunu bilmekteyiz. Ne miktar daha çimentoya ihtiyaç duyulacağı ise birçok hesaplanması imkânsız unsurlara tâbidir.

Türkiyenin insan veya dönüm başına Amerika kadar ziraat makinesi kullanabileceğini farzetmek lâzım gelirse, ancak o zaman onları imâl etmek imkânı hesap edilebilir. Türkiyedeki ziraat makinesi imalâtı halen sıfırdır. Fakat bu hususta sahifeler dolusu grafik şampanya köpükleri kıymetsiz olacaktır. Türk çiftçisi her şeyden önce hiç olmazsa bir tek pulluk, yaba veya araba yapan fabrikaya muhtaçtır. Diğerleri ise, yollar, sulama kanalları ve gıda işleme tesisleri yapıldıkça zamanla kurulacaktır.

Türkiyede elli ton kapasitesi olan modern bir demir dökümhanesi halen mevcut talepler üzerine bir sene sonra teslim etmek üzere firma kontratlarıyla geceli gündüzlü faaliyette bulunabilir. Memlekette zikre değer hiçbir dökümhane yoktur. Türkiye henüz Demir Devrinde yaşamamaktadır. Müteakip beş yıl içinde kaç ton dökme demir istihşâl edilip satılabileceğini tahmin etmek güçtür. Kayda değer tahminleri ancak bu işte bulunmuş ve imalâta girişip mamullerini dağıtmış olanlar yapabilirler.

Hükûmet bir defa kanunlar ve vergilerle konulmuş maniaları ortadan kaldırıp, Devlet eliyle idare edilen haddinden yüksek gayeleri hedef edinmiş «beş yıllık plânlar» için mevcut bütün ekonomik istihşâl fazlalarını kullanmağa son vererek ilk ihtiyaçları karşıladıktan sonra bu nevi teşebbüsler faaliyete geçebilir.

İŞ İDARE VE BİLGİSİ

Hükûmet bir defa maniaları kaldırıncı, Türkiyede en mühim husus sermaye değil, gerekli tesisleri işletecek mahir bir iş idare-

si olacaktır. İdare olmaksızın sermaye kısırdır. İşleri çevirme bilgisi olmaksızın sermaye makinesiz buhar kadar faydasız olacaktır. Sermayenin faydalılığı tek başına ele alındığı zaman, manasız bir terimdir. Sermaye iş idaresinin ve teknik ustalığın emrinde olmalıdır.

İş idaresi fabrika tamamlanıp ilk deneme yapıldıktan sonra onu kurucularından teslim almağa hazır bir hale gelmezden çok önce başlar. Birçok sınaî teşebbüsler daha bir tek parça imal etmezden önce başarısızlığa uğrayarak yıkıma mahkûm olmuşlardır. Bu husus birçok Türk tesisleri hakkında söylenebilir. Tecrübeli bir idarî kadro ile başarıya hazırlanmak, başka hiç bir şey yapılmadan önce teşebbüsün kâğıt üzerinde işlemlerini temin etmek demektir. Müdürler ve teknik elemanlar kafalarında plânlar kurarak ham maddeyi temin edip fabrikaya nakledecekler, elemanları bulup onları yetiştirirler, malları istihşâl edip tevzi ederler ve varidatı toplayıp borçları öderler. Bu şekilde müstakbel plânlar ve faaliyet hatalarının önüne geçilmiş olur. Önceden görülebilir bütün ihtiyaçlar ortaya çıkarılıp onları karşılamak için yollar bulunduğu zaman başarısızlığa uğramak ihtimali bilinmeyen tehlikelerden ibaret kalır. Sadece bu risk karşısında bulunan tecrübeli insanlar umumiyetle ters gelişmeleri bile atlatabilirler.

İyi iş idaresinin ilk ilgilendiği noktalardan biri teşebbüse uygun bir teşkilât kurup onun içinde mesuliyet ve selâhiyetleri taksim etmektir. Teşkilât insan, malzeme ve hizmetleri göz önüne alacak şekilde biçimlendirilmeli ve seçilen faaliyete uygun bir ameliye şekil veya modelinin anahatlarını çizmelidir. İşte iş çevirme bilgisi kendisini ilk olarak burada gösterir. İş idaresi sonuçları iyi bir teşkilât sayesinde elde eder. Bu sebeple kendi çalışma şeklini kurma, kendi kararlarını bizzat verme ve istifade edilebilecek vasıtaları sevki idare hususunda iş idaresi hür olmalıdır. Bu idare sadece faaliyetlerine yapılan keyfi veya gayrimesul müdahalelerle sekteye uğratılabilir. Âmme menfaatî için yapılması gerekli olan her kontrol veya tanzim sınırlayıcı hal ve şartlar olarak dışardan tatbik olunmalıdır. İş idaresi hemen kendisini çeviren hal ve şartlarla münasebette bulunup engelleri aşmak üzere yetiştirilmiştir, fakat bu şekilde hareket edebilmek için kendi faaliyet sahası içinde politika veya kaprislerden âzâde olmalıdır. Müdürün kendi gayret, maharet ve hayatiyetini ortaya koyup işin neticesi üzerinde şahsi menfaatlerini tehlikeye sokması beklenmelidir. En basit bir misalle, münferit bir müteşebbis hem müdür hem de teşkilât olabilir. Daha geniş ve daha müdîl bir teşebbüs, sahibini, sermayesini bir şirket müdürünün eline vermeğe sevkettiği zaman aynı prensipler câridir.

YABANCI YATIRIMLARINDA KARŞILIKLI MÜKELLEFİYETLER

Amerikan sermaye ve idaresi faaliyette bulunmak üzere Türkiye'ye davet edildiği takdirde, onların Türkiye'ye karşı dürüst bir şekilde hareket etmesi lâzımdır. Türkiye'nin dertlerinin birçoğunu halletmek modern şirketlerin temin ettikleri sermaye ve ihtisas temerküzünü gerektirecektir. Fakat büyük engelleri aşma kudretini haiz temerküzlerin aynı zamanda âme için büyük bir tehlike teşkil edecek derecede tesiri görülür. Bir tek müessesede hepsi de tek elden idare olunan bol miktar sermaye ile yüksek kapasite sahibi şahısların temerküzü âme menfaati için konulan güvenlik tedbirlerinden daha ağır basabilir.

Amerikada dev korporasyonların tedrici gelişmesine muvazi olarak âme kontrolü ile korporasyonların zararlarını önleyen içtimâî disiplin de gelişmiştir. Buna mukabil korporasyonla rekabet ve âme kontrollerine karşı müdafaa ve taarruz kabiliyetine sahiptirler. İstisâ ve dağıtımda cürekârane işler başarmak için yapılan büyük tazyikler, onları münasip şekilde çalışmaya mecbur edecek sağlam duvarlara muhtaçtır. Amerikada umumî olarak hükûmet ve halk korporasyonların kudretinin kötü kullanışlarından kâfi derecede haberdardır. Bu sebeple daima büyük hususî teşebbüslerin istimini yalnız pistonu harekete geçirebileceği silindir cidarları içinde tutmaya muktedirlerdir. Buna benzer bir tecrübeye sahip olmayan Türkiye kolayca gayri iktisadî ve cemîyet aleyhtarı istismarlar için bir saha teşkil edebilir.

Türkiye'nin görebileceği yardımlar arasında Amerikan teşebbüsünün verebileceği pek çok şey vardır; fakat bunu ispat etmek sırası geldiği zaman en fena misalleri değil, en iyi şeyleri göstermek lâzımdır. Rekabet zayıfların tasfiyesi değil, daha ziyade herkes için eşit bir imkân, normal fiyatlar ve kötü faaliyetlerin yokluğu manasına gelmelidir. İster tek başına, ister Türk ortaklarla beraber olsun Amerikalılar hiçbir zaman inhisar kurmamalıdır. Sermayenin kullanılışı ile beraber tahditler, tecrübeler veya sınaî bir mücadele değil, fakat kaynakların randımanlı bir şekilde işletilmesi ve daha küçük teşebbüsler için fırsatlar hazırlanması temin edilmelidir. Bu en aşağı seviyede bulunan bir işçinin bile akıllı hareket etmek suretiyle ücretinden arttırarak sermayedar olmasını mümkün kılmalıdır. Ücretler, saatler, iş şartları, barınma, gıda ve hıfzıssıhha insanların en mükemmel ve tam gayretlerini temin edebilecek şekilde olmalıdır.

Düpedüz birer spekülâtör olmaktan ziyade bir mesuliyet duygusu ile âme menfaatlerine karşı hürmet duyan yabancı sermayedarları memlekete cezbedecek şartları hazırlamak Türk salâ-

hiyetli makamlarının iktidarı dahilinde bulunmaktadır. Sermayedarlara normal bir karşılık vermeğe ve iyi iş idaresinin ücretini ödemeğe yetecek derecede kazanmadıkça hususî teşebbüs kendi hissesine düşen vazife ve yardımı yapamaz. Fakat bunun ötesinde, bir iş macerası neticesinin muhtemelen katlanılacak rizikonisbetine bağlı olduğunu düşünen kimselerin bekledikleri kâr vardır. Zarar etmek tehlikesi büyükse, buna mukabil kâr ihtimali de aynı derecede büyük olmalıdır. Aksi takdirde bu işi kabule sevkedecek hiç bir teşvik mevcut olamaz. Yüksek bir riski ihtiva eden iş imkânları sadece maceraperest bir «ücret sermayesi» denilen tipte sermaye ile halihazır Türkiye hâl ve şartlarına uygun düşmeyen nev'ide teşebbüsler için caziptir. Sağlam ve muhafazakâr sermayedarları çekmek için bu riskin seviyesi makul bir seviyede tutulmalıdır. Bu yapılacak olursa göze alınan muazzam risklere karşılık Türk halkının yabancı sermayedarlara son derece yüksek bir kâr nispeti ödemesine hacet kalmayacaktır.

SİYASÎ RİSKLERİ ORTADAN KALDIRMAK

Türkiyede yeni teşebbüslerin karşılaştıkları risklerin ancak ufak bir kısmı maddî veya ticarîdir. Bu riskler hemen hemen tamamen siyasidirler. Ham maddeler el altındadır, doğrudan doğruya imalin masraflarının yüksek olmasına lüzum yoktur, potansiyel piyasalar hemen hemen kapalıdır ve hiç bir saha «lüzumundan fazla kapasite» ile yüklü olmaktan mustarip değildir. Riskler, döviz kontrolü, ihracat ve ithalat tahditleri, fiyat kontrolü, vergi takdir ve tarhiyle buna mümasil hususlardan mürekkeptir. Müstakbel sermayedar peşinen bu unsurların mâkul bir kâr teminini mümkün kılacağına kanaat getirmezse, dikkatini ya başka tarafa çevirecek, veya çok yüksek bir karşılık bekleyecektir.

Keyfi kararlar verme kudretini hükûmet makamlarına bırakan Türk kanun ve âdetleriyle karşılaşınca muhafazakâr ve munsif sermayedar başka sahaya girecektir. Hiç bir şeyden çekinmeyen şahıs veya şirketler ise keyfi iktidara karşı o asırlık korunma çaresine, yani rüşvete başvuracaktır. Bu çirkin bir kelimedir, fakat onu bu derece pervasızca yazmak Türk halkının karakterine karşı katiyen bir iftira değildir. Her memlekette ve her devirde hükûmet makamlarının keyfi iktidar salâhiyetleri irtikâp ve irtisâ ile bir arada yürümüşür.

Türk halkı ve mes'ul yabancı sermayedar için gösterilebilecek en mükemmel himaye Millet Meclisi tarafından kabul oluncak umumî mahiyette kanunlarla yabancı hususî sermaye yatırımlarına tesir edecek durumlar ihdas etmektedir. Başlangıçta müsait bir kanun kabul edilinceye kadar, müteşebbislerle hususî anlaşma-

lar yapmak arzuya şayan olacaktır, fakat bu gibi hallerde müstakbel Bakanları veya bizzat hükûmeti bağlamayan Bakanlık emirleri kâfi değildir. Bu gibi anlaşmalar yapmak selâhiyeti Millet Meclisi tarafından verilmelidir. ve zarurî olarak icraî tedbir ve basirete bırakılmış etraflı kararlar, keyfi hareketlere karşı bir himaye vasıtası olarak, mahkemelerin tetkikine açık bulundurulmalıdır.

Tecrübeli idareler tarafından önceden yapılan iş tahlillerinin bir kısmı muayyen hususî teşebbüslerin başarıya ulaşmaları için hangi hâl ve şartların lüzumlu olduğunu tayin ve tesbit etmektedir. Çeşitli sahalarda ilk olarak bir kaç tipik teşebbüs kurulduktan sonra umumî kanunlar çıkarmak işi için daha geniş bir zemin hazırlanmış olacaktır.

UMUMÎ PRENSİPLER

Türkiyeye yapılacak Amerikan yardımında dikkat edilmesi lâzım gelen prensipler şu şekilde sıralanabilir:

1. Türk halkının lehindeki ekonomik gelişme ferdin hem ekonomik, hem de siyasî hürriyet hakkının tanınması, âmme menfaati bakımından hükûmet kontrolüne tâbi olması ve gerekli olan yerde Devlet ekonomik faaliyetleriyle tamamlanmasını icap ettirir.

Bu yüzden:

a. Hususî sermayenin aynı derecede veya daha mükemmel bir netice sağlayacak şekilde istifadeye amade bulunduğu ticarî teşebbüslerde hükûmet fonları kullanılmamalıdır.

b. Hususî teşebbüs âmme menfaati göz önünde bulundurularak idare olunmalıdır.

2. Sermaye, ihtisas veya malzeme gibi Amerikan kaynakları diğer müsmir sahalardan Türkiye'de istihsali köstekliyen şartlar içinde kullanılmak üzere başka istikametlere tevcih edilmemelidir.

a. Şayet aynı zamanda aynı gayeyi gerçekleştirebilecek Türk kaynakları memleketin herhangi bir tarafında randımanlı bir şekilde kullanılıyorsa, onların muayyen bir sahada verimli bir tarzda kullanılmaları için müsait hal ve şartlar temin olursa bile, Amerikan kaynakları Türkiyede işe başlamamalıdır.

b. Türkiye'de kullanılacak olan Amerikan sermayesi veya sermayeyi teşkil eden malların verimli bir şekilde kullanılabilmesi için lüzumlu teknik maharet veya tecrübeye sahip bulunan şahıslar işi idare etmelidir.

3. Usulî dairesinde siyasî, içtimâî, iktisadî maksatlar ve nizamlı bir idari muamele hususunda verilecek teminat kanununda tasrih edilmelidir ve ihtilâf zuhurunda müdahale hususunda

hukuk mahkemelerine tam salâhiyet verilmiştir.

a. Mevcut kanunlarda yapılacak islâhatı beklerken hususî teşebbüslerin korunması için lâzım olduğu zaman önemli hususî anlaşmalara hususî birer kanun kıymeti verilmeli ve bu iş emirleri keyfi iptallere mevzu olacak her hangi bir devlet memurunun otoritesine bırakılmamalıdır.

EHLİYETLİ MÜŞAVİRLERE DUYULAN İHTİYAÇ

Son harpten önce Türkiye, yabancı müşavirlerden bilhassa Alman, Rus ve İngiliz müşavirlerinden geniş surette istifade etmiştir. 1940 tanberi hükûmet hemen hemen tamamen Türk mütehasşislarını kullanmağa mecbur olmuştur. Fevkalâde bir meslekî eğitim görmüş oldukları halde, bu teknisyenlerin ekserisi memleketin iktisadî gelişmesine kılavuzluk etmek için gerekli tecrübeye sahip değildirler. Bu eksiklik tamamlanıncaya kadar yabancı müşavirlere duyulan ihtiyaç ortadan kalkmayacaktır. Müteakip birkaç yıl içinde Türkiye evvelce Avrupa'dan temin olunan kaynaklar bakımından bilhassa Birleşik Amerika'ya tâbi olacağından Amerikan ölçü ve faaliyetlerine vakıf bulunan Amerikan mütehasşislarına ihtiyaç duyulacaktır. Bu ölçü ve faaliyetler Avrupa memleketlerinininkinden çok farklıdır.

Çeşitli sahalarda bu ihtiyaca dair misaller aşağıda izah edilmektedir.

UMUMÎ MÜSTEŞARLAR

Memleketin bütün ihtiyaç ve kaynaklarını, halihazır ekonomik gelişme durumunu ve güvenilir maliyet ve netice tahminleri üzerine istinat eden çeşitli iş sahalarına verilmesi gereken rüçhanların tetkiki için mazisi geniş ekonomik ve sınaî tecrübelerle dolu mühendislere ihtiyaç vardır. Bu çeşit hizmet için gerekli vasıflara sahip mühendisler Amerikan istişare firmalarından temin olunabilir. Umumî olarak konuşmak lâzımsa bu şahısların çoğu zaman zaman hükûmet tarafından vazifeye çağırılmış oldukları halde, onların devamlı surette hükûmet hizmetinde bulunmadıkları bir hakikattir.

BAYINDIRLIK MÜTEHASSISLARI

Bayındırlık, Ulaştırma ve Ekonomi Bakanlıklarında ve diğer hükûmet dairelerinde, muazzam projelerin teferruatlı bir şekilde hazırlanmasına nezaret etmek ve bu gibi projelerin meydana gelmesine ve tatbikine yardımda bulunmak üzere, ihtisas-

laşmış, tecrübe sahibi mühendislere ve diğer mütehassıslara ihtiyaç vardır.

Burada bilhassa yol inşaat ve bakımı, demiryolu inşaat ve faaliyeti, sulama ve kurutma projeleri, şehir su tesisat ve hıfzıssihha şebekeleri, telefon, telgraf ve radyo şebekeleri, liman ve rıhtım faaliyetleri ve umumiyetle bayındırlık şeklinde smflanan diğer faaliyetler bahis mevzuudur. Çok zaman, teknik müşavir geniş ve teferruatlı işleri ehliyetli bir firmanın yapmasını temine yardım edecek, ve hükûmeti kötü inşaat veya büyük masraflara karşı koruyacaktır.

Birleşik Amerikadaki Bayındırlık işlerinin birçok şubelerinde ihtisas sahibi mühendisler hükûmet hizmetinde çalışabilirler. Geçmişte, Birleşik Amerika hükûmet mütehassısları muayyen müddetle çalışmak üzere başka hükûmetlerin hizmetine verilmişlerdir. Araştırma ve plânlar hazırlama işlerinde yüksek ehliyet ve bilgi sahibi şahıslar hükûmet vasıtasıyla de temin edilebilirse de, hususî teşebbüs sahasındaki faaliyet içinden çekilmiş aynı derecede ehliyetli mühendislerin, müteahhitlerle veya inşaat unsurlarının doğrudan doğruya nezaretiyle ilgili hususlarda, çok zaman, daha tecrübeli olmaları muhtemeldir. Bu çeşit mühendislerin verimli bir idare ve çalışma teşkilâtı kurup inkişaf ettirmek hususunda da, tecrübeleri hükûmet hizmetinde edinmiş teknik mütehassıslardan daha ehliyetli olmaları muhtemeldir.

TEKNİK MÜTEHASSISLAR

Amerikada jeologlar, madencilik mütehassısları, kimyagerler, mimarlar ve bütün diğer tecrübeli mütehassıslar mevcuttur. Bunlar her zaman hususî meslek mensuplarından bazan da hükûmetten, kısa veya uzun vadeli anlaşmalarla temin edilebilir. Birleşik Amerika hükûmeti başka hükûmetlerin mütehassıs seçme işine yardım hususunda daima yardıma temayül göstermişse de, bu gibi seçim işlerinin tarihi bahsedilen usule tam bir güven vermemektedir. Çok zaman, Türkiye için en ziyade memnuniyeti mucip usul açık ve belirli bir kabiliyete dayanarak mütehassıslar seçebilecek ehliyetli bir hususî müşavir kullanmak olacaktır. Türk salâhiyetli makam ve teknologlarının Amerikan mütehassıslarıyla olan aşinalığı arttıkça, müşavir bulma işi de o nisbette kolaylaşacaktır.

Türk mesleki cemiyetlerinin teşekkülü ve aynı meslekten Amerikan teşekkülleriyle fikir ve neşriyat teatisi Türk teknologlarının bütün Amerikan teknik ilerleme sahalarına olan yakınlığını arttıracaktır. Türk ve Amerikan teknik okulları arasında daha sıkı bir işbirliği de buna benzer bir kazanç temin edecektir. Tür-

kiyede Avrupanın teknik gelenek ve tatbikatından Amerikanınki-
lere muhtemel geçiş göz önüne alınacak olursa, iki memleketin
meslekî cemiyetleriyle okulları arasındaki verimli iş birliği yok-
luğu mümkün olduğu kadar süratle telâfi edilmelidir.

ZİRAAT MÜTEHASSISLARI

Türkiye'de Amerikan faaliyet sahalarında uzun tecrübeleri
olan ziraat ve besi hayvanı mütehassıslarına ihtiyaç vardır. Türk
mütehassıslarının çoğu gayet mükemmel nazarı bilgiye sahip ol-
makla beraber, tecrübeleri yoktur. Zaten nazarı bilgiye bak-
maksızın, kökleşmiş huylardan her ayrılış bir tecrübedir ve tec-
rübe yalnız zaman ve para kaybına değil, aynı zamanda seri ne-
ticeler bekliyen kimselerin itimadını kaybetmek tehlikesine de
maruzdur. Diğer taraftan tecrübeli mütehassıs, mevcut mahalli
bir usûlden yalnız ufak tefek tadilatı gerektiren, sağlamlığı de-
nenmiş, tatbikat şekillerine geçebilir. Halen Türkiye'de tatbik olu-
nan tecrübenin büyük kısmı dünyanın diğer kısımlarındaki umu-
mî ziraat tatbikatının çok gerisindedir.

Birleşik Amerika hükûmeti, birçok diğer memleketlere yap-
abileceği gibi, Türkiye'ye, çiftlik tatbikatı, meyva yetiştirme ve besi
hayvanlarını arttırma ve Türk çiftçisinin son derece muhtaç bu-
lunduğu ulaştırma hizmetlerinde uzun tecrübe sahibi olan ilmi
usûllerle yetiştirilmiş ziraat mütehassısları temin edebilir. Birleşik
Amerika'da, hususî ziraat teşebbüslerinde de aynı derecede iyi ye-
tişmiş şahıslar bulunabilir.

HIFZISSIHHA, EĞİTİM, EKONOMİ

Hıfzıssıhha sahasında, hiç gecikmeksizin sadece Amerika'da
elde edilmiş ilerlemeleri değil, aynı zamanda altı harp yılı esna-
sında keşif tecrübeden kazanılan yenilikleri de memlekete sokmak
için mütehassıslara ihtiyaç vardır. Bu mütehassıslar, bilhassa mes-
lekî yetiştirme sahasında Amerikan tecrübesinin faydalarından
istifade ve talebeleri Amerikalılarla beraber çalışmaya hazırlamak
maksadiyle yüksek okullardaki teknik programları tadil işine yar-
dım için lüzumludur.

Müstakbel Türk - Amerikan münasebetinde önemli malî ve ti-
carî meselelerle iştigal eden hükûmetin muayyen bazı kısımların-
da da mütehassıs müşavirlere ihtiyaç vardır. Tatbikatının nasıl
olacağı hususunda son söz Türkiye'ye aittir, fakat bir gelir ver-
gisinin şekil ve teferruatı üzerinde karar vermeden evvel meselâ,
hangi çeşit verginin verimli olacağını ve bilhassa sermayesini çek-
meği umduğu kimseler için en verimli olacak vergiyi bilmek mü-

kemmel olacaktır. Bu bankacılık tatbikatında, iş teşebbüslerinin teşkil ve idaresi ve döviz nizamlarına hakim olan kanunlar için de aynı derecede varittir. Bütün bu gibi meselelerde, Türk hükûmetinin Rus ve Alman metotlarına dair bilgilerle olduğu kadar Amerikan metotları hakkında da aydınlatılması önemlidir. Halen bu hususta esaslı bir anlayış yokluğu mevcuttur.

MÜŞAVİR TEMİNİ USULLERİ

Türk hükûmetine tecrübeli teknik elemanlar temin hususunda her ikisi de Amerikan tatbikatının pratik birer nümunesi olan iki yol açıktır. Çeşitli teknik sahalardaki teknisyen firmalarıyla hususî müşavirler hizmetlerini Amerika'da olduğu gibi Türkiyede de emre amade kılabilirler. Daha iyi bir başlangıç olarak, uzun bir mazisi olan mesleki teşekküller, içlerinde en tanınmışların Engineers Joint Council vasıtasıyla iş birliğine hazırlandıkları şu anda, bu derece hayati bir taleple bu kadar zengin bir malzeme kaynağı arasında temas kanalları açabilir.

Teknik olmıyan, fakat ihtisaslaşmış iş ve maliye sahalarında da buna benzer bir yol takip edilebilir. Çeşitli iş sahalarındaki imalatçılar, bankerler, muhasipler, satın alma ajanları, sigorta ve sevkiyat işleriyle uğraşan şahısların büyük millî birlikleri kadar Amerikan teşebbüsünün tipik bir cephesini hiçbir yerde görmek mümkün değildir. Ankara ve diğer önemli ticaret şehirlerindeki alâkalı Türklerle müşavere eden bu gibi teşekküllerin seçkin mümessillerinden teşkil edilmiş bir heyet önce tavsiye kabilinden hizmetler ifa edecek, bilâhare de daha geniş iş birliği için zemin hazırhyacaktır.

Burada tavsiye edilen şey bir ticaret heyeti değildir. İhtiyaç bundan çok daha büyüktür. Türkiyenin âcil ihtiyaçlarını karşılamak için elimizde bulunan şeylerin çoğu, aynı yardımı Amerikaya yapmış ve hergün yapmakta olan Amerikalıların kafalarındadır. Gaye Amerikan nüfuzunu yaymak değil, Türklere bizzat yapabilecekleri şeyleri teklif etmektir. Ruslarla Almanların 1930 dan sonra yaptıkları gibi Türk toprağına tamamiyle yabancı olan bir sistemi ikame etmeğe çalışmak Amerika'nın prensiplerine uygun düşmiyecektir. Türk ekonomisinin hiçbir kısmı şimdi Sovyet ve Alman fikirleriyle teşkilâtlandırılan kısımlar kadar hem yerli vasıflardan hem de hakiki değerlerden mahrum değildir. Amerika'da gelişmiş olan fikirlerin Türk emellerine daha ziyade kabili tatbik olması mümkündür.

Hükûmetin Yabancı Kredilere İhtiyacı

Türk hükûmetinin halen temin ettiğinden daha fazla yabancı kredisine ihtiyacı var mıdır? Türkiye'nin içinde bulunduğu meseleyi kısaca hülâsa etmek bu suali cevaplandıracaktır. Bu kısımda düşünülen ihtiyaçlar Sümer Bank ve Eti Bank tarafından idare edilen tipte devlet iktisadî teşebbüsleriyle ilgili ihtiyaçlar haricindedir. Askerî program da bu ihtiyaçlardan hariç tutulabilir. Önümüzdeki bir veya iki yıl esnasında askeri ihtiyaçlardan dolayı hiç bir ilâve dolar ihtiyacının ortaya çıkmıyacağı yahut çıksa bile bu maksada ait hususî kredilerle karşılanacağı tahmin edilebilir.

BAYINDIRLIK

Bayındırlık ihtiyaçları çok geniştir. Türkiye'nin en lüzumlu ihtiyacı yapı işlerinin sarfiyatı bahis mevzuu olduğu müddetçe taşıt vasıtaları sahasındadır. Son 100 milyon dolarlık askeri yardım içinden 5 milyon doları halen büyük bir kısmı teslim edilmiş bulunan, Amerikan yol yapı teçhizatı satın alma işine ayrılmıştır. Bu gibi makineler tam randımanla kullanılmadan önce başka birçok hususların ifası lâzımdır. Bahsedilen makineleri kullanacak ustalar, ve muhafaza etmek için makinistler yetiştirilmeli, bu gaye için atölyeler kurulmalı; hangi yolların ilk olarak tetkiki gerektiği hangi tip inşaat ve bakımın lâzım geldiğini tayin etmek için mühendisler tarafından tetkikat yapılmalıdır. Bütün bunlardan başka bu gayeye erişmek için, muktedir elemanlarla bir yol idaresi kurulmalıdır. Bahsedilen bütün tedbirler alınmaktadır. Yol makinelerinin hangi işte kullanılacağı bilinmeden seçilmesi ve bunların muhafazası ve işletilmesi sağlanmadan evvel acele ile teslim edilmesi hususu hariç, Türkiye'nin yol ihtiyaçları münasip bir şekilde karşılanmıştır. Yakın bir gelecekte bu iş için daha önemli dolar ihtiyaçları duyulmayacaktır.

TAŞIT VE ULAŞTIRMA

Türkiye'nin demiryolu sistemi acınacak bir haldedir ve dolarların bile düzeltilemeyeceği kusur ve eksiklikler vardır. Az zaman önceki 25 milyon dolarlık ihracat - İthalât Bankası kredisi lokomotiflerle son derece muhtaç bulunan vagon ve demiryolu malzemesi satın almak için kullanılmıştır. Şimdi gerekli olan şey teknisyenlik ve faaliyet ustahîyle aynı zamanda büyük bir bakım işidir. Bunun büyük kısmı beş yıllık plânlarda teklif olunan yeni inşaatlardan evvel ele alınmalıdır. Bütün bu işlerin başında demiryol-

larının nasıl idare edileceği hususu kadar demiryollarının ne için mevcut olduklarını da bilen Amerikan kafalı hakiki bir «demiryolu adamı» na ihtiyaç vardır. Bu adamın demiryolu sistemini yeniden organize etmezden önce Devlet Demiryolları İdaresini yeniden teşkilâtlandırması lâzım gelecektir. Alınan haberlere göre, böyle bir kimse temin edilmiştir. Bunun fazla olarak istiyeceği şey, ilk emirleri vermek salâhiyetidir. Bu da tecrübeli kimseleri seçip istihdam etmekle ve onların tavsiyelerini dinlemekle temin edilebilir.

Buradan yine, askeri mülâhazalar ekonomik bakımdan makul görülemeyecek olan bir programın kabul ve tatbikini icap ettirebilir. Böyle olduğu takdirde onun finansmanı memleketin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için gereken şeylerle karıştırılmamalıdır.

Türk demiryolları şebekesini düzeltmek için neler yapılması lâzım geldiğini tayin hususunda esaslı incelemeler yapıldığı sırada yeni ilâve tesisat için döviz lâzım gelebilir. Maamafih, bu gibi incelemelere girişilinceye kadar ihtiyaçların derecesini takdir hususunda tahminlerden başka hiçbir şey yapılamaz ve bu tahminlerin de neticede bir dolar istikrazının icap ettirecekleri muhakkak değildir. Türkiye ithalât - İhracat Bankasından istikraz talebinde bulunmuştur. Bu istikraz talebinin 14 milyon dolara yakın bir kısmı senede 125 adet lokomotif imal edecek bir fabrika inşası içindi. Daha kendi çelik pulluk ve modern çiftlik arabalarını imal etmeğe başlamamış olan bir ziraat memleketi henüz lokomotif imal edecek vaziyette olamaz. Türk hükûmet makamları bu şekilde düşünmeğe devam ettikleri müddetçe, dolarlarımızla manifaktür makinelerimizi kendi memleketimizde kullanmak daha faydalı olacaktır.

Türkiye, son zamanlarda elindeki dolarları ve diğer yabancı memleket kredilerini ticaret gemileri satın almak için kullanmıştır. Bunlara ilâve satın almalar âcil bir zaruret değildir. Amerikan kaynakları şimdi sadece mevcut ticaret gemilerinin mülkiyetini Türk hükûmetine devretmek işine hasredilmemelidir.

Bu hususla alakalı bir ihtiyaç ta liman ve dok tesislerinin modernleştirilmesidir. Fakat ihracat için istihsal ve ithalât için lüzumlu satın alma kudreti bugünkü seviyenin üstüne çıkmadıkça, bu âcil bir hal olmayacaktır. Bununla beraber muhtemel olan süratli bir ticaret hacmi genişlemesi liman vasıtalarının kifayetsizliği sebebiyle kösteklenebileceğinden bu gibi projeler üzerinde incelemelere girişmek lâzımdır. Liman islâhatı hususunda mütevazı bir projenin tatbikine geçilmiştir. Yükleme - boşaltma ve depo işleri için liman tesisatı ile modern vasıtaların inşaatı tecrübeli mütehasıslara mütevakıf bir iştir. Bu gibi işlerde, Türkiye

için zekice düşünülmüş bir program hazırlanmadan evvel, Türkiye'nin nerede ve ne istihsal edeceği ve bu istihsalın nasıl sevkedileceğine dair daha esaslı programın kat'î bir şekil almağa başlaması lâzımdır.

Zonguldak kömür işletmelerinin modernleştirilmesiyle ilgili liman gelişmeleri, alınan haberlere göre, akıllıca yapılan bir faaliyet mahsulüdür. Bir Amerikan firması, madenlerdeki gerekli teknisyenlik işini, bunu limandaki islâhat takip etmek üzere üzerine almıştır.

Türkiye Devlet Havayolları gibi fevkalâde bir müessese için malzeme satın almak maksadiyle büyük dola kredileri kullanmıştır. Medeni ihtiyaçlar bahis mevzuu olduğu müddetçe, ekonomisinin geri kalan kısmı onun seviyesine erişinceye kadar bu şebeke önemli diğer yeni gelişmeleri tehir edebilir. Yeniden teşkilâtlanma ve halihazır modernleşmeler için bir miktar yabancı tediye vasıtalarına ihtiyaç duyulacaktır, fakat yakın gelecekte bu gibi gayeler için büyük her hangi bir masraf ancak askerî mülâhazalarla hoş görülebilir. Bu, aynı zamanda yeni hava alanlarındaki ağır yatırımlarla oradaki tesislere de şamildir.

Harptenberi, bu hayati önem taşıyan hizmetleri diğer sahalardaki ilerlemeleri kösteklemeyecekleri bir seviyeye kadar getirmeyi vaadeden telefon, telgraf ve radyo için progresif bir programı finanse etmek maksadiyle yabancı krediler kullanılmıştır. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

SU VE SULAMA

Çiftçi için sulama halk için de içme suyu temin maksadiyle yeter derecede suya ihtiyaç vardır. Burada da, yine, ilk ihtiyaç dolar sahasında değil, teknik inceleme bakımındandır. Halen uzun yıllardan beri dörtte üçü veya daha ziyadesi tamamlanmış ve sadece suyu çift arazisine bırakacak olan yan kanallardan mahrum hiç olmazsa iki mükemmel sulama tesisatı mevcuttur. İlâve tesisat için lüzumlu olan bütün önemli ve işe yarar zirai bölgelerde, sulama şebekelerine yapılacak yeter yatırımların karşılığında alınacak yeni veya ziyade mahsulün ne olacağını ancak bir mühendis tayin eder. Bunu yapmak hiçbir yüksek hesap ameliyesini değil, bir sulama şebekesinin fonksiyonunun, bir mühendisin fonksiyonunun ne olduğunu idrak etmeği gerektirecektir. Bunu takiben, dolara ihtiyaç duyulursa, bu ihtiyaç tesbit olunup karşılanabilir. Bu olmadıkça, dolarların bir faydası görülmeyecektir.

Şehre su temini şebekesinde en lüzumlu ihtiyaç ehliyetli mühendisler bakımındandır. Bu ihtiyacı bütün hakikatı ile meydana koyan basit bir rapor kazanç hususunda tahminlere lüzum bı-

rakmayacaktır. Memleketin her tarafında yeter derecede banyo ve temizlik vasıtalarıyla kanalizasyon tertibatı noksanı göze çarpmaktadır. Beş yıllık plânlar Türkiye'ye tanıtıldığı zaman bu plânlarla beraber hiçbir ileri hıfzıssıhha ve sıhhat idame bilgisi mefhumlarının girmemiş olduğu aşikârdır. Bir Amerikan listesinde hiçbir şeyin yeri bu programdan daha yüksek olmamalıdır. Türkiye için de en önemli husus bu olmalıdır. Gerekli malzeme için, muhakkak bir istikraz değilse bile döviz lâzım olacaktır. Mütahassıslar tarafından desteklenen bir istikraz talep olunduğu takdirde hiç olmazsa hedefleri müdafaa etmek lâzım gelmiyecektir.

ZİRAAT

Ziraat daha önce ele alınmış olan âmme işlerinden faydalanmalıdır.. Maamafih, talimat verilip yardım edilmedikçe, maddî sorunlarla olduğu kadar bilgisizlik ve geleneklerin de uzun asırlardır esiri olan Türk çiftçilerinin ekserisinin daha geniş imkânlar arzeden fırsatlardan süratle istifade edeceklerini tahmin etmek güçtür. Bu yardımı temin etmek Ziraat Bakanlığına düşen bir vazifedir. Yeni ve daha mükemmel tohumluklar, ihracat taleplerini karşılamak için yeni tip mahsuller, konserve yapılmağa daha uygun yeni meyva çeşitleri, sanayi için yeni lifli mahsuller, gübreler, hastalık ve hayvanları muayene için rehberliği gerektiren daha başka pek çok şey lâzım olacaktır. Hiç olmazsa haricîten satın alınması lâzım gelen modern teçhizatın alınmasına başlamak için geniş ölçüde faaliyete ihtiyaç vardır. Genişlemiş bir istihsale doğru atılacak ilk adımlar bile halen Türkiye'de imal olunmayan basit modern âletlerin mevcudiyetini icap ettirecektir. Bu ihtiyaçların dolar olarak ne kıymette olacağını tahmin etmek mümkün veya gayri mümkün olabilir, fakat ne olursa olsun meydana gelmesine yardım edeceği yeni servetle kıyaslanınca ehemmiyetsiz olmalıdır. İhracat - İhracat bankasına yapılan son istikraz talebinde ziraate ait fıkraların fonksiyonları ile alakalı bulunan Ziraat Bakanlığının fikirleri bu husustaki kanaatlerin aydınlanmasına yardım etmiştir. Ormanlık şubesi bıçkîhaneler, kontrplâk mamulâtı, terementi taktiri, kreozot istihsalı ve diğer hazır mamuller için 2 milyon dolar talep etmiştir. Ziraî İşletmeler Teşkilâtı ise, bir ham kauçuk fabrikası da dahil, hepsi ziraî mahsulleri işlemek üzere 2 milyon dolara yakın para istemektedir. Ziraî malzeme idaresi 23 milyon dolar talep etmektedir. Bu, diğertipteki âlet fabrikaları arasında, 3000 traktör imal edecek bir fabrikaya harcanacaktır. Türkiye'de bu fabrikaların bazılarında şüphesiz ki ihtiyaç vardır veya Türkiye 16 milyon köylüsünün kıymetini bilip onların işe girişmelerine yardım ettiği zaman

olacaktır. Fakat şu safhada, istenilen 28 milyon doların bir kısmı hiç şüphesiz ki çelik pulluklar, ot balya makineleri, hasat makineleri ve bir miktar da çift arabaları, yaba ve el arabaları için acele harcanmalıdır.

Traktör kıtlığı Türkiyenin zirai gelişmesinde henüz zorluk doğuran bir unsur haline gelmemiştir. Traktörlerin kullanılması onların tamirleri için gerekli vasıtalara ihtiyaç gösterir ki bunlar bu günkü Türkiyenin hiçbir yerinde mevcut değildir. Umumî olarak konuşmak lâzım gelse traktörle ziraat yapmak şu üç durumun biri veya birkaçının mevcudiyetini icap ettirir: Süratli hareket ve faaliyeti ziyadesiyle icap ettiren kısa mevsimler, ziraat işçisi yokluğu ve ekilecek geniş sahaların mevcudiyeti. Birkaç devlet nümune çiftliği hariç, Türkiye ziraat arazisi toprak istimal sisteminin bir neticesi olarak tipik denilecek derecede ufak parçalardır. Zirai hayat uyandırılıp kalkındırılarak yeni topraklar pulluk altına getirildikçe traktörlere hiç şüphe yok ki ihtiyaç duyulacaktır. çünkü Türk köylüsü bahis mevzuu olan üç durumla uzun yıllar geçmeden karşılaşabilir. Fakat 1946 senesi gibi bir zamanda grubumuz azalarının gördüğü gibi, binlerce ton buğday ve mısır toprak üzerinde çürümeğe bırakabilir. Halbuki o sıralarda Amerikalılar Türkiyeye arka kapıdan sevkedebilmek için gıda tasarrufu yapmaktaydılar Türkiyenin şu an da muhtaç olduğu şey ne traktör, ne de traktör satın almak veya imal etmek için gerekli olan dolarlardır (1).

AMME HIFZISSIHASI

Sıhbat merkezleri, şehir dışı kliniklerle lâboratuvarlar ve mevzii ve diğer önemli hastalıklarla mücadelede kullanılan diğer gerekli malzemenin çoğu yalnız dolarla satın alınabilir. Bu meblâğ bir kaç milyonu aşmamakta ve ortaya yabancı bir istikraz meselesini çıkarmamaktadır. Malzeme noksan olabilir, fakat Sağlık teşkilâtının bahsedilen işi başarmak için muntazam bir şekilde teşkilâtlandığı iddia edilince, bu ihtiyaçların karşılanması lâzımdır. İşte hiç olmazsa istişare ve kılavuzluk vasıtasıyla Türkiye'nin bugünkü en büyük ihtiyaçlarını içine alan teknik yardımın bir kısmı olarak hükümetimiz için olduğu kadar büyük sıhhat müesseselerimiz için de bir yardım fırsatı burada kendisini göstermektedir.

(1) Harp halinde makineli buğday istihşali, hendek açma veya mahalli sulama işleri için bir miktar traktöre lüzum hasıl olabilir. Fakat bunlar traktör istihşali için gerekli yatırımdan daha ucuz bir fiyatla itihâl edilebilir.

HÜKÜMETİN DOLAR İHTİYACININ İCMALI

Sadece Millî Savunma ve Devlet iktisadî teşebbüsleri müstesna, Türk Hükûmet İdaresinin geri kalan şubelerinin gözden geçirilmesi bir takım haklı dolar sarfiyatlarını ortaya çıkarmaktadır. Buna rağmen Türk altın ve döviz muvazenesiyle kıyaslanınca yekûn itibarıdır. Bu sebeple, netice, her hangi idari bir şube memleket halkına hizmet etmek işinde Cumhuriyetçi bir hükûmetin normal gayelerini yerine getirmekte başarısızlığa uğradığı takdirde, onun bunu yapmak hususundaki başarısızlığı dolar kredilerinin yokluğu sebebine istinat ettirilemez. Türk bütçesi memlekette canlı bir iktisadî büyüyüşü sağlamak için alınacak her tedbiri finanse etmeğe müsaittir ve kullanılmamış krediler de dahil elde bulunan döviz miktarı da aynı şekilde bütçenin dolar ihtiyacını karşılamaya kâfi gelir. Hakikatte, birçok diğer memleketlerin harp sonrası malî durumlarıyla kıyaslanınca, Türkiye'nin altın ve döviz stokları son derece müsait bir manzara arz etmektedir ve ihtiyaç hasıl olduğu zaman kolayca lüzumlu ithal mallarının bedelini ödeyebilir.

Hükûmetin idari durumu bahis konusu olduğu müddetçe halihazır ihtiyaç dolar bakımından değil, hükûmet gaye ve gayretlerinin durumunu gözden geçirip yeniden tayin ve bu gayretleri verimli kılmak için teknik ve diğer mütehassıs müşavirler bakımındandır. Esaslı mahiyetteki hal ve şartlarda neticede meydana gelecek islahat ve artmış zirai istihsal, diğer faydaları arasında Türklerin bir millet olarak inkişaf etmeleri için muhtaç oldukları mütevazın sınaî büyüyüşü de finanse edecek yeni bir döviz kaynağı olacaktır.

Sınaî İmkânlar

Türk sanayinin gelişmesinde rol almak için davet edilecek yabancı tavsiye ve tecrübesi kadar yabancı sermayesi de kalkınmaya iştirak ettirilecekse, bu birçok şekillerde yapılabilir. Belki de gaye için bunların en mükemmeli Türklerin lira sermayesiyle millî kaynakları, Amerikalıların da dolar sermayesi ve teknik hizmetlerle iştirak edecekleri Türk ve Amerikan menfaatlerinin müşterek malı bulunan şirketler olacaktır. Bahsedilen hallerde yapılan anlaşma başka yerlerde çok iyi karşılanan bir şartı da ihtiva edebilir. Bu halde müstakbel kârların muayyen bir kısmı Amerikan sermayesinin tamamı veya bir kısmını ortalıktan çekmek için bir kenara ayrılacaktır. Bu suretle vakti gelince Türk iş idaresi teşebbüsün başarılı faaliyet-

leri içinde yetiştikten sonra, bu teşebbüsler tamamen veya büyük bir nisbette Türk malı olacaktır.

Diğer bir usul de, tamamen Amerikalıların malı olan bir şirketin muayyen bir imalât sahasına girip, Amerikan çalışma tarzının neler başarabileceğine küçük bir misal vermesidir. Bu tecrübe muvaffak olduğu takdirde, onun faaliyet şekline dair bilgi başkaları için de istifadeli olacak ve Türk şirketleri de mümasil bir şekilde faydalanacaklardır. Veyahut da tamamiyle Türk vatan-daşlarının malı olan bir teşebbüs iş idaresi ve teknik sevki idare için bir Amerikan grubu istihdam edecektir.

Metod ne olursa olsun, önemli olan husus sağlam esaslarla uygun olarak birkaç sanayi tesisini faaliyete geçirmektir. Faaliyet ve kazanç halinde bulunan şirketlerin tecrübesi, Türklerin, içinde kendi insiyatiflerini takip hususunda hür olacakları bir atmosfer yaratmak için hangi kanun ve tatbikatın tâdil ve islâh edilmesi lâzımgeldiği hususunu etraflıca gösterecektir. İyi iş idaresi misalleri taklitçilerle rakipleri ortaya çıkaracaktır. Bir defa müsait hava yaratılıp başarılı faaliyet gayesine dair ders verildi mi, birçok hususlarda yeni imkânlar, fırsatlar belirecek ve bu fırsatlardan istifade edilmesi için yeni fazla servet meydana çıkacaktır.

Halihazırda herhangi bir sahaya, ister hükûmet tarafından işgal edilmiş, ister hiç işgal edilmemiş olsun, Amerikan iştiraki aynı usullerle kabili tatbiktir. Tamamiyle devlet malı bir teşebbüs, karakteri değiştirilmediği takdirde, Amerikan mütehasıslarmı istihdam etmek veya şirketleriyle anlaşmaktan başka bir şey yapamaz. Fakat, münasip kanunî teminat verildiği takdirde, hükûmetin ister Türk, ister Amerikan hususî sermayesiyle beraber muayyen bir teşebbüsün müşterek sahibi olması tamamiyle imkân dahilindedir. Amerikan hususî sermaye ve idaresi Türk hususî sermayesiyle kolayca iş birliği yapabilir.

Bu tetkikat esnasında, muayyen işlerde parasını tehlikeye sokup sokmamak hususunda karar vermezden önce potansiyel bir yabancı sermayedarın yapmakta ısrar edeceği kadar tam bir inceleme yapılmak mümkün olmamıştır. Ayrıca muayyen bir zamanda ne kadar yatırıma ihtiyaç duyulacağını hemen tahmin etmek mümkün değildir. Çünkü bu, Türk hükûmetinin teşebbüslere müsaade edeceği sahanın genişliğiyle, varılması imkân dahilinde olan anlaşmaların şartlarına tâbidir. Meselâ, bir çimento fabrikası tamamiyle Amerikan usullerine göre faaliyette bulunacak şekilde kurulabilir, fakat tamamiyle yeni bir çimento fabrikasının inşasının zaruri olup olmadığı hükûmetin kendi fabrikalarından birini devredip devretmeyeceği ve devrederse bunu hangi şartlar dahilinde yapacağı hususlarına tâbidir. Muhtemel sermayedar baskı halinde olan kont-

rolların da ne nisbette kaldırılacağını öğrenmek isteyecektir. Çelik veya kömür bahsinde, pratik bir gelişme imkânları sadece o gelişmenin yapılmasına müsaade hususunda hükûmetin arzuları ile sınırlanacaktır. İmkân dahilinde olan yatırımların miktarı teşebbüslerin hacmine göre değişecektir.

Muayyen hususî sahalarda Amerikan sermaye ve istişaresinden nasıl istifade edilebileceğini göstermek için kabataslak bir çok misaller gösterilebilir. Bunlar muhtemel imkânların hepsini tebarüz ettiremez; netice mevcut imkânlarla bağlıdır.

ZONGULDAK KÖMÜR İŞLETMESİ

Sekiz senelik devlet faaliyeti istihşâl edilen temiz kömür miktarında ehemmiyetsiz bir islâhat sağlamışsa da, maliyet masrafları bakımından bir fayda temin edememiştir. Devlet idaresinin lüzumlu olan muazzam modernleştirme programını başarı ile tatbik edip edemeyeceği veya işletmeler nizama sokulduktan sonra teşebbüsü randımanlı bir şekilde idare edip edemeyeceği oldukça şüphelidir. Diğer taraftan, Türk hükûmeti, eski hususî imtiyaz sahipleri faaliyetlerinin müsamaha edilemeyecek derecede kötü olduğunu, son seneler esnasında İngilteredeki kömür çıkarma faaliyetinin daha randımanlı olmadığını, İngiliz ve Amerikan kömür çıkarma faaliyetini karakterize eden sosyal hâl ve şartları ve Batılı devletlerin iş idare tarzlarını kabul ve tatbik etmenin karşılıklar doğuracağını iddia edebilir. Daha buna benzer iddialar ileri sürmek kabildir.

Durumu tetkik ve gerekli islâhat hususunda tavsiyelerde bulunmak için Amerikan mühendislik servislerini temin maksadıyla Türkiye tedbirler almıştır. Hükûmet tarafından tutulmuş müşavir mühendislerin tanınmış kömür işletme ve tesisat mütehassıslarının ihtisaslaşmış hizmetlerini temin edecekleri belli olmaktadır. Bundan daha mükemmel bir ilk adım atılmasına imkân yoktur. Bu adımın da çok zaman önce atılması lâzımdır. Bu Amerikan mühendis ve mütehassıslarının tavsiyeleri bir dolar istikrazı için güvenilir ve temel teşkil edecek ve kömür sevkıyatı vasıtaları da dahil olmak üzere progsesif bir maden kalkınma programını meydana çıkaracaktır. Dolar kredilerine olan ihtiyaçlar birçok yıllara dağılacak ve hem ihracat-ithalât hem de Dünya Bakası'nın esas gayeleri içine giren bir finansman tipini temsil edecektir. Bu iş, yapılması lâzım geldiği şekilde, dünyanın ihtiyaç duyan bölgelerine ihracat için ziyade istihşâli derhal emre âmâde kılacak şekilde programlanacak olursa, bu ilâve sebep de talebi desteklemek için öne sürülebilir.

Sadece yeni tesisatın kuruluşu başarıyı temin hususunda hiç

de yeter olmayacaktır. Bu tesisatı verimli surete kullanmak için tecrübeli işletme idaresine de ihtiyaç hasıl olacaktır. Halihazır siyasi çerçeve içinde bunun ne dereceye kadar başarılabileceği Türk hükûmetine ait bir iştir, fakat istikrazın şartlarını tesbit içinde bu husus tamamiyle ihmal olunmamalıdır.

Zonguldak kömür yataklarının bulunduğu arazinin genişliği ve halihazır gelişmelerin muhtelif bölgeler arasında dağılmış olması, bu bölgelerin bir veya birkaç tanesinde hazırlanan plânın tatbikini mümkün kılar ve bir Amerikan şirketiyle bir veya daha fazla bölgede faaliyette bulunmak üzere mukavele yapılmasını sağlar. Böyle bir kontrol sayısız kontrat şekillerinden biriyle yapılabilir; fakat bu bilhassa, müştereken paylaşılan kârlarla hususi teşebbüslerin faaliyetlerini en mükemmel şekilde gösterebileceği şartlarla temin etmelidir. Amerikalı âkidin deruhte ettiği mâli ve diğer mükellefiyetlerle mütenasip bir yıllarca sürecek devre için kabul ve tatbik olunacak böyle bir plân hükûmet tarafından işletilen tesislerden mâkul bir surette beklenilecek gelişmelere müdahale etmeyecektir. Saha o kadar geniş ve halen tesbit olunmuş kaynaklar o kadar boldur ki, her iki tipte faaliyet de birbirlerinin sahalarına müdahale etmeksizin, çifte avantajla faaliyette başarıya ulaşabilirler.

Amerikalıların faaliyetlerini göstermek için fırsat kömür çıkarma, kömür sevkiyatı, liman faaliyeti, sevkیات ve piyasa vaziyeti bakımındandır. Türkiyede Amerikan sermayesini harekete getirmek ve Amerikalıların memleketin gizli kaynaklarından kendî usulleriyle nasıl servet yarattıklarını göstermek lâzımdır. Bu kaynakların memleket dışına çıkarılacağı veya kapitülasyonların hatırlattığı diğer kötülöklere sebep olacağı korkusu mevzu bahis olmadan, Türkiye'ye bu işleri Amerikalıların nasıl yaptığını gösterecek bir saha da budur.

KARABÜKTE ÇELİK VE ÇELİKLE İLGİLİ SANAYİ

Karabük Çelik Fabrikası ve onunla ilgili tesisler bir verimli iş idaresi meselesinden daha fazla şeyi temsil etmektedirler. Kelimenin tam manasiyle burada idare edilmesi gereken «sanayi» den bahsolunamaz.

Karabük meselesi geniş çapta bir halâs faaliyetidir. Mâhir ve tecrübeli mühendisler tarafından yapılacak bir inceleme halihazır tesislerin hangi kısımlarının yalnız başlarına veya kombinezon halinde bugünkü ihtiyaçlar bakımından en büyük faydaları temin edeceğini ortaya koyacaktır. Böyle bir incelemenin kok kazanlarının, yalnız başlarına faaliyette bulundukları takdirde hem

memleket içinde kullanılması, hem de ihracat için çok büyük kıymeti olan ek mahsuller imal etmesi ve halen geri kalan tesislerde israfla harcanmakta olan saf bir kâr sağlaması imkân dahilindedir. Veyahut da, kok fırınlarına izabe fırınlarının da ilâvesi muhtemelen ihracat için bir ziyade ile fabrikanın memlekete pik demir temin suretiyle daha da faydalı olabileceğini ispat edebilir. Türkiye bir dökümhaneye ve ağır dökümler, manifaktür yük vagonlarıyla ziraat malzemesi yapılabilecek ve dökümhaneye beraber faaliyette bulunacak atölye vasıtalarına muhtaçtır. Karabük'te bu vasıtalar ve bütün gerekli yardımcı vasıtalar bulunmaktadırlar, fakat ilerleyen her memleketin kendi malı çelik fabrikalarına sahip olması gerektiği fikri sabiti mevcut oldukça dökümhane son derece muhtaç bulunulan maddeleri yapmak yerine çelik istihsal etmek için kullanılacaktır. Bu kadar masraf yapılarak toplanmış, fakat o kadar az istifade olunmuş tesisat, her sahada, mütehasıslar tarafından Türkiye'yi geliştirmek için bir vasıta olarak azami değeri sağlayacak şekilde adım adım tecrübe edilebilir.

İşte teknik ekonomik tahlil usullerinin tatbik yeri burasıdır. İşin tuhafı Amerikalı mühendis idarecinin sahası da budur. Öyleyse esas yatırım, yani sermaye mallarında bir kıymet meydana getirecek olan en basit şart nedir? Mümkün olabilecek her sermaye ilâvesinden elde olunabilecek her ilâve kazanç ne olacaktır? Yeni ne gibi mamuller, maliyette ne gibi indirmeler yapılabilir veya her sermaye, malzeme veya emek masrafı, için diğer mâkul sebepler nelerdir? Mâmûl talepleri ve değişik teçhiz kaynakları nelerdir? Hangi nisbet dahilindeki maliyet masraflarıyla? İstikbal ve kritik unsurlarda önceden ne gibi temayüller görülebilir? Başarıya temel teşkil eden arızî hal ve şartlar nelerdir? Göze alınması gereken riskler nelerdir ve onlara karşı ne gibi emniyet tedbirleri alınabilir? İşletmede istihlâk edildiği kadar yeni servet yaratmak için ne kadar zaman ve ne miktarda mahsul gerekecektir; ve bu kıstasın aynı kaynakların münavebeyle kullanılmasıyla nasıl karşılanacaktır? Adım adım ve çeşitli kombinasyonlara tatbik olunacak bu çeşit sualler her işletmenin her kısmının yaratıcı kaynakların israf edilmesinden kaçınmak için içinde tutulması gereken sınırları meydana çıkaracaktır. Bu müşahade hem devlet hem de hususî teşebbüsler için aynı derecede doğrudur. Aradaki yegâne fark, inhisarcı olmayan bir hususî işletmenin başka bir esasa istinad edememesindedir. Devlet ise zaman yükünü halkın omuzlarına yükliyerek, kısa bir müddet için istihlâk ettiğinden daha fazla istihlâk edebilir.

KARABÜK İŞLETMELERİNİ KURTARMAK

Neticede Türklerle müşterek çalışan Amerikan hususî sermaye ve teknisyenliği Karabük'ü önemli bir sanayi merkezi haline sokabilir. Karabük'ün mevkii bir çelik fabrikası için müsait değildir, fakat bu hal daha hafif imalât için o kadar menfi bir durum arz-etmeyebilir. Her kurtarma hareketinde olduğu gibi iptidai yatırımların geniş mikyasta silinmesi lâzımdır ve yeni istimaler temeli üzere yeni kıymetlendirmeler yapılmalıdır. Kurulu her fabrika veya kimyevi tesis mevcut yatırımın istimal değerinde münasip bir hisseyi üzerine alacaktır. Bu, sadece makineli tesisler değil fakat bölge inkişafı, enerji ve su temin eden ve yeni istihsalde hissesi bulunan diğer yardımcı hizmetler tarafından temsil edilecektir.

Karabük'te hangi mâmul madde sanayiini müsait bir mevkide kurulabileceğini kati olarak önceden tahmin hemen hemem imkânsızdır. Bu vasıtalar halen mevcuttur ve çelik fabrikasının dışında, onları kendi yardımcı ihtiyaçlarını da bizzat temin yükünden kurtararak birçok yeni sanayii başarılı kılmak işinde çok ilerilere kadar gidecektir. Kendilerine muayyen sanatlar öğretilen ve elektrik enerjisi, havagazı ve suyu, mühendis ve lâboratuvarlar, makineye müteallik ihtiyaçlarını karşılayan dükkânlar, diğer sanayi müesseselerinin mahsulleri, çeşitli yarı işlenmiş maddelerle diğer fer'i mahsullerden istifadeyi mümkün kılan bütün gerekli vasıtaları olan bir emek stoku lâzımdır. Bütün bunlar ve birçok diğer avantajlar mevkiin gayrimüsait oluşunu telâfi etmek hususunda faydalı olacaktır. Bundan başka, bu gibi gelişmeler, Türk iktisadiyatının çelik istihsâline yeniden girişeceği günü imkân nisbetinde yakınlaştıracaktır.

Karabük'ü Türk halkının hakiki ihtiyaçlarına tahsis etmek bu müesseseyi elerinde tutan Türk salâhiyetli makamlarının cesaretine olduğu kadar bu değişikliğin meydana gelmesine yardım etmeleri mümkün olan Amerikalıların maharet ve zekâlarına da bir meydan okuma mahiyetinde olacaktır. Bu cesaretin Türkiye'de eksik olmadığını elde edilen çok daha büyük başarılar ispat etmiştir ve Amerika bu hünere malik olduğunu tekrar tekrar göstermiştir. Maamafih karar yine Türkiye'ye aittir.

PETROL GELİŞMELERİ

Bugüne kadar bilinenlere göre Türkiye'de önemli miktarda petrol bulmak ümitleri normalden yüksek değildir. Güneydeki yeni hudut çizildiği zaman Musul'un büyük petrol bölgesiyle diğer zengin petrol sahaları Irak ve Suriye hudutları içinde bırakılmıştır. Son on yıl esnasında, Türk hükûmeti memleketin muhtelif

mıntıkalarında, bilhassa Irak - Suriye hududuna mücavir büyük tortulu mıntakada petrol bulmak için isteksiz gayretler sarfına devam etmiştir. Ancak yakın zamanlarda (1946), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün (MTA) Amerika'da yetiştirilmiş Direktörü'nün muktedir idaresi altında modern ve münasip bir şekilde petrol aramak için Amerikan jeolojik mütehassıslarıyla tecrübeli sondaj müteahhitlerini istihdam için tedbirler almıştır (1).

Elverişlilik bunun için izafi bir terimdir. Türkiye'nin petrol ihtiyacı hayati bir önem taşımaktaysa onu bulmak ve bulunduğu zaman da geliştirmek işini, sadece ne derece dirayetli olursa olsun, olanca ağırlığıyla bir tek şefin omuzlarına yükleyen bir hükümet bürosunun zayıf kaynaklarına dayanmaktan daha iyi yol vardır.

Petrol arama ve geliştirmeleri umumiyetle derslerini büyük kayıplar bahasına öğrenmiş petrol kumpanyalarının dışında nadiren bulunabilecek hususi bir ihtisas ve tecrübe kombizenonuna sahip insanlar tarafından sevki idare edilen uzun ve sistematik gayretleri icap ettirir. Hemen hemen dünyanın bütün petrol yataklarının keşfinde kullanılan petrol arama ve tecrübe sondajları tarzı deruhde olunan her teşebbüste büyük fedakârlıkları icap ettirir. Petrol şirketleri sırf bu gaye için devrî bir risk sermayesi fonu bulundururlar ve uzun bir devre içinde petrol şirketleri yeter derecede tecrübenin başka tecrübeler üzerinde vuku bulan zararları iade etmek hususunda başarı elde edeceğini hatırı sayılır bir güvenle bekleyebilirler. İşte dünya petrolünün çoğu bu ameliye tarzıyla bulunmuş ve petrol arama rizikosu onun vasıtasıyla bütün müstehliklerine yayılmıştır. Bu, herhangi bir memleketin, petrol bulunmadığı takdirde hiçbir zarara maruz kalmaksızın, tam ve ilmi bir şekilde petrol aramalarını tertip edebileceği bir ameliyedir.

Arama başarılı olursa, o zaman ağır sermaye yatırımı ve aynı zamanda teknik maharetle tecrübe de zaruri hale gelir. Bu hususlar petrol şirketi tarafından temin olunabilir. Böyle bir plân altında, bu hizmetlerin karşılığı, maliyet ve makine masrafları

(1) Son zamanlarda Güneydoğu Türkiye'de petrol bulunduğu hakkındaki bir beyanat büyük akisler uyandırmıştır. Bu haberler Türk hükümetinin idaresi altında uzun yıllardanberi az miktarda petrol istihsâl eden bir zemin üzerinde Amerikan müteahhitleri tarafından açılmış olan ilk kuyuya temas etmekteydi. Bu kuyunun aynı zemin üzerindeki Türk kuyularıyla kıyaslanınca, başlangıçta, günde 300 varil kadar petrol verdiği bildirilmektedir. Daha sonraki haberler yeraltı kaynaklarındaki petrol miktarının nisbeten az olması yüzünden yeni kuyunun istihsâlinin hemen azaldığına işaret etmektedir. Bunun yegâne manası modern Amerikan sondaj tatbikatının üstünlüğünü göstermesi olmuştur.

karşılandıktan sonra geri kalan kârın eşit bir şekilde bölünmesi suretiyle bizzat petrol istihaliyle ödenir. Modern kontrat şekilleri altında, petrol şirketiyle devletin karşılıklı mükellefiyetleri her iki tarafa yaratılan yeni servette adilâne bir hisse garanti eden şartlarla tayin edilir.

Bu âna kadar olduğu gibi, masrafları karşılamaya yetecek kadar petrol bulunacağı ümidi ile devlet tek başına hareket ederek, lüzumlu sermayeyi tehlikeye sokabilir. Böyle olduğu takdirde, neticedeki kârın kimseye paylaşılmasına hacet kalmıyacaktır. Bir tek zar atışıyla büyük şeyler tehlikeye atıldığı zaman daima doğru olduğu gibi, bu risk devlet yalnız başına faaliyette bulunduğu zaman çok daha büyüktür. Buna, müteahhitler tarafından ayrı ayrı ifa edilen birçok ihtisaslaşmış fonksiyonların ne kadar ehliyetli olduğuna bakmaksızın, petrol arama faaliyetinin tecrübeli rehberliğinin zaruri unsurlarından mahrum olacağı hususunu da ilâve etmeliyiz. Bu risklerin âmme fonlarını kullanması ve programın gidişinden mes'ul salâhiyetli makamlarca tecrübeli bir hususî şirket tarafından yapılacak gelişmelerin mükâfat ve risklerine karşı hesaplanıp tartılması lâzımdır.

Bu iki yoldan birini muhakkak seçmek zaruri değildir. Devlet şimdi aramakta olduğu sahada faaliyetine devam edebilir ve aynı zamanda hususî şirketlere diğer bölgeleri arama imkânlarını verebilir. Türkiye'de önemli keşifler ihtimali azdır; petrolün ihraç edilmesi muhtemel değildir. Bu işi deruhde etmeğe hazır olan petrol şirketlerinin, tecrübe ve hizmetlerin mâkul şartlarla emre âmâde olduğunu göstermek için hükûmete teklifte bulunmak hususunda teşebbüsü ele almaları lâzımdır.

Etraflı ve münasip bir şekilde yapılan araştırmanın sebebi sadede, veya bilhassa kâr imkânı değildir. Memleket içinde, taşıt işlerinde ve mücerret enerji talepleri hususunda petrole ihtiyaç duyulması önemlidir. Hepsi de petrol mahsullerine tâbi kamyonlar, su pompaları ve ufak enerji tesisleri Türkiye'nin iktisadî kalkınma programının ilk safhalarındaki zaruri unsurlardır. Civarındaki müstahsil memleketlerden normal masraflarla petrol ithal olunabilirse de, iyi tatbik olunan bir araştırma programı Türkiye'ye bu önemli enerji kaynağında hiç olmazsa kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduğunu gösterebilir.

GEMİ İNŞASI VE GEMİ İŞLETMECİLİĞİ

Türkiye gibi etrafı kalabalık, mümbit ova ve kıyı vâdileri ile dolu uzun bir sahil ile çevrilmiş müsait bir memleket, çoğu limanlara yakın bölgelerde istihsal ve istihlâk edilen bölgeler arası yük hareketinin büyük bir kısmını, sahiller arasında yapılacak gemi

nakliyatı ile karşılayabilir. İhracat için istihsalin teşvikiyle, armatörlerin yabancı piyasalara ulaşmak için kıyıdan uzaklara navelun alma imkânları da sahil boyunca yapılan ticarete ilâve olunacaktır. Halihazırda, bunların hepsi de dördüncü bölümde tetkik edilen farklı muamele gözeten kanunlar yüzünden bir hususî teşebbüs sahası olarak tanınmamıştır. Bu kanunların hafifletilmesi ve bir gemi nakliyatı hakkı altında mâkul bir kontrolün ikamesiyle hususî teşebbüs için son derece kârlı bir saha sadece gemi faaliyetlerinde değil, aynı zamanda yapı ve tamirat vasıtalarında da meydana çıkacaktır. Sahillerde kullanılmaya ve Türkiyenin deniz komşularıyla sahil boyunca yapılan nakliyata elverişli küçük ahşap teknelerin inşası, bu işe müsait kerestenin bulunduğu Karadeniz sahillerinde eskiden önemli bir sanayi idi.

Dünya piyasasında harp ésnasında imâl edilen tonajdan bir miktar çelik gemi satın alınabilir. Zaten Amerika ve Kanada'da pekçok gemi inşa ve gemi tamir malzemesi atıl bir halde durmaktadır. Yalnız, Karadeniz, Ege ve Akdenizdeki balıkçılık endüstrisi memleketin kalkınmasında alması lâzım gelen önemli mevkiî, işgal edecek şekilde teşkil ve teçhiz edilirse, bu gemi inşa ve tamir sahasında esaslı bir faaliyeti destekleyecektir.

Gemi satın alması için Türk hükûmetine dolar kredileri açmak, Türkiye'nin deniz ticaret sanayiinin gelişmesinde hususî teşebbüslerin oynayabileceği faydalı rol karşısında şiddetli fark gözetme hali yüzünden bu incelemeye rehberlik eden prensiplerle uymamaktadır. Gemi inşa ve tamiri, hattâ liman gelişmeleriyle rıhtım ve depo vasıtaları hususî ticaret gemilerinin sahiplik ve faaliyetiyle bir arada görülür. Bu verimsiz devlet inhisarına yardım maksadiyle daha önemli ihtiyaçlara ait fonlardan hiçbir dolar ayrılmamalıdır. Türkiye bir ticaret filosuyla, bununla alâkalı diğer vasıtalara muhtaçsa, halkın elinde bu şeyleri bizzat elde edebilmek için hiç olmazsa bir imkân mevcut olmalıdır. Siyasî riskler müstesna, hususî sermayenin zarar etmek imkânları pek azdır ve deniz bu büyük yarımadaanın sahil bölgeleri halkının damarlarına kadar girmiştir. Amerikan gemi inşaatçı, armatör ve liman inşa müesseseleri, bu sahayı Türklerle beraber tetkik edip her iki tarafa olduğu kadar Türkiyenin kalkınmasına da yararlı olacak deniz sanayiini geliştirme işinde Türk iş adamlarıyla kuvvetlerini birleştirmelidirler. Bahsedilen gayret başarı sağlayamazsa, bu hususta hükûmet yardımı müracaat edebilir.

GIDALARIN MUHAFAZASI

Umumiyetle Türkiye memleketin potansiyel olarak bereketli toprakta mahsullerinden hiçbirini muhafaza edecek vasıtalara sahip

değildir. Yeter bir ulaştırma mevcut olsa bile, gıda teçhizi mevsimlik istihşallerle sınırlanacaktır. Mûnasip hal ve şartlar altında kurutulduğu takdirde bozulmağa karşı mukavemet eden zahire ve muayyen bazı meyva cinsleri müstesna. Türkiyede gıdalar taze iken istihlâk edilmeleri lâzımdır. Bellibaşlı iskân merkezleri ve en kesif derecede meskûn köy bölgelerinin hemen hepsi o mahallin ihtiyaçlarını karşılayabilecek taze gıdaların yetiştirildiği yeknesak yıllık şartlara tâbi bölgelerdedir. Bununla beraber, doğu Anadolu'nun yaylâlarındaki kışık gıda, mahsul alınmayan aylar boyunca, basit ambarlarda veya tabii soğutma suretiyle muhafaza edilebilen gıda tiplerine münhasır kalır.

Muhafaza vasıtaları yokluğu aynı zamanda, taze gıdaların en bol bulunduğu ılık mevsimlerde bu gıdalardan bilhassa et, balık ve yumuşak meyvaların çabucak bozulması demektir. Bu, yeter derecede çeşitli ve besleyici gıdaların mevcudiyetine engel olmaktadır. Birkaç önemli merkez, bilhassa Ankara, soğukhava vagonlarıyla uzak mesafelerden bu gibi yiyecek maddelerini tedarik etmektedir, fakat bu gibi vasita ve kolaylıklar bütün memlekette şâmil değildir. Hattâ Ankara için bile bu kâfi gelmemektedir.

Gıda ihracatı, incir ve fındık gibi muhafaza için güneşte kurumaktan başka hemen hiçbir ameliyeye ihtiyaç göstermeyen mah. sullere münhasır kalmaktadır. Bol miktarda istihşâl edilebilmesine rağmen bozulabilecek cinsten yiyecek maddelerinin ihracı hususundaki kabiliyetsizlik Türkiyeyi bugün müşkül vaziyete sokan en büyük iktisadî zaafardan biridir Türkiyenin geniş gıda istihşal potansiyeli gerçekleştirilecekse bu sistemi tamamlamak için yeter derecede depolama vasıtalarıyla beraber soğutma, işleme ve ambalâjlama ameliyeleri de zarurîdir.

Gıda muhafaza sahası hususî teşebbüsün faaliyetine gayet müsaittir. Gerekli ameliye ve tesisler nisbeten basit olduğu gibi, bu, tatbik edileceği iktisadî nizamın seviyesine de uygundur. Gerekli tesisler büyük veya küçük olabilir ve istifadeye âmâde bulundukça geniş çapta ham madde işletmek için kurulmuş olabilirler. Bir tek fabrika muayyen bir bölgede ilkbaharın başından sonbaharın nihayetine kadar olgunlaşan bütün meyva çeşitlerini işleyebilir ve bu mahsuller arasında ilk ve son turfanda sebzeleri saklayabilir. Besi hayvanlarının bulunduğu bölgelerde bunların kesime hazır oldukları zamanları tayin etmekle et konservesi yapan tesisler yeknesak bir istihşâl sağlayabilirler. Gıda maddelerini işleyecek küçük tesisler, sermayedarların, tesisin mevcudiyet sebebini ve kendi refah ve servetleri için ne gibi bir mana ifade ettiğini bilecekleri gibi, açık bir üstünlüğe sahip bulunan mahalli yatırımlar hususunda da imkân ve fırsatlar zuhur edecektir. Bu gibi tesisler, her sahada, halihazır ihtiyaçlarla mûtenasip hacimde

olmalıdır. Artan veya değişen istihsalı karşılamak için yapılacak genişleme ve tadilat nisbeten kolay olacaktır.

GIDA MUHAFAZASINDA SERİ İSTİHSAL

Birçok modern gıda muhafaza faaliyetlerindeki ameliye ve tesislerin haddizatında çapraşık olmadıkları halde ihtisas ve tecrübe burada da diğer her modern teknik teşebbüste olduğu kadar lüzumludur. Bu teknik, bütün kollariyle Birleşik Amerika'da geniş çapta inkişaf etmiştir; ve bu sebeple Türkiye'de hiçbir denemeye hacet yoktur. Mahallî tesisler birer bağımsız teşebbüs malı olup işletilebilirlerken, bir gıda muhafaza sanayii, aşağıdakilerde de dahil, bir çok sebepler dolayısıyla bütün memlekete şâmil bir teşkilâtta istifade edebilir.

1. Mahsulün tip ve kalitesinde yeknesaklığı sağlamak,
2. Ufak teşekküller için teknik ve diğer tecrübeli rehberliği temin etmek,
3. Depoları gereken şekilde kullanmak suretiyle istihsalî piyasaya talepleriyle atbaşı götürmek ve bilhassa ihracat ticaretinde ihtisas isteyen dağıtım ve rekabet satışlarını idare etmek.

Bütün memlekete şâmil bu teşkilât geniş çaptaki bir teşebbüs içinde bulunabilir, fakat onun faydalarını ufak veya bağımsız teşebbüslere kadar ulaştırmak hususunda herhangi bir işbirliği zaruridir.

Soğutma ve depo etmek hem bağımsız hususî teşebbüsler olarak ayrı faaliyete, hem de kooperatifler veya bir sanayi birliği vasıtasıyla cemiyetin istifadesine elverişlidirler. Muhafaza vasıtalarının imâlî zaruri bir yardımcıdır. Modern otomatik veya yarı-otomatik makineler kullanarak konserve imâlî sadece mütevazî bir yatırıma lüzum gösterir. Fakat başarılı faaliyet, hiç olmazsa ilk zamanlarda Birleşik Amerika'dan gelmesi icap eden ihtisas ve tecrübeyi gerektirir. Bu iş için makine yapan büyük Amerikan imalatçıları aynı zamanda tesislerin tasarıları üzerindeki mühendislik hizmetlerini ve Türk elemanlarına talimat vermek maksadıyla hususî işletme mütehasıslarını da tedarik edebilirler. Konserve imalatında geniş çapta istihsalın bir avantajı vardır. Bu avantaj, vasıtaların birçok ekonomik faaliyetleri mümkün kılacak asgarî hacimden daha küçük olmayan az sayıda fabrikada toplanmasını arzuya şayan kılmaktadır.

Bir diğer yardımcı servis kamyonlarla ve soğuk hava tesisatlı vagonlarla ihtisaslaşmış taşıt olacaktır. Bu fonksiyonlar tesadüfe bırakılamıyacağı için gerekli hizmeti temin hususunda bağımsız kamyon işletmelerine veya Devlet Demiryolları İdaresine

baş vurulabilir. Maamafih, esas gayesi gıda taşıtı olmak üzere bağımsız bir şirket kurulabilir.

Gıda işleyicileriyle müstahsiller aralarında bütün yiyecek maddeleri ve hayvanlar için kuru madde temini hususunda mevsimlik veya uzun vadeli kontratlar yapılabilir. Bu, ıslah edilmiş istihşâl için gerekli vasıtaların satın alınmasına müsaade ederek istihşal ameliyelerinin sağlam bir şekilde finansmanını kolaylaştıracaktır. İşlenmiş ve ham mahsullerin fiatları hal ve şartlara göre tahavvüller gösterecektir. Fakat mahfuz ve depo edilmiş yiyecek stokları artık hiçbir zaman şiddetli mevsim fiyat değişikliklerine mevzu olmayacak veya ticaretteki geçici istikrarsızlıklar yüzünden o kadar sık olarak darhık içinde bulunan piyasalar aranmasına mecburiyet duyulmayacaktır.

Gıda maddeleri bir defa mahallinde işlenip ambalâjlanınca, taşıt meselesi önemini göze çarpacak derecede kaybedecektir. Zira muhafazalı vaziyetteki gıda, diğer muamelelerin sebep olduğu taşıt güçlükleri sırasında elde tutulabilir ve bu güçlüklerin müsaadesi nisbetinde büyük veya ufak gruplar halinde mahalline sevk edilebilir. Devamlı bir ambalâjlanmış gıda stoku, kamyon, demiryolu veya gemi ile hariçten taşıt taleplerini karşılamak için bile daima hazır bulundurulabilir.

MÜŞTEREK GIDA TEŞEBBÜSÜ

Müşterek bir Türk - Amerikan tebebbüsü böyle bir sanayiîni faaliyete geçmesine yardım edebilir. Çok zaman Amerikanın iştirak hissesi, Birleşik Amerikadan satın alınması gereken malzemenin bir kısmı veya tamamına karşılık olarak mahdud miktarda bir sermayeyi ihtiva edecektir. Amerikanın daha önemli yardımı Amerikan elemanlarıyla beraber gelecek olan, hem teknik hem de idarî, geniş çaptaki tecrübedir. Türklerin hissesi ise, gerekli Türk sermayesine ilâveten, bu işletmeyi başarıya ulaştırmak için Türk hükûmeti, sermayedarların şirket erkânı ve gıda maddeleri müstahsilinin gayret ve himmetleri olacaktır.

Hem bizzat halk için, hem de bir döviz kaynağı olarak arzettiği öneme rağmen gıda muhafaza sahasına henüz hiçbir devlet teşebbüsü girmemiştir. Mevcut vaziyete bilhassa bu kısımda hususî işletmelere aşikâr bir engel teşkil eden hiçbir hususî kanun veya tahdit göze çarpmamaktadır. Toprak ofisi veya çay inhisarı gibi, mücavir sahalarda faaliyet gösteren devlet müesseseleri veya gıda tedarikinin hususî cephelerine taallük eden kanunlar — mesele kooperatiflerin teşkil ve faaliyetine tatbik olunanlar — bahis mevzuu olan gıda maddeleri işleyen teşebbüslerin kurulmaları için birer engel değildirler. Vaziyet ne olursa olsun, teşebbüslerin

önlerine çıkabilecek bu gibi engelleri ortadan kaldırmak için Türk hükümetinin lüzumlu tedbirleri alacağı kabul edilmelidir. Gayet tabii olarak bu program ciddi surette ele alınmadan evvel hususî teşebbüslerin, hususiyle yabancı menfaatlerin önüne çıkacak umumî engellerin ortadan kaldırılması lâzım gelecektir.

Bu teşebbüse dahil her tesisat veya vasıtanın tip, mahal ve kapasitesi ehliyetli şahıslar tarafından ifa edilen dikkatli tetkiklerle tayin ve tesbit olunmalıdır. Bu sanayiî büyük imkânlarına rağmen, başka taraflarda edinilen tecrübelerin verdiği derslere Türkiye’de dikkat edilmeyecek olursa, her teşebbüs gibi bu da büyük başarısızlıklara uğrayabilir. Siyasi mülâhazalar ve uydurma içtimai gayeler bir kenara bırakılmalı ve önemli bütün işletme durumlarını tesbit için sağlam iktisadî ve teknik tatbikat ölçülerine millî ve âmmе menfaatlerini korumak için sadece basit güvenlik müsaade olunmalıdır. Hususî menfaatlerin kötülüklerine karşı millî ve âmmе menfaatlerini korumak üzere basit tedbirler almak kifayet edecektir.

Bu sahadaki teşebbüslere açık olacak ticarî imkânlar önceden pek tahmin olunamazlar. Bu imkânların çok geniş olduğu güvenle söylenebilir. Bu saha Türkiye’de istihsal olunan bütün gıda maddelerini hududu içine almaktadır. Yani sebzeleri, meyvaları, et ve balıkları, tavuk ve yumurtalarla sütlü mâmulleri, hayvani yağlarla nebati yağlar gibi müştakları ve çeşitli gıda nümunelelerini ihtiva etmektedir.

Burada ana hatları belirtilen imkânlar Türkiye’de Amerikalılara mevcut fırsatlar hakkındaki mufassal inceleme listesinin başında gelmektedir. Bunlar aynı zamanda, tercihan kendi başına olmamak şartıyla, Türkiyenin başarmaya hazırlandığı şeylere ait listenin başında bulunmalıdır.

BASİT ZİRAAT ALETLERİNİN İMALI

Bütün gerekli unsurlar münasip nisbetlerde tedarik olunmadıkça Türkiye ziraatında yol, âlet ve fazla istihsâlin mevcut olmamasından meydana gelen muvazenenin yerini daha yüksek seviyedeki bir muvazene alamaz.

Devlet çiftliklerini istisna edersek Türk çiftliklerinde hemen hemen modern tipte hiçbir âlet kullanılmamaktadır. Modern puluklar, sapan makinaları, disk tırmıkları, biçme makineleri ve kürek, el arabası ve hattâ demir kovalar daha süratli bir zirai hayat temposu ve daha yüksek bir istihsâl seviyesine ulaşmak için gerekli malzemenin bir kısmını teşkil ederler. Birkaç yıl evveline ait büyük bir Amerikan sipariş kataloğunun sayfelerine bir göz atmak köy hayatının her safhasında verimliği iki misline çıkar-

mak için çiftçinin nelere muhtaç olduğunu gösterecektir. Halen ortaçağda yapılan işler için orta çr a kullanılan cinsten kaba âletler yapmak için çekiç sallayıp duran yüzbin zanaatkârdan bir kısmı icap ettiği müddetçe Amerikalıların nezareti altında Amerikan usullerini tatbik eden modern ve basit bir fabrikada çalıştırılırlarsa yeni yol şebekelerinden faydalanmak ve yeni piyasa taleplerini karşılamak için Türk çiftçilerinin ihtiyaçları olan âletleri imâl edebilirler.

Burada bu gibi fabrikaların maliyet fiyatlarını veya yapılacak âletlerin ne gibi fiatlarla satılabileceği hususunda tahminlerde bulunmağa lüzum yoktur. Ne miktar modern çiftçi arabası, pul-luk veya yaba lâzım geleceğini tahmin de gerekli değildir. Türki-yede bunlar pek azdır.

Bu âletlerin inâlini Birleşik Amerikada öğrenenler aynı za-manda bir tek fabrikada en mükemmel şekilde hangi âletler kom-binezonunun imâl edilebileceğini, mevcut hal ve şartlar altmda, mahallen yapılması lâzım gelen şeylerle orada stok edilen ve tam mamul olarak ithali lüzumlu şeyleri iyice ayırmayı da bilirler. Bu nevi ilk teşebbüs birkaç umumî tipte âletin verimli surette istih-salini başarmağa yeter büyüklükte mükemmel bir şekilde kuru-labilir. Bu tecrübenin bir neticesinde tesisat genişletilebilir ve git-tikçe büyüyen piyasa taleplerine uygun şekilde yeni fabrikalar tes-is edilebilir.

ÇİMENTO İSTİHSALI

Çimento modern standard yapı işlerinde o kadar umumî ola-rak kullanılmaktadır ki onun bir memleket içindeki istimâl nis-beti umumî iktisadî ilerlemeyi göstermesi bakımından fena bir alâmet değildir. Çekoslovakya, Arjantin, Almanya, İngiltere, Bir-leşik Amerika, Fransa ve İtalya, İsveç ve Belçikada dahil yüksek bir gelişme seviyesini temsil eden milletler içinde hemen harbi müteakip nüfus başına düşen çimento istimali yılda 200 ilâ 300 pound arasında değişmekteydi. İktisadî bakımdan ilk gruptaki memleketlere kıyasla daha az ilerlemiş, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve Meksika gibi tipik memleketlerin hemen hepsi de tahminen Türkiye'nin nüfusu kadar bir nüfusa sahip bulunmak-tadırlar. Buralarda nüfus başına çimento istimali yılda 60 ilâ 80 pound arasındadır. Türkiyede ise bu nisbet yılda 35 pound'dan daha azdır.

Mevcut fabrikaların bu rakkamı daimî surette muhafaza ede-bilecekleri şüpheli olmakla beraber, memleketin şimdiki çimento istih-sâlini senede 300,000 ton olarak kabul eder ve beş senelik iktisadî gelişme esnasında adam başına isabet eden istihlâkin

şimdiki senelik mikdarı olan 100 pound'ın üç misli arttığını farzederek, o zaman kaba bir tahminle 600,000 tonluk bir istihşâf artışına ihtiyaç olduğunu kabul edebiliriz. Son bir Sümerbank tahmini mevcut tesislerin kapasitesini yılda 400,000 ton, hali hazır potansiyel talebi de bir milyon ton olarak göstererek, ihtiyaç duyulan yeni tesisat için aynı yılda 600,000 ton rakkamına vasil olmuştur.

Çimento imalâtı için gerekli maddeler hemen hemen Türkiye'nin her tarafında bulunabilir. Bu işe yarar cinsten kireçtaşı ve kille, yakacak için kömür veya linyit ihtiva eder. Siyasî güçlükler bertaraf edildiği takdirde çimento istihşâli Amerikan iştiraki için fevkalâde bir fırsat hazırlayacaktır.

TUĞLA, KİREMİT VE DİĞER YAPI MALZEMESİ

Umumî inşaat için, tuğla ve diğer pişmiş killi mamulât önem bakımından çimentodan sonra ikinci gelir. Bu mamullerin hali hazır imâlinin çoğu, iyi kil yatakları ve yakacak kömür bulunduğu orta batı Anadolu'da Eskişehir havalisindedir. Bugünkü istihşâf hususî teşebbüslerin elindedir. Bu istihşâf bugün Türkiye'ye iptidâi tipte kerpiç, taş, saman veya kaba tahtadan barınakların yerine basit modern meskenleri ikame etmeği hedef tutan en mütevazî bir köy ev inşa programı ve kasabalarla şehirlerdeki harap ahşap evler yerine modern evler inşa etmek için bir program mevcut olsaydı, ihtiyaç duyulacak olan tuğla ve kiremit miktarının ancak küçük bir kısmını temsil etmektedir.

Yıllık yapı tuğlası istihşâli 15 ilâ 20 milyon kadardır. Kiremit istihşâli de tahminen bu civardadır. İki veya üç odalı bir mesken 10,000 kadar tuğla ile 1,000 kadar kiremit ister. Bu sebeple yıllık tuğla ev inşa programı azami olarak 2,000 kadar evi ihtiva edebilir. Halkın büyük kısmının yaşadığı Türkiye'nin batı kısmında kereste mahdud miktarda olmasına rağmen tuğla ve kiremit için kil ve kömür bol miktarda bulunmaktadır.

Türkiye'nin nüfusu yılda 400,000 kadar artmaktadır. Ev başına sekiz kişi bile koysak bu yılda 50,000 meskenlik bir ihtiyaç demektir. Hükümet rakkamları Türkiye'de 3,5 ilâ 4 milyon ev mevcut olduğunu göstermektedir. Aşağı haddi alır ve her evin 50 sene dayandığını farzederek, yılda 70,000 evin inşası gerektiği neticesine varırız. Son yedi yıl zarfında yer sarsıntılarının tahrip ettiği 100,000 evi (Hasara uğramış diğer 108,000 evle beraber) hesaba katmadan bile, yukardaki rakkamlar ortaya o kadar muazzam bir yapı malzemesi ihtiyacı çıkarmaktadır ki, yegâne mesele bu ihtiyacı en ucuza ve en büyük hızla doldurmağa ne şekilde başlanmak lâzım geldiğidir.

Batının zengin ziraî bölgeleri ile yeniden orman yetiştirme nisbetinden daha fazla kereste sağlamak şartıyla, bir miktar kereste kullanılabilir. Çimento, asbestos veya diğer tabii maden halitaları gibi mürekkep maddeler başka memleketlerde bol bol kullanılır ve elverişli cüzümlerin bulundukları yerlerde ucuza imâl olunabilirler.

Karabük'de izabe fırınları faaliyetlerinden artan döküntü fabrika işlemeğe başladığı gündenberi birikmektedir. Bu döküntü fevkalâde bir yapı malzemesi yapılmak üzere çimentoyla karıştırılabilir. Aynı zamanda erimiş cüruf kıymetli bir tecrit maddesi olan «madeni yün» haline getirilebilir. Muayyen bazı bölgelerde dışı iyice kurumuş pişmemiş kil tuğlalar (kerpiç) işe yarar bir yapı malzemesi teşkil etmektedir.

Etraflı bir program hazırlanmadan evvel, ev inşa meselesini mütehassısların incelenmesi lâzımdır. Bu mülâhaza, herhangi esaslı bir program henüz tatbika başlanmadan evvel hasıl olacak mamul madde ihtiyacına münhasırdır.

Kireç memleketin hemen her tarafında ucuzca imâl olunabilir. Ayrıca pencereler için halihazır imalât kapasitesini çok aşan miktarlarda cama ihtiyaç hasıl olacaktır. Boya Türkiyede, hattâ ahşap evlerin mevcut olduğu yerlerde bile hemen hemen kullanılmamaktadır. Onun istimâl olunmamasının bir sebebi vergiyle ilgilidir. Diğer bir sebebi ise, standard kalitede boyanın memleketin her hangi bir yerinde bol miktarda imal edilmemesidir. Dam örtmek için kullanılan kâğıtlar Karabük ve Zonguldaktaki kok kömüründen elde olunan zift yan mahsullerinden elde olunabilir. Kontrplâk ve duvar mukavvası da birçok hususi fabrikalarda az miktarda imal olunmaktadır. Bol miktarda imal olunduğu takdirde bunlar birer yapı malzemesi olarak önem kazanabilir.

Ev inşaatı hususunda gerekli mamullerin listesi yalnız meseleyi tenkid edenlerin zekâsile sınırlanmaktadır. Türkiye ham madde yönünden zengin olduğu gibi potansiyel piyasa da geniştir. Birleşik Amerika her iklime ve yapı tipine elverişli, maliyet fiyatı düşük ve kullanışlı yapı malzemeleri meydana koymuş ve imâl sahasında dünyaya öncü olmuştur. Şimdi Türkiye için lâzım olan şey, dolar sermayesinden ziyade, Amerikanın bu sahadaki maharet, zekâ ve tecrübesidir. Asıl mesele ucuz maliyetle bol istihsal yapmaktır.

DEMİR, ÇELİK VE DİĞER MADENLER İÇİN DÖKÜMHANELER

Dökmeler Karabükteki çelik fabrikasında hususi gayelerle yapılır ve devlet malı büyük işletmelerin çoğu kendi ihtiyaçlarını:

karşılama için ufak dökümhaneler çalıştırmaktadırlar. Meselâ Kayserideki Sümer Bank dokuma fabrikasının atölyesinde ufak fakat tam teçhizatlı bir dökümhane, ve Sivas'taki demiryolu tamir atölyesinde de bir diğer dökümhane vardır. Zaten bunların hiç biri umumi istimâl için kullanılabilecek halde olmadıkları gibi, dökme hususunda asgari ihtiyaçlardan daha ziyadesini temin edecek kapasiteye de sahip değildirler. Tesadüfen elde edilen vasıtalar hariç, Karabük tesisleri çelik dökümü için lüzumlu âletlerle mücehhez değildir. Dışardaki küçük atölyelerde mahdud bir hafif döküm faaliyeti göze çarpıyorsa da, bu hesaba katılmayabilir. Bütün Türkiyede bir tane dahi modern ticarî dökümhane mevcut değildir.

Türkiyedeki potansiyel dökme talepleri hakkında elde hiçbir istatistik olmadığı gibi, dökümhanelere olan ihtiyacın büyük olduğu neticesini destekliyecek bir istatistik yoktur. Dökme madenler için münasip vasıtalar olmaksızın bazı devlet fabrikalarının belirttikleri ilerlemiş seviyede bir «sanayileşme» programını Türkiyenin bunca yıl nasıl takip edebilmiş olduğunu anlamak güçtür.

İdare ve faaliyeti için tecrübeli kimselerin bulunamaması yüzünden iflâs eden, İstanbulda kurulmuş modern demir dökümhanesi pek çok sipariş almıştı. Bahsedilen tesisatın sahibi bu kitabı hazırlayan grup azalarından birine demiryolu ve maden dekovil arabalarının dökme demir tekerlekleri, demiryolu ile madenlerde ve diğer birçok kullanım yerleri olan büyük çapta ihtiyaç duyulan basit dökme parçalar imali hususunda çok büyük taahhütlere girişmesi için kendisine tekliflerde bulunanların muhaberatını göstermiştir. Ne yazık ki, mal sahibi ilk olarak büyük bronz gemi pervaneleri imâl işine girişmişti. Harp sona erdiği sırada o ancak bir tane uskur yapabilmiş ve hem iş sermayesini hem de hevesini tüketmişti.

Memleketin bu son derece büyük ve âcil ihtiyacı, modern dökümhane merkezlerindeki bir veya daha ziyade sayıda esaslı tesisler vasıtasıyla dökümhane idaresi hususundaki Amerikan meharret ve tecrübesiyle karşılanabilir. Bunlardan bir tanesi halen mevcut diğer vasıtalarından istifade edebilecek vaziyette olan Karabük'de kurulmalıdır. Bir diğeri İstanbulda olmalıdır. Bu dökümhaneler mamulleri için mevcut hakikî talepleri karşılayan ve bu mamulleri düşük fiatlarla temin eden birer hususî işletme olarak idare olunmalıdırlar.

Halihazır talepleri karşılamak için dökme yapımağa ilâveten, yüksek kalitede bir dökümhane diğer mamul madde sanayiinde yarı mamul madde olarak kullanılabilecek dökme yapılabılır. Meselâ, sulama işlerinde kullanılan basit santrifüj tulum-

balar imali az önce bahis konusu edilen ziraat âletlerinin imalinden hiç de daha güç değildir. Yol ve diğer inşaat işleri için silindirler ve taş kırıcılar en iptidai bir ihtisasla bol miktarda imâl edilebilir.

ŞEHİR ELEKTRİK ENERJİ ŞEBEKELERİ

Türkiye'deki her şehir ilâve elektrik istihşâl ve dağıtma tesislerine muhtaçtır. Şehir şebekeleri hususî şahıs ve sanayi müesseselerinin istifadesine âmâde yegâne enerji kaynaklarıdır. Fakat birçok devlet müesseselerindeki gibi, fabrikaların bir kısmı olarak kurulmuş hususî enerji tesisleri de hesaba katılmalıdır. Bu teşebbüslerin genişletilmesi için Türk mühendisleri tarafından etraflı incelemeler yapılmış, fakat hususî elektrik şebekeleri devlet tarafından alınmış ve merkezî hükûmetin yüksek gayeleriyle yüklü bir tevzi programı hazırlanmış olduğundan, hususî sermaye bu sahada tehlikeleri göze almak istemektedir. Türk hükûmeti bu gibi hususî tesisleri koruyacağını ve onları destekleyeceğini bildirmişse de, hakikatte hususî yatırımları köstekleyen hal ve şartları düzeltmek için hiçbir şey yapmamıştır.

İstanbul, Ankara ve İzmir'deki halihazır top yekûn elektrik istihşâl kapasitesi 83,000 kv. tır. (Altıncı bölüme bakınız). Devlet mühendisleri tarafından yapılan tahminlere göre, bu miktarı karşılayacak kapasite mevcut olsaydı, şimdiki talebin yarısını teşkil etmektedir. Yeni bir kapasite hususundaki ihtiyaç bütün açıklığı ile meydandadır.

Muhtaç bulunanlar her tip malzemenin Amerikan imalâtçıları kendi incelemelerini yapıp teknik ve malî cephelerini tesbit ederek her tesis için projeler hazırlamağa tahammül edebilirler. Türk hükûmeti ilerleme hususunu seçecek olursa, Amerikan imalâtçısı İhracat - İthalât Bankası'ndan dolar ihtiyaçları için bir istikraz (veya banka garantisi) temini işinde yardım edebilir. Banka tarafından lehte bir harekete, hiç olmazsa bu çeşit bir iptidai teşebbüs için ehliyeti tanınmış bir Amerikan mühendisinin etraflı incelemesinin tekaddüm edeceği kabul edilebilir.

Türk hükûmeti gerekli incelemelerin masrafını ödemeyi kabul ederse, büyük bir Amerikan teknik firması aynı fonksiyonu ifa edebilir. Bu iki halde de, ehemmiyetsiz faaliyet risklerini İhracat - İthalât Bankası yüklenecektir. Bunun normal ameliyesi mühendislerin raporunda tesbit olunan hal ve şartların yerine getirileceğine dair Türk hükûmetinin münasip bir teminatını gerektirecektir. Eğer bir Amerikan imalâtçısı veya teknik firması Türk hükûmetiyle bu şekilde bir tek işi doğrudan doğruya ele alıp tamamlayacak olursa Türk hususî sermayedar gruplarının aynı hat-

lar dahilinde ele alabilecekleri müteakip işler için yol açılmış olmaktadır.

(Müteakip paragraflarda tavsiye olunan umumî elektrik enerjisi incelemeleri yapılmadan evvel, bir veya birkaç bellibaşlı şehirde elektrik istihsâl ve dağıtma kapasitesinin tevsiine devam olunmasının, raporun diğer kısımlarında da tenkid edilmiş ileriye görme yokluğunu meydana koyduğu ileri sürülebilir. Bununla beraber, şehir elektrik şebekelerinin kuvvetlendirilmesi tavsiyesinin ana hedefi halihazır önemli gelişmelere mâni olmasına daha ziyade müsaade olunmaması gereken durumun derhal düzeltilmesi, sonra da çok daha büyük münasebetler tesisine doğru bir ilk adım olmak üzere nisbeten ufak teşebbüslerle ilgili olarak Türk ve Amerikan menfaatleri arasında önemli bir işbirliği vasıtası tesis etmektir. Şehir elektrik şebekelerindeki en ciddi eksiklikler bir yıl içinde düzeltililebilir. Halbuki başka incelemeler yapılmaya kadar adımları geciktirmek bu önemli merkezlerin iktisadî hayatında ciddi çöküntülere sebep olacaktır.

MİLLÎ ENERJİ ŞEBEKESİ

Halihazır ihtiyaçları karşılamak için mutavassıt adımlar atılırken, hiç olmazsa millî bir enerji gelişmesi programının başlıca vasıfları tesbit edilerek göz önünde bulundurulmalıdır. Elektrik Enerjisi Enstitüsünün mühendisleri halihazır beş yıllık plâna itihali maksadiyle böyle bir umumî program hazırlamışlarsa da bu programın sağlam ekonomik temeller üzerine kurulup kurulmamış olduğu şüphelidir. Lâzım olan şey bugünkü millî enerji şebekesi plânının muktedir Amerikan mühendisleri tarafından gözden geçirilmesidir. Böyle bir inceleme tercihan, mühendislerin ifası gereken kendilerine ait bir hizmetin bulunduğu bir inşaat kontratının parçası olmaktan ziyade bizzat Türk hükûmeti hesabına hareket eden müşavir mühendisler tarafından yapılmalıdır. Bu gibi mesleki ayrılıklar bilhassa uzun vadeli gelişme siyasetlerine zemin teşkil eden esaslı incelemeler yapılması bakımından önemlidir.

İlk tetkik mahiyetindeki bir umumî programın içinde münferit enerji merkezlerinin etraflı tahlillerinin bulunmasına hacet yoktur. Fakat bu program su kudreti, kömür ve linyit gibi çeşitli mahallerdeki iptidai enerji kaynaklarının cesametini göstermeli, progresif gelişmelerin üzerinde tatbik edilecek prensipleri tesbit etmeli, gerekli mevzuatın toplanması için malzeme temin etmeli ve millî ekonominin bu önemli cephesinden sorumlu olan idarî teşkilâtı ıslah işinde hükûmete yardım etmelidir.

KUZEY BATI ANADOLU İÇİN ELEKTRİK ENERJİSİ

Nisbeten gelişmiş ve nüfusu 'esif bir bölge olan Kuzeybatı Anadolu'da halihazır gelişmeler i... ar müstakbel gelişmeler için de ihtiyaç duyulan elektrik enerjisi, hiç olmazsa bu bölgede enerji tesislerini ve iç kısımlarını birbirine bağlayacak şebekelere ehemmiyet verilmesi ihtimalini geniş ölçüde ortaya koymaktadır. Bu yüzden bahsedilen bölgede dirayetli ve tecrübeli Amerikan mühendisleri tarafından yapılacak etraflı bir arama - inceleme en ön plânda gelen bir ihtiyaçtır. İdeal olarak, umumi plânın en başta gelmesi lâzımdır, fakaet Elekerik Enstitüsü tarafından halen yapılmış bulunan iş İstanbul ve bölgenin diğer şehirlerindeki elektrik enerjisi azlığı karşısında bu inceleme için bir kılavuz vazifesini görebilir.

UMUMİ OLARAK MAMUL MADDE SANAYİİ

Evvelki bahislerde ele alınan sınaî faaliyetler bilhassa İstih-sâli teşvik hususundaki tesirlerinden dolayı önemlidir. Sanayi bir defa kuruldu mu, bu hem umumi olarak müstehlik taleplerini tatmine müteveccih hafif sanayi, hem de makine veya sınaî sahada kullanılmak üzere ham maddeleri muntazaman temin eden ağır sanayiden tefrik edilebilir. Bu tetkikat bilhassa Türk halkının iktisadî refahını yükseltme gayesine doğru muhtemel Amerikan yardımlarıyla alâkalıdır ve halihazırda bahis konusu ekonomi durgun bir halde olduğu için iktisadî faaliyetin iptidai bir teşvikinin büyük önemi vardır. Ekonomik ve içtimai inkişafın diğer safhaları mütahakkak olarak bunu takip edecektir.

Yakın bir gelecekte istifadeye hazır olması muhtemel bütün Amerikan kaynaklarını ve dikkatini doğrudan doğruya sarfetmek için istih-sâli arttıracak olan yeni faaliyet tiplerinde yeter derecede geniş imkânlar mevcuttur. Bu yüzden sırf döviz tasarrufu yapmak maksadıyla, gitikçe artan müstehlik taleplerini tatmin veya halen ithal olunan maddelerin yerine ikame yapmak için Türkiye'deki manifaktür maddeleri hususundaki mevcut imkânları hudsutsuz bir şekilde genişletmenin faydası olamaz. Ağır istihlâk malarını imâl eden daha da uzak sanayi fonksiyonlarını tahlil etmek ise bu tetkikin bir kısmı olarak daha az önemi haizdir. Bütün bu faaliyetler teşvik olunmalıdır. Umumi olarak konuşulursa yukarıdaki sırayı takip etmek lâzımdır. Fakat Türk iktisadiyatının gelişmesindeki bu safhaları münasip bir sıra takip etmelidir.

Türkiye'nin 20 milyon halkı memleket içinde para kazanmak için fazla mahallî istih-sâl ve buna ilâveten ihracat için bir fazla istih-sâl yapmağa başlamadıkça, yeni ihtiyaçların tatmin

işinde kullanılacak hiçbir yeni iştirâ kudreti yaratılmayacaktır. Müstakbel alıcı, sığırını, zahiresini ve domatesini satmadıkça sabun ve boya da tabii ki satılamayacaktır. Bunları satmak işi, sığır eti için soğuk hava tertibatı, zahire için taşıt ve domatesler için bir konserve fabrikasının mevcudiyetini icap ettirirse, işte hakiki sanayileşme orada ve o zaman başlayacaktır.

Tuvalet sabunu satışı imkân dahiline girer girmez bu Türkiye'de hem imalâtçı hem de müstehlik için özlü bir fayda sağlayabilir. Bu, çoğu şimdi evlerde veya çarşılardaki esnaf tarafından ufak çapta istihsâl olunan sayısız maddelere dair bir misaldir. Bunları, daha iyi kalitede ve daha düşük bir fiyatta bol olarak istihsâl etmek modern sanayiî fonksiyonudur. Yeni taleplerin ana cereyanı, satın alma kudretiyle kabardıkça hakkın talebi tabii mecraını takip edecektir. Gıda, giyim eşyası, âletler ve yapı malzemesi sabundan evvel gelecektir. Sabun ise bataryalarla selofandan daha mühimdir. Bu prensip her hangi bir zamanda talep eğrisinin, iştirâ kudretleri geniş çapta farklı olan grupların mevcudiyeti ile çarpılmasına bakılmaksızın caridir. «Lüks» maddelerin imâlî için mutasavver tesislerin teknik ve malî tahlili Türkiye'de önemli bir mesele halini aldığı zaman böyle bir ekonomik incelemeye artık ihtiyaç kalmayacaktır. Onun yerini modern sınaî tabikatin bir kısmını teşkil eden piyasa tahlilleriyle teknik ve malî incelemeler alacaktır.

HAKİKATA UYmayan TASARILAR

Bu bizi, Sümer Bank ve Eti Bank tarafından bu kitabın yazarlarına bildirildiği şekilde şimdiki beş yıllık plânlarda yabancı memleketlerden yapılacak herhangi bir istikraz talebine temel teşkil hususunda önemli yer işgal eden manifaktür teşebbüslerini kısaca gözden geçirmeğe sevk ediyor. Umumî olarak konuşulursa, bu teşebbüsler içinde Amerikan sermayedarlarına tavsiye olunabilecek bir tek teşebbüs dahi yoktur. Acaba Türk düşünüş tarzında onları cazip gösteren nedir?

Türkiye gübre olarak kullanılmak üzere halen senede 4000 ton nitrat külü istihsâl etmektedir. Sümerbank diğer nitrat mahsulleriyle beraber yılda 60,000 ton istihsâlde bulunacak yeni bir fabrika kurulmasını teklif etmiştir. Bu hususla alâkalı «malî tahlil» topyekûn masrafın 37 milyon lira (13 milyon dolar) olacağını göstermektedir. Bunun 6 milyon doları haricî kambiyo şeklinde olacaktır. Bildirildiğine göre, 60,000 ton nitrat haricîten alınsaydı, yılda 2 milyon dolara mal olacaktı. Bu suretle yeni tesis 6 milyon doları üç yılda ödeyecek bir tasarrufla kredi temin etmiş olacaktır.

Türkiye 60,000 ton nitrati muhtemelen dışardan almayacaktır. Bu yüzden «farazi» tasarruflar kolayca ziyan olabilir. Buna benzer mülâhazalar bir tarafa, bu 37 milyon liralık yatırımın Türk halkına veya memleketin hazinesine nasıl dönebileceğini bilmek çok merak verici bir şey olacaktır. Gübre işinin sadece mahsulün islahı yoluyla başarılması lâzımdır. Hakikaten, Türk ziraatında gübre ihtiyacı bir gıda zaruret haline gelecektir de şimdilik kendisini âcil bir ihtiyaç olarak hissettirmemektedir. Zaten daha bol ziraî mahsulü tevzi şekli mevcut değildir.

Anahtarları az önce açıklanan neticeler tatbikatta gerçekleştirilmedikçe, yapılan yatırımların ticarî sebeplerden başka sebeplere istinat ettirilmesi lâzımdır. Bundan daha az muğlak olan diğer birçok Türk devlet tesisleri kapasitelerinin yarısından daha az mal çıkardıklarına ve zararına çalıştıklarına göre, bahsedilen proje hakkında tenkitlerde bulunmak lüzumsuzdur. Bu ancak Türkiye'nin ihtiyacı olmayan istihsâl tipine bir misal olarak zikredilebilir.

Ankara'da uçak motorları Dizel makineleri ve çeşitli başka karışık makine tipleri imâl edecek bir diğer fabrika da, düşünülen lokomotif fabrikası ve daha evvelce üzerine dikkat çekilmiş olan birçok diğerlerinin sınıfına girmektedir. Bu gibi teşebbüsleri teklif veya müdafaa eden şahıslara olduğu gibi âmme fonlarının yabancı yatırımlar için bir güvenlik kaynağı olması muhtemel bu gibi projelere sarfedilmesine müsaade eden hükûmet idarî çevrelerine de Amerikalılar birer iş adamı gözüyle bakamazlar.

Türkiyedeki yeni manifaktür sanayilerine umumî olarak bakılınca, gelişmeye bunların azlığının mani olduğu ileri sürülemez. Türk halkının kendi şahsi istihsâllerini arttırmasını sağlayan vasıtalar tabii bunun haricindedir. Türkiye'de tipik Amerikan teşebbüsleriyle beraber tatbik edildikleri takdirde müsait vergi tarh, döviz kontrol, v.s. şartları altında sermayedarlara kârlı olacak bir takım teşebbüsler bulunduğuna hiç şüphe yoktur. İnkişafının bu safhasında Türkiye'ye Amerikan yardımının faydalı olabileceği esas yalnız kâr üzerine istinat etmemektedir.

Çeşitli Hizmetler

Âmme hıfzıssıhhası, muayyen eğitim sahaları, mühendislik, idarî, teknik ve benzerleri sahasında teknik hizmetlere olan ihtiyaç tetkik edilmiş bulunuyor.

Her esaslî tasarımın geniş karışık hususlarını Türk menfaatleri bakımından tahlil ve o tasarımın yeterlik ve iktisadiyatını tayin eden etraflı plânlamanın başma geçmesi için müşavere esaslı üzerine yüksek vasıflı bir mühendis veya mühendislik firmasını

angaje etmenin Türk hükûmetinin yararına olacağı burada belirtilmelidir. Böyle bir inceleme ve nezaret, tamamiyle, kendi menfaatleri teşebbüsün hacim, maliyet masrafları veya başka hususlarının tesiri altında bulunan müteahhitlerin eline bırakılacak olursa tesislerine karar verilen teşebbüslerin mahiyetini tesbit işinde iktisadî faydalılığın daima tek kıstas olmaması muhtemeldir. Bağımsız müşavirlerden her Türk hususî teşebbüsü de buna mümasil şekilde faydalanacaktır.

Dar manasiyle idari maharet, bu kitapta kullanılmış olduğu şekilde modern ticarî teşebbüsle alâkalı ise de, aynı zamanda birçok iş tiplerinde harciâlem olan muayyen bazı ihtisaslaşmış teknikleri de ihtiva etmektedir. Çeşitli mallar için müstehtliklerin potansiyel talebini tayin ve emtianın tevzi ve satışı en büyük bir verimlilikle organize etmek işinde, ticaret sahasında Türk teşebbüslerini birçok fazla masraf ve hatadan kurtaracak şekilde kılavuzluk edebilecek birçok mütehassıs vardır. Bu, Amerikalıların kendi memleketlerinde fevkalâde inkişaf ettirdikleri bir sahadır ve Amerikan iktisadiyatında büyük hasarlar yaratmış «yüksek tazyik» adı verilen piyasa usulüne karşı sıkı bir muhalefet güdüldüğü halde bu gibi ifratların, gerekli eşyanın müstahsilden müstehtlike naklini azamî nisbette hedef edinmiş bir Türk piyasa sisteminin başlangıcında belirmesi muhtemel değildir.

İlâncılık ve satışın arttırılması kendi şekilleri içinde, Amerikan ticaret sisteminin zaruri bir kısmını teşkil etmektedir. Burada yine Amerikan sisteminin takdire lâayık olmayan tarafları en kayıtsız müşahit için bile aşikârdır. Yine de, Amerika'da satış teşvik faaliyetleri halk kütlelerinin yüksek yaşama şartlarına geniş mikyasta vasıta olmuşlardır; çünkü onlar kütle halinde istihşâl ve düşük maliyet masraflarını mümkün kılan yüksek talebi doğurmakta ve devam ettirmektedirler. «Yüksek tazyik» satış teknikleri gibi, ilâncılık da kötüye yormalardan kaçınmak için âmme menfaati düşünülerek tanzim edilmelidir. Maamafih, ilâncılığın Türkiye'de de, Amerika'da da olduğu gibi, hakiki veya uydurma kıymet taşıyan mallar için umumî bir talep yaratması ihtimaline gelene kadar uzun zaman geçecektir. Türk halkı esaslı ilâncılığın temin ettiği cinsten eğitime son derece muhtaçtır. Daha müsait bir hayatın başlaması arzusu halkın kafasındadır. Dikkatle seçilmiş Amerikan kitap ve mecmuaları istifadeye daha iyi arzedilseydi büyük bir hizmette bulunulmuş olurdu. Amerikan popöler edebiyatı millî bir vasıfları olan yeni mamulât ve fikirlerin süratle ve kolayca kabul ve tatbikini aksettirmekte, ve bir dereceye kadar yaratmaktadır. Bu suretle yayılan bütün fikirler, Amerika'da bile, tatbik edilebilecek değerde değildir, fakat sıhhatli bir topluluk içinde iyi kötüyü bastırır. Bu gibi neşriyat, İn-

gilizceyi konuşan pekçok kimsenin bulunduğu ve okullarda İngilizcenin hergün daha fazla öğrenildiği bütün Türk şehirlerinde geniş bir okuyucu kütlesi bulacaktır. Bu nevi şeyler istifadesine arz edildiği takdirde birçok Türk mecmuası Amerikan kaynaklarından büyük istifadeler göreceklendir. Türkiye'de gazete bayileri ve kitapçı dükkânları faal bir hâldedir.

Değişik, fakat önemli derinde ihtiyaç duyulan yardımcı hizmetler arasında, Birleşik Amerika'da istifade edilebilecek neler mevcut olduğunu ve onların nasıl elde edileceğini bilen tecrübeli Amerikalıların idaresindeki satınalma büroları vardır. (Sekizinci Bölüme bakınız) Amerikan kumpanyalarıyla temasta sigorta şirketleri ve Amerikan bankalarının şubeleri de Türk - Amerikan iş birliğinin hedefi olan daha geniş iktisadî faaliyetleri büyük çapta kolaylaştıracaktır.

Amerikan malzemesinin bakımıyla alâkalı vasıtaların, hem âcil sevkıyat veya replasmanlar için depolar hem de tamir atölyeleri tesisi faydalı olacaktı. Başlıbaşına geniş ölçüde bir sanayi şubesi olabilecek ve başlangıçta Amerikan tecrübe ve sermayesinin son derece kıymet arzedeceği bir diğer hizmet de, tamir atölyeleri ve depolar gibi kendisine ait bütün yardımcı servisleriyle beraber kamyonla yük nakliyat servisi. Buna benzer hizmet sahalarının organizasyon ve idaresi dikkatli bir incelemeyi icap ettirecektir, fakat çok ihtiyaç duyulan ve kazançlı bir servisi geliştirme imkânları sarfedilen bütün gayretleri haklı gösterecektir.

TURİST TİCARETİ İMKÂNLARI

Yeryüzünde pek az memleket, hattâ tatil yeri olarak tabii güzellikleri ile isimleri birer sembol olmuş memlekettir de dahil, seyyahlar cezbetmek hususunda Türkiye ile boy ölçülebilir. Bu memleketlerin herhangi birinin seyyah akımına sebep olan tabii ve tarihî hususiyetler bakımından Türkiye'yi geçebileceği şüphelidir.

Akdeniz ikliminden Alpler iklimine kadar kademe kademe değişen tabii iklim vasıflarıyla, deniz kıyıları, yüce dağlar, ormanlar, göller ve ırmaklar da dahil zengin tabii güzellikler yanında, Türkiye'nin aynı zamanda klâsik hatıralarımıza bağlı kadim arazinin en geniş parçasını da hudutları içine aldığı pek az kimse bilir. Bugün Türkiye olan yer Homer zamanında Yunanistan'dı. Truva buradaki İlium ovalarında bulunuyordu. Efes, Bergama ve klâsik Yunanistan'ın birçok diğer şehirlerinin harabeleri göze çarpmaktadır. Strabon ve Diyojen burada doğmuştu. On binlerle beraber Ksenefon ve bilâhare Batı Asya seferinde İskender

buradan geçmiştir. İskender'in kördüğüm'ü çözdüğü yer buradaydı. Sezar'ın «Geldim, gördüm, yendim» diye bahsettiği zafer Anadolu'nun içerlerinde, Zile yakınında Panoslara karşı kazanılmıştı. Kazıların, bugün ilk Mısır sülâleleri zamanından eski olan medeniyetlerin bakiyelerinin meydana çıktığı Tarsus'ta St. Paul doğmuş ve bugünkü Türklerin ataları Galatyalılarla Efeslilere hitaben mektuplarını neşrettiği seyahatlere buradan çıkmıştı.

Eski zamanların Constantinople'u bugünkü İstanbul, Romalılar devrinden ve daha sonra Bizanslılar zamanından kalma muhteşem abideleri ile, Türkiyenin tarihi ve mimarî güzelliklere sahip olduğu hakkındaki iddianın haklılığını ispat etmektedir.

Turist ticaretinin önemi, ne derece büyük olursa olsun, sadece onun ticarî kıymetinde değil, fakat Amerikalılarla Batılı milletlerin Türkiye ve Türklerle olan yakınlıklarının artmasından doğacak faydadadır. Ekonomik incelemeler kendi sahalarında olduğu gibi müşterek yatırımlar da kendi sahalarında kıymetlidirler, fakat milletler arasındaki yabancılığı anlaşıma zamanlarında olduğu gibi sıkıntılı zamanlarda da şahsî anlaşıma ve temaslar ortadan kaldıracaktır.

Kendilerini cezbetmek için Amerikan turistlerinin Türkiye'de lüks otellere ihtiyaçları olmadığının bilinmesi lâzımdır. Yatakları temiz ve yemekleri iyi sade, temiz meskenler kâfidir ve bunların temini kolay olacaktır. Hava hatları memleketin halen her tarafını birbirine bağlamaktadır. İslah edilmekte olan bugünkü demir ve kara yollarıyla turistlerin en büyük kısmını çekecek olan bölgelerin çoğuna gidilebilir.

Turist celbinin teşvikî seyyahların yaşamaları için yer ve memleket içinde ilgiyi çeken noktalar arasında ulaştırmanın temini kadar siyasi engellerin ortadan kaldırılmasını da gerektirecektir. Devlet bütün bu hususlarda hususî sanayi ile mükemmelen işbirliği yapabilir. Amerikalı ziyaretçileri davet hususunda Türklere rehberlik işinde ön plânda Amerikalıların yardımı lâzım gelecektir. Seyahate acentaları kadar hava yolları ile yolcu gemisi şirketleri de böyle bir programla iş birliği yapmak suretiyle kendilerine menfaatler temin edebilirler.

Netice

Amerikalıların memleketin iktisadî gelişmesine Türk halkının faydalanabileceği en mükemmel bir şekilde nasıl yardımcı bulunabilecekleri gibi mahdut bir gaye ile yapılmış olan Türkiye üzerindeki bu tetkik, birkaç etraflı neticeye varmaktadır.

Türkiye, hem tabii hem de beşerî, bol ve ender bulunur de-

recede çeşitli kaynaklara sahip bir memleketdir. Zengin maden yataklarına, büyük enerjisi kaynaklarına, müsaait bir iklim, kuvvetli bir zirai zemin, yükseü bir potansiyel dirayet sahibi halkla araziye maliktir. Aynı zamanda kara ve deniz ticaretinde merkezi bir mevki işgal etmektedir.

Bu memleket, batı Avrupa veya Birleşik Amerika ölçülerine göre, geniş çapta işlenmemiş bir manzara arz etmektedir. Cumhuriyet İdaresinin yirmi altı yılı birçok esaslı yenilik hareketleri ve bir de yüksek emellerle dolu bir sanayileşme teşebbüsüne şahit olmuştur, fakat sanayi inkilâbı Türk halkının büyük ekseriyetinin günlük hayatına henüz temas etmemiştir. Halkın yaşama seviyesi düzelmişse de, bu pek belirsiz olmuştur.

Daha fazla inkişaf göstermek için ilk olarak hükûmetin yollar, demiryolları, sulama, kurutma, mahallî elektrik merkezlerinin genişletilmesi gibi bayındırlık işlerinde daha fazla faaliyet göstermesi ve eğitim, zirai tevsi işleri, sağlık ve sıhhat meselelerinde ilerlemeler kaydedilmesi lâzımdır.

Diğer bir âcil ihtiyaç, dökümhane, makine atölyeleri, basit ziraat âletleri imâl eden fabrikalar, araba ve diğer iptidai ulaştırma vasıtaları, zirai, yol inşa ve diğer zarurî makinelerin toplanma ve tamirâtı için tesisler ve yapı malzemelerinin imâlî gibi işlerle uğraşan ufak ve hafif sanayidir. Gıda işleme ve muhafaza ile uğraşacak sanayi için büyük imkânlar mevcuttur. Bu esnada kömür sanayiinin verimini arttırmak ve Karabük'deki çelik tesislerini memleketin hakikî ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde yenden organize etmek lâzımdır.

Bu meselelere dikkat etmek manifaktür ve ticaretin tevsi için sağlam bir zemin kurmak suretiyle istihsâli ve Türklerin hakikî servetini arttıracaktır. İstihsâli teşvik için esas hususlarda ilerleme kaydedilinceye kadar diğer tasarılar geri bırakılmalıdır.

İnkişafın esaslarını meydana koyma işinde Türkiye yalnız para sermayesine ihtiyaç duymamaktadır. Gizlenmekte olduğu yerden çıkabilirse mahallî sermaye mevcuttur. Hükûmet yüksek emellerle dolu fakat henüz olgun bir halde bulunmayan geniş çapta sanayileşme programı takip etmek yerine, dikkatini ön plânda gelen ihtiyaçlar üzerinde toplasa, hariçten satın alınacak şeyler için altın döviz de dahil, zarurî âmmî faaliyetlerinin hepsini değilse bile çoğunu finanse edebilir.

Türklerin henüz bizzat karşılayamayacakları en büyük ihtiyaç dirayetli müşavirler, iyi müdürler, becerikli teknisyenler, sınai ve ticarî bilgilere olan ihtiyaçtır. Bu Amerikalıların temin edebilecekleri bir ihtiyaçtır. Yalnız kabiliyetlerini göstermeleri için kendilerine fırsat verilmesi lâzımdır. Hükûmet veya hususî teşebbüsler lüzumlu kabiliyetleri haiz Amerikalıları angaje ede-

bilirler. Amerikan iş teşekkülleri Türk hükümet veya hususî sermayesiyle ortaklık tesis edebilir veya Türkiye ile bahis konusu Amerikalılarca kabul olunabilir anlaşmalar ve emniyet tedbirleri altında kendilerine ait deneme mahiyetinde şubeler tesis edebilirler. Bu şirketler beraberlerinde idarî elemanlarla mütehassıslarına ilâveten ithal olunan makine ve maddelerin karşılığını ödemek için gerekli cinsten sermayeyi de getirebilirler.

Maamafih, Türkiye'de siyasî hakimiyeti ellerinde bulunduranların hareketlerinde esaslı bir değişme olmadıkça ne Türkler ne de Amerikalılar için büyük imkânlar mevcut olabilir. Artan bir servet ce refah yaratacak şekilde müstahsil olması isteniyorsa memleket ekonomisi ve iş sahipleri tek - partili bürokratik rejimîn menfaatinden ziyade müstahsil veya müstehlik halkın menfaatine faaliyette bulunmalıdır. Bütün dikkat en geniş ölçüde ihtiyaç duyulan malların verimli surette istihsâli üzerine toplanmadıkça, ne âmme ne de hususî teşebbüsler münasip şekilde faaliyette bulunabilirler. Türkler zengin kaynaklarını mükemmelen kullanabilecek hale gelmeden veya Amerikalılar onlara bu şekilde hareket etmeleri için verimli yardımlarda bulunmadan önce, ağır ve yıkıcı vergiler ıslah olunmalı, keyfî ve kapris eseri idarelerle emirlerin önüne geçilmeli, idarî mesuliyetin siyasî maksatlarla istimâlinden kaçınılmalı, adam kayırma ve farklı muameleler ortadan kalkmalıdır.

Í L Â V E L E R

İSTATİSTİK CETVELLERİ

Bu ilâvedeki cetvellerin bir kısmı neşrolunmuş vesikalardan, bir kısmı da hükûmet makamları tarafından Yirminci Asır Vakfı heyeti için hususî surette hazırlanmış raporlardan olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplanmıştır. Bu sebeple bir cetveldeki rakamlar bir diğer cetveldekine tamamen uymayabilir. Bazı yerlerde mübâyetler sadece rakkamları yuvarlak olarak ele almadan ileri gelmiş olabilir, fakat Türkiye'ye dair istatistiklerin dakik bir ölçüden ziyade umumî bir rehber olarak ele alınması gerektiğini hatırlamak faydalı olacaktır.

Liranın dolar ve sent olarak kıymetleri 1 nci listede gösterilmiştir. Bu ilâvede kullanılan ağırlık ve ölçülerin nisbetleri şunlardır:

hektar	=	2.471	akr
kilogram	=	2.2046	Pound
şort ton	=	2,000	pound
metrik ton	=	2,204.6	pound
long ton	=	2,240	pound

LİSTE 1

İSTANBUL'DA RESMİ KAMBIYO RAYIÇLARI, YILLIK ORTALAMALAR 1923 — 1947 (a)

YIL	Lira Dolar Başına	U. S. Senti Lira Başına
1923	1.53	65.57
1924	1.87	53.36
1925	1.85	54.11
1926	1.92	52.11
1927	1.95	51.36
1928	1.97	50.86
1929	2.07	48.22
1930	2.12	47.13
1931	2.11	47.33
1932	2.11	47.35
1933	1.66	60.39
1934	1.26	79.24
1935	1.26	79.55
1936	1.26	79.55
1937	1.26	79.18
1938	1.26	79.36
1939	1.28	78.25
1940	1.38	72.57
1941	1.31	76.22
1942	1.31	76.39
1943	1.31	76.51
1944	1.31	76.51
1945	1.31	76.28
1946	1.82	55.04
1947	2.83	35.34

KAYNAK: Konjonktür, Ticaret Bakanlığı, Ankara.

(a) 1 Nisan 1938 den 31 Mart 1941 e kadar kambiyo borsası İstanbul yerine Ankara'da idi.

NOT: Son yıllarda serbest para, yani dolar veya sterlin olarak bütün ithalat ve ihracat üzerindeki primin mevcudiyeti tatbikatta buraya listesi alınmış resmi kambiyo rayicini tahdit etmiştir. Bugün dolar başına 1.82 T.L. ticarî rayici bu sebeple 7 Eylül 1946 devalüasyonuna tekaddüm eden devre için yatırım ve malların dolar kıymetleri hususunda daha iyi bir ölçüdür. Primler nihayet para ayarlaması tarafından düzeltilen nisbetsizliğin kısmen tanınmasını ifade ediyordu.

LİSTE 2

TÜRKİYEDE ARAZİNİN KULLANILIŞI, 1934 ve 1944 (a)

	Yüzde Nispetleri	
	1934	1944
Yekûn	100.0	100.0
Mezrû Arazi	13.7	16.6
Hububat	7.6	9.0
Kuru Sebzeler	7.6	0.4
Sınai Mahsuller	0.6	0.8
Diğerleri	0.0	0.2
Kıraç Arazi	4.8	6.2
Çayırlar ve Otlaklar	57.3	50.2
Çayırlar	4.4	4.6
Çayırılık Arazi	3.7	3.4
Otlaklar	49.2	42.2
Bahçeler, sebze bahçeleri, meyva bahçeleri, zeytinlikler, bağlar, v.s.	1.6	1.8
Bahçeler ve sebze bahçeleri	0.2	0.2
Meyva bahçeleri	0.4	0.6
Zeytinlikler	0.5	0.4
Bağlar	0.5	0.6
Gül bahçeleri	0.0	0.0
Ormanlar	11.8	15.3
Gayri müstahsil saha	15.6	16.0
Gayri müstahsil arazi	14.4	14.8
Göller	1.2	1.2

KAYNAK: Türkiye İstatistik Yıllığı 1942 - 1946, İstatistik Müdürlüğü, Ankara 1947 sah: 165-66

(a) Tahmini. Türkiye'nin umum mesahası göller dahil, denizler hariç olmak üzere 768,000 kilometre kare kadardır (195,240,000 akr).

LİSTE 3

SEÇME MAHSULLERİN MİKTARLARI, 1941 - 1945

Mahsul	1941	1942	1943	1944	1945
(Hektar başına kilogram)					
Tütün	761	777	766	790	710
Buğday	793	976	1,002	842	585
Arpa	863	1,121	1,117	843	575
Çavdar	699	930	905	888	565
Mısır	1,289	1,346	1,658	880	578
Pirinç	1,354	2,282	2,406	1759	1,792
(Akr başına pound)					
Tütün	679	693	683	705	633
Buğday	707	871	894	751	522
Arpa	770	1,000	996	752	513
Çavdar	624	830	807	792	504
Mısır	1,150	1,201	1,479	785	516
Pirinç	1,208	2,036	2,146	1,569	1,598

KAYNAK: 1942 - 1946, *Türkiye İstatistik Yıllığı* esas tutulmuştur, İstatistik Müdürlüğü, Ankara, 1947, sah. 183 - 184.

LİSTE 4

TİCARİ VE SİNAİ MAHSULLERİN DEĞERİ 1940

(Bin Lira Hesabiyle)

Mahsul	kıymet	Umumî Yekûnun yüzde olarak nisbeti (a)
Pamuk		
Lif	40,396	31.9
Tohum	6,749	5.3
Tütün	29,697	23.5
Patates	23,346	18.9
Soğan	9,815	7.8
Susam	8,451	6.6
Keten Tohumu	5,310	4.2
Şeker Pancarı	829	0.7

KAYNAK: «Türkiyede Ziraî Durum», yazar Kâzım Köylü, *International Review of Agriculture*, International Institute, Roma, Mayıs 1943.

(a) Bu mahsullerin mecmu değeri 1940 ta 126 milyon T.L. na yani bütün mahsullerin kıymetinin yüzde 19 u kadarına balığ olmuştur.

LİSTE 5

BELLİ BAŞLI HUBUBAT MADDELERİ İSTİHSALI,

1927 VE 1940

(Bin metrik ton hesabiyle)

Hububat	İstihsal		Yüzde artış nisbeti
	1927	1940	
Buğday	1,333	4,068	205
Arpa	624	2,249	260
Çavdar	101	482	377
Yulaf	59	328	456
Mısır	130	757	482

KAYNAK: 1927 rakkamları 1928 de Cenevre'de Milletler Cemiyeti tarafından neşrolunan *Milletler Cemiyetinin İstatistik Yıllığı*'ndan alınmış 1940 rakkamlarına da Kâzım Köylü'nün 1943 Mayısında Roma'da *International Institute* tarafından neşredilen *International Review of Agriculture*'de çıkan «Türkiye'de zirai Durum» yazısı mehzaz olmuştur.

LİSTE 6

İŞLENMİŞ TÜTÜN İSTİHSALI, 1936 - 1945

Mahsul Yılı	Püro	Sigara	Pipo	Enfiye	Nargile
	(Parça)	(Kilogram)	(Kgr.)	(Kgr.)	Kgr.)
1936—1937	—	9,108,149	5,607	2,750	75,350
1937—1938	285,233	9,510,410	5,297	2,750	80,185
1938—1939	454,595	9,751,912	5,263	2,950	78,868
1939—1940	512,020	10,598,489	5,808	3,082	73,833
1940—1941	286,145	9,926,771	7,531	3,050	80,000
1941—1942	821,080	12,014,268	8,169	3,000	65,065
1942—1943	647,080	12,029,250	6,530	2,540	30,641
1943—1944	1,726,055	14,817,911	8,432	2,700	14,290
1944—1945	3,488,896	15,258,221	8,605	3,375	53,948

KAYNAK: Türkiye Tütün İnhisarı

LİSTE 7

ŞEKER İSTİHSAL VE SATIŞLARI, 1939 - 1945

(Şort Ton Hesabiyle)

YIL	İstihsal	İhracat	Mecmu Satış
1939	104,177	31,609	110,914
1940	97,704	8,887	109,460
1941	95,926	10,906	119,627
1942	61,172	—	68,424
1943	106,282	3,255	47,325
1944	98,990	1,750	82,724
1945	98,991	487	90,224

KAYNAK: *Bulletin Trimestriel de la Banque Centrale de la République de Turquie*, No. 58 - 59 (Ocak - Haziran 1946), Ankara.

LİSTE 8

FINDIK İSTİHSALI, 1940 - 1946

(Şort Ton Hesabiyle Kabuklu Fındık)

YIL	İstihsal
1940	27,500
1941	33,000
1942	68,800
1943	60,500
1944	52,800
1945	33,000
1946	61,000 (a)

KAYNAK: *Foreign Crops and Markets*, Office of foreign Agricultural Relations, U. S. Department of Commerce November 5, 1945, p. 268; ilk rakkamların alındığı yer *World Food Stuation of 1946*, Office of Foreign Agricultural Relations, U. S. Department of Commerce, Washington, February 1946, P. 112.

(a) Tahmini

LİSTE 9
ÇEŞİTLİ MEYVA VE FISTIK İSTİHSALI

1933 ve 1940

Mahsul	1933	1940	
	İstihsalı	İstihsal	Kıymet
	(Bin Metrik Ton Hesabiyle)	(Bin Metrik Ton Hesabiyle)	(Bin Lira Hesabiyle)
Elma	57.9	87.0	6,836
Ceviz	53.1	78.1	6,341
Armut	59.8	67.1	5,077
Portakal	210.2	243.8	4,625
Şam Fıstığı	.5	8.1	2,886
Badem	11.0	11.1	2,492
Erik	41.0	55.1	2,427
Kiraz	27.2	32.2	2,244
Kayısı	13.4	23.5	1,591
Ayva	22.1	25.1	1,588
Karadut	53.5	61.9	1,505
Zerdali	70.5	29.0	1,358
Kestane	11.5	20.7	1,185
Şeftali	6.6	9.6	776
Mandalina	39.6	53.8	716
Limon	14.6	36.5	590
Kızılcık	1.4	11.8	390
Yabani Zeytin	.4	4.5	378
Corozo	11.4	7.6	98

KAYNAK: *International Review of Agriculture*, International Institute Roma, Mayıs 1943.

LİSTE 10

BESİ HAYVANLARININ MİKTARI, 1927 ve 1939 - 1945

(Bin Olarak, Yalnız Vergiye Tâbi Olanlar)

	1927	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sığır	5,214	7,503	7,724	7,935	7,588	7,171	7,295	7,541
Manda	558	711	739	738	690	650	655	669
Deve	66	104	100	99	97	90	92	91
Koyun	13,632	18,938	18,818	18,751	17,211	16,039	17,163	17,945
Merinos Ko.	—	20	39	54	72	86	103	116
Adi Keçi	8,936	8,839	8,999	9,176	8,832	8,495	9,325	9,820
Ankara Ke.	3,170	3,654	3,773	3,650	3,703	3,321	3,333	3,277
At	460	—	—	748	763	716	730	748
Katır	30	—	—	68	70	70	71	73
Eşek	931	—	—	1,434	1,354	1,218	1,224	1,233
Domuz	—	—	—	1	1	1	1	2

KAYNAK: *Bulletin Trimestriel de la Banque Centrale de la République de Turquie* No. 54 - 55 (1946), Ankara.

LİSTE 11

SÜTLÜ MAMULLER İSTİHSALI, 1940

(Metrik Ton Hesabiyle)

Mamûl	Miktar
Peynir	11,150
Sert	2,756
Yumuşak	8,267
Orta	99
Çeşitli diğer cinsler	28
Süt tozu	55
Yoğurt	4,079
Tereyağı	92,593

KAYNAK: Kâzım Köylü, «Türkiye'de Ziraî Durum», *International Review of Agriculture*, International Institute, Roma, Mayıs 1943.

LİSTE 12

HAYVANI MADDELER İSTİHSALI, 1940

(Milyon Lira Hesabıyla)

Madde	Kıymet
Et	118.5
Süt ve sütlü maddeler	104.0
Yün	18.0
Keçi kılı	3.2
Tiftik	7.8
Deri	6.5
Yumurta	2.1
Bal	2.6
Mum	.5

KAYNAK: Kâzım Köylü, «Türkiye'de Zirai Durum», *International Review of Agriculture*, International Institute, Roma, Mayıs 1943.

LİSTE 13

TÜRK LİMANLARINDA MUAMELE GÖREN GEMİ TONAJI

1920 ve 1931 - 1940

(Bin Metrik Ton Hesabıyla)

YIL	Yekûn	İstanbul ve diğer Marmara Limanları	Akdeniz ve diğer Ege limanları	Karadeniz limanları
1920	26,445	14,519	4,561	7,365
1931	24,794	13,403	4,123	7,268
1932	20,715	10,690	3,386	6,639
1933	20,334	9,950	3,926	6,458
1934	22,369	8,429	4,260	9,680
1935	23,102	8,094	4,341	10,667
1936	23,615	7,819	4,659	11,137
1937	21,266	6,440	4,324	10,502
1938	23,807	8,414	4,780	10,613
1939	22,938	8,180	4,084	10,674
1940	18,284	6,554	2,175	9,555

KAYNAK: Ulaştırma Bakanlığının Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna, 1947 de verdiği hususî rapor.

LİSTE 14

KÖMÜR İSTİHSAL VE MALİYET MASRAFLARI, 1938 - 1946

YIL	Ham kömür istihsalı	Maliyet Masrafı	İnsan başına istihsal
	(Bin metrik ton hesabiyle)	(Ton başına dolar hesabiyle)	8 saatlik iş ba- şına ton hesa- biyle)
1938	2,590	2.40	.48
1939	2,696	3.23	.47
1940	3,019	3.54	.47
1941	3,020	3.60	.47
1942	2,510	5.70	.38
1943	3,163	7.20	.43
1944	3,554	8.10	.48
1945	3,719	8.95	.46
1946	3,830	8.50	.51

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakti inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 15

KÖMÜR İSTİHSALI, YERLİ İSTİHLAK VE İHRACATI

1935 - 1943

(Bin Metrik Ton Hesabiyle)

YIL	Ham kömür istihsalı	Piyasaya çıkan mecmu miktar	Dahili sevkiyat	İhracat sevkiyatı
1935	2,340	1,686	936	750
1936	2,299	1,539	968	571
1937	2,307	1,505	1,178	327
1938	2,590	1,605	1,249	356
1939	2,696	1,724	1,521	202
1940	3,019	1,876	1,834	33
1941	3,020	1,788	1,776	12
1942	2,510	1,618	1,618	—
1943	3,163	2,071	2,071	—

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakti inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 16

LİNYİT İSTİHSAL VE MALİYET MASRAFLARI 1938 - 1946

YIL	Ham Kömür İstihsalı	Maliyet Masrafları
	(Bin Metrik Ton Hesabiyle)	(Long Ton Başına Dolar Hesabiyle)
1938	78	2.65
1939	96	2.65
1940	192	3.10
1941	199	3.28
1942	296	3.80
1943	461	6.10
1944	595	7.35
1945	589	7.50
1946	509	7.80

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 17

DİVRİK'TE DEMİR CEVHERİ İSTİHSALI, 1938 - 1946

(Bin Metrik Ton Hesabiyle)

YIL	İstihsal
1938	72.9
1939	231.3
1940	130.3
1941	60.8
1942	19.8
1943	91.8
1944	90.4
1945	125.7
1946	112.2

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 18
BAKIR İSTİHSALI, 1939 - 1946

(Metrik Ton Hesabiyle)

YIL	Ham Bakır	İşlenmiş
1939	6,736	—
1940	6,654	2,076
1941	9,517	910
1942	6,052	2,205
1943	7,515	2,200
1944	10,050	—
1945	7,649	1,895
1946	10,050	—

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 19
ETİ BANK TESİSLERİNİN KROM CEVHERİ İSTİHSALI
1939 - 1946

(Bin Metrik Ton Hesabiyle)

YIL	İstihsal
1936	23
1937	49
1938	95
1939	105
1940	92
1941	64
1942	31
1943	60
1944	68
1945	70
1946	51

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

NOT: Rakkamlar içinde yüzde 40 krom cevheri bulunan yüksek kaliteye aittir.

LİSTE 20
KÜKÜRT İSTİHSALI, 1936 - 1946
(Metrik Ton Hesabıyla)

YIL	İstihsal
1936	3,189
1937	3,383
1938	3,806
1939	815
1940	3,440
1941	1,951
1942	2,617
1943	3,079
1944	3,327
1945	3,779
1946	2,749

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.
NOT: Rakkamlar hem ticarî olan saf, hem de bağ ilâçlamasında kullanılan toz kükürdü ihtiva etmektedir.

LİSTE 21
SEÇME MADENLERİN İSTİHSALI, 1936 — 1946
(Metrik Ton Hesabıyla)

YIL	Manganez	Zimpara	Civa (a)	Çeşitli Madenler			
				Anti muan (b)	Kara Asbestos	Man yezit	Lüle taşı
1936	4,600	12,983	815	c	c	c	c
1937	530	12,115	483	c	c	c	c
1938	2,180	8,452	497	c	c	c	c
1939	518	9,978	359	c	c	c	c
1940	560	9,012	493	c	c	c	c
1941	1,360	850	237	c	c	c	c
1942	3,313	10,710	176	c	c	c	c
1943	834	7,811	271	c	c	c	c
1944	1,970	100	143	c	c	c	c
1945	5,095	2,168	172	c	c	c	c
1946	1,793	10,552	75	123	55	100	625

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.
(a) Şişe hesabıyla, (b) Rakkam yüzde 50 nisbetindeki cevher içindir.
(c) Bu yıllara ait rakkamlar mevcut değildir.

LİSTE 22
İZMİTTEKİ KLORİN - ALKALİ TESİSLERİNİN KAPASİTESİ
VE 1946 İSTİHSALLERİ (Metrik Ton Hesabıyla)

Kimyevi Madde	Yıllık Kapasite	1946 İstihsalı
Mayi klorin	1,900	56
Asit hidroklorit	1,000	182
Sütkostik	2,100	614
Kalsiyum klorid	2,700	1,005

KAYNAK: Ekonomi Bakanlığının 1947 yılında Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 23
ŞEHİR ELEKTRİK ENERJİSİ İSTİHSALI, 1923 — 1945

YIL	Merkezlerin Sayısı	Kuruluş Kapasiteleri	Müstehlik Sayısı (a)
	(Bin kilovat hesabıyla)		(Bin Hesabıyla)
1923	2	30	—
1924	3	30	—
1925	5	31	—
1926	15	45	—
1927	26	46	—
1928	34	53	—
1929	44	59	—
1930	56	63	—
1931	67	85	—
1932	77	85	117
1933	83	85	148
1934	99	87	164
1935	107	88	194
1936	119	94	195
1937	135	95	206
1938	153	97	238
1939	173	99	260
1940	177	100	275
1941	176	100	294
1942	174	105	316
1943	181	105	333
1944	187	107	343
1945	190	107	355

KAYNAK: Elektrik Enerjisi Enstitüsünün (EİE) Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna 1947 yılında verdiği hususî rapor.

(a) «Müstehliklerin sayısı» elektrikle tenvir edilen evlerin sayısıdır.

LİSTE 24

ELEKTRİK İSTİHSAL VE İSTİHLAKI, 1945

Bin Kilovat - Saat Hesabıyla

Müستهلكلەر	Şehir tesislerinde istihsal olunan	Sınai tesislerde istihsal olunan	Yekûn	Mecmu İstihlâkın Yüzde Nisbeti
İstihsalin Yekûnu	254,388	273,420	527,808	—
Dağıtma kayıpları	40,516	1,284	41,800	—
İstihlâkın yekûnu	213,872	272,136	486,008	100.0
Evlerde	51,196	1,613	52,809	10.9
Sokak tenviratı	10,753	337	11,090	2.3
Hükûmet binaları	12,062	377	12,439	2.5
Tramvaylar	16,294	514	16,802	3.5
Sanayi tesisleri	123,567	269,297	392,862	80.8

KAYNAK: Elektrik Enerjisi Enstitüsünün (EİE) 1947 yılında inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

LİSTE 25

SANAYİ TESİSLERİNDE İSTİHSAL OLUNAN ELEKTRİĞİN ÇEŞİTLERİ SANAYİ ŞUBELERİ TARAFINDAN İSTİHLAKI, 1945 (a)

Sanayi	İstihlâk	Sanayide istihsal Olunan Elektrığın Yüzde nispeti
	(Bir kilovat Hes.)	
Yekûn	273,420	100.0
Demir ve Çelik	56,637	20.7
Kömür ve linyit çıkarma	71,531	26.2
Çeşitli madenler	9,936	3.6
Tekstil	72,912	26.7
Kâğıt	28,350	10.3
Şeker	17,412	6.4
Kimyevi maddeler	5,205	1.9
Sivas çimento tesisleri	8,386	3.1
Sanayiden başka şubeler	3,051	1.1

KAYNAK: Elektrik Enerjisi Enstitüsünün (EİE) 1947 yılında Yirminci Asır Vakıf inceleme grubuna verdiği hususî rapor.

(a) Rakkamlar dağıtma kayıpları için düzeltilmemiştir, bu sebeple 24 üncü listedeki rakkamlara aynen intibak etmemektedirler.

LİSTE 26

ELEKTRİK İSTİHSALİNDE KULLANILAN
ENERJİ KAYNAĞI, 1945

Enerji kaynağı	İstihlâk edilen Yakıt	İstihsal
	(metrik Ton)	(Bin kilovat saat Hes.)
Yekûn		(Yekûna göre Yüzde nisbeti)
Kömür	350,782	527,808
Linyit	108,997	412,985
Su kudreti	—	54,120
Yakıt petrolü	8,377	23,762
Odun ve çeşitli maddeler	—	23,187
		13,754
		2.6

KAYNAK: Elektrik Enerjisi Enstitüsünün (EİE) Yirminci Asır Vakfı inceleme grubuna verdiği hususî rapor, 1947.

LİSTE 27

1947 YILININ TAHMİNİ BÜTÇE MASRAFLARI

Kısım	Milyon Lira	Yekûna nisbeti (Yüzde olarak)
Umumi Yekûn	1,136.2	—
Masraflar	1,021.2	100.0
Başlıca kısımlar		
Büyük Millet Meclisi	13.7	1.3
Cumhurbaşkanlığı	1.1	0.1
Sayıştay	2.0	0.2
Meclis Başkanlığı	3.3	0.3
Danıştay	.9	0.1
Basın - Yayın	5.7	0.6
İstatistik Müdürlüğü	.9	0.1
Meteoroloji Müdürlüğü	2.6	0.3
Diyanet İşleri	2.7	0.3
Adalet Bakanlığı	37.9	3.7
Haritalar Müdürlüğü	5.6	0.5
Millî Savunma Bakanlığı	242.5	23.8
Emniyet Umum Müdürlüğü	30.8	3.0
Jandarma	37.2	3.6
İçişleri Bakanlığı	18.9	1.8
Dışişleri Bakanlığı	12.0	1.2
Maliye Bakanlığı	114.3	11.2
Millî Eğitim Bakanlığı	100.7	9.9
Bayındırlık Bakanlığı	84.5	8.3
Ekonomi Bakanlığı	6.7	0.7
Sağlık ve Sosyal Yardım B.	42.0	4.1
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	18.9	1.8
Ziraat Bakanlığı	29.2	2.9
Ulaştırma Bakanlığı	3.3	0.3
Ticaret Bakanlığı	3.6	0.4
Çalışma Bakanlığı	2.1	0.2
Millî Savunma için fevkalâde masraflar,	115.0	—

LİSTE 28

1947 BELLİ BAŞLI TAHMİNİ GELİR KAYNAKLARI

Kısım	Milyon Lira	Yekûna Nisbeti (Yüzde nisbeti)
Tahmini Gelirin Umum Yekûnu	1,021.2	100.0
Kazanç ve Sermayeden alınacak vergi	187.2	18.3
Muamele ve İstihlâk (80 milyon liralık gümrük vergileri de dahil)	351.9	34.5
Devlet inhisarlarından alınacaklar (Tütün, tuz, ispirto, patlayıcı maddeler, v.s.)	54.2	5.3
Hükûmet emlakından gelecek irat (Devlet emlakının satışı 4.5 milyon lira tutmaktadır)	6.5	0.6
Hükûmet Müesseseleri (Darphane, devlet matbaası, radyo, piyango v.s.)	9.5	0.9
Musul petrolerindeki hisseden gelen irat	2.2	0.2
Müteferrik iratlar	50.1	4.9
Buhran ve Muvazene vergileri	152.0	14.9
Millî Savunma vergileri	92.5	9.1
Fevkalâde gelirler (Uşak gümrükleri, hava kuvvetleri vergisi, hususî şeker vergisi, bazı gümrük vergilerin fazlasıyla tahakkuk ettirilmesi)	115.0	11.3

LİSTE 29

TÜRKİYEİN TİCARET MUVAZENESİ, 1923 — 1946

YIL					(—) İthalât fazlası veya	
	(Kilogram)	İhracat (Lira)	(Kilogram)	İthalât (Lira)	(+) İhracat fazlası (Lira)	(Lira)
1923	469,752,723	144,788,671	368,097,854	84,651,190	—	60,137,481
1924	702,612,482	193,611,048	633,979,040	158,867,958	—	34,743,090
1925	731,857,710	241,618,652	668,004,762	192,428,196	—	49,190,456
1926	627,912,466	234,699,735	770,887,426	186,422,755	—	48,276,980
1927	642,767,943	211,398,184	696,973,588	158,420,998	—	52,977,186
1928	720,493,733	223,531,775	626,054,534	173,587,489	—	49,994,286
1929	965,832,710	256,296,379	669,436,493	155,214,071	—	101,082,308
1930	549,588,531	147,550,516	618,102,691	151,454,371	+	3,903,855
1931	449,526,569	126,659,613	666,973,063	127,274,807	+	615,194
1932	417,466,870	85,983,723	1,077,520,148	101,301,355	+	15,317,632
1933	396,492,233	74,675,881	1,251,436,386	96,161,855	+	21,485,947
1934	475,241,658	86,789,908	1,637,653,295	92,149,034	+	5,359,186
1935	527,567,109	88,823,480	1,479,949,141	95,861,137	+	7,037,657
1936	537,706,810	92,531,474	1,376,916,478	117,733,153	+	25,201,679
1937	614,038,791	114,379,026	1,361,691,170	137,983,551	+	23,604,525
1938	844,274,649	149,836,689	1,447,219,728	144,946,511	—	4,890,178
1939	734,932,778	118,248,934	1,134,891,999	127,388,997	+	9,140,063
1940	356,895,568	68,922,708	658,819,850	111,446,486	+	42,523,778
1941	310,104,505	74,815,069	428,899,017	123,080,868	+	48,265,779
1942	344,039,910	147,713,229	355,025,624	165,034,422	+	17,321,193
1943	391,168,087	203,045,170	333,450,935	257,151,661	+	54,106,491
1944	331,758,254	164,944,863	345,634,573	232,530,350	+	67,585,487
1945	324,510,600	126,166,357	309,537,557	218,928,951	+	92,762,594
1946	402,733,595	223,931,229	905,190,481	432,094,468	+	208,163,239

KAYNAK: Lira rakkamları 1947 yılında Ankara'da İstatistik Müdürlüğü tarafından neşrolunan 1942 - 1946 Türkiye istatistik yıllığından alınmış, kilogram rakkamları da Yirminci Asır Vakfı grubuna 1947 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından verilmiştir.

LİSTE 30
1930, 1932, 1936 VE 1938 TÜRKİYE DİŞ TİCARETİNİN TERKİBİ

Mahsulât Grubu	İthalât				İhracat			
	1930	1932	1936	1938	1930	1932	1936	1938
(Kıymetler Milyon Lira Hesabıyla)								
Yekûn	147.6	86.0	92.5	149.8	151.5	101.3	117.7	149.9
Mamûl maddeler	105.8	59.7	68.1	115.8	18.1	7.4	8.1	7.6
Ham veya yarı mamûl maddeler	22.3	18.0	19.2	26.4	81.1	44.8	62.4	73.0
Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	19.5	8.3	5.2	7.6	52.3	49.1	47.2	64.3
(Yüzde Dağıtım Nisbeti)								
Yekûn	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Mamûl maddeler	71.6	69.6	73.7	77.2	11.9	7.4	6.9	5.2
Ham veya yarı mamûl maddeler	15.1	20.9	20.6	17.7	53.5	44.2	53.0	50.3
Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar	13.3	9.5	5.7	5.1	34.6	48.4	40.1	44.5

KAYNAK: *International Trade Statistics*. Milletler Cemiyeti, Cenevre, 1933, sahife: 285 ve 286; 1938, sahife: 255 ve 256.

LİSTE 31
1930, 1934 ve 1938 ÖNEMLİ MAHSULLERİN
İTHALAT VE İHRACATI (Milyon Lira Hesabıyla)

Mahsul	1930		1934		1938	
	Miktar	Yüzde Nisbeti	Miktar	Yüzde Nisbeti	Miktar	Yüzde Nisbeti
(İthalât)						
Pamuklu Mamûller	28.5	19.3	13.6	15.7	17.3	11.5
Demir ve çelik	20.2	13.6	12.6	14.6	28.2	18.8
Makine	11.7	7.9	12.9	14.9	23.0	15.4
(İhracat)						
Tütün	43.8	28.4	12.7	13.8	39.3	27.1
Pamuk	16.7	11.0	5.2	5.7	10.2	7.0
Fındık	10.3	6.8	7.2	7.8	12.4	8.6
Üzüm	10.0	6.6	7.3	7.9	14.3	9.9
Yapağı	4.6	3.0	8.0	8.6	7.1	4.9

KAYNAK: *International Trade Statistics*, Milletler Cemiyeti, Cenevre, 1933, sah: 285 ve 286; 1936, sah: 278 ve 279; 1938, 255 ve 256.

LİSTE 32
BELLİ BAŞLI İTHAL MALLARININ KIYMETLERİ, 1941 - 1946
(Bin Lira Hesabıyla)

Madde	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1946 İthalâtının Yüzde Nispetleri
Yekûn	74.815	147.713	203,045	164,945	126,166	223,931	100.0
İstihsal maddeleri							
Makineler	6,645	14,999	21,347	20,068	12,670	32,799	14,6
Hassas âletler	1,701	4,376	5,469	3,672	1,950	6,667	3.0
Taşıt vasıtaları	2,305	8,074	5,205	5,282	4,309	9,682	4.3
Demir ve müştaklar	7,250	20,403	37,732	23,071	9,955	27,343	12,2
Diğer maddeler	2,645	4,494	6,001	5,647	9,768	9,450	4.2
Tuğla ve çimento	481	938	1,747	2,109	1,738	2,616	1.2
İstihlâk maddeleri Giyecek							
Pamuklu Mallar							
ve iplik	6,984	22,829	26,982	18,293	10,164	20,369	9.1
Yün	3,183	6,926	8,021	8,730	8,305	10,681	4.8
Post ve deri	2,759	6,211	6,027	9,077	6,977	16,824	7.5
Yiyecek							
Çay, kahve, kakao	3,599	2,334	3,259	2,292	2,531	4,624	2.1
Şeker	1,440	1	1,790	1,130	—	—	0.0
Çeşitli maddeler							
Yakıt	8,979	6,103	9,387	15,208	9,910	14,553	6.5
İlaç ve kimyevi maddeler	11,132	16,834	23,614	16,973	16,299	21,645	9.7
Kâğıt	5,517	6,402	13,165	9,044	8,176	7,429	3.3
Kauçuk ve kauçuklu (mamûller)	1,805	1,823	1,790	2,215	1,534	8,208	3.7
Cam eşya ve ampuller	1,008	2,001	4,975	3,429	2,211	4,333	1.9
Diğer emtia	7,382	22,920	26,444	18,405	19,669	26,681	11.9

KAYNAK: *Konjonktür*, Ankara, Ekim - Aralık 1946.

LİSTE 33

BAŞLICA İHRAÇ MADDELERİNİN KIYMETLERİ, 1941 - 1946

(Bin Lira Hesabıyla)

Madde	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1946 İhracatının Yüzde Nispetleri
Yekûn	123,081	165,034	257,152	232,530	218,929	432,094	100.0
Tütün	30,686	49,812	98,769	80,723	97,952	96,633	22.4
Hububat ve kuru (sebzeler)	10,163	6,704	2,646	1,096	10,102	75,431	17.5
Fındık	9,591	12,833	21,002	16,068	18,655	40,760	9.4
Üzüm	9,054	12,215	9,120	29,118	19,499	36,648	8.5
Canlı hayvanlar	847	3	129	70	930	34,101	7.9
İncir	5,484	5,162	3,210	5,630	6,582	17,747	4.1
Balık	3,276	4,797	10,611	10,648	5,013	7,751	1.8
Tohum	2,691	6,375	4,703	3,712	8,265	7,427	1.7
Küftün	647	414	545	1,440	1,210	3,345	0.8
Yün ve tiftik yünü	10,402	9,867	14,221	14,452	1,828	2,877	0.7
Yumurta	360	1,506	360	—	4	1,344	0.3
Ham pamuk	5,916	1,669	9,185	12,052	56	471	0.1
Zeytin yağı	2,060	1,406	606	35	—	—	—
Diğer maddeler	32,904	52,271	82,045	57,4868	48,833	107,559	24.8

KAYNAK: *Konjonktür*, Ankara, Ekim - Aralık 1946.

LİSTE 34

**1928 VE 1938 YABANCI MEMLEKETLERLE TİCARET
MUVAZENESİ**

Memleket Grupları	İthalattaki Hisseleri		İhracattaki Hisseleri		Türkiye Ticaret Muvazenesi	
	1928	1938	1928	1938	1928	1938
	(Yüzde)		(Yüzde)		(Milyon Lira Hesabiyle)	
Yekûn	100.0	100.0	100.0	100.0	— 50.0	— 4.89
İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya	51.3	64.3	51.7	59.6	— 24.9	— 9.82
Diğer sınai Avrupa memleketleri	18.9	9.4	9.7	10.2	— 25.1	+ 0.81
Sovyet Rusya	5.4	3.9	3.7	3.5	— 5.6	— 0.75
Tuna ve Balkan memleketleri	7.7	2.9	8.5	5.3	— 2.3	+ 3.23
Brileşik Amerika	4.5	10.5	15.9	12.3	+ 17.4	+ 2.09
Dünyanın diğer devletleri	12.2	9.5	10.5	9.1	— 9.5	— 0.45

KAYNAK: *International Trade Statistics*, Milletler Cemiyeti, Cenevre, 1933, sah: 284 ve 1938, sah: 254.

LİSTE 35

KIYMET VE MUAYYEN MEMLEKETLER BAKIMINDAN TÜRKİYE İTHALÂT VE İHRACATI-
NIN YÜZDE NİSBETİ, 1928, 1935 1938, 1940 - 1946

Memleket	1928		1935		1938		1940		1941	
	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat
Mecmu Türk Ticareti										
Miktarı (bin lira hesabiyle)	223,532	173,537	88,823	95,861	149,837	144,947	68,923	111,446	74,815	123,081
Yüzde yekûnu	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birleşik Amerika	4.5	15.9	7.0	10.1	10.5	12.3	10.8	14.1	5.4	13.5
İngiltere	12.3	10.1	9.8	5.4	11.2	3.4	14.0	10.4	24.5	16.2
İsviçre	1.0	0.1	1.7	0.8	0.7	1.1	2.3	4.5	2.8	8.3
Filistin	a	a	a	a	0.4	0.2	0.0	0.8	2.2	1.1
İsveç	1.3	0.4	1.7	1.6	1.5	1.2	0.9	1.7	1.8	5.3
İtalya	11.8	18.2	6.4	9.9	4.8	10.0	16.3	16.1	3.2	2.3
Yunanistan	0.4	6.7	0.7	2.2	0.5	2.0	1.5	4.0	1.8	3.2
Mısır	1.1	4.5	0.8	2.0	0.7	0.9	1.5	1.4	4.5	3.0
Fransa	13.0	10.6	4.7	3.2	1.3	3.3	2.8	5.9	0.5	0.8
Belçika	5.9	2.2	1.0	3.2	1.6	1.8	0.7	1.2	0.1	0.2
Çekoslovakya	6.1	4.2	4.3	3.2	3.9	3.4	3.7	4.2	2.6	5.2
Almanya	14.2	12.8	40.0	40.9	47.0	42.9	11.7	8.7	11.9	21.8
Sovyet Rusya	5.4	3.7	4.9	4.3	3.9	3.5	1.4	0.7	0.1	0.7
Diğer devletler	23.0	10.6	17.0	13.2	12.0	14.0	32.4	26.3	38.5	18.4

LİSTE 35 İN DEVAMI

Memleket	1942		1943		1944		1945		1946	
	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat	İthalât	İhracat
Mecmu Türk Ticareti										
Miktarı (bin lira hesabıyla)	147,713	165,034	203,045	257,152	164,945	232,530	126,166	218,929	223,931	423,094
Yüzde yekûnu	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birleşik Amerika	4.9	17.0	2.4	20.5	4.6	23.9	18.0	43.8	31.3	20.3
İngiltere	23.5	15.3	15.9	10.8	17.9	22.1	23.3	14.9	19.3	17.5
İsviçre	3.5	3.5	4.1	5.7	5.7	5.6	9.3	8.1	7.7	6.5
Filistin	1.0	1.5	2.3	3.0	3.6	3.0	6.9	4.4	4.0	9.0
İsveç	2.2	7.3	3.3	4.9	2.0	1.1	10.3	3.1	6.3	6.2
İtalya	3.0	3.1	1.7	1.8	0.3	0.0	0.0	0.1	5.8	2.8
Yunanistan	0.6	4.8	0.3	0.4	0.2	0.5	1.3	4.1	0.4	8.8
Mısır	1.6	5.3	0.8	10.4	0.9	9.1	1.4	11.7	1.7	7.0
Fransa	0.1	0.3	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	1.4	0.8	4.2
Belçika	0.2	0.6	0.8	0.4	0.4	0.1	0.1	0.4	1.1	3.0
Çekoslovakya	2.6	5.6	3.9	5.4	4.3	1.9	0.3	0.3	1.9	1.1
Almanya	27.8	24.7	37.7	23.8	30.5	22.7	0.6	0.0	0.0	0.0
Sovyet Rusya	0.6	0.1	0.0	0.0	0.0	1.2	0.1	0.0	0.0	0.0
Diğer devletler	27.6	10.9	26.8	12.2	29.6	8.8	28.4	7.7	19.7	13.6

KAYNAK: 1928, 1935 ve 1938 rakkamları *İnternational Trade Statistics*'ten, Milletler Cemiyeti, Cenevre, 1933, Sah. 284 ve 1938, Sah. 254; 1940 - 1946 rakkamları: 1947 de Ticaret Bakanlığı tarafından verilen hususi rapor.

(a) Ayrı olarak gösterilmemiştir. Suriye ve Filistin beraberce 1928 de Türkiye ithalatının yüzde 1.3 ünü temin etmişlerdir. İhracatının yüzde 3.8 ini, 1935 te de 0,6 ithalat ve 3.6 ihracat alışverişi ettiği bildirilmiştir. *Konjonktür*, Ticaret Bakanlığı, Ankara 1940 Mayıs, Sah. 54.

LISTE 36

TÜRKİYE'NİN MUAYYEN MEMLEKETLERLE EMTİA TİCARETİ MUVAZENESİ 1938-1946

(Bin Lira Hesabıyla)

Memleket	1938	1939	1940	1941	1942	1993	1944	1945	1946
Yekûn	— 4,890 +	9,140 +	42,524 +	48,266 +	17,321 +	54,106 +	67,585 +	92,763 +	208,163
Birleşik									
Amerika	+ 2,089 +	6,530 +	8,292 +	12,575 +	20,951 +	47,876 +	47,683 +	73,769 +	17,599
İngiltere	— 11,852 —	86 +	1,886 +	1,588 —	9,424 —	4,490 +	21,881 +	3,185 +	32,289
İsviçre	+ 618 +	1,398 +	3,501 +	8,059 +	615 +	6,377 +	3,718 +	5,825 +	10,845
Filistin	— 346 +	194 +	885 —	232 —	182 +	2,920 +	884 +	802 +	29,779
İsveç	— 524 +	371 +	1,295 +	5,124 +	8,808 +	5,798 —	873 —	6,258 +	12,585
İtalya	+ 7,443 +	2,731 +	6,727 +	468 +	641 +	1,280 —	392 +	101 —	871
Yunanistan	+ 2,098 +	203 +	3,395 +	2,526 +	7,013 +	399 +	814 +	7,252 +	35,943
Mısır	+ 226 +	987 +	469 +	320 +	6,450 +	25,193 +	19,663 +	23,713 +	26,418
Fransa	+ 2,786 +	3,395 +	4,688 +	690 +	398 +	1,748 +	11 +	2,980 +	16,318
Belçika	+ 173 +	784 +	846 +	256 +	744 —	628 —	338 +	822 +	10,456
Çekoslovakya	— 778 +	4,276 +	2,119 +	4,418 +	5,395 +	5,883 —	2,656 +	179 +	536
Almanya	— 8,201 —	12,638 +	1,604 +	17,930 —	265 —	15,530 +	2,650 —	776 —	65
Sovyet									
Rusya	— 751 +	526 —	200 +	713 —	821 —	35 +	2,769 —	104 +	80
Diğer									
devletler	+ 2,129 +	169 +	7,017 —	6,169 —	23,002 —	22,685 —	28,529 —	18,727 +	15,151

KAYNAK: Türkiye İstatistik Yıllığı 1942 - 1946, İstatistik Müdürlüğü, Ankara, 1947, sah. 283 - 91 ve 1947 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından Yirminci Asır Vakfı araştırma grubuna verilen vesikalar.

NEBİOĞLU YAYINEVİ'NİN SİYASİ YAYINLARI

1 — Avrupa Mukadderatının 7 Muamması, <i>Jules Romain</i> (Kalmadı)	
2 — Kuvayi Milliye Ruhu, <i>Samet Ağaoğlu</i> (Kalmadı)	
3 — Harpten Sonraki Dünya, <i>V. Gitterman</i>	125
4 — Hitler ve Arkadaşları, <i>A. Simone</i>	175
5 — Hayır, Paşa Hazretleri, <i>Nurettin Artam</i>	125
6 — İfşa Ediyorum, <i>Elliot Roosevelt</i>	200
7 — Dünya Mücadelesi, <i>James Burnham</i>	150
8 — Rus - Amerikan Harbi, <i>L. Engel ve E. Piller</i>	150
9 — Asıl Büyük Dünya, <i>W. C. Bullitt</i>	250
10 — Serbest Fırka Hâtıraları, <i>Ahmet Ağaoğlu</i>	250
11 — Kızıl Rusyada Bir Türk Kadını, <i>Recai Sanay</i>	250
12 — Türkiye Nasıl Yükselir, <i>Max Weston Thornburg</i>	300
13 — Moskovada Üç Yıl, <i>Bedell Smith</i>	250